

ISSN 0590-5966

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

2	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 66 NOVA VRSTA 31	STR. 201-402	MARIBOR	1995
----------	---	----------------------------	-----------------	---------	-------------

KAZALO - CONTENES

Jubileji – Anniversaries	
Janez Marolt: Jože Mlinarič – šestdesetletnik	201
In memoriam	
Marjan Žnidarič: BOGO GRAFENAUER	205
Razprave – Studies	
Dušan Kos: PAMET POD ŠLEMOM, ZVESTOBA DENARJU	207
Brains under the helmet	
Jože Curk: CELJSKO GRADBENIŠTVO MED RENESANSO IN HISTORICIZMOM	236
Celje civil construction between the renaissance and historicism	
Ljubica Šuligoj: DEKLARACIJSKO GIBANJE 1917/18 NA OBMOČJU PTUJSKEGA POLI- TIČNEGA OKRAJA	259
The declaration movement 1917/18 in the area of the Ptuj political district	
Milan Ževart: DEJAVNOST DR. KARLA VERSTOVŠKA V DEKLARACIJSKEM GIBANJU IN PREVRATNEM ČASU 1918–1919	271
The activity of dr. Karel Verstovšek during the declaration movement and the overthrow times of 1918–1919	
Ervin Dolenc: KAREL VERSTOVŠEK KOT POVERJENIK ZA UK IN BOGOČASTJE V NA- RODNI IN DEŽELNI VLADI V LJUBLJANI 1918–1920	284
Karel Verstovšek as commissioner for instruction and worship of god in the Land Govern- ment in Ljubljana, 1918–1920	
Miroslav Stiplovshek: VLOGA DR. KARLA VERSTOVŠKA PRI USTANOVITVI SLOVEN- SKE UNIVERZE LETA 1919	292
The role of dr. Karel Verstovšek in the establishment of the Slovenian University in the year 1919	
Vladimir Bračič: PRISPEVKI ZA ZGODOVINO KRAJEVNE SKUPNOSTI CIRKULANE V HALOZAH	312
Contributions to the history of the local community of Cirkulane in Haloze	
Marjetica Simoniti: CELJSKO ZLATARSTVO V LUCI ZGODOVINE	346
Celje goldsmithing in the light of history	
Rolanda Fugger: OD CELJSKE ZLATARNE MLO CELJE DO MEDNARODNEGA PODJE- TJA ZLATARNA CELJE d.o.o. (1947-1992)	361
From the Celje goldsmithery to the international company »Zlatarna Celje« (1947–1992)	

Zlatarna
KRALJINSKA KNJIGA
ZALOKA d.d.
Ljubljana, 1000, ul. Srebrna 29
Uredništvo Enciklopedije Slovenije
Ljubljana, Wolfova 12

Na naslovnici:
Dr. Karel Verstovšek, predsednik Narodnega sveta za Štajersko leta 1918 in član narodne vlade
Države SHS v Ljubljani.

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical - Abstract«
in »America: History and Life«

Abstracts of this review are included »Historical - Abstract«
and »America: History and Life«

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 66 - Nova vrsta 31

2. zvezek

1995

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

ZALOŽNIK
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

MARIBOR 1995

Časopisni svet – Publishing Counsel

**dr. Borut Belec, dr. Vladimir Bračič, Franc Filipič, dr. Bruno Hartman,
dr. Matjaž Klemenčič, dr. Jože Koropec, dr. Slavko Kremenšek, Matija Malešič,
Ivan Sernek, dr. Milan Ževart**

Uredniški odbor – Editorial Board

**dr. Vladimir Bračič, Marjeta Ciglencečki, dr. Bruno Hartman, dr. Jože Koropec,
Marjan Matjašič, dr. Stanko Ojnik, Irena Šavel, dr. Sergej Vrišer, Vili Vuk,
dr. Milan Ževart, mag. Marjan Žnidarič**

Glavni in odgovorni urednik – Chief and Responsible Editor

**mag. Marjan Žnidarič
Muzej narodne osvoboditve Maribor
62000 Maribor, Ulica heroja Tomšiča 5, Slovenija
telefon: (062) 211-671
fax: (062) 227-394**

Uprava in založba – Administration and Publisher

**Založba Obzorja
62000 Maribor, Partizanska 5, Slovenija
telefon: 25-681**

**Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira.**

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

**Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstva za kulturo Republike Slovenije
Mestne občine Maribor**

JUBILEJI

JOŽE MLINARIČ - šestdesetletnik

Prof. dr. Jože Mlinarič je bil rojen v Mariboru 13. marca 1935. Čas otroštva tja do mature mu je tekkel na domačiji v predmestju Maribora, na vrtnariji staršev. Sam pravi, da življenje ni bilo lahko, saj je trintrideset arov zemlje moralo preživljati številno družino – sedem otrok. Delovne navade si je pridobil doma, kjer pomanjkanja sicer ni bilo, kot pravi sam, vendar je bilo le za najnujnejše. Leta 1941 je pričel hoditi v prvi razred osnovne šole, 1946 pa se je vpisal na mariborsko klasično gimnazijo, kjer je maturiral leta 1954. Po maturi se je vpisal najprej na arheologijo, pristal pa na študiju klasičnih jezikov, kjer je diplomiral na oddelku za latinski jezik s književnostjo in grški jezik s književnostjo na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1961.

Leto dni se je specializiral v nemškem jeziku v Wiesbadnu v Zvezni republiki Nemčiji. Leta 1969 pa je diplomiral tudi na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Za diplomsko nalogo o posesti kostanjeviške gospoščine je dobil študentsko Prešernovo nagrado. Kot absolvent je začel s poučevanjem latinščine, nemščine in zgodovine na gimnaziji na Ravnah na Koroškem. Iste predmete je nato kot profesor poučeval od leta 1962 do 1965 na gimnaziji v Novem mestu. Od 1965 do 1971 je bil arhivar v Dolenjskem muzeju v Novem mestu, od 1971 do 1990 pa v Pokrajinskem arhivu Mariboru, kjer je vodil oddelek za starejše gradivo – izpred leta 1850. V letu 1972 je opravil strokovni izpit za arhivista in naslednje leto izpit za arhivskega svetovalca. Od 1. oktobra 1990 je zaposlen kot redni profesor za zgodovino fevdalizma in pomožne zgodovinske vede na oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru.

V letu 1977 je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom Srednjeveški latinski epos Vita Mariae metrica – tekstno kritična, historiografska in literarna analiza. Predsednik komisije je bil akademik dr. Bogo Grafenauer.

Jože Mlinarič je svoje zgodnejše znanstvenoraziskovalno delo posvetil Dolenjski in to raziskovanju gospodarske zgodovine v obdobju fevdalizma. Poleg tega dela so številni članki v strokovnih glasilih in samostojni publikaciji: Kostanjeviško gospostvo po urbarju leta 1625, Kostanjevica na Krki, 1970 in Topografija posesti kostanjeviške opatije 1234–1786, Kostanjevica na Krki, 1972. V zadnjih dveh desetletjih se je izredno intenzivno uveljavil v slovenskem zgodovinopisju. Poleg izdajanja virov za zgodovino Maribora (20 zvezkov gradiva) je objavil veliko razpav o zgodovini številnih zemljiških gospostev in župnij v Mariboru in njegovi okolici. Že ob teh raziskavah se je srečeval z zgodovino samostanov. Obdelal je tudi znamenito latinsko šolo v Rušah in svoje izsledke objavil v zborniku Ruška kronika (1985), kjer je objavil tudi seznam učencev te šole od 1645–1760. V osemdesetih letih se je obrnil k zgodovini samostanov. Njegovo raziskovanje preteklosti starejših samostanov na Slovenskem – cistercijanov in kartuzijanov je doslej doprineslo k slovenski historiografiji štiri velike monografije Kartuzija Pleterje 1403–1595, Ljubljana,

1982 (364 strani), Kostanjeviška opatija 1234–1786, Kostanjevica na Krki, 1987 (694 strani), Kartuzija Žiče ok. 1160–1782 in Jurklošter ok. 1170–1595, Maribor, 1991 (709 strani) in Stiška opatija 1136–1784, Novo mesto, 1995 (1158 strani). Vse štiri monografije odlikuje na virih in originalnih dokumentih pisano besedilo, kar je odlika tudi vsega njegovega raziskovalnega dela in označuje vso njegovo bibliografijo. Za tisk ima pripravljeno besedilo o marenberškem dominikanskem samostanu 1255–1782 (500 strani tipkopisa). Veliko gradiva ima že zbranega za novi dve monografiji o kartuziji Bistra (1255–1782) in o dominikanskem samostanu v Studenicah (1238–1782).

Njegove zgodovinske raziskave samostanov na Slovenskem so prinesle veliko novih dokumentov in novih spoznanj tako za gospodarsko, družbeno, versko, kulturno, tudi politično, upravno in cerkveno zgodovino.

Žička in Jurkloštrska kartuzija sodita k najstarejšim duhovnim, kulturnim in verskim središčem na slovenskem Štajerskem v času, ko so bili tudi na našem ozemlju samostani skoraj edina kulturna središča, kar so bili še vse tja do 15. stol., ko se je pričela uveljavljati tudi meščanska kultura. O duhovni in kulturni dejavnosti v obeh štajerskih kartuzijah – Žiče in Jurklošter priča poleg gradbenih in drugih umetnostnih prvin več deset rokopisov iz žičkega samostana v Univerzitetni knjižnici v Gradcu. Obe štajerski kartuziji pa sta bili hkrati velika zemljiška obrata z obsežnimi posestmi na Štajerskem, ki sta oba s svojim umnim gospodarjenjem nedvomno vplivala na svojo okolico.

Avtor monografije obravnava preteklost obeh kartuzij – Žiče in Jurklošter od ustanovitve v 12. stoletju do njune razpustitve ob koncu 16. oz. 18. stoletja na temelju originalnih zgodovinskih virov, ki jih hranijo številne arhivske ustanove in knjižnice doma in v tujini. Štajerski deželni arhiv v Gradcu hrani več sto listin in nad trideset škatel gradiva. Jože Mlinarič se v delu ukvarja s problematiko ustanovitve obeh duhovnih postojank na Štajerskem podaja njuno gospodarsko, kulturno in duhovno podobo skozi stoletja. Zgodovino obeh kartuzij prepleta z dogajanjem v širšem slovenskem in evropskem prostoru kot tudi z dogajanjem in kartuzijanskih samostanih po Evropi.

Sorodnost obeh kartuzij – Žiče in Jurklošter – je Mlinariču narekovala tudi svojevrsten pristop h gradivu. V posameznih časovnih obdobjih avtor poveže tisto, kar je za posamezno kartuzijo značilno. Tako je nastala ena monografija o dveh kartuzijah, vendar je vsako izmed njih mogoče brez težave identificirati kot samostojno enoto.

Avtor je celostno predstavil zgodovini žičke in jurkloštrske kartuzije, njuno gospodarsko in duhovno podobo ter osvetlil marsikatero manj znano plat življenja teh dveh duhovnih ustanov. Veliko stvari pa je zaradi dela na originalnem arhivskem gradivu objavljeno prvič in pomeni novum tudi v slovenski historiografiji za obdobje srednjega veka, zlasti za kulturno in versko zgodovino, tudi za poznavanje družbenih razmer današnjega slovenskega prostora od ustanovitve obeh samostanov pa do konca 16. stoletja oz. do jožefinskih reform.

Stiška opatija 1136–1784 je že druga Mlinaričeva velika monografija o cistercijanskih menihih na Slovenskem. Leta 1987 je v Kostanjevici na Krki izšla njegova knjiga z naslovom Kostanjeviška opatija 1234–1786 (694 strani). Ob medsebojni primerjavi obeh knjig, bi skorajda lahko rekli, da gre za drugo veliko poglavje istega dela. Knjigi se namreč med seboj dopolnjujeta in skupaj predstavljata zaokroženo celoto zgodovinske podobe življenja in dela cistercijanov na Slovenskem in zajemata zgodovino Dolenjske od 12. do konca 18. stoletja.

V prvem delu knjige spregovori avtor o nastanku, razvoju in organizaciji cistercijanskega reda. V tem delu je pravzaprav razširil in dopolnil uvodni del prvega poglavja v svoji knjigi o cisterci Kostanjevica. V drugem delu istega poglavja pa je

v knjigi o Kostanjevici spregovoril Mlinarič še o cistercijankah, o duhovnosti in liturgiji pri cistercijanih, o njihovi dušnopastirski dejavnosti, o njihovem literarnem snovanju, o prepisovalski dejavnosti cistercijanov in njihovih knjižnicah, o arhitekturi in umetnosti, o gospodarski dejavnosti, o številu članov v cistercijanskih samostanih, o njihovem krajevnem, socialnem in narodnostnem poreklu, o izobraževanju članov cistercijanskih konventov, ter o arhivskem gradivu in njegovi hrambi v cistercijanskih samostanih in njegovi kasnejši usodi. Za boljše poznavanje celotne problematike cistercijanskega reda na splošno in seveda za pravilno vrednotenje mesta, ki ga je v tem kontekstu imela Stična, je nedvomno zelo koristno predhodno prebrati tudi to poglavje iz knjige o Kostanjevici. Drugi del knjige je posvečen zgodovinskemu orisu življenja stiške opatije od njegovega rojstva leta 1136 do njene nasilne smrti leta 1784.

Ta del je nedvomno do sedaj najpopolnejša kronika dogajanja na Dolenjskem, ter v vseh tistih župnijah po Kranjskem in Štajerskem, ki so bile inkorporirane stiškemu samostanu. Obenem je Mlinaričeva knjiga najpopolnejši prikaz vpetosti današnjega slovenskega prostora v duhovnost in gospodarstvo, kulturno ustvarjanje in versko doživljanje, socialno dejavnost in filozofsko misel obsežne družine cistercijanskega reda, ki je bila hkrati evropska in univerzalna, ki je v vsak predel tedanje Evrope prinesla krščanski univerzalizem in ga povezala z lokalnim partikularizmom, vse skupaj pa posrečeno združila v simbiozo časnega in večnega. To intimno povezanost med duhovnim in gospodarskim razcvetom na eni, ter duhovnim in gospodarskim propadanjem na drugi strani, zaslutimo že ob naslovih k posameznim poglavjem.

Ob potrpežljivem branju te skrbne in natančne analize (Mlinarič je nedvomno naš najboljši poznavalec primarnih virov in literature s področja monastične zgodovine), človek zasluži veličino cisterce v Stični, ki je globoko vpeta v slovenski prostor kot naše prvo in dolgo najpomembnejše versko, cerkveno, duhovno, kulturno, gospodarsko in socialno središče. Preko opatije v Reinu pa njene vezi po »rodovni zvezi« od samega začetka sežejo v osrčje latinske Evrope in so njen sestavni del. Čim bolj se bližamo novejšemu času, več je gradiva in toliko obsežnejša so poglavja.

Težko je ob tako obsežnem in temeljitem delu podrobneje spregovoriti o vsebini knjige o Stični. Ne bi je mogli povzeti bolje, kot je to storil sam v avtorskem povzetku. Rad pa bi vendarle poudaril to, kar je uvodoma povedano v besedi »Stiški opatiji na pot«: Nobenega dvoma ni, da bo Mlinaričeva knjiga utrdila v naši zavesti navzočnost Stične kot najpomembnejšega srednjeveškega cerkvenega in verskega središča pri nas in v srednji Evropi, saj je bila Stična kraj, kjer se je slovensko kulturno življenje v zadnjih dveh stoletjih srednjega veka, bodisi po pomenu njegovega skriptorija, bodisi po samostanski umetnosti, dvignila na tedanja evropsko raven. Na cerkvenem, verskem in gospodarskem življenju pa je Stična to vlogo v veliki meri ohranila vse do svoje nesrečne ukinitve v času Jožefa II.

Odlika njegovih monografij je, da besedilo temelji na originalnih dokumentih, ki jih je avtor strnil v sintetično podobo.

Kot arhivar v Pokrajinskem arhivu Maribor je pričel s sistematičnim zbiranjem gradiva, ki zadeva preteklost Maribora do konca 18. stoletja. Doslej je transkribiral preko 2000 dokumentov, h katerim je pripravil obširne regeste. Od leta 1975 do 1995 je pripravil 20 zvezkov Gradiva za zgodovino Maribora, kar je strokovni javnosti znano, širši javnosti manj. Z izdajanjem tega gradiva so bile velikokrat finančne težave. Upajmo, da bo lahko tudi to delo nemoteno nadaljeval.

Za zbirko *Acta Ecclesiastica Sloveniae* je pripravil besedilo za dva zvezka: Protokoli škofa Martina Brennerja in njegove vizitacije (1585–1615) in vizitacija škofa Eberleina (1617–1619), zvezek 5 (331 strani) ter Vizitacije arhidiakonata med Dravo in Muro 1656–1774, zvezek 9 (463 strani).

Iz njegove bibliografije sem omenil le samostojne strokovne publikacije in monografije. Številni članki in razprave, ki so izšli tako v domačih kot tujih revijah zadevajo predvsem gospodarsko zgodovino fevdalizma, obrti, cehe, zgodovino samostanov, krajevno zgodovino, gorsko pravo na Štajerskem, kulturno zgodovino, zgodovino vinogradništva, protireformacije. Podobno tematiko zajemajo njegova predavanja in referati na simpozijih tako doma kot v tujini.

Potrebno je omeniti tudi njegove izvrstne prevode iz latinščine, grščine in staronemščine. V knjižni obliki so izšli: *Anakreontika* ali *Pesmi o vinu in ljubezni* (1968), *Valvasorjevo delo Theatrum mortis humanae* (1969), *Properec* (1973), *Teokritove idile* (1984).

Od leta 1975 je član mednarodne komisije za uresničitev Arhivskega sporazuma z Avstrijo iz leta 1923 in za zahteve restitucije gradiva, odnešenega iz Slovenije v letih 1941–1945.

Naj omenim tudi njegovo pedagoško delo. Bogato znanje in modrost izkušene ga učitelja odlikujeta njegova predavanja in izpite. Povsod je temeljit, zanesljiv in žlahten – kot njegovo vino izpod Malečnika. Delavnost, vztrajnost, osebna in strokovna poštenost, pravičnost in skromnost so vrline grškega in latinskega izročila, veljajo tudi za prof. dr. Jožeta Mlinariča.

Za svoje delo je Jože Mlinarič prejel Glazerjevo nagrado mesta Maribora (1988) in nagrado Kidričevega sklada (1988). Slovenska akademija znanosti in umetnosti ga je na svoji volilni skupščini 6. 6. 1995 na predlog I. razreda za zgodovinske in družbene vede izvolila za izrednega člana SAZU.

Pot prof. dr. Jožeta Mlinariča od srednješolskega učitelja do univerzitetnega profesorja, do prvih korakov v znanstveno sfero skozi arhivsko gradivo do priznanega znanstvenika, erudita in akademika, je tlakovala jasnost misli, kritično-analitična ter selektivna prodornost pri izbiri zgodovinskega gradiva, predvsem pa smisel za oblikovanje sinteze ob izjemni energiji, delavnosti in vztrajnosti. Jože Mlinarič je tip intelektualca, znanstvenika in pedagoga, ki ne pozna počitka in ki bolj kakor hvalo ljubi resnico in jo skuša skozi zgodovinski spomin, kolikor se obnoviti da – iz virov, zjedriti v preprosto pesem o preteklosti slovenskega prostora, vpetega v evropsko kulturno dediščino.

Vsi, ki ga poznamo, mu ob njegovi 60-letnici želimo zdravja, da bi lahko uresničil še veliko načrtov in da bi generacijam študentov posredoval iz bogatega znanja zlata zrna zgodovinske resnice, strokovni javnosti pa napisal še kakšno monografijo. *Ad multos annos!* Še na mnoga leta!

Janez MAROLT

IN MEMORIAM

BOGO GRAFENAUER

1916–1995

V petek, 12. maja letos je v Ljubljani umrl nestor slovenskih zgodovinarjev, akademik prof. dr. Bogo Grafenauer, zadnji od velikih utemeljiteljev ljubljanske (slovenske) historiografske šole. S tudi že pokojnimi dolgoletnimi sodelavci dr. Milkom Kosom, dr. Franom Zwitterom in dr. Metodom Mikužem je dr. Grafenauer v desetletjih po drugi svetovni vojni pripeljal slovensko zgodovinsko stroko na zavidljivo mednarodno raven.

Dr. Grafenauer se je rodil sredi prve svetovne morije leta 1916, v letih 1927 do 1935 je obiskoval klasično gimnazijo v Ljubljani, kjer je pet let pozneje na Filozofski fakulteti končal študij zgodovine in geografije. V tem času je kot študent prešel v opozicijo proti takratni uradni klerikalni politiki in razvil živahno publicistično dejavnost v reviji *Dejanje* in drugod. Kljub temu, da je bil med vojno najprej v ujetništvu v Nemčiji in nato interniran v Italiji ter aktiven v OF, je leta 1944 doktoriral. Še v času vojne je intenzivno delal na vprašanjih slovenskih meja in po vojni kot ekspert sodeloval v jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu. Leta 1946 je postal docent za zgodovino Slovencev, leta 1951 izredni in leta 1956 redni profesor za omenjeno področje na ljubljanski Filozofski fakulteti. Upokožil se je leta 1982, leta 1984 pa postal zaslužni profesor. Akademik je dr. Grafenauer postal leta 1968. Na fakulteti in na univerzi je opravljal številne odgovorne naloge, v letih 1978 do 1988 je bil tudi predsednik Slovenske Matice. Član odbora Zgodovinskega društva je bil od ustanovitve leta 1946, vrsto let je bil njegov predsednik in več kot dve desetletji tudi glavni urednik Zgodovinskega časopisa. Tudi v Časopisu za zgodovino in narodopisje se je večkrat pojavil kot avtor tehtnih zgodovinskih razprav.

V šestdesetih letih aktivnega delovanja kot znanstvenik, predavatelj in družbenokulturni delavec je postal pojem zgodovinarja, ki mu je stroka sestavni del bitvanja in ne le preokupacija.

Dr. Grafenauer se je z znanstvenim delom začel ukvarjati že v študentskih letih. Iz tega obdobja je najbolj znamenito njegovo predavanje avgusta leta 1939 v Bohinju »Slovensko vprašanje«, ki je bilo zgodovinska in teoretična podlaga za vse nadaljnje razprave o slovenskem narodnem vprašanju. Grafenauerjevo raziskovanje slovenske zgodovine je bilo usmerjeno na štiri področja. Najprej se je lotil raziskovanja zgodovine slovenskih kmečkih uporov. Njegova doktorska teza leta 1944 je bil Boj za staro pravdo. Kot prvi je zastavil tudi problem tipologije kmečkih uporov v zgodovinopisju sploh. Svoje znanje o kmečkih uporih je strnil v obsežne sinteze.

Drugo, najboljšeje področje Grafenauerjevih raziskav je zajelo starejšo slovensko zgodovino, obdobje naselitve prednikov Slovencev in južnih Slovanov sploh na območje Vzhodnih Alp in na Balkan, njihovo razmerje do Obrov ter nastanek

prvih slovanskih držav, nastajanje fevdalne družbe, oblikovanje južnoslovanskih etničnih skupin v srednjem veku, itd.

Tretje Grafenauerjevo znanstveno področje, ki je pustilo močno sled v slovenskem zgodovinoписju, je vsekakor agrarna zgodovina do 20. stoletja. Z delom *Agrarne panoge* je postavil enega izmed temeljev slovenskega zgodovinoписja.

Posebno težo v Grafenauerjevem raziskovalnem opusu imajo številne razprave o narodnem razvoju na Koroškem v 19. in 20. stoletju ter o slovenskih mejah. Slovenski narodnostni meji na severu je bil posvečen tudi njegov zadnji referat na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu septembra 1992 in ga lahko štejemo za Grafenauerjevo oporoko zgodovinarjem in politikom pri reševanju obmejnih in manjšinskih vprašanj z našimi sosedi.

Omenjeni štiri vsebinski sklopi ne izčrpajo Grafenauerjevih objav o najrazličnejših problemih slovenske zgodovine od najstarejših časov do druge svetovne vojne. Z akademikom Grafenauerjem smo izgubili zadnjega slovenskega zgodovinarja, ki je lahko povsem kompetentno razpravljal o vseh zgodovinskih obdobjih in problemih.

Grafenauerjev znanstveni opus, ki obsega precej nad 450 znanstvenih in strokovnih objav, od tega prek 20 samostojnih knjig, kaže na erudita najširših razsežnosti, ki ga krasi samo njemu lasten analitični pristop, zlasti pa kritika virov. Takšen je bil tudi do študentov; neposreden, odkrit, tovariški, a hkrati tudi skrajno dosleden. Njegova predavanja so bila zgoščena, nabita z dejstvi in problematiko, grajena na bogatem znanju in človeški širini. S predavanji in delom v seminarju je znal vzbuditi med študenti zanimanje za znanstveno delo. Vsi, ki smo imeli srečo biti njegovi študenti, se ga bomo s hvaležnostjo spominjali kot človeka, ki nas je veliko naučil in je zakoličil mnoge kačipotne sodobnega slovenskega zgodovinoписja. Slovenski zgodovinarji bomo s svojim delom skušali slediti njegovemu svetlemu zgledu.

Marjan Žnidarič

RAZPRAVE - STUDIES

PAMET POD ŠLEMOM, ZVESTOBA DENARJU
Plemiški karierizem v luči uradovanja, služenja in
vojskovanja v poznem srednjem veku

Dušan Kos*

UDK 316.343.32(497.12)»12/14«

KOS Dušan: Pamet pod šlemom, zvestoba denarju. Plemiški karierizem v luči uradovanja, služenja in vojskovanja v poznem srednjem veku. (Vernunft unter dem Helm, Treue dem Geld. Die Adelskarrieren im Licht der Amts-Dienst-und Heeresführung im späten Mittelalter.) Časopis za zgodovino in narodopisje, 66=31(1995)2, str. 207.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor se ukvarja s porvetnimi deželnimi in dinastičnimi uradi, funkcijami in vojaškimi službami oz. udeležbami, kot dejavniki plemiškega karierizma v obdobju od približno leta 1200 do 1400. Ugotavlja njihovo zasedenost s kranjskimi in spodnještajerskimi plemiči, tujci in meščani. Cilj raziskave je ugotoviti zvezo med socialnim statusom posameznika, njegove družine in rodbine ter tipom službe. S pomočjo grafikonov je podan poizkus kvantitativnega ovrednotenja položaja posameznikov in družin, njihovoge nihanja v iskanju zasluzka, karierizma in statusa v celoti.

UDC 316.343.32(497.12)»12/14«

KOS Dušan: Brains under the helmet - noblemen's career-patterns in the light of officiation, serving and conducting war in the late middle ages. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, p. 207.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author deals with secular country and dynastic offices, functions and military services viz. participations, as factors of noblemen career - patterns in the period roughly between 1200 and 1400. He finds that they were occupied by Carinthian and Lower Styrian noblemen, foreigners and bourgeois. The objective of the research is to establish the link between social status of the individual, his family and relatives, on the one hand, and the type of service, on the other. By way of graphs, an attempt of quantitative assessment of the position of individuals and families, as well as of their changes in the attempts to earn salaries, achievement-career-patterns and status in general, is made.

* Dr. Dušan Kos, znanstveni sodelavec, ZRC SAZU Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana

V javnem in političnem življenju srednjega veka so si prizadevale vse višje družbene skupine, še posebej pa plemiči, z najrazličnejšimi službami povečati socialno varnost, politično moč, ugled in premoženje. Takšna želja seveda nikoli ni bila samo plemiška posebnost, vendar je bila dolga stoletja uresničljiva samo ali predvsem v plemenitih slojih. V posvetnih službah je bilo mogoče napraviti politično, uradniško ali vojaško kariero. Za kranjsko in štajersko plemstvo so se te možnosti pojavile z razvojem dežel, učvrstitvijo deželnih knezov in instrumentov uprave. Od 13. stoletja naprej so se plemiči kot edina politično zmožna sila ustalili v vseh deželnih službah (glavar, vicedom, upravitelj itd.), uradih na knežjem dvoru Habsburžanov, grofov Goriških (do leta 1500), Tirolsko-Goriških (do leta 1335), Celjskih (po letu 1341), pa tudi na dvorih cerkvenih knezov (Salzburg, Freising, Krka, Oglej itd.) oz. v vojskah najmočnejših dinastov, ki so bili dejavni na tem območju. Takšno udinjanje je omogočil prehod iz fevdne organiziranosti države v uradniško oz. sam pojav uradništva.¹ V tej raziskavi se omejujem na čas od približno leta 1200 do leta 1400. To je čas, ko je razpadala klasična fevdalna struktura in se je plemstvo oziralo po novih možnostih preživetja, zaslužka in dviga upadajočega ugleda. Po letu 1400 se je struktura plemstva hitro spremenila: del plemstva je izumrl, del je poniknil na socialno dno, prišlo pa je tudi do dviga meščanstva, ki je začelo posegati v prvotno samo plemičem rezervirano področje političnega življenja. V tem času se je deželna in dinastična upravna struktura ustalila v tolikšni meri, da jo je mogoče zaznati v številnih virih. Druga omejitev raziskave je geografska – vzorec zajema le kranjsko, spodnještajersko in slovenjekoroško plemstvo, medtem ko so deželne institucije zajete v celoti. Cilj razprave ni natančno raziskati delovanje posameznih institucij, uradov in služb, pač pa pvpetost ljudi – posameznih plemičev in njihovih družin – v njihovo delovanje ter primerjati plemstvo obeh pokrajin, Kranjske in slovenskega dela nekdanje dežele Štajerske.

Uradi in službe

Središče vsake knežje uprave je bil vse do 18. stoletja dvor, ki so ga sestavljali do začetka 13. stoletja štiri tipični dvorni uradi s predstojniki: maršalom, komornikom, strežajem (v slovenski historični literaturi največkrat prevajan s »stolnik«) in točajem.² V razvoju uradov je bila odločilna druga polovica 12. stoletja, ko so se ti uradi formirali v klasični obliki po vzoru kraljevskih dvorov in postali knežji statusni simboli. Tedaj so bili uradi zasedeni pretežno z deželnimi ministeriali, ki so se kasneje z njimi zelo okoristili, jih spremenili v dedne častne urade in sami končno zapustili dvor. Ti plemiči oz. njihove rodbine so vseeno obdržali naslove. V 13. stoletju so vlogo dvornih uradov prevzeli novi zamenljivi uradniki, ki so opravljali službe dvornega maršala (namesto maršala), kuhinjskega mojstra (namesto strežaja), komornega mojstra (namesto komornika) in dvornega točaja (namesto točaja).

Staro uradniško strežajstvo (še nededno) so imeli na Štajerskem konec 12. stoletja (1191/1992) ministeriali iz Wildona, oni iz Konjic pa so bili takrat komorniki. Nededni maršalat so v 13. stoletju od »naših« Štajercev občasno izvajali deželnoknežji ministeriali Treunski in salzburški Ptujski, leta 1276 pa so maršalstvo prejeli Wildonci in ga obdržali do izumrtja. Od plemstva iz obravnavanega prostora so nosili edino gospodje Ptujski dedni naslov (»maršali Štajerske«), ki so ga leta 1324 prevzeli od izumrlih Wildoncev in ga dokončno spremenili v dednega. Konec 13. stoletja sta se maršalu pridružila še dvorni mojster kot knežji namestnik v upravi (na Tirolskem leta 1277, v Avstriji leta 1293) in kancler kot vodja dvorne pisarne (prvotno kleriki, pozneje juristi). Uradi iz okoli leta 1200 in 1300 so bili torej po svo-

ji vlogi in pomenu neprimerljivi. Ker nista imeli ne Štajerska ne Kranjska od ok. leta 1200 do začetka 15. stoletja posebnega deželnega kneza in dvora, novi uradi obeh dežel niso imeli večje vloge in niso bili zanimivi za deželno plemstvo. To je bilo čutiti tudi po letu 1379 (delitev habsburških dežel med dve liniji), ko je Gradec postal eno od središč posestev leopoldinske veje. Kranjska do 14. stoletja še ni imela izoblikovanih vseh dvornih uradov, temveč so se ti kot dedni častni naslovi pojavili šele v 15. stoletju. Znana je le podelitev dednega komorništva za Kranjsko in Marko (v podelilni listini je omenjena tudi Koroška!) za brata Greifa in Leopolda s Čreteža leta 1342, ki sta ga imela pred njima Henrik in Ulrik Galanta. Komorništvo je menda po smrti Jurija s Čreteža leta 1436 podelil vojvoda Friderik V. Viljemu s Pernega v dedni fevd, toda že pred letom 1455 je imel kranjsko komorništvo Engelbreht s Turjaka, ki se je takrat odrekel letnemu nadomestilu za službo. Odtlej so bili kranjski dedni komorniki gospodje Turjaški. Elementi dednosti za kranjske dvorne urade se kažejo v listini vojvode Viljema iz leta 1405, s katero je podelil Hansu iz Beričevega urad lovskega mojstra na Kranjskem, ki pa sta ga imela že njegova pokojna oče in brat.³ Razloge za zapoznel razvoj dvornih uradov smemo iskati v poznem izoblikovanju Kranjske v deželo, v pogostejšem menjavanju (tudi kvazi) deželnoknežjih rodbin in v nekoliko kasnejšem globalnem socialnem pregrupiranju kranjskega plemstva v 14. stoletju. Nasploh je konec srednjega veka dednost degradirala deželnoknežje dvorne urade v navadne častne naslove.

Zato pa je bilo kontinentalno slovensko plemstvo bolj dejavno na dvorih dinastičnih rodbin, te so tudi z oblikovanjem dvorov jasno razkrivale težnje po formiranju novih dežel. Dinasti so zaupali konec 13. stoletja dvorne službe najpomembnejšim ministerialom, v 14. stoletju pa svoji klienteli in najzvestejšim vazalom, medtem ko so bile druge dvorne službe, predvsem tiste, kjer je bila potrebna določena izobrazba (npr. predstojništvo pisarne), do konca 14. stoletja v rokah študiranih klerikov – npr. t.i. »dvorna kapela« pri Spanheimih v 13. stoletju (dvorni kaplani, župniki, opatje). Pravi dvorni uradi so bili v 14. stoletju časovno omejeni, plačani in brez elementov dednosti (šlo je seveda za t.i. »nove dvorne urade«). V tem se lepo vidi bistven preskok iz nezanesljivega vazalnega, na učinkovito plačano uradništvo po zgledu uprave Majnharda II. Tirolsko-Goriškega (1258–1295). Neposreden zaslužek od deželnega dvornega urada ni bil pretirano visok: tako je Rajner Schenk z Ostrovice za urad koroškega dvornega točaja prejemal po letu 1315 po pet mark breških denaričev in voz vina mariborske mere. Plača naj bi ostala enaka tudi za njegove dediče.⁴

Čeprav so bili goriški grofje prisotni na Kranjskem že od začetka 13. stoletja in so začeli od konca stoletja izgrajevati znotraj Kranjske lastno deželo »grofijo v Slovenski marki in Metliki« (»deželni privilegij« iz leta 1365)⁵, so izvajanje svojih dvornih uradov, ki so izpričani že sredi 12. stoletja, zaupali predvsem plemstvu iz »prednjih dežel« oz. gospostev na Koroškem in Goriškem. Pojavitev Heinzla iz Mengša na mestu kuhinjskega mojstra (1334–1336), Nikolaja Kaula z Bleda kot maršala (1325–1328) in Mateja iz Gorice (pri Radovljici) kot svetnika (1394), je bila vsaj v prvih dveh primerih posledica daljše in tesnejše družinske naslonjenosti na Goriške, v zadnjem primeru pa bolj odraz subjektivne navezanosti na grofa. Grofje so v 90. letih 13. stoletja zamenjali urad strežaja s kuhinjskim mojstrom, že v 40. letih 14. stoletja pa je maršalove posle prevzel glavar. Urad točaja je izginil pri Goriških že sredi 13. stoletja. Urad dvornega mojstra se je omenjal od leta 1284, morda po vzoru tirolske veje Goriških, upravljali pa so ga predstavniki najvažnejših ministerialnih rodbin, kamor pa niso spadali Kranjci. Noben goriški dvorni urad ni bil deden. Ker so v 14. stoletju grofje nenehno delili svojo posest, je obstajalo več goriških dvorov in uradov hkrati.⁶

Načeloma sta o nastavitvah na pomembne deželne ali dvorne urade odločala družinska, še bolj pa posameznikova vez z dinastom in njegova moč. Grofje Ortenburški so organizirali svoj dvor šele konec 14. stoletja, ko je grof Friderik III. dosegel državno neposrednost. Ortenburški dvor je bil organiziran približno tako kot celjski. Dvorne urade so izvajali njihovi vitezi, od kranjskih le Henrik s Čušperka, ki je bil leta 1384 dvorni mojster. Grofje Celjski so urade podeljevali članom manj pomembnih klientelnih viteških družin iz Štajerske in Kranjske, le za svetnike so jemali tudi klerike, kot je bil Janez iz Milje (1407), prošt v Erfurtu, župnik v Laškem in celjski dvorni kaplan.⁷ Po vzoru Goriških so uvedli grofje Celjski poseben urad kuhinjskega mojstra, zgledujoč se po Habsburžanih, pa urad grofijskega lovca za nadzor nad lovišči in še urad kletarja (=vicedoma) in pisarja (=kanclerja).

Habsburžani so po letu 1282 redko popolnjevali dunajski dvor s pripadniki spodnještajerskega in kranjskega plemstva. Omembe vreden ugled je dosegla le Elizabeta s Čreteža kot dvorna mojstrica žene deželnega kneza vojvode Leopolda III. Viride Milanske.⁸ Odklonilen odnos do kranjskega plemstva so imeli oglejski patriarhi.

Medtem ko so se pojavili zametki posvetovalnega organa na Štajerskem že v prvi polovici 13. stoletja, so formirali dinasti, a ne vsi, na svojih dvorih do 14. stoletja stalne posvetovalne organe, svete (»rat«, »consilium«), sestavljene tako iz klerikov kot tudi plemičev izmed najzvestejše klientele. Semtertja so se začele v naracijskih ali dispozicijskih formulah listin pojavljati formulacije v obliki »po navetu častitih ljudi«. Neposrednih virov za dinastične dvore je malo, saj svetniki največkrat niso niti pečatili ali pričali v listinah ali pa se v tej vlogi niso kitili s tem nazivom. To modo so na vzhodnoalpski prostor najbrž razširili grofje Tirolsko-Goriški, ki so tu pa tam javno »priznali«, da je pri neki odločitvi sodeloval nekakšen svet, ki je bil po dikciji listine sestavljen iz plemstva: ko je Peter z Liemberga leta 1329 dokazoval svoje pravice do gradu Kravjek pred grofom Henrikom Tirolskim, je to storil v navzočnosti grofovega sveta.⁹

Na Goriškem se je uveljavil inštitut svetovanja predvsem po smrti mogočnega grofa Henrika II. (umrl leta 1323), ko je regentstvo za sina Janeza Henrika prevzela vdova Beatrice. Po polnoletnosti mladi grof ni več mogel odstraniti vpliva svetovalcev. Vedno šibkejši in neodločnejši grofje so kasneje praktično inštitucionalizirali posvetovalno telo (svet), ki je menda stalo za skoraj vsako pomembnejšo odločitvijo.¹⁰ Goriške svetnike je grof pritegnil pri zapletenih sporih med svojimi plemiči: leta 1342 je grof Albreht IV. odločal v sporu med Viljemom iz Pišec in Leopoldom s Čreteža šele *nach paider tail furlegung und mit weiser leute rat*.¹¹ Predvsem pa pri usodnih rodbinskih odločitvah, npr. pri odpovedih dediščinam od družinskih članic: leta 1353 se je Katarina Celjska, poročena z grofom Albrehtom IV., *mit unser vrent und dyenner rat uns verzeihen und verczigen haben* na dediščino po očetu grofu Frideriku I. Celjskem. Glede na to, da je bila listina izdana v Pazinu, je najverjetneje šlo za svet njenega moža, goriškega grofa.¹² Svetovanje je bilo skoraj nujno pri poročnih sporazumih goriških grofov z drugimi dinasti, saj je šlo za daljnosežne politične in gospodarske odločitve: leta 1373 je grof Majnhard VII. obljubljal Celjskim, da bo njegova hči vzela za moža Viljema Celjskega najkasneje v treh letih *mit unsers rates rat*. Leta 1400 je obljubil grof Hans Majnhard Goriški, da bo vzel za ženo hčerko grofa Hermana II. Celjskega, *nach rat und wissen des wolgeboren unsers lieben oheimes graf Fridreichs von Ortemburg und unserr rete und lantlewt*.¹³ Svetniki so bili torej pritegnjeni k odločanju vedno, ko je šlo za velik denar in visoko politiko. Za časa mladoletnosti goriškega grofa Henrika VI. so svetnike, ki so imeli glavno besedo tudi pri manj pomembnih poslih, včasih omenjali tudi imensko. Iz tega obdobja (leta 1394) poznam kot edinega našega plemiča in zanesljivo svetnika Mateja iz Gorice pri Radovljici: takrat je naznanjal Jurij z Wern-

steina, da mu je grof Henrik IV. podelil nek fevd po nasvetu svetnikov in služabnikov gradiščanov v Lienzu Konrada in Erazma, Pfebusa in Ritscharda s Thurna (na Južnem Tirolskem), Jurija z Welsberga, Hansa z Rabbata, Hansa iz »Cremlach« in Mateja iz Gorice, skupaj torej osem svetnikov.¹⁴ Od vseh dvornih uradov so grofje Celjski najkasneje ustanovili kolegij svetnikov. Prvič se je omenjal šele leta 1373, ko je grof Herman I. obljubljal, da bo njegov nečak Viljem poročil hčerko grofa Majnharda Goriškega.¹⁵ Kako številčen je bil svet grofov Celjskih, ni jasno. Najpomembnejša oseba v začetku 15. stoletja je bil dvorni kaplan grofov, župnik v Laškem in prošt v Erfurtu Janez iz Milje, ki se je izrecno omenjal v tej funkciji šele leta 1407.¹⁶ Ortenburški dvor, sodeč po virih, ni premozel grofovskega sveta.

Kolikšen vpliv so imeli svetovalci na gospodove odločitve, ni mogoče zanesljivo ugotoviti. Gotovo pa je bil njihov nasvet pri dinastih bolj fakultativen kot ne. Svetniki so svetovali le pri najpomembnejših zadevah, večinoma pa ne, še posebej, če je šlo za enostavne fevdne in kupoprodajne posle, darovanja ipd. ali če je bil dinast le izstavitelj listine, v njej zapisani posel pa ga ni neposredno zadeval. Relativno redko (eksplicitno) svetovanje je bilo tudi odraz dinastične samozavesti in delne oz. namišljene suverenosti. V drugo smer so se kasneje razvili deželni stanovi, ki so svojo prvotno davčno in svetovalno vlogo spremenili v obliko sovladanja z deželnim knezom. Nasprotno pa je bil dvorni svet zgolj dvorni organ, zato so imeli svetnike le visoki gospodje z dinastičnimi ambicijami oz. tisti, ki so organizirali dvor po knežjih zgledih. Sestava je bila pisana: poleg inteligentnih klerikov, tudi preverjeni plemiči izmed klientele, ki so bili tudi eksistenčno odvisni od gospoda.

T-1: KRANJSKI IN SPODNJEŠTAJERSKI NOSILCI DVORNIH URADOV NA DINASTIČNIH DVORIH DO LETA 1409*

dinast/ deželni gospod	dvorni mojster	kuhinjski mojster	lovca	svetnik	maršal	komornik
Celjski	Gabernik (1364) Gallenberg (1408–1409) Kolenc (Kamnik) (1370) Mindorfer (1383–1385) Vitanje-Lindek (1402) Värbar (1406–1407)	Steyrer (1388–1392)	Ranšperk (pred 1378)	Milje (1407)		
Goriški		Mengeš (1334–1336)		Gorica/Ra- dovljica (1394)	Kaul (1325–1328)	Čretež (od 1342)
Habsburžani	Čretež (1378–1389)		Beritevo (pred 1405)			
Ortenburški	Čušperk (1384)					

* Upoštevane so le identificirane osebe!¹⁷

Če smemo iz skopih podatkov iz tabele T-1 sploh potegniti kakšen sklep, je ta naslednji: dvorna kariera v 14. stoletju ni bila nujno odvisna od pripadnosti določeni družini ali plemiškemu sloju. Posameznika so pripeljale v bližino deželnega kneza ali dinasta praviloma osebne kvalitete. Vplivalo je tudi okolje: če so se grofje Goriški posluževali oseb iz »prednjih goriških dežel«, so se grofje Celjski oseb iz oko-

lice Celja in sposobnih posameznikov iz Kranjske. Prav Celjski so okoli leta 1400, v skladu z ambicioznejšo politiko, k sebi pritegnili številne tujce. Dvorna služba zaradi omejenosti na posameznika ni bistveno povečala njegovega premoženja, gotovo pa ne socialnega položaja njegove družine. V izboru dvorjanov je bila opazna dinastova želja, da uradi ne bi prišli v roke najmočnejših deželnih rodbin, da bi postali dedni in da deželno plemstvo ne bi dobilo novih možnosti osamosvajanja in krepitve. Prav zato so zaupali Celjski, Ortenburški in Goriški, vsi zainteresirani za izgrajevanje posebnih deželnih enot, svoje dvorne urade raje pripadnikom srednjega in nižjega sloja. Ni naključje, da je bila najpogostejša oblika naslavljanja dvo-rnih uradnikov skrajno konvencionalni »erber«, redko v kombinaciji z »gospod« ali »vitez«, kar je jasno govorilo o njihovem statusu.

V nasprotju z dvornimi so bile višje deželne službe številneje zasedene tudi z domačim deželnim plemstvom. Venomer pa so po njih posegali tujci – na Kranjskem do leta 1335 koroški in tirolski plemiči, nato pa tudi štajerski in avstrijski. Najvišja deželna funkcionarja, glavar in vicedom, sta bila tesna sodelavca deželnega gospoda in izvrševalca njegove politike – sodstva (glavar) oz. gospodarske uprave knežjih domen (vicedom). Naloge deželnih vicedomov (z drugačnimi nazivi v nekaterih deželah) so si bile povsod podobne. Na Štajerskem se je najvišji deželni finančni uradnik imenoval deželni pisar in se je prvič omenjal leta 1222. Zadolžen je bil za registriranje in obračunavanje knežjih dohodkov iz domen, regalov in odvetništev. Prvotno ni sodil med najvišje deželne urade. Do leta 1299 so bili štajerski deželni pisarji razen nekaj izjem iz patricijskih meščanskih vrst, od ok. leta 1270 kleriki. Od leta 1299 so bili deželni pisarji izključno posvetne osebe, večinoma najpremožnejši (graški) meščani. Imenovanje in trajanje službe sta bili odvisni od deželnega kneza. Osnovna naloga je bila uprava knežjih posesti in varovanje njegovih interesov. Poleg tega je imel pisar do 14. stoletja tudi mesto v deželnem sodišču, ki pa je nato prešlo na deželnega upravitelja. Pomen pisarjev je v 15. stoletju upadal in ga je za časa Maksimilijana I. zamenjal deželni vicedom, tako kot drugod, npr. na Kranjskem in Koroškem. Funkcija deželnega pisarja je bila vedno adekvatna vicedomu na Kranjskem in bila takoj za deželnim glavarjem. Med spodnjimi Štajerci sta v obravnavanem obdobju deželno pisarstvo obvladovala v letih 1307–1311 tudi mariborski meščan in vitez Rudolf, ki pa se je leta 1312 že omenjal kot »stari dežel-ski pisar« (t. j. bivši), in Ulrik Rifniški (Lemberško-Rogaški) leta 1404.¹⁸

Na Kranjskem in Koroškem so vpeljali Spanheimi sredi 13. stoletja vicedome kot svoje finančne organe po vzoru cerkvenih gospodov, predvsem oglejskih patriarhov. To so bili zvečine najzvestejši župniki na nekaterih kranjskih župnijah. Oglejski patriarhi so imeli vicedome že v prvi polovici 13. stoletja v Slovenj Gradcu¹⁹ in na pomembnem oglejskem sedežu – gradu Vernek, kasneje tudi v Komniku.²⁰ Vicedomi so bili zadolženi za gospodarsko in vrhovno vojaško upravo oglejskih posesti. Ljubljana, ki je bila v tem času spanheimska, ni mogla nikoli postati sedež najvišjega patriarhovega zastopnika, pač pa je v njej služboval spanheimski vicedom, ki se je v 60. letih imenoval tudi »pisar« (»scriba«).²¹ Oba preostala pretendenta na kranjsko deželno gospostvo v 13. stoletju, oglejski patriarh Bertold Andeški in koroški vojvoda Bernard Spanheimski, sta imela vicedome in druge nižje uradnike tudi za druge regije (Koroško, Vipavsko, Furlanijo).

Češki kralj Otokar je želel od srede 13. stoletja poenotiti finančno upravo svojih dežel po vzoru Štajerske in Avstrije. Za Koroško in Kranjsko je po letu 1270 postavil za deželnega pisarja Henrika iz Loke, prošta na Otoku na Vrbskem jezeru. Otokarjev naslednik grof Majnhard II. Tirolsko-Goriški je postavljaj od leta 1286 vicedome iz vrst tirolskega in koroškega klera oz. plemstva. Vicedomska služba je bila v majnhardinski dobi uradniška – obvezni so bili obračuni dohodkov, določena plača – v celoti pa je bila zelo napredna.²² Vicedomov pomočnik je bil notar, zadolžen za

porazdelitev in pobiranje davkov.²³ Kranjska urbarialna uprava, zlasti za bivšo spanheimsko posest, je bila urejena po tirolskem zgledu in zaupana ključarju (= kletarju), ki je imel sedež v Ljubljani, od koder je nadzoroval pobiranje dajatev od posesti, posloval z zalogami, jih prodajal in vodil račune. Zadnjič je bil ključar omenjen leta 1312. Stanovsko poreklo teh funkcionarjev ni znano, saj poleg osebnih imen niso imeli viteških vzdevkov ali celo izvornih imen, zagotovo pa niso bili iz vrst domačega podeželskega plemstva. Morda pa so bili kar nekateri premožni ljubljanski meščani.²⁴ Vicedomu so bili podrejeni sodniki posameznih komornih mest. Grof Majnhard je uvedel kolegialno sodniško poslovanje, tako da je bilo istočasno več ljudi z nazivom »sodnik«. Izvajali so upravne in sodne funkcije v širšem okolišu, samo ljubljanski sodniki pa so imeli delne pristojnosti za celo Kranjsko. Pazili so na morebitne odtujitve komorne posesti, eden od njih je bil deželni sodnik, pristojni so bili za nekatere vojaške in finančne zadeve (mestni davek). Ljubljanski sodniki so bili do drugega desetletja 14. stoletja deloma prišleki iz Furlanije oz. severne Italije, ki so se v Ljubljani ukvarjali predvsem z bankirstvom (Latin, Frankot), predvsem pa so bili vsi pripadniki tistega najvišjega meščanskega sloja, ki je bil blizu plemenitosti. Od prezadnjega desetletja tirolske vladavine so sodniki postajali tudi podeželski plemiči (Hertel iz Polhovega Gradca, Konrad z Iga, Alber iz Šentpetra), ki so bili med najzvestejšimi tirolskimi vitezi in imeli bivališče tudi v Ljubljani. V Kamniku, Kostanjevici in Kranju, drugih deželnoknežjih mestnih središčih, so bili sodniki iz vrst najuglednejšega in premožnejšega meščanstva. Bolj ali manj je držala v vseh mestih sodniško funkcijo maloštevilna in sorodstveno povezana skupina, katere člani so se menjavali med seboj. Ti sodniki so izginili kmalu po habsburškem prevzemu Kranjske.²⁵

Manjša aktivnost plemstva v najvišjih upravnih službah je bila posledica ostreješe protiplemiške naravnosti grofa Majnharda, predvsem pa uvajanja podjetništva, t.j. zakupništva raznih uradov. Zagonška sredstva za podjetništvo so premogli večinoma le najbogatejši meščani, ne pa nižje in srednje kranjsko plemstvo.²⁶ Po smrti koroškega vojvode Henrika (1314) na Kranjskem ni bilo več vicedoma, marveč le deželni pisar, ljubljanski notar, kletar in od leta 1321 še deželni oskrbnik, ki pa je bil, v nasprotju z mnenjem J. Žontarja, bolj verjetno namestnik deželnega glavarja – torej je deloval v politični, in ne finančni upravi. Tedaj so finančni uradniki prihajali iz vrst ljubljanskega patriciata (Porgger, Šentpeter itd.) in Tirolcev (Schrofenstein).²⁷ Po smrti vojvode Henrika leta 1335 so Habsburžani sprva ohranili upravni sistem. Zato je ostal deželni pisar glavni deželnoknežji finančni organ tako kot na Štajerskem. Šele leta 1354 je bil obnovljen kranjski vicedomat, a ga med letoma 1370 in 1374 spet ni bilo, ker sta vojvodi Albreht III. in Leopold III. zaradi zadolženosti za štiri leta prepustila gospodarsko upravo vseh dežel finančnemu konzorciju iz Avstrije. Tudi v letih 1392-1395 je nadzor deželnoknežjih dohodkov izvajal kot »avstrijski hubni mojster« (= vicedom) dunajski meščan Ulrik Zink. Do drugega desetletja 15. stoletja so bili kranjski vicedomi deloma ljubljanski ali kamniški patriciji, tudi nekaj tujih meščanov je bilo vmes, ne pa podeželskih plemičev.²⁸ V habsburški dobi je vicedoma vedno postavljali deželni knez za nedoločen čas, nikoli pa dosmrtno. V določenih rokih je moral podati obračun. Dobival je plačo in posebne ugodnosti, nekateri so si nabrali tudi precejšnje premoženje. Temeljna naloga pa je bila generalni nadzor deželnoknežje posesti, regalij, sodišč, davkov, mest in trgov, skrb za Cerkev itd.²⁹

Deželni glavar kot namestnik deželnega kneza za vojaške in sodne zadeve se je na Kranjskem pojavil šele takrat, ko so se dinastični teritoriji na Kranjskem združili pod oblastjo enega gospoda in je lahko sploh prišlo do formiranja dežele. To pa se je zgodilo šele v zadnji tretjini 13. stoletja pod češkim kraljem Otokarjem, v nekaterih elementih celo pod vojvodo Spanheimskim (umrl leta 1269). Otokar

se je glede glavarjev gledoval po cesarju Frideriku II. Trajne glavarjeve pristojnosti so bile poveljevanje plemiški vojski v deželnem sklicu, uprava deželnoknežje-ga cerkvenega odvetništva, potrjevanje in izvajanje privilegijev v imenu kneza, predvsem na predsedovanje deželnemu (plemiškemu) sodišču in od konca 14. stoletja stanovom. V tem se je že kazala večstoletna dvojna vloga deželnega glavarja, ki je bil odgovoren tako deželnemu knezu, ki ga je imenoval, kot deželnemu plemstvu, izmed katerega je prihajal. Ker je bil knez geografsko daleč, se je glavar politično oddaljeval od njega in postajal vedno bolj reprezentant stanov.³⁰

Otokarjevi glavarji so bili osebni zastopniki češkega kralja, zadolženi za zaščito Cerkve, predsedniki deželnih zborov (več) in varuhi Otokarjeve oblasti. Ko je leta 1270 Otokar zasedel Kranjsko in Koroško, se je takoj pokazala potreba po postavitvi zanesljivega zastopnika po že preizkušenem štajerskem modelu. Tam je postavil Otokar leta 1262 olomuškega škofa Bruna. Prvi kranjski in koroški glavar brnski prošt Konrad se ni mogel uveljaviti zaradi nasprotovanja plemstva, zvestega Filipu Spanheimskemu – kot Spanheimu (zlasti na Koroškem) in oglejskemu patriarhu (na Kranjskem). Otokarjeva politika izbora funkcionarjev je slonela na izbiri glavarjev izven dežele. Leta 1270 je bil glavar Ulrik s Taufersa, takoj zatem Ulrik iz Dürrenholza (na Moravskem), ki je bil zadolžen tudi za Koroško in za furlansko posest.³¹ Po njegovi smrti leto 1273 glavarstvo obeh dežel ni bilo več združeno v takšnem »generalnem kapitanatu«. Koroško je prevzel Ulrik s Taufersa, kranjsko pa Ulrik Schenk s Hassbacha (v Avstriji).³² Otokarjevo deželno glavarstvo je bilo vedno čisti deželnoknežji urad. Izvajalci so bili kraljevi namestniki in so svoje delo opravljali v njegovem imenu. Prednost pri imenovanju teh namestnikov so imeli tako na Štajerskem kot na Kranjskem in Koroškem tujci, večinoma s Češkega in iz Avstrije.³³ Leta 1276 se je končala Otokarjeva oblast na obravnavanem področju. Novi kralj Rudolf Habsburški je na Štajerskem prekinil s tujci (Ogri in Čehi) na položaju glavarja in imenoval Henrika s Pfannberga, vendar ne za »glavarja«, pač pa za »deželnega sodnika«. Domnevno kralj Rudolf ni želel nadaljevati Otokarjeve uprave in se je raje naslonil na staro traungausko in babenberško institucijo sodnikov (»iudex provincialis« in »i. generales«), ki so pomagali glavarjem v deželni veči in jim bili podrejeni.

Tudi na Kranjskem in Koroškem je vodil upravo po letu 1278 grof Majnhard Tirolsko-Goriški s pomočjo t.i. sodnikov. Toda ne kot običajen glavar, marveč zgolj v imenu kralja in po osnovnem nazivu samo kot tirolski grof.³⁴ Po letu 1286 je postal Majnhard zakupnik Kranjske in deželni knez Koroške, kar mu je dalo proste roke pri izbiri uprave in ljudi. Največji pomen so on in njegovi sinovi vendarle dajali financam in zato vicedomu, medtem ko so bili glavarji, ki se v tirolskem obdobju sploh niso omenjali, pravzaprav »deželni oskrbniki« z bolj omejenimi pristojnostmi. Zaradi tirolske politike in (zaostale) plemiške strukture je ponujala Kranjska tujemu plemstvu obilo možnosti za kariero. V tirolskem obdobju so bile najvažnejše deželne službe, v številni (morebitno glavarstvo in) vicedomat, kar naenkrat popolnjene s koroškim plemstvom, protežiranim od neformalnih gospodov Kranjske, grofov Tirolskih. Korošci so ostali nosilci glavarjske funkcije še vse do konca 14. stoletja.³⁵ Po prevzemu dežele leta 1335 so Habsburžani utrjevali oblast s svojimi ljudmi iz Štajerske, resda postopoma in zelo previdno.³⁶ Predvsem so bili iz teh dežel kot (novodefinirani) glavarji plemiči z največjim ugledom, kakršnega kranjski tedaj še niso imeli. Habsburžani so za vsak primer uporabili »izmenjalni« princip nastavljanja najpomembnejših uradnikov v svojih deželah, t.j. čim več tujcev v neko deželo. Nasprotno pa so bili štajerski glavarji v 14. stoletju večinoma domačini, npr. Liechtensteini, Statteggi, največkrat pa Wallseeji iz štajerske linije. Iz spodnje Štajerske je bil takrat glavar le zadnji Vuzeniški – Kolon VII. – in sicer med letoma 1363 in 1367.³⁷ Razlog, da med njimi ni bilo grofov Celjskih, tiči najbrž v preveliki moči

le-teh v domači deželi, ki bi jo lahko hitro izkoristili zase. Obenem se jih je deželški gospod vsaj za nekaj let znebil iz štajerske politične scene, ko jih je imenoval za glavarje na manj uglednem Kranjskem, kjer grofje do konca 14. stoletja in dedovanja po Ortenburžanih (1418/1420) še niso imeli takšnega zaleta kot na Štajerskem. Kranjska je takrat potrebovala zanesljive habsburške osebe, saj je bilo potrebno izpeljati akcijo prodora na Jadran. Štajersko je bilo potrebno še posebej zavarovati pred premočnim plemstvom v času rodbinskih sporov znotraj habsburške rodbine od 70. let 14. stoletja dalje. Vsekakor pa ignoranca grofov Celjskih na daljši rok ni kaj prida koristila Habsburžanom, saj so se grofje okrepili tudi brez deželnih funkcij. Domači plemiči so začeli posegati po kranjskem glavarstvu zanesljivo šele od srede 15. stoletja in še to sporadično (Črnomaljski).³⁸ Večji prodor na najvišjo politično funkcijo je uspel kranjskemu plemstvu šele v 16. stoletju, kar nedvomno opozarja na nizko stopnjo njegove primernosti, ugleda itd. v očeh deželnih knezov konec srednjega veka v primerjavi s sosednjim plemstvom...

Pri goriških grofih je imel izmed Kranjcev posebno visok ugled le Greif s Čreteža, ki je za njih leta 1322 vodil glavarstvo v »grofiji v Slovenski marki in Metliki«, leta 1330 pa celo v vsej goriški grofiji. Po habsburškem dedovanju »grofije v Slovenski marki« je bil dolgoletni glavar Nikolaj s Hmeljnika (1375-1397), vendar pa to glavarstvo po ugledu in pomenu ni bilo adekvatno kranjskemu. Na goriških posestih se je urad glavarja prvič pojavil leta 1294 v Istri, leta 1322 za gospostva v Slovenski marki. Leta 1323 je bil ustanovljen še za posest južno od Alp. Glavarju v Gorici sta bila podrejena glavarja v Pazinu (za Istro) in Metliki (za grofijo v Slovenski marki).³⁹ Na splošno smem trditi, da so bile osebe, ki so delovale v najvišji deželni upravi, politično in osebno »najbližje« deželnemu knezu ali dinastu in s tem dosegle zgornjo stopnico na karierni lestvici. Obenem pa je vsaj glavar zastopal avtonomnost deželnega plemstva nasproti deželnemu knezu.

Ustrezno nižji je bil položaj glavarjevega namestnika in podrejenih uradnikov (deželni upravitelj = nekdanji višji deželški sodnik na Štajerskem), ki niso imeli reprezentativne, marveč zgolj upravno vlogo. Na tej stopnji so deželni knezi lahko zapupali tudi domačinom, saj so bile funkcije namestnikov odločilne le ob morebitni odsotnosti predstojnika zaradi starosti, cerkvenega stanu, bolezni ipd., predvsem pa so bile le začasne. Razcvet namestništva (upraviteljstva) je sodil v čas po habsburškem prevzemu Kranjske. Do približno druge polovice 14. stoletja je bil zanj v navadi naziv »Pfleger«, kasneje pa večinoma »Verwesser«. Ti upravitelji so prevzeli ob odsotnosti glavarja politično upravo. Ker pa je prišlo do tega redko in za krajši čas, sta bila tudi njihova prisotnost oz. aktivno delovanje, vsaj sodeč po listinah, redka. Upraviteljska časovna omejenost je bila največkrat formulirana v knežjih mandatih. Upravitelja je na glavarjev predlog imenoval deželni knez oz. ga je izbral izmed primernih kandidatov. Podrejenost je razvidna iz praktično vseh listin, kjer se poimensko navajajo upravitelji. Zadostujeta dva primera: leta 1354 je pričal Pilgrim iz Gradeža v neki listini, njegov naziv pa je bil *cze den tzeiten verwesser tze Laibach meins herrn von Liechtenstayn des hawptmans in Chrayn*. Podobno je označil razmerje Jurij s Hanaua, kranjski upravitelj leta 1399, v intitulaciji svoje listine: *Ich Jörg von Hannaw meins herren von Cili verwesser ze Laybach*.⁴⁰ Prvi znani oskrbnik/upravitelj na Kranjskem je bil Jakob Porger leta 1321, leta 1330 pa je funkcijo *phleger in dem lant cze Chrain* opravljal zet Alberja iz Šentpetra Nikolaj.⁴¹ Tudi v drugi polovici stoletja, vse do začetka 15. stoletja, so znani le trije upravitelji iz vrst domačega plemstva.⁴² Značilno za njih je, da so bili namestniki glavarjem, ki so bili »tujci«. Upravitelji goriške grofije v Slovenski marki so bili (vsaj) od habsburškega prevzema grofije lokalni plemiči.⁴³

Plemstvo je našlo nekaj možnosti za večanje premoženja in ugleda tudi v deželskih sodiščih. Posebnih vesti o tistih, ki so imela sedež na gradovih zunaj mestnih

naselij, in o njihovih posestnikih žal ni. Sodstvo na podeželju so izvajali vsakokratni posestniki gradov, ki so imeli lastna deželska ali vsaj patrimonialna sodišča. Nekoliko drugače je bilo v mestih, kjer je mestni gospod imenoval sodnike, pristojne samo za mestni pomerij, včasih pa tudi za deželsko sodišče. Še nižje v deželnoknežji upravi so bili gradiščani deželnoknežjih gradov (in oskrbniki gospostev) ter upravitelji specialnih uradov (mitnice, carine, gorska sodišča, židovsko sodišče itd.), tako deželnoknežjih kakor tudi cerkvenih, ki pa so jih pogosto upravljali meščani. Ker so bili ti uradi navadne plačane službe, brez večjih možnosti za dvig kariere, jih na tem mestu ne analiziram.

Nekaj več pozornosti velja posvetiti še posebni kategoriji služb, ki so omogočale manjše popravke karier, vendar zgolj za osebo, ki je opravljala takšno službo. Mislim na razne zastopnike, opolnomočence, prokuratorje, notarje ipd. nekega gospoda. V oba grafikona jih nisem uvrstil, ker ne morem zanesljivo ovrednotiti njihovega realnega ugleda in trajanja službe, predvsem pa so bile te osebe največkrat zadolžene za eno samo nalogo. Njihov izbor tudi ni temeljil na ugledu in moči rodbine, marveč predvsem na osebnih kvalitetah, na inteligenci in prodornosti (npr. notarji in prokuratorji). Nedoločljiva sta tudi njihova osebna bližina in vpliv na gospoda. Žovneško-Celjski so se posluževali prokuratorjev predvsem pri prejemih oglejskih fevdov, ko so jih v Vidmu ali Čedadu pravno zastopali njihovi vitezi, čeprav bi moral biti vsak vazal osebno navzoč pri podelitvi. Gotovo so bili Celjski »prezaposleni«, da bi se osebno udeleževali (= poniževali) golih formalnosti. Za leti 1337 in 1339 sta znani navzočnosti prokuratorja Konrada iz Neuburga (Novi grad?) v Vidmu pri patriarhu Bertrandu.⁴⁴ Morda je bil Konrad celo trajneje zadolžen za fevdno zastopanje pri patriarhu. Tudi Ortenburžani so kot prokuratorje pošiljali svoje viteze v Oglej in Čedad, a ne le za prejem fevdov, temveč tudi za čisto rodbinske posle s patriarhom in drugimi. To so bili zastopniki za enkratno uporabo: leta 1320 je poslal grof Majnhard v Čedad nakelskega župnika in svojega kaplana Bernharda iz Škofje Loke, Nikolaja iz Črnelega in Majnharda iz Gorij, da bi prevzeli kot *nuntii et procuratores* od patriarha Pagana della Torredoto za Majnhardovo ženo, sicer patriarhovo nečakinjo. Enkrat v letih 1389-1419 je poslal grof Friderik Ortenburški iz Kostanjevice Friderika s Čušperka in *aliquibus legacionibus nostris, qui pro nunc fidem credulam in discendis ex parte nostra adhibere velitis*.⁴⁵ Verjetno enkratno zastopstvo vdove po Janezu iz Piemonta je prevzel leta 1374 tudi Nikolaj Dinger iz Zapric, ko je namesto nje in otrok *cum instantia* prosil patriarha Markvarda za neko fevdno podelitev.⁴⁶ Drug tip se je kazal v opolnomočencih za poravnavo sporov, ki so razsojali, in ne zares »sodili«. V bistvu je šlo za pooblaščenca z zelo omejenim funkcionalnim radijem. Njihovo imenovanje je bilo enkratno – za druge spore so bile lahko imenovane tudi druge osebe. Izhajali so iz celjskega viteštva: leta 1355 je dal grof Friderik I. Celjski *vollen gewalt . . . ze beschawen die pigmerch . . . in chrieg waeren* Rudolfu z Žovneka (svojemu gradiščanu), Diepoldu s Kacenštajna, Frideriku Pucu in Wernherju z Obrarna za poravnavo spora z opolnomočenci salzburškega nadškofa.⁴⁷

Goriški grofje so uporabili za posredovanje v neki poravnavi tudi že omenjenega Greifa s Čreteža, ki je leta 1313 *vollen gewalt enpholhen wart* kot zastopnik grofa Henrika II. Goriškega v sporu glede odškodnine goriškim vitezom z zastopnikom freisinškega škofa Gotfrida.⁴⁸ Značaj teh poravnav je bil v prostovoljnosti in dobri volji vseh sprtih strani, zastopniki pa so bili *arbitros, arbitratores, amicabile compositores*, kot so leta 1329 označeni posredovalci glede premirja med goriškim gorofo in oglejskim patriarhom, med njimi ponovno Greif s Čreteža. Takrat so kot goriški zastopniki sodelovali najpomembnejši goriški vitezi.⁴⁹ Takšno poravnalno funkcijo so prevzemali na višji, celo deželnoknežji ali kraljevi ravni, ustrezno višje rangirani plemiči.

Konec 14. stoletja so dobili grofje Celjski izjemen vpliv, ne le na obravnavanem območju, marveč precej širše. Prvi v tej zgodbi, ki je sredi 15. stoletja Ulrika II. naredila celo za protektorja mladoletnega kralja Ladislava Postumusa, je bil njegov ded grof Herman II., ki se je priljubil ogrskemu kralju Sigismundu v bitki pri Nikolpolju leta 1396, ko ga je rešil vsaj sramote, če ne smrti. Resnično so bili od tedaj med Hermanom in Sigismundom opazni intenzivnejši stiki, Herman pa je bil deležen izjemnih daril v obliki gospostev v Slavoniji in na Hrvaškem. Prijateljstvo je Sigismundu leta 1402 omogočilo, da je koristno uporabil Hermana za pogajalca z grofoma Friderikom Ortenburškim in Hansom Goriškim, od katerih je Sigismund zase in za brata Vaclava, nemškega in češkega kralja, pričakoval odprto pot v Lombardijo in pomoč.⁵⁰ Nekaj kasneje so začeli Celjskim v važnih zadevah zaupati tudi Habsburžani, ki so bili tedaj v najhujših notranjih rodbinskih sporih. Tako sta leta 1407 brata Ernest in Leopold IV. izbrala grofa Hermana II. za rabsodnika v sporu glede Dunajskega Novega mesta in Neunkirchna.⁵¹

Zelo redko so se kranjski in spodnještajerski plemiči udejstvovali kot šolani uradniki. Tako je npr. deloval kot posvetna oseba (notar) okoli leta 1285 v Guttenwerdu ali pri Svibenjskih (ni razvidno) Henrik Dinger, ki je bil morda iz rodbine zapriških Dingerjev. Za izobraževanja plemstvo v 14. stoletju pač še ni bilo zainteresirano, čeprav je npr. ortenburški grof Friderik kot varuh poslal pred letom 1399 varovanca Lovrenca iz Loke v Italijo na študij javnega notariata in ga vseskozi podpiral.⁵²

Poskusimo še grafično opredeliti kariero kot element plemiškega življenja. Oba predstavljena grafikona sta poizkus grafičnega ovrednotenja političnega položaja posameznih oseb in samo posredno tudi njihovih družin v treh časovnih obdobjih. V njih se odraža morebiten vzpon ali padec posameznika glede na deželno pomembnost, možen pa je tudi preizkus socialne rangiranosti plemstva. Vrednotenje posameznih služb (gl. legendo) je subjektivno in morda v celoti tudi ne ustreza. Zgoraj omenjenim trem skupinam deželnih uradov sem dodal še dvorne službe, ki pa so nižje ocenjene zaradi nesamostojnega in omejenega delovanja, in gradiščane v dinastičnih službah, medtem ko je bilo deželnoknežjih gradiščanov v našem prostoru malo zaradi številnejšega podeljevanja deželnoknežjih gradov v zastavo in fevd. Urade in službe sem ocenil takole, s tem da sem za vsako leto službe dodal 10 %:

- 100 točk – deželni glavar, vicedom.
- 70 točk – deželni upravitelj/oskrbnik, deželni pisar, deželni kletar.
- 50 točk – deželski sodnik, dvorni mojster, deželski sodnik + gradiščan.
- 40 točk – komornik, svetnik, kuhinjski mojster, maršal, dvorjan(ka).
- 30 točk – gradiščan.

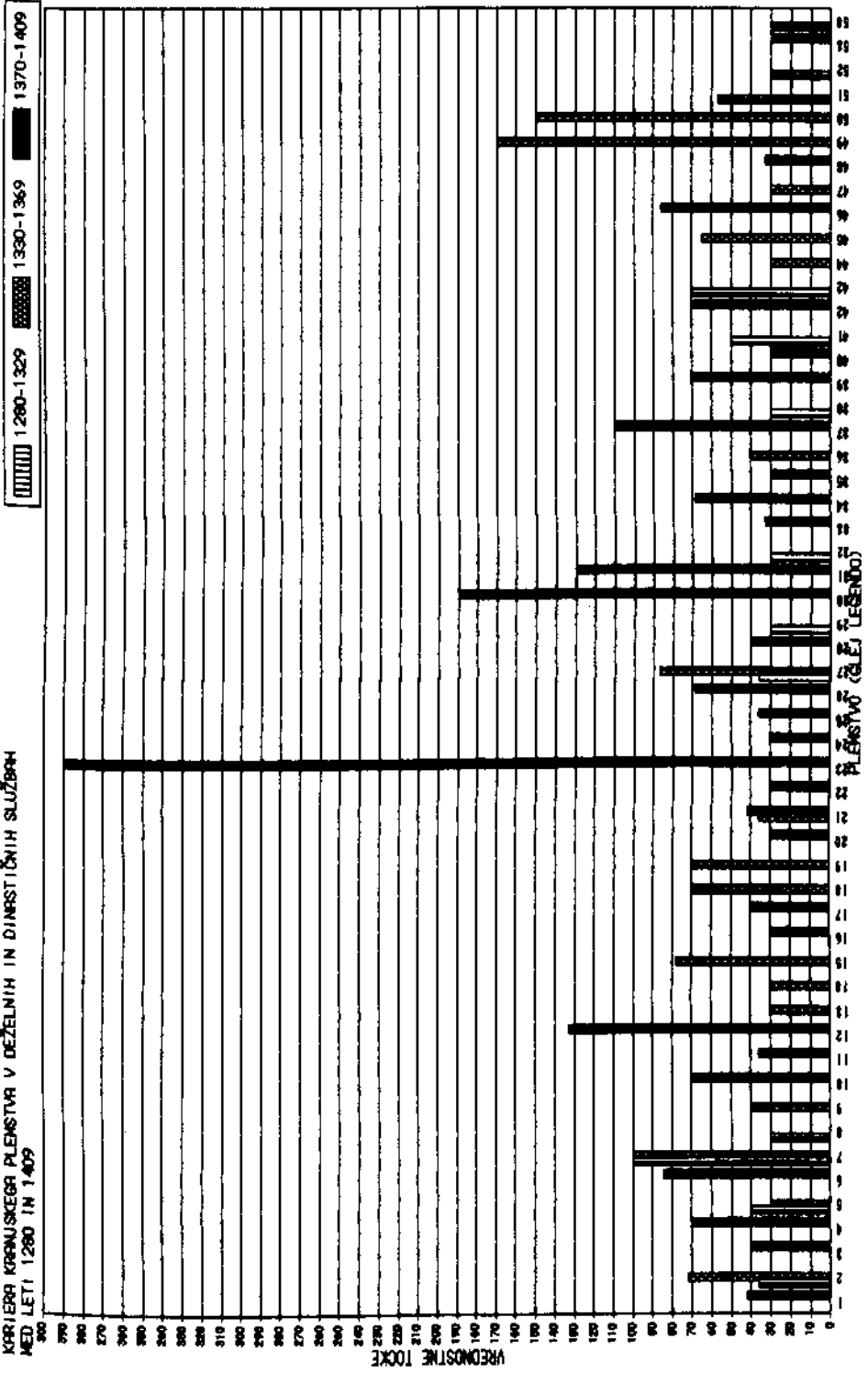
Pri ovrednotenju je potrebno upoštevati s posebno previdnostjo prav dolžino izvajanja funkcije: kar 22-letno glavarstvo nekdanje goriške »grofije v Slovenski marki in Metliki« je prineslo Nikolaju s Hmeljnika (1375–1397) absoluten primat v točkovanju, čeprav po nobenem drugem indikatorju statusno seveda ni bil primerljiv z npr. grofi Celjskimi. Poseben upravno-zgodovinski problem je istočasna dvojna zasedenost neke službe s sorodniki (brati): leta 1367 sta bila kranjska deželna glavarja brata Ulrik I. in Herman I. Celjska (*haubtleuten in Chrain*). Pri tem ni jasno, kako naj bi si delila obveznosti, ali sta vedno delovala skupaj oz. ali je v resnici posle opravljal le eden od obeh.⁵³ Nikolajeva dolgotrajna politična kariera govori le o izjemnosti posameznika, ne pa družine. Dolgotrajno izvajanje neke nižje funkcije ima v presojanju posamičnega karierizma večjo težo kot izvajanje najvišjih služb le za kratek čas. Zato npr. politična stremjenja celjskih grofov niso bila orientirana v pridobitev uradov. Posamezni grofje so izkoriščali najvišje deželne funkcije le kot sredstvo za izvajanje dinastičnih interesov. »Pravi« kariere-

zem je bil zato znak nižjih in srednjih plemiških slojev in kot tak trenutne narave, povezane s posameznikovo konkretno zanesljivostjo in učinkovitostjo.

Že bežna primerjava obeh grafikonov potrjuje domnevo, da so večje kariere naredili le posamezniki iz redkih pomembnejših družin. Najširšemu sloju plemstva je bila dostopna kariera v najnižjih upravnih službah (gradiščanstvo ipd.). V skupini nad 100 točk so osebe, za katere je značilno nadpovprečno politično udejstvovanje v svojem obdobju. Poleg njih je nadpovprečna aktivnost razvidna pri kranjskem upravitelju Mertleinu z Gabra (1369-1378), že omenjenem Nikolaju s Hmeljnika, višnjegorskem deželskem sodniku in gradiščanu Gregorju s Kompoljega (1385-1409) in kranjskem glavarju Hansu z Mirne (1402-1403).⁵⁴ Njim smemo dodati skupino od 70-99 točk oz. namestnike deželnih glavarjev, družbo vicedomov in dinastičnih upraviteljev. Ti so izhajali deloma iz višjega srednjega razreda iz prve polovice 14. stoletja (Čretež, Čušperk, Kamnik – več istoimenskih rodbin, Turn, Vrbovec) ali pa so bili povzpelniki iz vrst srednjega viteštva (Gradež, Gallenberg z Osterberga, Plesel, Schmalzhofen). V skupinah 50-69 in 40-49 točk (dvorni uradniki, deželski sodniki) so bili predstavniki novega vzpenjajočega se viteštva (Lamberger, Turn, Baumkirchner, Mindorfer), propadajočega – v prvem obdobju še pomembnega plemstva in bivšega, še v visokem srednjem veku formiranega ministerialnega viteštva (Bled, Polhov Gradec, Škofja Loka, Čretež, Hekenberk, Mengeš, Vitanje-Lindek) in srednjih slojev viteštva (Kamen, Poljče, Pšata, Schurr, Steyrer-Mengeš, Širje, Beričevo, Slovenj Gradec, Gutenberg, Värbar). V nasprotju s pričakovanji v najnižjem razredu (30-39 točk), ki so ga tvorili gradiščani, srečamo večinoma člane nižjih viteških družin in tudi nekatere zanimive akterje družbenega življenja (Sommerecker, Lamberger, Oglejec, Škofja Loka, Vaist, Lemberg pri Dobrni). Prevladujejo pa vendarle »poklicni« gradiščani iz vrst klientele (Goder, Haller, Kamen, Hauz, Kropa, Muttel, Ortter, Pfeffel, Schutz, Vrlug). V zadnjem obdobju so se kot gradiščani poskusili tudi predstavniki iz vrst nekdanjih najstarejših ministerialnih rodbin (Gall, Limberk, Slovenj Gradec, Treuner).

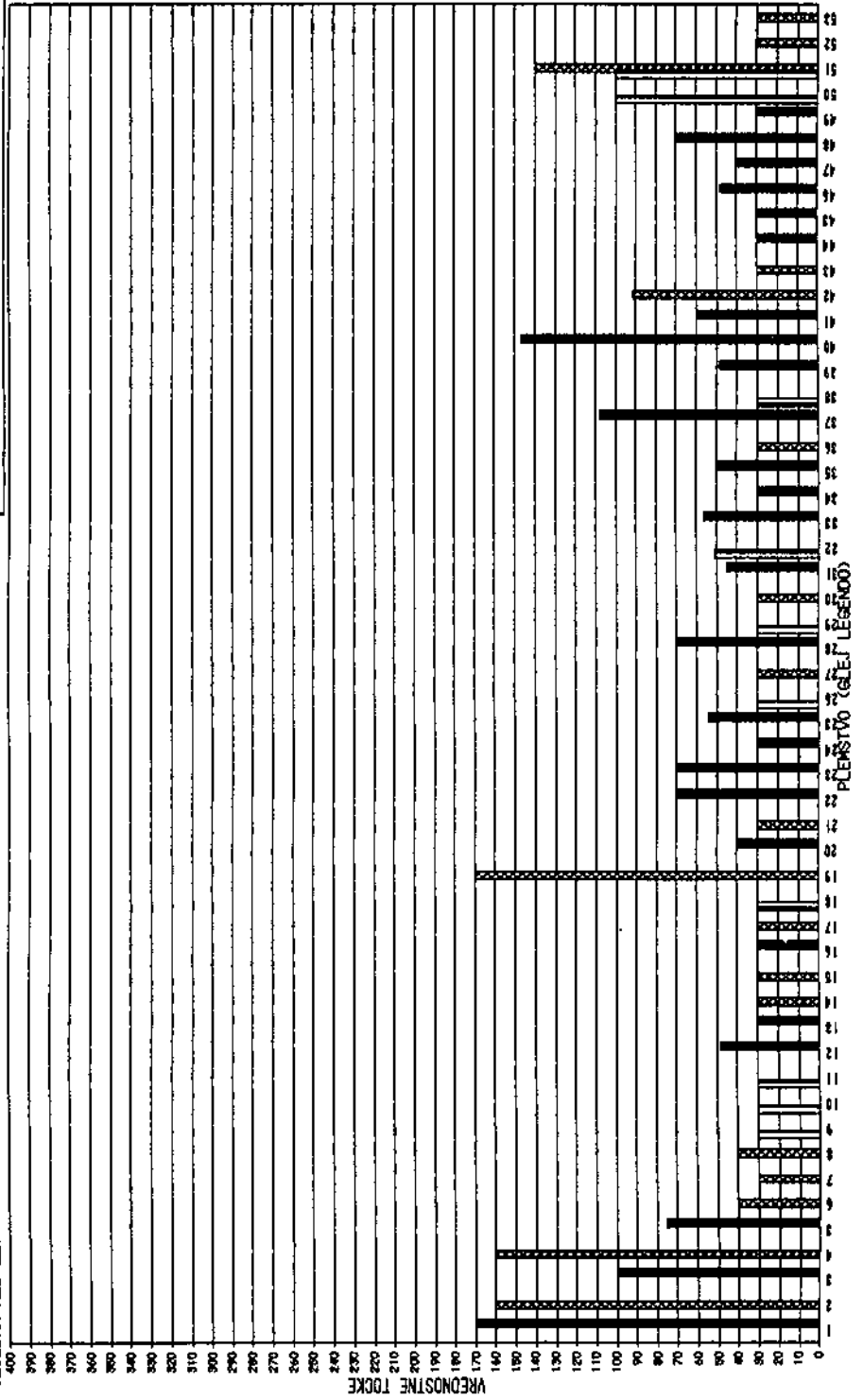
Primerjava karier kranjskega in spodnještajerskega plemstva razkrije še eno zanimivost: v vsem obdobju je mejo 70. točk prebilo nekaj več kranjskih (38 %) kot pa štajerskih plemičev (30 %). Po eni strani je to posledica morda ne povsem primerljivega števila izbranih listin in njihovega značaja, predvsem pa večje konkurence na celotnem Štajerskem (spodnja Štajerska je le tretjina dežele Štajerske) in plemstva iz Avstrije, po drugi pa pozno profiliranje kranjskega plemstva. V obdobju med letoma 1280 in 1329 je le 8,3 % kranjskih in 16,6 % spodnještajerskih plemičev doseglo 70 točk. Vsaj za Kranjsko to razlagamo z večjim dotokom posameznikov iz Koroške na višje deželne funkcije. V obdobju med letoma 1330 in 1369 se je razmerje obrnilo: 43,8 % posameznikov iz Kranjske je doseglo 70 točk in le 27,8 % onih iz spodnještajerskega prostora. V tem času so se Kranjske dokopali Habsburžani, ki niso bili naklonjeni dotoku koroškega plemstva. Med letoma 1370 in 1409 so kranjski plemiči v omenjenih službah svojo prisotnost malenkostno povečali na 44,8 %, še večji skok pa je opazen pri spodnještajerskem plemstvu (37 %). Tega je lahko razložiti: prav okoli 1370 so modernizirali upravo svojih gospošte in dvora grofje Celjski – uvedli so dvorne urade in funkciji kletarja ter pisarja, povečali pa število z gradiščani upravljanih gradov. Brez teh pa bi bilo razmerje do Kranjcev spet precej nižje. Zaradi neobstoja starega svobodnega plemstva na Kranjskem v 14. stoletju (z izjemo Svibenskih), ki bi lahko uspelo tako kot npr. Žovneško-Celjski na Štajerskem, ali nekdanj mogočnih domačih ministerialnih rodbin (Ptujski, Kunšperški, Vuzeniški, Mariborski) se je formiral vrh plemstva na Kranjskem počasnije in se vmes ustavil pri gospodarski krepitvi s preizkušenimi recepti, ne pa s prevzemanjem uradov: Turjačani do začetka 15. stoletja niso sodelovali v deželni upravi, čeprav so že v 14. stoletju veljali za eno uglednejših kranjskih rodbin. Tako

KARIERA KRMUSKEGA PLEENSTVA V DEŽELNIH IN DINASTIČNIH SLUŽBAH
MED LETI 1280 IN 1409

KARJERA SPODNEŠTAJERSKEGA PLEMSTVA V DEŽELNIH IN DINASTIČNIH SLUŽBAH MED LETI 1280-1329

1280-1329 1330-1369 1370-1409

VREDNOSTNE TOČKE

PLEMSTVO (GLET. LEBENSD)

pa so dobili tudi nižji sloji in čisti povzpelniki možnost vrhunske kariere. Tipičen primer je Pilgrim iz Gradeža, iz sicer nepomembne turjaške klientelne družine, ki je bil leta 1354 kranjski deželni upravitelj.⁵⁵

LEGENDA H GRAFIKONOMA »KARIERA KRANJSKEGA PLEMSTVA V DEŽELNIH IN DINASTIČNIH SLUŽBAH MED LETI 1280 IN 1409« IN »KARIERA SPODNJEŠTAJERSKEGA PLEMSTVA V DEŽELNIH IN DINASTIČNIH SLUŽBAH MED LETI 1280 IN 1409«

KRANJSKA

1. Baumkirchner Jurij
2. Begunje Geiselher
3. Beričevo Hans
4. Blagovica Pavel
5. Bled, Kaul Nikel
6. Čretež Elizabeta
7. Čretež Greif
8. Čretež Herman
9. Čretež Leopold
10. Čušperk Henrik
11. Dob Pirs
12. Gaber Mertlein
13. Gall Hans
14. Gall Nikel
15. Gallenberg Gilg
16. Goder Erazem
17. Gorica/Radovljica Matej
18. Gradac NN.
19. Gradež Pilgrim
20. Grimščice Ahac
21. Gutenberg (Cepel) Jakob
22. Haller Hans
23. Hmeljnik Nikel
24. Jelša Rutlib
25. Kamen Geiselher
26. Kamen Nikel
27. Kamnik, Stuppel Gerloh
28. Kamnik Mert
29. Kamnik Nikel
30. Kamnik Osterman
31. Kropolje Gregor
32. Kropa Ulrik
33. Lamberger Jurij
34. Lamberger Viljem
35. Limberk Ulrik
36. Mengeš Heinzl
37. Mirna Hans
38. Oglejec (Škofja L.) Konrad
39. Plesel Niklein
40. Podvin Tomaž
41. Polhov Gradec Hertel

ŠTAJERSKA

1. Celjski Herman
2. Celjski Ulrik
3. Celjski Viljem
4. Celjski/Žovnek Friderik
5. Forhtenek Friderik
6. Gabernik Rudolf
7. Hauz Oto
8. Hekenberk Henrik
9. Lemberg/Dobrna Bertold
10. Lemberg/Polčane Nikolaj
11. Lemberg/Poljčane Viljem
12. Mindorfer Henrik
13. Muracher Konrad
14. Muttel Herman
15. Ormož Friderik
16. Ortter Hans
17. Pfeffel Eberhard
18. Prežin Wulfing
19. Ptuj Hardeg
20. Ranšperk NN.
21. Ramschüssel Wulfing
22. Rifnik-Lemberg-Rogatec Ulrik
23. Schmalzhofen Peter
24. Schuller Seibot
25. Schurr Eberhard
26. Schutz Albreht
27. Schutz Fricel
28. Sekožen Hans
29. Slovenj Gradec Ortolf
30. Slovenj Gradec Oto
31. Slovenj Gradec Peter
32. Slovenj Gradec Pilgrim
33. Steyrer Hans
34. Šalek Ekhard
35. Širje Heinzlein
36. Treuner Ekhard
37. Turn Erhard
38. Turn Guncel
39. Turn Herman
40. Turn Niklein
41. Turn Oto

42. Poljče Jurij	42. Turn Ulrik
43. Porger Jakob	43. Vaist Hanslein
44. Poumek Ortolf	44. Vaist Jurij
45. Pšata Veidel	45. Vaist Wulfing
46. Ržišče Herman	46. Värbar Konrad
47. Sommerecker Nikel	47. Vitanje-Lindek Popo
48. Sušje Bertold	48. Vrbovec Hans
49. Šentpeter Alber	49. Vrlug Hans
50. Šentpeter Seifrid	50. Vuzenica Kolo IV.
51. Škofja Loka Konrad	51. Vuzenica Kolo VII.
52. Škofja Loka Wernher	52. Žovnek-Lemberg-Rifnik Rudolf
53. Verneker Benedikt	53. Žovnek-Lemberg-Rifnik Uzman
54. Žumberk Gerloh	

Vojaška aktivnost

Veliko plemičev se je vedno posvečalo vojaški karieri, za kar pa so potrebovali kapital za vojaško opremo in spremstvo. Kljub redkim podatkom, navadno v obliki zadolžnic za plačilo opravljenih storitev oz. službenih reverzov za bodoče storitve⁵⁶ – redkeje pa v popolnem opisu, je vendarle mogoče potegniti nekaj zaključkov.

Pod praporom grofov Goriških so se v začetku 14. stoletja, zlasti v vojni za češko dediščino, borili vitezi Čreteški, Turjaški, Metliški in Hmeljniški, ki so sodili v prvi polovici 14. stoletja med goriško plemstvo in bili politična opora grofov pri izgradnji posebne dežele znotraj Kranjske. Obenem so bili tudi njihovi glavni vazali na Kranjskem, ki so se s prejemom fevdov obvezali za vojaško službo. Poleg njih so takrat stali tudi vitezi goriških sorodnikov tirolskih grofov (Iški, Sichersteinski in Kostanjeviški). Vazalna vojska se je v tem času že umikala novačeni vojski iz širšega kroga plemstva. Posebno mesto v goriških vojskah pa je imelo v 14. stoletju plemstvo iz Notranjske. Posebno dejavni kondotijeriji z močnimi oddelki so bili Šteberški. Njihovo sodelovanje v vojnah od 20. let do srede 14. stoletja, ko so dokončno prestopili k Habsburžanom, ni bilo omejeno le na zaslužek. Predvsem je šlo za privajanje posesti in pravic nasprotnikov svojih gospodov, zlasti plenjenje oglejskih patriarhov. Šteberška pomoč je bila prav zaradi jasno izoblikovanih ciljev nezanesljiva – pogosto so menjali strani, stopali pod poveljstvo patriarhov ali spet Habsburžanov. Poleg njih so bili aktivni še plemiči iz Postojne. Plemstvu goriške »grofije v Slovenski marki in Metliki« je bila s privilegijem leta 1365 potrjena pravica neudeležbe v osvajalnih vojnah goriških grofov in povračilo vseh nastalih stroškov. Obvezna je bila le udeležba v obrambni vojni. Gotovo se je tak običaj uveljavil že znatno prej.⁵⁷ Zato ni presenetljivo, da je bilo od druge polovice 14. stoletja do leta 1374 v goriški vojaški službi in v osvajalnih vojnah tako malo plemstva iz Kranjske in Slovenske marke (Galli, Gallenbergi, Kamniški, Kolenc iz Ljubljane, Šteberški). Po tem letu so bili Kranjci še redkejši v vojskah koroške in goriške veje Goriških, pa še to le izmed najnižjih slojev plemstva (Grimšćicarji, Kokrani, Pečaherji). Obe skupini iz druge polovice 14. stoletja večinoma nista sodili v staro goriško plemstvo. Neudejstvovanje smemo pojasnjevati predvsem z upadom politične in vojaške iniciative Goriških od srede 14. stoletja, ko so na njihovo mesto stopile nove politične sile, ter s prehodom od vazalske vojaške obveze k najemniški fevdalni vojski. Kranjsko plemstvo se je preusmerilo v vojske grofov Celjskih in Habsburžanov.

Ohlapnejše vezi Kranjcev do grofov Tirolsko-Goriških kot gospodov Kranjske (do leta 1335) plemstvu vendarle niso »preprečevale« jezdit v njihovih vojaških oddelkih. Še posebej, če si priključimo v spomin zapostavljanje kranjskega plemstva

pri podeljevanju deželnih uradov in dvornih služb. Vendar pa Tirolski pri novačenju vitezov niso nikoli resneje računali na svojo najoddaljenejšo deželo. O tem se lahko prepričamo iz popisa vojaškega kontingenta grofa Henrika Tirolskega, ki je odšel poleti 1324 na pomoč mestu Padovi. Vojsko je sestavljalo 1330 težkih oklepnikov in 296 strelcev. Iz Kranjske Hugo s Svibnega (24 oklepnikov + 11 strelcev), Greif s Čreteža (32 + 14), Friderik s Čreteža in njegov stric (16 + ?), Turjačani (10 + 2), Ulrik s Polhovega Gradca (3 + 1), neki Gall (2 + 2) ter zavezniki iz vrst kranjskih vitezov goriških grofov: Nikolaj Kaul (3 + ?), Erchinger Mindorfer (2 + ?), Uschalk (8 + 5) in Markvard Wachspeutel (4 + ?) in Witig Bogatec z Novega grada (4 + ?). Skupaj torej vsaj 108 oklepnikov (vitezov v popolni opremi) in vsaj 35 strelcev, kar pa za srednjeveške vojske, ki so bile pravzaprav maloštevilne, sploh ni malo. Iz spodnje Štajerske so se jim priključili še vitezi Herdega s Ptuja (50 + 16) in nekega Žovneškega (24 + 8), skupaj s 74 oklepniki in 24 strelci. To pa je bila že impozantna vojaška moč, ki priča, da je bil lahko vojaški stroj, sestavljen iz kranjskega in spodnještajerskega plemstva, zelo učinkovit. Še posebej, če upoštevamo, da je šlo le za del plemstva z obeh območij. Večino v tem pohodu so vsekakor imeli oddelki, ki so jih poslali in vodili tirolski in koroški vazali, pa tudi Habsburžani, Ortenburžani, Pfannbergi, Schaunbergi, Hohenlohe, Statteggi, Aufensteini in drugi pomembni gospodje iz področja »Alpe-Adria«.⁵⁸

Število vseh oborožencev obenem opozarja in potrjuje premoženjsko stanje in socialni položaj posameznikov, kot smo ga lahko ugotovili že s pomočjo drugih kvantitativnih metod. Ni potrebno pojasnjevati, da je odšel posameznik v vojno z maksimalnim možnim spremstvom, ki je moralo ustrezati ugledu in je bilo odvisno od premoženja. Glede oborožencev velja omeniti, da niso pripadali le brezimni množici »viteškozmernih hlapcev«, marveč so vključevali posamezniki v svoje oddelke tudi pomembnejše plemiče iz spodnjega dela socialne lestvice. Kot primer – leta 1337 se je Pirs Gestel s Črnelega poravnal s Petrom z Liemberga mlajšim glede vseh zahtev zaradi vojaške službe in škode *den ich in seim dienst genomen han... ez sey von seins vater seligen hern Peters wegen oder von seinn wegen*.⁵⁹ Ne le da je šlo za stare račune Petrovega pokojnega očeta, tekst nedvoumno govori o Pirsovi vojaški podrejenosti Liembergom. Potemtakem so bili voditelji oddelkov pri novačenju in izplačilih posredniki med vojskujočim se gospodom in »neposrednimi izvajalci del«.

V tabeli T-2 se lepo odslkava tudi odnos plemstva do deželnega kneza, ki se je tudi vojaško opiral na najzvestejše. Ti plemiči so bili do leta 1335 iste osebe, ki so bile dejavne tudi v deželni upravi: Čreteški, Črnelski, Galli, Gallenbergi, Kostanjeviški, Polhograjski in Sichersteinski – torej vsi tisti, ki so izhajali iz vrst spanheimske ministerialitete 13. stoletja, ki so jo podedovali grofje Tirolsko-Goriški. Njim so se z dovoljenjem svojega gospoda občasno priključili goriški vitezi (prim. zgoraj), se z dovoljenjem svojega gospoda občasno priključili goriški vitezi (prim. zgoraj), manj pogosto pa še ugledno plemstvo (npr. Svibenjski), ki ga niso vezali nekdanji ministerialni odnosi, sedaj transformirani v ohlapnejše klientelne, niti formalne vazalske obljube in dolžnosti. Spodnještajersko plemstvo je le izjemoma sodelovalo pri pohodih goriških (Oto s Planine) in Tirolsko-Goriških grofov (Ptujski, Žovneški, Mindorferji), kar je bilo razumljivo zaradi večnih konfliktov Goriških in Tirolskih s štajerskimi deželnimi knezi (Habsburžani). Prisotnost teh oseb v obeh grofovskih vojskah je bila sorodstvenega značaja: Goriški so bili v 14. stoletju v bližnjem sorodstvu z Vovbržani, Habsburžani, Ortenburžani, Celjskimi; Tirolski pa še z Ortenburžani in Habsburžani.

Nepopolnost objavljenih podatkov najbolj izpričuje relativna številnost Kranjcev in Štajercev v salzburških vojskah v primerjavi z drugimi dinastičnimi. Ne le iz gospostev na Dolenjskem, v Posavju in Podravju, marveč tudi iz območij, ki niso bila v zvezi s salzburško nadškofijo, so prihajali udeleženci njihovih

vojska. To pa je jasen odraz najemniškega značaja salzburskega novačenja v drugi polovici 14. stoletja in zaslužkarstva plemstva. Takrat so v njihove čete stopali tudi plemiči iz pomembnih kranjskih (Čušperški, Svibenski, Galli, Gallenbergi, Gradaški, Turnski), spodnještajerskih (Ptujski, Slovenjegraški, Turnski, Vitanjsko-Lindeški) in drugih manj vplivnih rodbin. Opazen je izostanek salzburskih konkurentov na Štajerskem – Planinskih in grofov Celjskih (Žovneških), medtem ko je prisotnost Ptujskih, glavnih salzburskih vazalov in nekdanjih ministerialov, razumljiva. Vse to govori za (vsaj priložnostno) izgrajevanje vojaške kariere in zaslužka pod katerimkoli praporom, pa tudi o gospodarskem zatonu srednjega in nižjega plemstva. Poleg omenjenih je bilo v salzburski službi največ plemičev iz najnižjih slojev – večina se jih v drugih virih sicer sploh ni omenjala (prim. tabelo T-2).

Zanimiva je bila sestava vojaških oddelkov freisinških škofov. V vojni za češko dediščino (1307-1311) so v bojih na naših tleh kot freisinški vitezi sodelovali Svibenski in njihovi najbližji sorodniki Planinski. Oboji najbrž kot freisinški vazali, morda pa celo že kot plačani poveljniki vitezov. Kot njihovi nasprotniki so tedaj nastopali vitezi pod tirolskim in goriškim praporom (prim. tekst zgoraj in tabelo T-2).⁶⁰

Redko je plemstvo vstopalo v vojsko propadajočega oglejskega patriarhata (Galli, Šteberški – ti tudi pri najhujših oglejskih sovražnikih, goriških grofih), ki mu ni uspelo prisiliti svojih vazalov v uresničitev vazalnih obljub (npr. Slovenjegraških, Loških itd.).

Pod poveljstvom grofov Ortenburških, ko so bili najemniški poveljniki v Srbiji in drugod, je stala predvsem njihova klientela (Otoški z Gorenjske, Waldenberški, Pauligi), pa tudi nekateri neortenburški plemiči (Lichtenbergi). Pri grofih Vovbrških so se udejevali tudi tako mogočni plemiči, kot so bili Ptujski ali Kacenštajnski.

Spodnji Štajerci so bili dejavni večinoma v vojskah salzburskih nadškofov in Habsburžanov, neko obdobje celo oglejskih patriarhov (Planinski, Kostrenški, Ptujski, Zbelovski). Oglejska služba je imela bolj ali manj značaj čistega najemništva zaradi denarja. Ne upošteva je fajn, so vodili grofje Celjski in Ptujski svoje viteze sami v habsburških vojnah. V nasprotju s Kranjci, ki po ohranjenih podatkih, z izjemo Turjaških, niso marali za habsburške vojne povezane z dediščinami na Tirolskem (mimogrede, teh je bilo vedno dovolj), so bili Štajerci često v njihovi službi. Glede na omenjeni imeni smemo sklepati, da je bil motiv predvsem zaslužek. Tabela T-2 omogoča nekaj sklepnih ugotovitev:

1. Približno do 30. let 14. stoletja je na Kranjskem veljal vpoklic na vazalni osnovi, ki je imel še precej elementov že izginulih ministerialnih obvez. Najizpovednejši primer je pisna obljuba moštva (*servitorum*) svojemu gospodu Frideriku Ptujskemu iz leta 1285. Obljubili so mu točno priti k zahtevani vojni službi. Obenem so ga prosili, naj jih v tem času in za ta namen oskrbuje. Šlo je za tipično vazalno-viteško vojsko.⁶¹ Pri napadalnih vojnah so bili obvezni sodelovati le gospodovi vazali, mesta in nesvobodni deželno knežji vitezi (ti do 13. stoletja). Na splošno je veljala obveza za vazale le v lastni deželi. Goriški in Tirolski so relativno dobro obvladovali svoje viteze, ki so se zvečine vojskovali samo v njihovih vojnah, pri čemer sta si oba deželna gospoda (goriško grofijo v Slovenski marki imam tudi za deželo), ki sta bila navsezadnje sorodnika, »posojala« moštvi (npr. Čreteške, Hmeljniške, Novograjске, Wachspeutle, Sichersteinske, Kostanjeviške). Kot vmesna stopnja do popolnega najemništva je po približno 1340 prevladal način fevdalne najemniške vojske.

2. Individualen vstop v vojske zunanjih gospodov je bil izrazitejši na Kranjskem. Na Spodnjem Štajerskem so bili veliki gospodje (Ptujski, Celjski, Planinski) premočni, da bi se njihova klientela lahko nekontrolirano udinjala pri možnih konkurentih. Ker tako močnih gospodov na Kranjskem od 40. let 14. stole-

tja pravzaprav ni bilo več (Goriški so bili brez iniciative, Celjski so šele pričenjali zapolnjevanje vakuuma), jih je oviral pri svobodnem izbiranju pogojno samo še deželni knez, ki pa je svojo pravico teoretično uveljavljal le še pri splošnem deželnem vpoklicu v primeru napada na deželo. Do tega pa v drugi polovici 14. stoletja ni prišlo. Očitno je, da Habsburžani v novačenju niso imeli na Kranjskem niti toliko uspeha kot prej grofje Tirolski. Ko je vojvoda Otona leta 1336 na poti v Srbijo spremljalo več vitezov s Kranjske pod neposrednim poveljstvom grofa Friderika Ortenburškega, to še ni pomenilo, da je bila njihova služba pri Habsburžanu trdna. Že leta 1337 so se znašli neki Waldenberški, Lihtenberški, Paulig in drugi kot najemniki pri srbskem kralju Dušanu Silnem, kjer so ostali verjetno vsaj dve leti, medtem ko se je vojvoda Oto vrnil domov brez njih.⁶²

3. Z izjemo salzburških škofov so se morali drugi cerkveni gospodi zadovoljiti v glavnem z lastnimi uradniki in vitezi, v začetku stoletja pa deloma še z vazali (npr. Šteberški pri patriarhih).

4. Pri srednjem in visokem plemstvu je veljala v primeru aktivne vključitve v vojaške operacije znotraj družine »popolna mobilizacija«. Natančneje – z vojskovanjem se ne glede na motiv ni ukvarjal le en pripadnik, marveč toliko, kolikor sta še dopuščala družinski proračun in uprava. Pri njih vojaška služba ni veljala za najvažnejše sredstvo zaslužka. Končno je bil boj tako ali drugače glavni viteški ideal. Pri nižjem plemstvu sta bili dve možnosti: popolna vojaška usmeritev ali pa zaradi drage opreme sodelovanje enega samega aktivnega vojaka v družini. V obeh primerih je bil glavni motiv zaslužek.

5. Menjava strani pri posamezni družini je bila pogosta in razložljiva predvsem z boljšim plačilom, obljubami in političnimi trendi, pa tudi z osebnimi zamerami. Obračanje po vetru je ena od značilnosti najemništva (na primer pri Šteberških). Popolno spoštovanje viteških pravil in vprašanje zvestobe v 14. stoletju pač nista bila več odločilna v življenju povprečnega plemiča.

6. Vojskovanje se je pretežno dogajalo na tujem, celo precej daleč od doma. Tako so se nekateri kranjski in avstrijski vitezi udinjali celo v Srbiji, pri kralju Dušanu Silnem. Na srbsko službovanje graditelja naj bi opozarjalo tudi ime stolpa na Jeterbenku (Nebojša), ki je znano predvsem v južnih slovanskih pokrajinah (npr. v Beogradu).⁶³ Služba se je lahko omejevala na točno določen pohod ali pa je bila za nedoločen čas – predvsem v prvi polovici stoletja na Kranjskem. Zgolj formalno je bilo izključeno vojskovanje proti tistim gospodom, s katerimi so bili vitezi sicer v glavnih vazalnih odnosih (na Kranjskem npr. proti oglejskemu patriarhu), še posebej pa proti deželnemu knezu.⁶⁴

7. Iz povedanega izhajata dva jedrnata sklepa: a) Če sta o vojaški aktivnosti posameznika v prvi polovici 14. stoletja odločala pripadnost deželnemu gospodu na obravnavanem ozemlju ali vazalski odnos, je bila druga polovica stoletja v znamenju prehoda na najemništvo⁶⁵ oz. k primarni pripadnosti regionalnemu gospodu, kakršni so bili npr. grofje Celjski. b) Viteški ideal – boj proti vsemu zlemu, sovražniku svojega gospoda, za Kristusa itd. – se je umikal blesku in cingljanju zlatnikov, ne glede na moralno plat, zaradi česar so se predniki najemnikov iz križarskih vojn 12. stoletja obračali v grobu.

Kakšen je bil zaslužek v vojaški službi in kaj vse je ta obsegala? Vprašanje je zanimivo zaradi možnih prevladujočih finančnih motivov pri posameznikih. Primerjava med njimi je skoraj nemogoča, saj je le redko navedena specifikacija opravljenega dela. Vazalna vojska je bila odplačana večinoma s fevdi in odškodnino za škodo na opremi. Vendar je, kot sem pokazal, ta način že v prvi tretjini 14. stoletja zamenjevala plačana vojska.

Zelo nazorna je specifikacija že omenjene pomoči vojske grofov Tirolsko-Goriških za Padovo leta 1324: Herdeg s Ptuja je prejel (preračunano) 138,4 mark oglej-

skih denaričev, Haug s Svibnega in Žovneški po 66,5 mark, Čreteški skupaj 133 mark, Turjačani 27,7 mark, Ulrik iz Polhovega Gradca 8,3 mark, Gall 5,5 mark, Nikolaj Kaul 4,2 mark, oba Wachspeutla skupaj 38,7 mark, Mindorfer 2,7 mark in Witig Bogatec z Novega gradu 8,3 mark oglejskih denaričev.⁶⁶ Če vsote porazdelimo med navedeno število vitezov (gl. zgoraj), dobimo majhne zneske, kar potrjuje domnevo, da v tem primeru niso navedena vsa izplačila ali pa udeležba še ni imela najemniškega značaja, marveč je šlo v bistvu za vazalni vpoklic. Slednje je še najverjetneje in potrjeno s spodnjimi primeri, ki navajajo za nekoliko poznejši čas znatno višje zasluzke. Za boljši vtis si oglejmo nekaj primerov. Volker in Hans Turjaška sta prejela od grofa Henrika III. Goriškega leta 1345 skupaj 82 zlatnikov za dva meseca vojaške službe proti oglejskemu patriarhu, Jurij Turjaški pa za en mesec 89 zlatnikov. Pomoč Seifrida Gallenberškega v boju za češko dediščino je grofa Ota Tirolskega leta 1308 veljala 40 mark oglejskih denaričev. Grof Henrik Tirolski je bil dolžan leta 1326 Markvardu iz Polhovega Gradca 36 mark oglejskih denaričev za vojno službo njegovega sina in štirih oborožencev (*helm*), Greifu Čreteškemu pa kar 420 mark oglejskih denaričev prav tako v Monzilli v Furlaniji. Diepold Kacenshtajnski je prejel leta 1318 od svojega gospoda grofa Hermana Vovbrškega za udeležbo v pohodu na Češko v fevd dve hubi, ki sta dajali eno marko dohodkov (= 5 mark srebra). Herbard Turjaški je prejel leta 1337 od grofov Goriških za škodo na konjih v vojni proti patriarhu (110 mark oglejskih den) v zastavo urbar (= zemljiško gospostvo brez gradu) Žužemberk. Leta 1368 je nek Slovenjegraški prejel 200 zlatnikov, leto kasneje pa je znašal račun štirih bratov Turjaških za službo Habsburžanom 300 zlatnikov.⁶⁷ Te vsote naj bi teoretično zadoščale za poravnavo stroškov prejemnika in njegovih oborožencev: bruto zaslužek Henrika Galla za tri mesece vojaške službe pri grofu Henriku III. Goriškem je znašal leta 1350 62 mark oglejskih denaričev, oz. cca 4-5 hub.⁶⁸ Če odštejemo stroške in plačilo spremljevalcem, ni ostalo zelo veliko. Opazen je trend povečevanja višine plačila, kar je posledica bolj najemniškega (plačilnega) značaja vojska, pa tudi inflacije.

Drugače so, predvsem v drugi polovici 14. stoletja, plemiči pogojevali svojo udeležbo v vojnah z znatnim vojaškim kontingentom. Tu so bili zaslužki stvarnost, ne le možnost. Že Haug s Planine je leta 1355 za svojo udeležbo v vojnah proti švicarski »prisežni skupnosti« (1351–1355) terjal od vojvode Albrehta II. 2520 zlatnikov.⁶⁹ Posebno uspešni zaslužkarji so bili poklicni kondotijeriji Šteberški, ki so vzdrževali stalno vojsko. Wulfing je prejel leta 1333 za večje usluge zase in za 43 konjenikov in 34 lokostrelcev oglejsko glavarstvo v Postojni. Hans s sinovoma Viljemom in Hansom je leta 1366 od Habsburžanov dobil v zastavo grad in gospostvo Postojna, ki so ju Habsburžani odvzeli patriarhu, in še 400 zlatnikov od dohodkov od davkov v Gradcu. Od goriških grofov pa so imeli za plačilo deželsko sodišče na Bledu, Bohinju in Ložu.⁷⁰

Še težje so Habsburžane prizadela izplačila celjskim grofom, ki so si na tak način pomagali ustvarjati finančno bazo za večje politične projekte. Za vojskovanje proti Čehom in Ogom leta 1335 so jim bili dolžni 870 mark srebra graške teže. Leta 1336 so Celjanom povrnili šele 270 mark srebra, obenem pa so jim obljubili še 6000 mark srebra za pohod na Ogrsko.⁷¹ V bojih na Tirolskem leta 1364 so sodelovali Celjski s 100 vitezi in 100 strelci (*mit hundert mannen mit helmen und mit alzvil schueczen*), kar je bilo resnično veliko (gl. številke pri tirolski ekspediciji v Padovo). Leta 1363 sta prejela Ulrik I. in Herman I. Celjska v zastavo gradova Vojnik in Žaženberk ter trg Žalec za 2000 zlatnikov ter še mesto Kamnik za 1600 zlatnikov. Vse za sodelovanje v vojni proti Bavarcem na Etschu na Tirolskem in v službi vojvode Rudolfa IV. leta 1363. Naslednje leto se je zastava zaradi nadaljevanja bojev podaljšala, prvič pa je bil tudi jasno določen obseg pomoči.⁷² Še bolje je specificirana udeležba grofa Hermana I. Celjskega pri pohodu vojvode Albrehta III. v Rim leta

T-2: KRANJSKI IN SPODNJEŠTAJERSKI UDELEŽENCI VOJAŠKIH POHO-
DOV V 14. STOLETJU

Iz Kranjske

Bled, Kaul Nikolaj* (1324-T)
 Bled, Kokran Nikel (po 1374-G)
 Cholner Erhard? (1388-S)
 Čretež Friderik* (pred 1309-G, T 1324-T)
 Čretež Greif* (pred 1309-G, T 1319-G, 1324-T)
 Čretež Herman (pred 1309-G, T 1322-S)
 Čretež NN.* (1324-T)
 Čretež Ortolf (pred 1309-G, T)
 Črnelo, Pirs Gestel (pred 1335-T)
 Čušperk (1382-S)
 Čušperk Fridel (1388-S)
 Dubrusch Hans? (1388-S)
 Dobswitz Hans? (1388-S)
 Gall Henrik (1350-G)
 Gall Konrad (pred 1350-OG)
 Gall NN. (1324-T)
 Gall Nikolaj (1382-S)
 Gallenberg Gall (po 1360-G)
 Gallenberg Seifrid (1308-T)
 Gallenberg Seifrid (pred 1382-S)
 Gorbitz Albreht? (1388-S)
 Gradac Hans (1388-S)
 Grimšiče Nikolaj (po 1375-G)
 Hmeljnik Albert (pred 1313-G)
 Hmeljnik-Turjak Majnclin (pred 1309-G)
 Ig Merchlein (pred 1313-G)
 Ig Konrad (pred 1313-G)
 Ig Friderik (pred 1313-G)
 Ig Henrik (pred 1313-G) S
 Jenkwitz Kunc? (1388-S)
 Kerner Mert? (1388-S)
 Kirchdorfer Hans? (1388-S)
 Kompolje Hans (1375, 1388-S)
 Kostanjevica Ofon (pred 1309-G, T)
 Lichtenberg Engel (1382-S)
 Lichtenberg Palman (1336-O, H, 1337-D)
 Ljubljana Kunc (1388-S)
 Maynhart Hans (1382-S)
 Metlika Diter (pred 1309-G)
 Metlika Ditleb (pred 1309-G)
 Metlika Ditrik (pred 1309-G)
 Metlika Seifrid (pred 1309-G)
 Metlika Ulrik (pred 1309-G)
 Mlino Hans (1382, 1387, 1388-S)
 Novi grad, Bogatec Witig* (1324-T)
 Ochs Heinz? (1382-S)
 Otok Herman (pred 1379-O)
 Paulig Gregor (1336-O, H, 1337-D)
 Pawer Nikel? (1388-S)
 Pečaher Nikel (1383-G)
 Pehaim Hans? (1382, 1388-S)
 Polhov Gradec Markvard (pred 1326-T)
 Polhov Gradec Ulrik* (1324-T)

Iz Štajerske

Celjski-Žovnek Friderik (pred 1336-H)
 Celjski-Žovnek Leopold (1336-H)
 Celjski-Žovnek NN.* (1324-T)
 Celjski Herman* (1363, 1364, 1368-H)
 Celjski Ulrik* (1363, 1364, 1368-H)
 Kacenštajn Diepold (pred 1318-V)
 Kacenštajn Rudolf (pred 1372-H)
 Kostrenca Oto (1341-OG)
 Limbuš Herman (1382-S)
 Ljutomer Ulrik (1376-S)
 Mindorfer Erchinger* (1324-T)
 Mindorfer Herman (1319, 1322-S)
 Ormož Markman (1382-S)
 Payer Henrik (1382-S)
 Pesnica Herrand (1382-S)
 Planina Haug (1355-H)
 Planina Oto* (1301-G, pred 1309-F, 1345-OG)
 Ptuj Friderik* (1291-H, pred 1323-V)
 Ptuj Hartnid mlajši* (1357-S, 1365-H)
 Ptuj Hartnid starejši* (1365-H)
 Ptuj Herdeg* (1324-T)
 Ptuj Hertlein* (1368-H)
 Ptuj NN.* (1346-OG)
 Ptuj Matej (1382-S)
 Rajhenburg Friderik (1322-S)
 Rajhenburg Viljem (1382-S)
 Rindscheid Nikolaj (1387-S)
 Slovenj Gradec Janž (1357-S)
 Slovenj Gradec Jošt (1375-S)
 Slovenj Gradec NN. (1368-H)
 Turn Greif (1388-S)
 Turn Hartnid (1322-S)
 Turn Herman (1322-S)
 Turn Herman (1388-S)
 Turn Jakob (1319-S)
 Turn Ulrik (1319-S)
 Tvarog Leutold (1322-S)
 Tvarog Wulfing (1322-S)
 Vitanje-Lindek Nikel (1387-S)
 Zbelovo Henrik (1341-OG)

Postojna Gall (1343-G)
 Postojna Gallucij (1343-G)
 Postojna, Pisanter Hans (1343-G, 1346-G)
 Pšata Hans (1388-S)
 Rymmel Hans (1388-S)
 Sicherstein Oto (pred 1309-G,T)
 Steingrub Friderik? (1382-S)
 Svibno Hertel (1363-S)
 Svibno Haug* (pred 1309-F, 1324-T)
 Svibno Rudolf (pred 1309-F)
 Svibno Ulrik (1363-S)
 Svibno Viljem (pred 1309-F)
 Šteberk Hans* (1333-Og, 1341-Og, 1343-G, 1345-OG, 1365-H, 1368-G)
 Šteberk Viljem (1368-G)
 Šteberk Wulfing* (1332-G, 1333-OG)
 Turjak Hans (1345-G, pred 1369-H)
 Turjak Herbard (pred 1337-G, pred 1369-H)
 Turjak Jurij (pred 1345-G, pred 1369-H)
 Turjak NN.* (1324-T)
 Turjak NN. (pred 1363-H)
 Turjak Viljem (pred 1369-H)
 Turjak Volker (1345-G)
 Vernek Gašper (1388-S)
 Višnja gora Hans (1388-S)
 Višnja gora Henrik (1387, 1388-S)
 Vrhkrka Greimel (1388-S)
 Wachspeutel Markvard (Novi grad na Notranjskem)* (1324-T)
 Wachspeutel Uschalk (Momjan)* (1324-T)
 Waldenberg Krafto (1336-O, HB, 1337-D)
 Winkler Henrik? (1388-S)
 Zeng Mihael? (1388-S)
 Žumberk Mert (1382-S)

Obravnavani so najemniki v službi deželnih gospodov, cerkvenih knezov in dinastov.

Kratice v oklepajih:

- D – v vojski srbskega kralja Dušana Silnega,
 - S – v vojski salzburških nadškofov,
 - H – v vojski Habsburžanov,
 - C – v vojski grofov Celjskih,
 - F – v vojski freisinških škofov,
 - G – v vojski grofov Goriških,
 - T – v vojski grofov Tirolsko-Goriških,
 - O – v vojski grofov Ortenburških,
 - OG – v vojski oglejskih patriarhov,
 - V – v vojski grofov Vovbrških,
- * izpričan kot poveljnik oddelka ali večje skupine,
 ? nejasno poreklo.

Viri: neobjavljene listine iz zbirk, navedenih med viri in kraticami.

- M: DINIĆ, O vitezu Palmanu, Zgodovinski časopis 6–7. 1952–1953, 399–401.
 W. ERBEN, Mühldorfer Ritterweihen der Jahre 1319 und 1322 (Veröffentlichungen des Historischen Seminars der Universität Graz XII) Graz–Wien–Leipzig 1932, 83–87, 92, 101.

- H. KLEIN, Das salzburgische Söldnerheer im 14. Jahrhundert (Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 66, 1926) 135–151 (priloga I).
- F. POPELKA, Dienstreverse in der Grafschaft Görz und das Aufkommen der Feuerwaffen (Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs, I. Bd., Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, Erg. Bd. II) Wien 1949, 504–509.
- J. RIEDMANN, Die Beziehungen der Grafen von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335 (österreichische Akademie der Wissenschaften, 307 Bd.) Wien 1977, 544–551.
- S. RUTAR, Kämpfe krain. Adelliger gegen Venetianer in Istrien. Mittheilungen des Musealvereines für Krain III 1890, 184–186.
- J. ŠUMRADA, Šteberški in njihova posest v srednjem veku (Notranji listi III) Cerknica 1986, 48–51.

Opombe

- ¹ H. MITTELS, Deutsche Rechtsgeschichte (München 1988¹⁸) 267–268
- ² IBIDEM, 268, W. RÖSENER, Hofämter an mittelalterlichen Fustenhöfen. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 45/1989, 523–524, 534. Tak sistem je veljal na avstrijskem babenberškem dvoru že pred letom 1156, Štajerski je bil potrjen z Georgerberškim ročnim leta 1186. Markelje je bil poveljnik vojske na dvoru, najvišji uradnik v vojaški upravi in je izvajal sodstvo glede vojaškega vpoklica. Komornik je skrbel za knežje finance in domene, središč za uskrbn dvora s hrano, točaja pa s pijačo.
- ³ ARS, 1405 oktober 30 Dunaj, K. SPREITZHOFER, Georgerberger Handfeste (Steiermärkisches Landesarchiv, Strynau, Neue Reihe, Bd. 3) Graz 1986, 68, F. von KRONES, Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier von ihren Anfängen bis zur Herrschaft der Habsburger (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, I. Bd.) Graz 1897, 86, 124 sl., 344; F. von KRONES, Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogthums Steier 1283–1411 (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, IV. Bd. 1) Graz 1900, 178–181, H. PIRCHEGGER, Die Herren von Peltau Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 42/1951, 26. Za komornišvo Čreteških in Turjaških gl. KOMATAR XVIII, št. 65 (str. 160) in J. ŽONTAR, Kranjski deželni vicedem Prispevek k zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem (Razprave SAZL V) Ljubljana 1966, 290, 312–313.
- ⁴ GZM III 33. Še dva primera: Beatrice Goriška je izročila leta 1324 An Turjaški, ki je neznano dolgo služila na učenem dvoru kot dvorna dama, 250 mark šilingov (KOMATAR XVIII, št. 37, str. 139–140, št. 38, str. 140). Čreteški sodobivali za dednu kranjsku komornišvo v prvi tretjini 15. stoletja 12 funtov denaričev letne iz kruškega vicedumskega nrada (ŽONTAR, Vicedom, 312). Prim. RÖSENER, Hofämter, 634–636.
- ⁵ D. KOS, Bele krajina v poznem srednjem veku (Zbirke Zgodovinskega časopisa 4) Ljubljana 1987, 11–14.
- ⁶ ARS W, 1334 oktober 2 Gorica, HHStA, 1394 december 14. Heinzl z Mengša je bil prvzaprav goriški vitez, biveč na Mehovu, Nikolaj Kaul pa je bil pripadnik vije Rittersberških, goriških materjalov z Bleda in je bil poročen s Katarino Mengesku (Mehesku) (P. ŠTIH, Goriški gruže ter njihovi ministerjali in milici v Istri in na Kranjskem. Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana 1994, 125 sl.)
- ⁷ ARS W, 1407 januar 26 Celje. Za ortenburški dvor prim. C. LACKNER, Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Karnten und Krain. Carinthia I 181/1991, 197–198.
- ⁸ KOMATAR XIX, št. 142, str. 42–43, ARS W, 1389 avgust 17 Dunaj.
- ⁹ da *aler unsrer rat pes einander ist gewesen und ander erbere ritter und chnechte* (HHStA, 1329 september 12. Hall).
- Prim. KRONES, Landesfürst, 190 sl.
- ¹⁰ ŠTIH, Gorica, 153–154.
- ¹¹ KOMATAR XVIII, št. 67 (str. 160–162).
- ¹² ARS CE, 1353 marec 29 Pazin.
- ¹³ ARS CE, 1373 oktober 14. Beljak, ARS CE, 1400 januar 31. Beljak.
- ¹⁴ *nach rat irer rate und diener* (HHStA, 1394 december 14.)
- ¹⁵ *mit unsers rates rat* (ARS CE, 1373 oktober 14. Beljak (A)).
- ¹⁶ ARS W, 1407 januar 26 Celje.
- ¹⁷ Po vrstnem redni kot v tabeli. ARS CE, 1364 junij 24, ARS CE, 1408 november 25, in J. W. VALVASOR, Die Ehre des Hertzogthums Kraim, XI (Laybach-Nürnberg 1689), 13–14; ARS W, 1370 april 21, HHStA, 1383 september 18 in ARS W, 1385 maj 7, KOMATAR XX, št. 278, str. 163–164, ARS CE, 1405 februar 25. Celje in ARS W, 1407 julij 10, Celje (A), KOMATAR XIX, št. 211, str. 113 in ARS W, 1389 avgust 17. Dunaj, ARS CE, 1388 december 7 in ARS W, 1392 maj 14, ARS W, 1334 oktober 2 Gorica; ARS CE, 1378 januar 4, ARS, 1405 oktober 30. Dunaj, ARS W, 1407 januar 26. Celje; HHStA, 1394 december 14.
- ¹⁸ A. LUSCHIN von EBENGREUTH, Materielen zur Geschichte des Behördenwesens und der Verwaltung in Steiermark, I. Das Landeschreiberamt in Steiermark (Veröffentlichungen der Historischen Landes-Commission für Steiermark VIII, 29 1898), 196–201, KRONES, Verfassung, 332–342; E. WEBERNIC, Landeshauptmannschaft und Vicedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit (Das Kärntner Landesarchiv, 10. Bd.) Klagenfurt 1983, 104–106. Za Rudulfa gl. GZM II/117, GZM/5, GZM III/21; za Rufniškega gl. GZM V/91. Na Tirolskem se je imenoval najvišji finančni uradnik -komornik.
- ¹⁹ Oglejski vicedem v Slovcnj Gradcu takej po prevzemu ezemlja od grofu Henrika Andeškega je bil 1229 tamkajšnji župnik Bertold (URBKr II, št. 62, str. 49, št. 64, str. 51). Sledila sta mu župnika Albert leta 1238 in Kraft leta 1243 (ŽONTAR, Vicedom, 281).
- ²⁰ Oglejski vicedem za Kranjsko: mengeski župnik Werand Kamniški 1247–1252, 1260–1261 (URBKr II, št. 141, str. 107; št. 149, str. 115; št. 160, str. 123; št. 169, str. 133; št. 173, str. 137; št. 199, str. 157; št. 270, str. 210; št. 297, str. 235). Sledil mu je mengeski župnik in kaplan petnarha Gregorja mugaler Peregrin v letih 1261–1267 (URBKr II, št. 374, str. 289), Gl. ŽONTAR, Vicedom, 281.

- ⁴⁵ BIANCHI I, št. 209 (atr. 370–373. KA Čedad, Cod dipl. št. 128: 1389–1419 oktober 20. Kostanjevica.
- ⁴⁶ TEA, št. 1288 (atr. 371–372).
- ⁴⁷ ARS CE, 1355 oktober 18 Ptuj.
- ⁴⁸ FRA 35, št. 496 (atr. 73–74).
- ⁴⁹ BIANCHI II, št. 593 (str. 353). Za sistem poravnavanja in razsojanja gl. D. KOS, *Imago Iustitiae. Hiatorični aprebod skoz preiskovanje, sojenje in prave pri plemstvu v srednjem veku* (Zbirka ZRC 3, Ljubljana 1994) 75–107.
- ⁵⁰ *zu reden, zu teydingen und uberein zu werden mit namen uf das sie uns ire gebirge und strassegen Lamparten effenen und bey uns bleiben und zu unsern notdurffen volke furen sollen und globen in guten trewen an geuerde* (ARS CE, 1402 januar 1 Kutna hora)
- ⁵¹ ARS CE, 1407 februar 23 Dunajsko Novo mesto (A); ARS CE, 1407 februar 23. Dunajsko Novo mesto (B).
- ⁵² FRA 31, št. 387 (str. 423); NŠAL, 1390 november 12. Waldenberg, HHStA, 1399 junij 22
- ⁵³ ARS, 1375 junij 23; ARS, 1397 januar 21. Posebej pogoste se bile menjave namestnikov deželnih glavarjev in vice-domov (enake tudi na Koroškem, prim. WEBERNIG, *Landeshauptmannschaft*, 173). O dvehzi zasedeuesti funkcij pri Celjskih ARS CE, 1367 junij 22. Gradec. Enako bratje Ulrik, Friderik in Janž Wallsejski, ki so bili leta 1329 *hauptleut in Styer* (ARS CE, 1329 december 30. Gradec) Kronca na nekem meatu dvomi o dejanskem soizvajanju funkcije in meni, da je šlo za (in)titulacijo uepravilnost (Landeafurst, 160) Prim še D RÜBSAMEN, *Kleine Herrschaftsträger im Pleissenland. Studien zur Geschichte des mitteldeutschen Adels im 13. Jahrhundert* (Mitteldeutsche Forschungen, Bd 95) Kolu-Wien 1987, 330–332.
- ⁵⁴ KOMATAR XIX, št. 178, str. 57 in GZL VII/45, ARS, 1402 julij 29. in GZL IX/48; ARS, 1375 junij 23. in ARS, 1397 januar 21.; ARS, 1407 avgust 31. in ARS, 1409 maj 21.
- ⁵⁵ ARS W, 1354 januar 22.
- ⁵⁶ O tem več POPELKA, *Dienstreverse*, 503 sl.
- ⁵⁷ Za dolensko viteze v goriški službi za češko dediščino gl. FRA 35, št. 480 (str. 56–57); št. 481 (str. 58); št. 496 (str. 73–74) in P. BLAZNIK, *Zemljiška gospodstva v območju freisinske dolenske posesti* (Razprave SAZU IV/6) Ljubljana 1958, 11. Za Steberske gl. ŠUMRADA, *Steberk*, 48–51. Izvleček iz privilegija iz leta 1365: *wolten wir so aber auzz der herschafft ze dienst nuzzen, so sullen wir in darum tun und geben als andern erbren dienern* (ARS, 1365 april 29 Metlika).
- ⁵⁸ RIEDMANN, *Tirol*, 548–550 (prilega).
- ⁵⁹ HHStA, 1337 november 28. Kamnik.
- ⁶⁰ Oto Plamski ter bratrance Rudolf, Viljem in Haug Svibenska so bili v vojni za češke krono glavni vejaški voditelji na strani freisinskih škofov na Kranjskem. Viljema Svibenskega ao ujeli leta 1309 goriški vitezi Čreteški in zanj ed škofa debih 600 mark oglejskih denarčev za izpustitev (gl FRA 35, št. 480, str. 56–57; št. 481, str. 58, št. 496, str. 73–74)
- ⁶¹ *Ad vestri conspectus presenciam termino nobis de vestra gratia prefixo ardescens animo ventremus. . . quatenus prout utilitate expediit omnem ad quam nos accessisset nobis armis et aliis attentencus ad pugnam dignemini providere* (MDC V, št. 608, str. 387)
- ⁶² OINIĆ, *Palman*, 398–401.
- ⁶³ IBIDEM Na pomen imena Nebojša me je opozeril prof. dr. Bežo Otrepec, za kar se mu zahvaljujem
- ⁶⁴ Prim. POPELKA, *Dienstreverse*, 503–506
- ⁶⁵ To je v sozvočju z ugotovitvami F. Popelke na podlagi 77 reverzov nižjega plemstva za vojaško službo pri grofih Goriških (*Dienstreverse*, 503–509).
- ⁶⁶ Kot ep. 58
- ⁶⁷ HHStA, 1345 julij 1. Gorica, kopija; HHStA, 1345 julij 16. Gorica, kopija, HHStA, 1308 januar 22. Tirol; ARS W, 1326 september 16. Iunzbruck; GZL I. 26; KOMATAR XVIII, št. 28 (str. 135–136), št. 56 (str. 156–157); F. PICHLER, *Repertorium der steirischen Münzkunde III. Die mittelalterigen und neuen Münzen und Medaillen der Steiermark* (Graetz 1875) 91, KOMATAR XIX, št. 173 (str. 55–56)
- ⁶⁸ ARS W, 1350 maj 1. Čedad.
- ⁶⁹ PICHLER, *Repertorium*, 87.
- ⁷⁰ ŠUMRADA, *Steberk*, 48, 51.
- ⁷¹ ARS CE, 1336 januar 4. Dnnaj, PICHLER, *Repertorium*, 82.
- ⁷² ARS CE, 1363 oktober 25. Iunzbruck; ARS CE, 1363 december 21. Salzburg; ARS CE, 1364 april 11. Dnnaj.
- ⁷³ ARS CE, 1368 april 20. Dunaj.
- ⁷⁴ ARS CE, 1368 junij 23. Dunaj (A); ARS CE, 1368 junij 23. Dunaj (B); ARS CE, 1369 marec 20. Dunaj.
- ⁷⁵ ARS W, 1365 december 13. Dunaj; ARS W, 1368 april 18. Dunaj.
- ⁷⁶ KOMATAR XIX, št. 173 (atr. 55–56), št. 174 (str. 56), št. 175 (str. 56).
- ⁷⁷ GZL I. 26
- ⁷⁸ ARS W, 1323 februar 3. Ptuj.
- ⁷⁹ FRA 35, št. 496 (str. 73–74).
- ⁸⁰ ARS CE, 1406 oktober 14. Celje; 1406 oktober 15. Celje, ARS CE, 1406 november 9. Celje.

Kratice

Objavljeni viri:

- BIANCHI – G. Bianchi, *Documenti per la storia del Friuli I. (1317–1325 in II. 1326–1332, Udine 1844 in 1845).*
- FRA 31, 35 – J. Zahn, *Codex diplomaticus Austriaco-Frisigensis (Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 31. in 35. Bd.) Wien 1870, 1871.*
- GREBENC – J. M. Grebenc, *Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija leta 1135 (Stična 1973).*
- GZL – *Gradivo za Zgodovino Ljubljane v srednjem veku (I.–X., izd. B. Otrepec med 1956 in 1968).*

- GZM - Gradivo za zgodovino Maribora (zv. 2.-6., izd. J. Mlinarič med 1976 in 1980).
 KOMATAR - F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg. MMK XVIII/1905, XIX/1906, XX/1907.
 LOSERTH - J. Loserth, Archiv der Grafen von Stubenberg (Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark 22) Graz 1906.
 MDC - Monumenta historica ducatus Carinthiae (izd. A. v. Jaksch, I-IV in H. Wiessner, V-XI).
 PETTENEGG - E.G. Pettenegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens- Centralarchives zu Wien 1. Bd. (Leipzig 1887).
 TEA - Thesaurus ecclesiae Aquilejensis, opus saeculi XIV (izd. Z. Bricito) Udine 1847.
 URBKr - F. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain (I. Bd. 777-1200, Laibach 1882. 3; II. Bd. 1200-1269, Laibach 1884 u. 1887).

Neobjavljeni viri:

- ARS - Arhiv republike Slovenije, kronološka vrsta listin.
 ARS CE - ARS, listine grofov Celjskih (prej v HHStA).
 ARS HKA - ARS, listine, vrnjene iz HKA.
 ARS W - ARS, listine, vrnjene iz HHStA iz nekdanjih repertorijev I, II, III, XIV (brez listin grofov Celjskih, gl. zgoraj).
 HHStA - Državni arhiv na Dunaju (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), splošna kronološka vrsta listin.
 HKA - Arhiv dvorne komore na Dunaju (Hofkammerarchiv), vrsta listin.
 KA Čedad, Cd. dipl. Bojani - Kapiteljski arhiv v Čedadu (sedaj v čedajskem muzeju) Codex diplomaticus Bojani.
 KA Čedad, Pergamena Bojani - Kapiteljski arhiv v Čedadu (sedaj v čedajskem muzeju); Pergamene Bojani II.
 KANM - Kapiteljski arhiv Novo mesto (del sedaj v NŠAL), listine.
 KLA - Koroški deželni arhiv v Celovcu (Kärntner Landesarchiv Klagenfurt), serija listin.
 NŠAL - Nadškofijski arhiv Ljubljana, zbirka listin.
 Velika večina neobjavljenih virov je uporabljena po prepisih dr. Boža Otorepca v Centralnem katalogu listin za Slovenijo (na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani)

VERNUNFT UNTER DEM HELM, TREUE DEM GELD DIE ADELKARRIEREN IM LICHT DER AMTS-, DIENST- UND HEERESFÜHRUNG IM SPÄTEN MITTELALTER

Zusammenfassung

Hof- und Landesämtern: Im öffentlichen und politischen Leben versuchten Einzelne aus der adeligen Klasse mit verschiedenen Ämtern ihr Ansehen und Vermögen zu vergrößern. In den weltlichen Ämtern war es möglich, eine politische Karriere, Söldner- und Beamtenkarriere zu machen. Für den krainischen und untersteirischen Adel boten die allerhöchsten Landesämter (Landeshauptmann, Landesvizeodm, Landesverwalter usw.), die Ämter am Fürstenhof der Habsburger, der Grafen von Tirol-Görz (bis zum Jahre 1335), der Grafen von Görz und von Cilli (nach dem Jahre 1341), zum Teil aber auch an den Höfen der Kirchenfürsten (Salzburg, Freising, usw.), bzw. der mächtigsten Dynasten in diesem Gebiet potentielle Möglichkeiten. Solche Betätigungen ermöglichten den Übergang von der feudalen Organisation des Landes in die Amtsorganisation, bzw. in das Phänomen des Beamtentums. Der Mittelpunkt der fürstlichen Verwaltung war der Hof mit vier typischen Hofämtern, die später zum Teil auch Landesämter waren: Marschall, Kämmerer, Truchseß und Schenk. Weil aber weder Steiermark noch Krain zwischen Ende des 12. und 14. Jahrhundert einen eigenen Landesfürsten und Hof hatten, spielten die Ämter für den Landesadel keine besondere Rolle. Vom Adel aus unserem Gebiet trugen nur die Herren von Pettau den Titel des Marschalls von Steiermark. Krain hatte bis zum 14. Jahrhundert noch keine ausgeformten Hofämter, sie tauchten im 15. Jarbundert erst als erbliche Ehrentitel auf. Die Ursachen dürfen wir in der späten Ausgestaltung als Land und dem häufigen Wechsel der landesfürstlichen Geschlechter suchen. Deshalb aber war unser Adel eher am Hofe dynastischer Geschlechter tätig, die durch ihre Ausgestaltung der Höfe klar die Tendenz nach der Formierung neuer Länder enthielten. Die Dynasten vertrauten die Hofämter den bedeutendsten Ministerialen, bzw. im 14. Jahrhundert der Klientel und den treuesten Vasallen an. Die Ämter waren zeitlich begrenzt, sie wurden bezahlt und waren

nicht erblich. Die Grafen von Görz verliehen ihre Hofämter fast ausschließlich dem Adel aus der Görzer Grafschaft und aus ihren Gebieten in Kärnten. Das Auftauchen einigen aus Krain ist eher mit einer subjektiven Bindung zum Grafen in Verbindung zu setzen als die Ursache einer längeren engen Familienbindung zum Görzer Hof. Im Prinzip spielte beim Einsetzen in bedeutende Landes- und Hofämter die Loyalität der Familie eine begrenzte Rolle, obschon eine ältere Bindung an die Familie bestand. Die Cillier Grafen vergaben die Ämter den Mitgliedern der bedeutendsten Klientel- und Ritterfamilien aus der Steiermark und aus Krain, nur als Kanzler und Ratgeber wurden auch Kleriker eingesetzt. So wie die Grafen von Görz fürten auch die Cillier Grafen ein besonderes Amt, den Küchenmeister, ein. Dieses Amt entsprach wahrscheinlich dem Truchseß. Für die Aufsicht über die Jagdreviere führten sie nach dem Vorbild der Habsburger, das Amt des Jägers der Grafschaft ein. Die Habsburger und die patriarchen von Aquileia verwendeten am ihren Hof selten Angehörige des untersteirischen und krainischen Adels. Die Hofkarriere war nicht von der Zugehörigkeit zu einem bestimmten Geschlecht oder einer Adelsschichte abhängig. Der Einzelne konnte durch seine persönlichen Qualitäten in die Nähe des Landesfürsten oder Dynasten gelangen. Auch die Umgebung war von Bedeutung; bedienten sich die Grafen von Görz der Personen aus dem Görzgebiet, so setzten die Cillier Grafen Personen aus der Umgebung von Cilli und fähige Einzelne aus Krain ein. Gerade die Cillier haben ungefähr um das Jahr 1400 im Zusammenhang mit der begonnenen ambitionösen Politik Fremde hinzugezogen. Bei der Auswahl der »Hofleute« achtete der Dynast darauf, daß die Ämter nicht in die Hände der stärksten Landesgeschlechter gelangten, daß diese Ämter nicht erblich wurden und daß ihnen keine neuerlichen Möglichkeiten zur allzu großen Erstarkung geboten wurden. Gerade deshalb vertrauten die Cillier Grafen und die Grafen von Görz, die am Ausbau ihrer Länder arbeiteten, die Hofämter den Angehörigen der mittleren und niederen Adelsschichte an.

Im Gegensatz zu den Hofämtern wurden die höheren Landesämter auch mit dem einheimischen Landesadel besetzt. Im ganzen 14. Jahrhundert bewarben sich aber auch Fremde für diese Ämter. Entsprechend niedriger als das Amt des Landeshauptmans war die Position seiner Stellvertreter und untergeordneter Amtmänner (Landesverweser, Pfleger, Notar, Schreiber, Kellermeister), die keine repräsentative Rolle spielten, sondern nur Verwaltungsaufgaben zu erfüllen hatten. Eine noch niedrigere Position nahmen die Landrichter und Burggrafen ein.

Die beiden graphischen Darstellungen sind ein Versuch, die politische Lage einzelner Personen und nur indirekt auch ihrer Familien, ihren möglichen Aufstieg oder Fall hinsichtlich der Bedeutung im Land, in drei Zeitepochen graphisch zu beurteilen, und ein Versuch der Rangordnung. Bei der Bewertung ist es notwendig, die Dauer der Ausübung von Ämtern mit Vorsicht zu berücksichtigen. Der Karrierismus war ein Zeichen der niedrigen und mittleren Schichten und als solcher von nur kurzer Dauer, verbunden mit der Wirksamkeit des Einzelnen. Schon ein oberflächlicher Vergleich der beiden graphischen Darstellungen bestätigt die Annahme, daß nur Einzelpersonen aus wenigen bedeutenden Familien eine größere Karriere machten. Der breiteren Schichte des Adels war eine Karriere in den niedrigsten Verwaltungsämtern (Burggrafschaft u. ä.) zugänglich. In der Gruppe über 100 Punkte sind Personen, für welche eine überdurchschnittliche politische Betätigung in ihrer Zeit bezeichnend ist. Zu diesen dürfen wir die Gruppe von 79 bis 99 Punkten bzw. die Stellvertreter der Landeshauptmänner, Vizedome oder anderer Verwalter der Dynasten hinzuzählen. Diese stammen teilweise aus Geschlechtern, die der höheren mittleren Klasse in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts angehörten, oder sie waren aber Emporkömmlinge aus den Reihen des Rittertums. In den Gruppen 50–69 und 40–49 Punkte (Hofdienste, Landrichter) sind die Vertreter des neuauftkommenden Adels, die Vertreter des absteigenden – in der ersten Epoche noch bedeutenden Adels und die der mittleren Schichten des Rittertums. Im Gegensatz zu den Erwartungen finden wir in der niedrigsten Klasse (30–39 Punkte), die die Burggrafen bilden, nicht nur Mitglieder der niedrigsten Ritterfamilien, sondern auch einige interessante Akteure des Gesellschaftslebens. Es überwiegen jedoch trotzdem die »Berufsburggrafen« aus den Reihen der Klientel der Burgherren. In der letzten Epoche traten auch einige Vertreter aus den Reihen der alten Geschlechter als Burggrafen auf. Der Vergleich zwischen den Karrieren des krainischen und untersteirischen Adels enthält ein interessantes Detail: die ganze Epoche hindurch überschritten die 70 Punkte-Grenze mehr krainische als steirische Adelige. Einerseits ist das die Folge der größeren Konkurrenz in der gesamten Steiermark (die Untersteiermark umfaßt nur ein Drittel der ganzen Steiermark) und des Adels aus Österreich und andererseits die Folge der späten aber erfolgreichen Profilierung des Krainer Adels. In der Epoche während der Jahre 1280 bis 1329 erreichte weniger krainischen als der untersteirischen Adeligen 70 Punkte. Wenigstens für Krain erklären wir dies mit dem ausordentlich starken Zustrom Einzelner aus Kärnten in höhere Landesämter. In der Epoche zwischen 1330 und 1369 veränderten sich die Verhältnisse. In dieser Zeit war Krain bereits im Herrschaftsbereich der Habsburger, die dem Zustrom des Kärntner Adels nach Krain nicht zugeneigt waren. Zwischen 1370 und

1409 erhöhte der Krainer Adel seine relative Anwesenheit in den erwähnten Ämtern, ein größerer Sprung ist beim untersteirischen Adel bemerkbar. Gerade um das Jahr 1370 modernisierten die Cillier Grafen die Verwaltung ihrer Herrschaften. Ohne diese Ämter wäre der Abstand von den Krainern deutlich größer. Der Adel widmete sich zwischendurch lieber mit Hilfe erprobter Rezepte der wirtschaftlichen Stärkung und beschäftigte sich nicht mit der Bernahme der Ämter. Damit aber hatten auch die niederen Schichten und Emporkömmlinge die Möglichkeit, eine Spitzenkarriere zu machen.

Krain bot dem fremden Adel, eben wegen dieser Struktur seines eigenen Adels, viele Möglichkeiten für eine Karriere. In der ersten Epoche besetzten fast alle wichtigsten Landesämter, einschließlich der Hauptmannschaft und des Vizedomats, Kärntner Adelige, die von den Kärntner Herzögen, den Grafen von Tirol-Görz als Herren von Krain, protegiert wurden. Mit der Übernahme des Landes im Jahre 1335, bauten die Habsburger ihre Macht auch mit ihren Leuten aus der Steiermark aus, vor allem aber vertrauten sie mehr dem loyaleren niederen Adel.

Militärkarriere: Ziemlich viele Einzelpersonen widmeten sich einer Militärkarriere. Dafür war Kapital für die Ausrüstung und die Gefolgschaft notwendig. Die spärlichen Erwähnungen sind gewöhnlich nur in Form eines Schuldbriefes über den Lohn für einen verrichteten Dienst. Die krainischen Adelige kämpften in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in Kriegen, an welchen die Landesherren von Krain bzw. ihre Dynasten aktiv beteiligt waren. Unter dem Banner der Grafen von Görz kämpften die Ritter die in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts eine wirkliche politische Stütze der Grafen beim Ausbau eines eigenen Landes in Krain waren. Sie waren aber auch seine Vasallen, die sich durch die Übernahme eines Lehens zum Kriegsdienst verpflichteten. Dieses Rekrutierungssystem wurde in dieser Zeit schon durch ein Söldnerheer ersetzt. Der Adel der Görzer »Grafschaft in der Windischen Mark und Mötting« wurde mit einem Privileg im Jahre 1365 verpflichtend nur der Beteiligung an einem Verteidigungskrieg. Deshalb ist in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts im Görzer Kriegsdienst kein Adelige aus Krain und der Windischen Mark mehr zu finden. Es scheint, als ob die Grafen von Tirol-Görz bei der Rekrutierung der Ritter nicht ernsthaft mit ihrem (damals noch) entferntesten Land gerechnet haben. Ähnlich selten trat der krainische Adel in das Heer des untergehenden Patriarchats von Aquileia ein. Eigene Klientel befehligten vor allem die Grafen von Ortenburg. Es ist eine Vielzahl an Krainern, im Kriegsdienst von Salzburg - nicht nur dessen Vasallen aus Unterkrain, sondern auch aus Gebieten, die in keiner Verbindung mit dem Salzburger Erzbistum standen. Der untersteirische Adel nahm nur an den Feldzügen Salzburgs und der Habsburger teil. Ohne die Fehden zu berücksichtigen, führten die Grafen von Cilli ihre Ritter selbst in den Krieg, jedoch im Dienste der Habsburger. Die Betätigung in den Salzburger Truppen hatte einen ähnlichen Charakter wie beim Krainer Adel.

Der Vergleich des Lohn zwischen den Einzelpersonen ist unmöglich, da nur selten eine Spezifikation des Verrichteten und der Umfang der militärischen Hilfe angeführt ist. Am meisten reichten die angeführte Summen kaum zur Tilgung der Unkosten und als Verdienst für den Empfänger und eine kleinere Zahl bewaffneter Männer, die ihn begleiteten, aus. Anders waren aber die Bedingungen für eine Teilnahme der Adelige mit einer beträchtlichen Gefolgschaft. Hier waren die Verdienste Realität und nicht nur eine Möglichkeit. Am schwersten bekamen dies die Habsburger bei den Grafen von Cilli zu spüren, die sich gerade auf diese Art und Weise eine finanziell-operative Grundlage für politische Aktivitäten schufen. Die Betrachtung der Kriegseinnahmen und Ausgaben bestätigt, daß es nur den Befehlshabern gelungen war, mit den Kriegen solid zu verdienen, selbständige Söldner aber konnten nur schwer ihr Vermögen vergrößern. Die Militärkarriere war dem krainischen und steirischen Adel eher ein Mittel als ein Ziel. Wegen des ausgesprochenen Soldnercharakters der Kriege in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts ermöglichten diese keine ausgeprägten und lang andauernden Militärkarrieren. Der Einzelne machte großteils nur eine kurze Zeit mit, was aber vielleicht nicht für die niedrigsten Schichten galt, denen der Kriegsdienst die einzige Überlebenschance bot. Die Quellen verschweigen jedoch, in welchem Ausmaß.

CELJSKO GRADBENIŠTVO MED RENESANSO IN HISTORICIZMOM

Jože Curk*

UDK 72.034:624(497.12 Celje)(091)

CURK Jože: Celjsko gradbeništvo med renesanso in historicizmom. (Die Baumeister von Celje zwischen Renaissance und Historizismus.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, str. 236.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Celjsko gradbeništvo med renesanso in historicizmom. Avtor v sestavku na osnovi arhivskih virov rekonstruira razvoj celjskega gradbeništva med koncem 16. in koncem 19. stoletja ter ugotavlja, da ni bilo mnogo manjše kot v Mariboru ali Ptuj. Vsa ta stoletja je bilo celovsko organizirano ter v glavnem omejeno na svoje območje, vendar pa je v nekaterih primerih preseglo ta okvir tako po geografski kot po strokovni plati.

UDC 72.034:624(497.12 Celje)(091)

CURK Jože: Celje civil construction between the renaissance and historicism. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, p. 236.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In this contribution, the author reconstructs, on the basis of archival sources, the development of Celje civil construction between the end of the XVI and the end of the XIX century. He establishes, that this construction was no lesser than the one in Maribor or Ptuj. During all these centuries, civil construction was organised by way of craft-guilds. It was mainly limited to its area, though in certain cases it superseded it, both geographically and as to expertise.

Celje z relativno popolnim mestnim obzidjem pravokotne oblike iz let 1451–1473 se po letu 1527 ni znašlo v prednji protiturški obrambni črti kot npr. Brežice, Ptuj, Maribor, Radgona ter deloma Ormož in Slovenska Bistrica, zato ni moglo računati na kako izdatnejšo pomoč s strani Dežele. Obveljalo je za utrdbo regionalnega pomena, ki je ščitila vstop v Savinjsko dolino, zaradi česar ni doživelo večje renesančne preнове. Ta se je omejila le na modernizacijo najbolj izpostavljenih mestnih vrat, Graških in Ljubljanskih. 1530 in 1540 so dobila barbakana, ki sta v tlorisu oblikovala polovična oktogona, opremljena s poševno izpeljanima vhodoma. Kljub zastareli barbakanski obliki sta obe utrdbi kazali v izvedbi naprednejšo bastijsko koncepcijo, ki je bila lahko le italijanskega izvora. Tudi oba portala iz let 1541 in 1548 pri hiši na Glavnem trgu 13 sta italijanska klesarska izdelka. Hišo, ki ima na dvorišču lepe stebriščne arkade, je morda zgradil **Corrado Vintana** iz Gradiške, oče superintendenta Giuseppa (+ 1587), ki je nekaj časa živel in delal v Celju. Leta 1529 je sodeloval na posvetu o zgraditvi novega gradu v Brežicah mojster **Antonio** iz Celja, sredi stoletja pa se omenja mojster **Martin** (Mörth) iz Celja. V letih 1567–1579 so obnavljali in utrjevali oba celjska gradova, pri čemer je gornji med

* Jože Curk, umetnostni zgodovinar, Ljubljana

drugim dobil nov vhodni stolp s segmentnim barbakanom in dvižnim mostom. Delo je do 1571 vodil ljubljanski gradbenik **Francesco de Lugano** (za ceno 2495 gld), ki je naslednje leto zgradil velika mestna vrata v Radgoni, od leta 1573 dalje pa domačin **Daniel Nastinger** (ki je bil tega leta tudi mestni sodnik) skupaj z brežiškim tesarskim mojstrom **Lovrencem Koširjem** in od leta 1578 dalje z nemškim prisejencem **Gothardom Crannom**. Vendar se je renesansa kot slog v tem času komaj uvajala. To dokazuje mestna kvartirna hiša v Gosposki 3 iz leta 1571, ki je služila svojemu namenu (in tudi proviantnemu) do leta 1785, ko jo je mesto prodalo pekarski družini Zima, v katere posesti je ostala do leta 1879. Stavba, sestavljena iz dveh hiš, kaže v starejši polovici mešanico domačega tradicionalnega in tujega renesančnega sloga, iz katere je razložljiva njena asimetrična fasada, usločen rustični portal in široka veža z mrežastim obokom. Drugačna je 20 let mlajša Grofija grofov Thurinov, edina prava renesančna zgradba v Celju, ki je, pomaknjena preko južne mestne obzidne stranice, s svojo kletjo, opremljeno z množico strelnih lin, mestu služila kot mogočna bastija. Nekaj renesančnih ostalin iz 2. polovice 16. in 1. polovice 17. stoletja je najti še v nekaterih hišah mestnega središča, vendar je Celje, čeprav je po izumrtju domačih pokneženih grofov novembra 1456 postalo sedež posebne upravne enote »Celjske grofije« z lastnim vicedomatom, ki je obstajal do 1747, le počasi napredovalo, saj so ga kmečki upor 1635, kuga 1647 in povodenj 1651 tako prizadeli, da je bilo v mestu leta 1660 skoraj pol hiš praznih.

Cezuro v gradbeni zgodovini mesta pomeni požar 2. 7. 1687, ko je pogorelo praktično vse mesto (okoli 130 hiš razen gradu, grofije, ž. cerkve, 7 hiš in nekaj hišic pri severovzhodnem obzidnem stolpu). Kot v Ptujju po požaru 1684 in v Mariboru po požarih 1648 in 1650 se je tudi v Celju pojavila nenadna potreba po obsežni gradbeni akciji, ki je zaradi obnovitvene naglice prizadela marsikatero srednjeveško in renesančno stilno vredno ostalino. Tudi celjski gradbeniki so se ob tej akciji enako kot ptujski tri leta prej začeli srditeje boriti proti konkurenci pogosto slabše usposobljenih šušmarjev, ki so z nižjo ceno »odjedali kruh« rednim članom ceha, dolžnim poravnati vse družbene dajatve. Celjski zidarji, tesarji in kamnoseki (ZTK), ki so spadali prvotno pod graško cehovsko upravo, so se proti njim borili z zaščitnimi pismi in cehovskimi redi. Celjska bratovščina ZTK, ki se je ločila od graške takrat kot mariborska, je ustvarila lastno cehovsko organizacijo s svojim območjem, skrinjo in knjigami, vendar se ni od tega nič ohranilo. Obstajata le še cehovska reda, ki sta ju potrdila cesarja Karel VI. in Marija Terezija. Prvi, potrjen na Dunaju 1. 8. 1739, šteje 12 členov in obširnejša navodila o obnašanju ceha, pri čemer opozarja na določila splošnega obrtnega reda, objavljenega 19. 4. 1732 na Dunaju. Drugi, potrjen 24. 4. 1758 na Dunaju, obsega 38 členov, ki podrobneje kot prvi precizirajo pravice in dolžnosti ceha in njegovih članov. Za cehovsko geografijo je pomemben 1. člen starejšega reda in 29. člen mlajšega. Prvi omejuje cehovsko območje s črto, ki je potekala od izliva Sotle v Savo do izliva Dravinje v Dravo, nato po njej do Pohorja in preko njega do Bukovja ter ob Dravi do štajersko-koroške deželne meje pri Dravogradu, nato po tej meji in po meji med celjsko grofijo in kranjsko vojvodino do Save ter po njej do izliva Sotle vanjo. Drugi se glede meje med mariborskim in celjskim cehovskim območjem sklicuje na dogovor sklenjen 1. 8. 1753 v Gradcu, ki je preciziral dotlej sporno medcehovsko mejo na ozemljih trgov Vuzenice, Vitanja, Konjic, Studenic in Rogatca tako, da je Vuzenico in Vitanje prisodil Celju, Konjice, Studenice in Rogatec pa Mariboru. Dogovor sta s strani Celja podpisala zvonolivar Boltežar Schneider kot komisar in zid. mojster Karel Lipuš kot predstojnik ceha, s strani Maribora pa Jožef Hoffer kot predstojnik ceha in predstavnik zidarjev, Janez Jurij Schindler kot predstavnik tesarjev in Anton Bombassi kot predstavnik kamnosekov. Po tej razdelitvi se območji celjskega in ptujškega ceha nista več stikali, zato pa območji celjskega in slovenjebistriškega, ki pa je slejkoprej spadalo pod mari-

borsko, saj je slovenjebistriški ceh imel le pravico do imenovanja pomočnikov, in ne mojstrov.

Pravila starejšega reda določajo:

1. Da se mojstri in pomočniki zberejo vsake četrta leta pri predstojniku in vsakič plačajo po četrtno članarine, mojstri 6 kr, pomočniki 4 kr, medtem ko zunanji mojstri plačajo enkrat letno na praznik sv. Roka (16. 8.) celotno članarino v višini 24 kr. Pred začetkom sestanka morajo udeleženci odložiti vse orožje. Kdor tega ne stori, plača 6 kr kazni, kdor zamudi na sestanek več kot 8 minut, plača za kazen pol funta voska.

2. Cehovsko skrinjo, pred katero se voli predstojnika ceha, prevzemata v čuvanje vsaka 3 leta druga mojstra, ki imata vsak svoj ključ. Če je mojster odsoten, daje ključ po potrebi žena. Če se to ne zgodi, plača mojster za kazen pol funta voska. Če ključ zgubi, plača 45 kr kazni in nosi stroške za nabavo novega ključa.

3. Če kak mojster ali pomočnik zaradi svoje potrebe želi, da se skrinja odpre, plača 6 kr takse.

4. Če želi kak pomočnik postati mojster ali mojster najeti vajenca, mora priti v Celje in plačati 30 kr takse.

5. Vdova lahko vodi obrt, dokler se primerno ne poroči, mora pa plačati polovično pristojbino (Aufleggeld).

6. Pri sprejemu ali osvoboditvi vajenca mora mestni mojster v času kvater pred odprto skrinjo plačati 1 gld 30 kr pristojbine in funt voska. Če pa hoče deželski (zunanji) mojster sprejeti ali osvoboditi vajenca izven kvaternega časa, mora plačati 6 kr takse in ob enakem postopku vse ostale stroške. Vajenec, kije opravil pomočniški izpit, dobi proti plačilu 2 gld učno pismo.

7. Ob kvaturah so obvezne maše za pokojne člane ceha, na rokovo pa maša za dobro živečih članov ceha.

8. Vsak mojster je dolžan delati dobro in pošteno. Pritožbe nad njegovim delom obravnava gosposka, ki ga lahko, če so pritožbe upravičene, odstrani in nadomesti z drugim mojstrom.

9. Gosposka je dolžna preprečevati šušmarjenje na cehovskem območju.

10. Vsi mojstri in pomočniki s cehovskega območja se morajo udeležiti maš na binkošti in rokovo ter takrat poravnati letno članarino. Če tega ne store, plačajo za kazen funt voska.

11. Če mojstri in pomočniki klevetajo druge, morajo plačati za kazen dva funta voska. Če se strokovno neodgovorno obnašajo, morajo poravnati nastalo škodo in plačati za kazen dva funta voska. V težjih primerih sporne zadeve rešuje gosposka.

12. Če mojster, pomočnik ali vajenec zboli in je brez sredstev za preživljanje, se mu pomaga iz cehovske blagajne, vendar ne sme brez dovoljenja oditi, dokler ne vrne posojenega. Če pa umre, se popiše njegova zapuščina, ki ostane leto in dan nedotaknjena. Če se pojavijo sorodniki ali prijatelji umrlega, se od zapuščine odbije posojeno in stroški pogreba, ostalo pa preda upravičencem. Če pa se ne pojavi noben upravičenec, se zapuščina proda, odbije posojeno in pogrebne stroške, ostalo pa preda sodišču. Če se tudi v 30 letih ne pojavi noben upravičenec do tega denarja, se ta preda fiskusu kot bonum vacans.

Sledijo še splošna navodila o obnašanju ceha in njegovih članov, ki opozarjajo na določila splošnega obrtnega reda, objavljenega 19. 4. 1732 na Dunaju. Mlajši cehovski red iz leta 1758 ima sicer trikrat več členov (38), vendar ti niso kumulativni, zaradi česar so krajši in normativno preciznejši. Ker pa se ta red po dikciji tesneje kot prejšnji opira na splošen obrtni red iz leta 1732, je po sestavi podoben mariborskemu iz leta 1744 s 26 členi in ptujskemu iz leta 1761 z enakim številom členov, zato ga ne bom opisoval.

Ker ni namen sestavka govoriti o cehu kot stanovski organizaciji, ampak o njegovih članih, se bom v nadaljevanju posvetil predvsem njihovi strokovni in osebni usodi. O celjskih gradbenikih je za 16. stol. ohranjenih le malo podatkov, skromna pa je tudi bera podatkov za 17. stoletje. Cehovskega gradiva razen obeh redov praktično ni, od matičnih knjig tukajšnje župnije sv. Danijela segajo rojstne do 1618 in poročne do 1694, pokopne pa samo do 1757, zaradi česar je tudi ta vir informacij precej okrnjen. Kljub temu je mogoče s kombinacijo vseh razpoložljivih pomagal doseči tolikšen pregled nad razvojem, da ga je mogoče predstaviti. Pred nami se razpre panorama dolge vrste zidarjev, tesarjev in kamnosekov, doslej večinoma pozabljenih mojstrov. Iz delavniških, družinskih in poklicnih povezav je mogoče sestaviti razvojno podobo celjskega gradbeništva, segajočo do konca njegovega cehovskega obdobja, ki ga je formalno zaključil obrtni red iz leta 1859. Ta je vse obrti proglasil za osebne, čeprav je še ohranil že podeljene realne in radicirane obrtne pravice, ter jih razdelil na svobodne in koncesionirane. Precizneje jih je opredelila šele njegova novela iz leta 1883, ki jih je razdelila na proste, rokodelske in koncesionirane ter uvedla obvezo, da morajo vajenci obiskovati večerni in nedeljski pouk, ki ga je kmalu nadomestila takrat ustanovljena obrtna nadaljevalna šola. Novela pa je tudi uvedla obvezno ustanovitev obrtnih zadrug, ki jim je s tem dala upravno prisilno značaj. Na osnovi te novele je bila leta 1886 ustanovljena v Celju Kovinska in stavbna zadruga, ki je obsegala kovinske, stavbne, zidarske, tesarske in kamnoseške obrti ter pokrivala širšo celjsko okolico. Njen tretji načelnik je bil med leti 1900 in 1902 stavbenik **Ciril Schmidt**.

Sestavek predstavlja poskus, vnesti v doslej umetnostnozgodovinsko neobdelano področje celjskega gradbeništva sistematičen pregled kot izhodišče za nadaljnje podrobnejše raziskave. Pri tem zaradi boljše preglednosti ne sledi kronološki zaporednosti celotnega gradbenega dogajanja, ampak ločeno posameznim strokam (zidarstvu, tesarstvu, kamnoseštvu), ki so do 2. pol. 19. stoletja sestavljale cehovsko povezano združenje. Šele v zaključnem poglavju kot sintezi podatkov iz vseh treh strok skuša podati celovito podobo celjskega gradbeniškega razvoja v tristoletnem obdobju med renesanso in historicizmom, to je okvirno med leti okoli 1570 in 1870.

Zidarstvo.

Vrsto zidarjev začenjam s **Petrom Antonijem Pigratom** iz Konjic, ki je v letih 1582–86 zgradil protestantsko molilnico v Govčah pri Žalcu za 4895 fl, a je bila popolnoma končana šele 1589 pod nadzorom superintendenta **Franciška Marmora**. Zaradi slabega gradiva in mokrotnega terena jo je moral z. m. **Peter Salter** iz Celja že v letih 1593–95 popravljati. Sredi stoletja nastopa z. m. **Janez Francišek Allia**, katerega prva žena Marija mu je 7. 6. 1647 rodila sina Janeza, druga žena Elizabeta pa 14. 8. 1652 Marijo, 16. 8. 1657 Sibilo, 18. 2. 1660 Matijo in 20. 3. 1663 Franca. Ve se, da je med leti 1671–75 zgradil ž. cerkev v Samoboru (po vzoru jezuitske v Zagrebu), 1677 pa prezidal zvonik ž. cerkve sv. Jakoba v Galiciji. Razen njega se v 17. stol. omenja še več zidarjev: 10. 7. 1620 Janez Maurer, 10. 5. 1626 Horacij Maurer, 27. 10. 1626 Matija Murarij, 16. 2. 1636 Matija Sentan, 30. 11. 1666 Gregor Maurer, med 1653 in 1681 pa **Valentin Geršina**. Naslednji generaciji pripada z. m. **Jakob Satler**, ki je 1695 ocenil požarno škodo in postavil grad Žusem za 2188 fl, leta 1706 pa prav tam postavil novo pristavo, ter **Tomaz Pavšek**, z. m., o katerem pa ni podatkov. Ve se tudi, da je **Peter**, sin graškega z. m. **Domenika Orsolina** (+ 1700), leta 1707 pripravil načrte in predračun v višini 429 fl za popravilo »proviantne« (pač kvartirne) hiše v Celju.

Prvo določneje opredeljivo celjsko zidarsko družino predstavljajo Pečniki. Z. m. **Matija Pečnik** (tudi Pučnik, Pušnik, Pečovnik in celo Podrečnik), sin zidarja Matije, se je 6. 2. 1713 poročil z Uršulo Zimmerlaith, hčerko meščana in senatorja iz

Maribora, zaposleno pri Matiji Milesiju. Iz tega zakona se je 28. 3. 1714 rodila hči Marija, 17. 6. 1715 zopet Marija, 6. 4. 1717 Jurij, 18. 6. 1718 Ana Marjeta in 7. 9. 1719 Marija Uršula. Kaže, da je žena pri porodu umrla, saj se je ovdoveli mojster 27. 11. 1719 poročil z Marijo, hčerko Jurija Kastelica, meščanskega tkalskega mojstra iz Laškega. Z njo je imel 10. 7. 1722 hčer Marijo Marjeto, 11. 4. 1724 sina Jurija in še nekaj otrok. Kot njegovega naslednika lahko smatramo **Matijo Mateja Pečnika**, ki se je kot z. pomočnik 30. 9. 1754 poročil z Marijo Ano, hčerko Lovrenca Goloba iz Sv. Lovrenca (na Pohorju) (priča z. m. Karel Lipuš), že prej, 24. 2. i. l., pa je nastopil kot boter. Dne 12. 9. 1755 se mu je rodila hči Marija Tereza, l. 1757 pa sin **Tomaz**, ki je živel kot z. polir na Bregu 15. Temu je 5. 6. 1804 žena Ana Marošek rodila hčer Ano (botra z. polir Janez Kupic z ženo Jero), 31. 1. 1807 Marijo Jožefo, 24. 9. 1808 Mihaela Andreja, 24. 3. 1812 Jožefa Andreja in 27. 5. 1815 Ano. Tomaz je umrl 1. 3. 1836 kot z. polir, star 79 let. Njegova sestra Marija Tereza je 17. 1. 1773 nastopila kot botra.

Kot druga nastopa družina **Lipovšek** (tudi **Lepošek**). Mestni z. m. **Tomaz** je l. 1706 ocenil požarno škodo in popravil grad Pragersko za 5.448 fl. Dne 19. 9. 1711 je nastopil kot boter, 6. 2. 1713 se je njegova hči Elizabeta poročila z z. pomočnikom Jurijem, sinom. z. m. Matije Stropnika, 10. 1. 1724 se omenja kot poročna priča. Kmalu za njim se omenja **Sebastijan Lipovšek** z ženo Heleno, ki je imel 19. 9. 1719 in 1. 9. 1721 hčer Uršulo in sina Mateja ter bil po starostni razliki verjetno Tomazev sin. Skoraj gotovo pa je bil Tomazev vnuk zidar **Karel Lipovšek**, ki je imel z ženo Cecilijo 24. 8. 1746 sina Judo Tadeja.

Tretja nosilka takratnega celjskega zidarstva je bila družina **Stropnikov**. Kot že rečeno, se je z. pomočnik iz Celja **Jurij Matija Stropnik** (sin z. m. – Matije) 6. 2. 1713 poročil z Elizabeto Marjeto, hčerko m. z. m. Tomaža Lipovška. Imela sta več otrok: 8. 3. 1716 Marijo Franciško, 22. 7. 1719 Janeza Jakoba, 8. 11. 1721 Marijo Elizabeto, 28. 5. 1725 Marijo, 23. 6. 1726 Janeza, 2. 5. 1730 Janeza Nepomuka in 12. 2. 1734 zopet Marijo. Medtem je Jurij seveda že davno postal m. z. m. Kot poročna priča je nastopil 10. 1. 1724, 22. 11. 1734, 20. 2. in 30. 9. 1743, 9. 2. 1752, kot boter pa 23. 2. 1720, 27. 12. 1725, 19. 9. 1726, 21. 2. 1729, 28. 2. 1731, 24. 10. 1732, 14. 2. 1733, 2. 6. in 4. 9. 1736, 8. 2. in 14. 10. 1739, 28. 9. 1740, 30. 9. 1743, 24. 1. in 21. 9. 1744, 7. 4. 1745, 17. 4. 1746, 8. 9. 1748 in 15. 9. 1754. Dne 16. 2. 1744 se mu je hči Marija Franciška poročila s prefektom Martinom Ratkajem. Jurij je umrl 9. 12. 1760, star 82 let (r. 1678), žena Elizabeta pa 14. 2. 1765, stara 79 let (r. 1686). Njegov sin in naslednik **Janez Nepomuk** je imel 23. 11. 1756 z Marijo Kugler nezakonskega sina Andreja.

Problematična je osebnost **Andreja Wolffa**, gostilničarja (hospes) in mestnega stavbenika, ki je umrl 12. 3. 1769 kot senator in častni mestni sodnik, star 82 let (r. 1687). Doma je bil iz trga Waldegga na Virtemberškem in prvotno uslužben kot zidar pri grofu Gaisrucku. Od 13. 2. 1719 je bil poročen z vdovo Marijo Terezo Dreyer, od 13. 10. 1723 pa z Marijo Katarino Zimme iz trgovske in senatorske družine. S prvo ženo je imel 28. 11. 1719 sina Andreja Franca in 21. 2. 1721 Matijo Jožefa, z drugo pa 10. 8. 1724 dvojčka, 18. 11. 1725 Katarino, 24. 6. 1727 Janeza Krstnika, 20. 8. 1729 Bernarda Jerneja. . . 24. 7. 1737 Marijo Ano, 13. 9. 1738 Marijo Terezo in morda 1741 še enkrat Terezo. Kot boter je nastopil 8. 9. 1719, 14. 8. 1723, 13. 12. 1724, 15. 9. 1725, 27. 4. 1729. . . Dne 14. 1. 1732 se omenja kot senator, 1737–41 in 1754–58 je bil mestni sodnik. Dne 12. 5. 1746 je bil poročna priča z. m. Janezu Leonhardu in Heleni Füger. Dne 11. 1. 1765 mu je umrla 39-letna hči Katarina, 16. 7. 1767 pa 26-(verjetneje 29)-letna hči Tereza. Leta 1750 so za prezidavo mestnega gradu v kasarno konkurirali 4 z. m.: Jožef Hueber iz Gradca, Andrej Dirnberger iz Ptuja ter Janez Leonhard in Andrej Wolff iz Celja. Zmagal je prvi,

s katerim je sodeloval drugi, medtem ko sta domačina zaradi nekonkurenčnosti izpadla.

Razen omenjenih treh družin in Andreja Wolffa je v prvih dveh tretjinah 18. stoletja v Celju in okolici delovalo še več drugih zidarjev:

Luka Jean, katerega sin Anton se je 10. 1. 1724 poročil z Barbaro, hčerko Gregorja Karhneta (priči m. z. m. Tomaž Lipovšek in m. z. m. Jurij Stropnik).

Jurij Herzog, ki je l. 1733 obnovil zvonik ž. cerkve v Celju.

Matej Pollander, ki se je 20. 2. 1743 kot z. polir poročil z Elizabeto, vdovo po z. pomočniku Luki Močivniku (priči m. z. m. Jurij Stropnik in Franc Häsl), l. 1754 pa se omenja med meščani.

Matija Turnšek, območni mojster (Gaymeister), ki je z ženo Marijo imel 13. l. 1736 sina Antona in 26. 9. 1743 sina Mihaela ter se l. 1754 omenja med meščani.

Anton Jazbec, območni mojster, ki je po požaru l. 1762 popravil venčni zidec na zvoniku in ladji ž. cerkve sv. Vida pri Planini, medtem ko je streho obnovil t. m. Blaž Selič.

Filip Füger (Fieger), m. z. m., je l. 1743 obnavljal trietažno »proviantno« (pač kvartirno) hišov mestu (skupaj s k. m. Florijanom Packom) za okvirno vsoto 1643 fl. Dne 24. 1. 1744 je nastopil kot boter, 19. 2. 1746 mu je žena Helena rodila posthumnega sina Matijo, ker se je on jeseni 1745 ponesrečil pri obnovitvenih delih na gradu Štrovseneku pri Gomilskem.

Blaž Rächer (Ruecher, Rechner, Reicher, Rechne), m. z. m. in l. 1754 meščan Celja, ki mu je prva žena Helena 3. 10. 1736 rodila hčer Terezo Uršulo (boter Jurij Stropnik) in 23. 7. 1739 sina Jakoba (boter isti), druga žena Marija Ana pa 11. 4. 1745 hčer Marijo Heleno. Mojster je umrl 14. 3. 1760. Njegov verjetni sin **Primož** je z ženo Marjeto imel 15. 2. 1769 sina Matijo.

Luka Križnik (Križnek, Križovnik), najprej polir nato m. z. m., je 19. 11. 1732 in 24. 10. 1747 nastopil kot boter, z ženo Marijo Veroniko pa je imel več otrok: 9. 2. 1734 Julijano, 7. 11. 1735 Martina, 7. 8. 1737 Dominika Ožbalta, 24. 9. 1739 Marijo Uršulo, 29. 12. 1741 Nežo in 23. 10. 1746 Karla. Leta 1754 se omenja med meščani.

Janez Leonhard (Lenhardt, Lienhardt), m. z. m., se je 12. 5. 1746 poročil s Heleno, vdovo po Filipu Fiegerju (priči Pavel Antauer in Andrej Wolff), ter imel 26. 7. 1749 in 30. 1. 1752 hčeri Marijo Ano in Marijo. Pred 1750 je zgradil ž. cerkev sv. Martina v Teharjah, l. 1750 je zaman konkuriral pri prezidavi mestnega gradu v kasarno, l. 1754 se omenja med meščani.

Karel Lipuš, m. z. m., poročen s Cecilijo, je imel otroke: 14. 6. 1749 Vida Janeza Franca (boter mestni sindik Franc Anton Wagner), 15. 12. 1750 Tomaža Antona, 14. 6. 1754 Marijo Ano, 12. 8. 1757 Roka Franca, 20. 3. 1759 Marijo Jožefo, 13. 8. 1761 Marijo Veroniko. Kot poročna priča je nastopal 19. 1. 1752, 30. 9. 1754, 23. 2. 1756, 24. 1. 1757... in 14. 11. 1768, kot boter 10. 1. 1745, 4. 2. 1750, 3. 9. 1752, 3. 11. 1755 in 29. 3. 1756. Leta 1754 se omenja med meščani, junija 1763 je ocenil požarno škodo in nato popravil grad v Sevnici za 14.260 fl. Umrli je 27. 1. 1771 v mestu na h. št. 66, star 56 let (r. 1715). Dne 1. 8. 1753 je kot predstojnik ceha podpisal v Gradcu dogovor o dokončni razmejitvi med območji celjskega in mariborskega ceha. Vdova po njegovem sinu z. polirju **Tomažu Antonu** Jožefa je po smrti m. z. m. L. Dušingerja (+ 1815) kupila njegovo hišo na Trgu celjskih knezov 6, a jo že naslednje leto prodala Vinku Potočniku. Imela je dve hčeri: Jožefo, poročeno Palaček, ki je 20. 11. 1845 rodila Jožefa, in Elizabeto, ki ji je šla za botro.

Andrej Luka Smrekar (tudi Smrečnik), m. z. m., se omenja l. 1754 med meščani. Najprej je bil poročen s Terezo, 16. 7. 1759 se je kot vdovec poročil z Marijo Ano, hčerko Jurija Končnika, 14. 11. 1768 pa kot ponoven vdovec z Lucijo, vdovo po Luki Novaku iz Slivnice pri Celju (priči Karel Lipuš in Filip Turner). Rodili so po Luki otroci: 14. 8. 1756 Bernard, 8. 5. 1760 Marija Ana, 5. 12. 1764 Nikolaj,

13. 11. 1766 Elizabeta in 23. 4. 1768 dvojčka, ki pa sta čez mesec dni umrla, kmalu nato pa tudi žena Marija. Kot boter je nastopil 23. 9. 1759 in 3. 2. 1763, 17. 6. 1773 pa se mu je poročila hči Marija z vojakom Jurijem Valom. Naslednje leto, 31. 1. 1774 se je poročil **Andrej Smrekar**, ovdoveli z. m. iz Sevnice, z Evo, hčerko Antona Krajnca iz Celja (priča t. polir Anton Schuster). Pri Andreju gre skoraj gotovo za mojstrovega sina iz prvega zakona. Mojster sam je umrl 10. 4. 1783 v mestu na št. 179, star 67 let (r. 1716).

Družina Leben (Löwen). Z. m. **Jožef Leben** se je 19. 1. 1752 poročil z Marijo Katarino, hčerko Matije Kalmerja z Brega (priči Karel Lipuš in Maks Jurešič), kamor se je priselil. Otroci so se rodili: 29. 11. 1752 Marija Frančiška, 22. 9. 1754 Mihael, 28. 10. 1756 Simon, 11. 2. 1760 Marija, 30. 10. 1762 Martin, 22. 5. 1765 Anton, 4. 6. 1769 Ana in 26. 10. 1770 Tereza. Zakonca sta večkrat nastopila kot botra, med drugim 13. 3. 1757, 12. 11. 1762, 2. 3. 1764 in 6. 10. 1765. Leto Jožefove smrti ni znano, žena pa je umrla 29. 12. 1783 na Miklavškem hribu 26, stara 60 let. Od otrok je pomemben **Mihael**, najprej polir, nato z. m., ki je živel na Miklavškem hribu 26. Poročen je bil s Katarino Breger, ki mu je rodila 15. 1. 1785 Marijo Nežo, 12. 3. 1786 Gregorja Jožefa... 10. 11. 1807 Martina. Zelo pogosto sta bila botra (1787, 89, 91, 92, 94, 96, 97, 99, 1802, 03, 04, 04, 05, 08, 09, 11 s hčerko Ano, 12, 13, 15), poročni priči pa 29. 6. 1801, 6. 2. 1804, 5. 11. 1804 in 25. 11. 1805. Veliko število botrstev kaže, da je bil Mihael, katerega smrtno leto ni znano, priljubljen v širšem sosedstvu.

Leopold Dušinger (Tušinger), m. z. m. in gostilničar, sin tesarja Jakoba, se je 10. 2. 1773 poročil s Cecilijo, vdovo po Karlu Lipušu, in prevzel njegovo delavnico (priča Janez Janeček, izdelovalec orgel). Je najbolj znan celjski gradbenik. Bil je lastnik hiše št. 66, sedaj ogelne hiše na Trgu celjskih Knezov 6. Kot poročna priča se omenja 29. 11. 1781, 2. 5. 1785, 30. 4. 1804 in 8. 10. 1804. Po l. 1777 je v cerkvi sv. Duha v Celju položil tlak, 1786 je postavil nad že obstoječim kletnim delom iz l. 1763 novo župnišče v Sv. Miklavžu nad Laškim, pred l. 1794 je zgradil pritlično župnišče v Polju ob Sotli, l. 1803 je napravil načrt za obnovo starega magistrata na vogalu Glavnega trga in Prešernove ulice, ki ga je v letih 1809–10 tudi dejansko obnovil. Pripravljal je tudi načrt za povečavo glavne (sedaj glasbene) šole na Slomškovem trgu 10, adaptirane l. 1777, vendar je prej 21. 9. 1815 umrl v svoji hiši na št. 66, star 80 let (r. 1735). Hišo je odkupila Jožefa Lipuš, a jo že naslednje leto prodala Vinku Potočniku.

Nikolaj Lipič, gradbeni mojster, se omenja 12. 1. 1793 kot poročna priča.

Urban Petauer, območni z. m., je l. 1794 obnovil od požara prizadeto p. cerkev sv. Primoža nad Ljubnim.

Franc Bradač, območni z. m., je postavil skupaj s t. m. Šparhaklom po požaru l. 1797 sedanji zvonik pri ž. cerkvi sv. Jerneja v Rogatcu.

Jurij Muhovič, z. pomočnik iz znane kamnoseške družine Muhovcev, je z ženo Agato Stolin dobil 4. 1. 1801 sina Gašperja Melhiorja Boltazarja.

Peter Wagner, m. z. m., ki je živel z ženo Katarino Schramb v mestu na št. 200, je 9. 7. 1790 dobil sina Antona, 9. 12. 1792 Franca Ksaverija in 13. 2. 1794 Janeza Valentina. Dne 21. 2. 1795 je z ženo nastopil kot boter in se še isto leto preselil na Ptuj, kjer je umrl l. 1831, star 67 let (r. 1764).

Jurij Pavlak, z. polir iz Sp. Hudinje 12, je z ženo Heleno Jeretin 29. 11. 1803 dobil sina Jurija, **Jurij Omersi**, zidar, živeč istotam, pa z ženo Antonijo Weggerin 24. 10. 1801 hčer Elizabeto. Po smrti Antonije Weggerin in Jurija Pavlaka se je Jurij Omersi poročil s Heleno Jeretin, še naprej živel v Sp. Hudinji 12 ter imel 4. 12. 1805 sina Antona, 5. 4. 1809 Jurija in 22. 10. 1820 hčer Terezo. Sin **Jurij**, ki je postal z. m., se je pred l. 1835 preselil v Ptuj, kjer se je 25. 10. 1835 poročil z Ano Elizabeto Bouvier, hčerko slovenjegraškega trgovca, in l. 1846 v Maribor, kjer je odigral pomembno gradbeno vlogo. Po njegovem načrtu naj bil. 1857 povečali ž. cerkev v Šen-

tjurju pri Celju, a ni bilo iz tega nič, kot tudi ne iz načrta za novo cerkev iz l. 1865 domačina, znanega arhitekta **Janeza Pečnika**.

Avguštin Decrinis, z. polir, se je 19. 8. 1816, star 29 let in živeč v mestu na št. 164, poročil z Marijo Jožefo, 57-letno hčerko pokojnega m. z. m. Karla Lipuša, po njeni smrti pa z neko Ano. Umril je kot obubožanec 21. 8. 1852 v mestu na št. 65, star 65 let (r. 1787), Ana pa 27. 6. 1862 v Celju na št. 67, (r. 1795).

Matija Privšek, z. polir, ki je živel z Uršulo Bader na Miklavškem hribu 4, je dobil 26. 11. 1835 sina Franca, 16. 4. 1838 hčer Magdaleno in 25. 10. 1839 sina Simona.

Peter Tischberger, m. z. m., se omenja 22. 1. 1824 kot krstni boter.

Gašper Hess, z. polir, je z ženo Uršulo Hriberšek dobil 8. 9. 1809 v mestu na št. 150 sina Gašperja, 27. 4. 1813 in 19. 4. 1817 na Bregu 12 hčeri Marijo in Jožefo, 20. 7. 1820 in 17. 6. 1822 pa v mestu na št. 178 sina Venclja Jakoba in hčer Ano.

Daniel Molinari, z. polir pri Južni železnici, živeč v Pečovniku na št. 1, je imel 26. 5. 1847 z ženo Katarino hčer Rozo. Boter je bil njegov kolega z. polir Janez di Bernardo.

Jožef Ottenschlager, m. z. m., sin pokojnega Andreja, t. m. v Pecs na Madžarskem in Magdalene Kúhas, star 28 let, živeč v Braslovčah na št. 38, se je 24. 5. 1841 poročil z Ano, hčerko jermenarja Franca Uršiča in Tereze Auchman, živečih v Celju na št. 33. Za priči sta bila Janez Nest in Anton Messner.

Gregor Teržan, m. z. m., brat Jurija, m. t. m., se je l. 1801 poročil z Marijo Topolovšek in imel 28. 6. 1803 Ano Marijo, 14. 2. 1807 Jožefa, 18. 4. 1811 Ivanko, 24. 3. 1814 Franca in 21. 4. 1816 Heleno. Stanoval je v mestu na št. 152 in 158, vmes pa na Miklavškem hribu 24. Umril je 24. 1. 1823, star 44 let (r. 1779) na št. 166. On je po smrti L. Dušingerja (+ 21. 9. 1815) l. 1819 pripravil nov načrt za povečavo glavne šole, a ga ni realiziral, ker je bil od l. 1820 zaposlen s povečavo stare gimnazije v Celju, l. 1821 pa z gradnjo nove šole v Šentjurju. Njegova vdova Marija je umrla v mestu na št. 149 šele 1. 4. 1841, stara 68 let (r. 1773).

Nikolaj Lubej (Lube, Lubi), z. polir, poročen s Katarino Degen, je dobil 19. 1. 1809 sina Jožefa (mesto št. 160), 10. 12. 1810 Jakoba (mesto št. 195), 8. 5. 1812 Marijo (mesto št. 195), 9. 3. 1815 mrtvorojenca, 11. 10. 1816 Katarino, 23. 3. 1819 Jurija (Vodno predmestje 3) in 28. 6. 1820 Petra Pavla. Kot poročna priča je nastopil 15. 1. 1807, 24. 2. 1811, 21. 5. 1826, 25. 11. 1827, 18. 1. 1829, kot boter 12. 9. 1809, 2. 5. 1810 in nato še pogosto vse do 19. 3. 1842. Umril je 7. 10. 1850 v Vodnem predmestju 1, star 68 let (r. 1782), medtem ko je žena Katarina preminula že prej, vendar po letu 1842. Pač pa je 23. 5. 1865 umrla v Vodnem predmestju 1 njena istoimena hči, stara 49 let (r. 1816). Od leta 1864 dalje se večkrat omenja z. polir **Peter Lubej** ali Lubi z ženo Marijo. Ali gre za namlajšega sina, rojenega 1820, ali že za vnuka, kar je verjetneje, ostaja odprto vprašanje.

Mihael Brandner (Prantner, Prantauer), m. z. m., rojen v Berchtesgadnu, je z ženo Elizabeto nastopal kot boter 17. 1. 1835, 28. 9. 1835, 8. 1. 1837, 26. 11. 1838, 16. 2. 1840, 1. 1. 1843, 31. 7. 1844, 30. 5. 1846, 20. 3. 1847, 8. 12. 1848, kot poročna priča pa 17. 6. 1839. Leta 1840 je napravil ovalen podaljšek pevske empole v ž. cerkvi v Celju, 1841 pa je v njej položil tlak, ki je bil do zadnje obnove ohranjen le še v prezbiteriju in kapelah. Umril je 23. 7. 1849 v mestu na št. 115, star 58 let (r. 1791).

Janez Anton Nest (Nöst), m. z. m., po rodu iz Fürstenfelda, se je 17. 2. 1822 poročil z Antonijo pl. Bacho, hčerko okrožnega tiskarja Jožefa in Elizabete iz Vojnika. Nest, ki se je v Celje priselil že prej, saj se 25. 11. 1821 omenja kot m. z. m. in boter, je bil to po poroki še večkrat (1823, 23, 24, 25, 26, 27, 27, 29, 29, 30, 33, 37, 38, 41 – žena in sin Jožef... 50). Kot poročna priča je med drugim nastopil 16. 7. 1837 m. t. m. Francu Schmidtu, 21. 2. 1841 t. m. Pavlu Mianiju in 24. 5. 1841 m. z. m. Jožefu Ottenschlagerju. Imel je več otrok: 24. 12. 1822 Janeza Jožefa

Antona, 4. 2. 1826 Ignaca Janeza Antona, 2. 9. 1828 Rajmunda, ki pa je kmalu umrl, 30. 10. 1830 Karolino Elizabeto Antonijo, 7. 12. 1836 Matijo. Stanoval je najprej v mestu na št. 138, nato v Ljubljanskem predmestju 11, kjer je tudi 13. 1. 1860 umrl kot m. z. in k. m., star 75 let (r. 1785). Nest spada med vodilne celjske gradbenike 1. pol. 19. stoletja. V letih 1821–25 je opravil povečavo glavne, od 1882 glasbene šole, ki ji je l. 1841 napravil nov vhod z napisom K. K. Kreis Hauptschule. V letih 1830–32 je prezidal hišo Vincenca Langerja na Trgu 5. kongresa 1 v nov magistrat, opremljen z urnim stolpičem, ji po 1840 prizidal balkon na 4 pari toskanskih stebrov po načrtih neznanega arhitekta in 1848 popravil njeno fasado. Glede te prezidave sta se sprla deželni stavbni urad, ki je bil zanjo, in okrožni pod vodstvom ing. Ferdinanda Byloffa, ki je bil proti. Pri predelavi te hiše v magistrat so poleg Nesta sodelovali še m. t. m. Franc Pack, m. k. m. Jurij Firndrath, slikar in pozlatar Franc Debelak in drugi. Sočasno je s t. m. Janezom della Meom zgradil kaplanijo v Šentjurju pri Celju. Leta 1836 je napravil načrt za kapeli in zakristijo pri p. c. sv. Ožbalta v Pernovem pri Pirešici, ki pa je bil pri izvedbi precej spremenjen. Leta 1851 je skupaj z m. t. m. Francem Schmidtom zgradil vzhodni trakt stare gimnazije ob Savinjski ulici. Leta 1827 je kupil od ing. F. Byloffa zemljišče sedanje bolnišnice na Ipavčevi 6 in na njem zgradil gosposko hišo s pomožnima posloppjema. Ta je l. 1863 prešla za pet let v last m. k. m. Valentina Hoferja in Antonije Frič ter nato njene sestre Ivane, od katere jo je l. 1874 kupila občina in v njej uredila mestno bolnišnico. Hiša, ki jo je zgradil Nest, se je l. 1887 umaknila novi stavbi, potem ko je bolnišnico l. 1884 prevzela Dežela. Od otrok se je leta 1822 rojeni sin Janez Jožef Anton, z. m. pri regimentu v Ogulinu, 7. 6. 1870 poročil z 39-letno Klotildo Schmits iz Celja 175. Dne 25. 1. 1866, ko je bil še gradbeni uradnik v Karlovcu, je nastopil kot boter Jožefu, sinu m. z. in k. m. Valentina Hoferja.

Družina Grein: Jakob Grein, z. m. iz Vojnika, je 3. 8. 1798, 4. 6. 1803 in 28. 4. 1804 nastopal kot boter. Umrl je 23. 9. 1825 pri prezidavi Prothazijeve palače na št. 54 v sedež okrožnega urada, star 76 let (r. 1749). Dne 26. 3. 1812 se omenja njegov brat Jožef, ki je bil mizarski mojster v Vojniku. Jakobu je sledil sin Franc st. z. m., poročen z Marijo Jarc in živeč v Vojniku na št. 55, ki se omenja 21. 1. 1829 in 27. 10. 1830 kot boter. Njegov brat Pavel Grein, z. polir iz Vojnika, je umrl l. 10. 1851 v celjskem špitalu na št. 153, star 54 let (r. 1797). Francov sin Franc ml., z. m., rojen 6. 12. 1830 in živeč pri starših, je 10. 12. 1854 nastopil kot boter. Dne 11. 4. 1856 je dobil nezakonsko hčer Berto Marijo z 20-letno Katarino Maček, hčerko okrožnega sla iz Celja 67, ki jo je po 5 letih 12. 2. 1861 poročil. Hči Berta, ki se je rodila na materinem domu, je po poroki matere živela pri očetu v Celju na št. 18, kjer je 30. 9. 1869 umrla. Franc je l. 1868 obnovil kanalizacijo na Glavnem trgu. Francu je kot m. z. m. sledil Vincenc Grein, ki je v letih 1883–84 zgradil ž. cerkev sv. Pankracija v Grižah, l. 1885 napravil načrt za ž. cerkev v Vojniku, ki pa ni bil realiziran, 1890–91 zgradil p. cerkev LMB v Grižah, 1893 utrdil in z železjem povezal p. cerkev sv. Marjete v Sp. Doliču, 1895–1898 zgradil ž. cerkev v Čadramu po načrtih graškega arhitekta Hansa Rascherja, 1899–1900 pa po načrtih Ferdinanda Gologranca povečal ž. cerkev sv. Jurija v Taboru. V. Grein je spadal med najbolj zaposlene celjske gradbenike ob koncu 19. stoletja.

Razen naštetih je v 2. polovici 19. stoletja delovalo v Celju in njegovi okolici še več drugih mojstrov:

Valentin Zöllner se sredi stoletja večkrat omenja kot urejevalec notranjih prostorov (sobni polir).

Jožef Kren, z. m., katerega žena se 4. 4. 1851 omenja kot krstna botra.

Boštjan Oiks, z. m. iz Laškega, po katerega načrtih je v letih 1858–61 domačin Luka Mikek-Čokan zgradil p. cerkev sv. Nikolaja v Ljubiji pri Mozirju.

Janez Zamolo se kot gradbeni podjetnik omenja med leti 1857 in 1866.

Hieronim Camuzzi, gradbeni podjetnik pri Južni železnici, stanujoč v Celju na št. 77, je z ženo Marijo Lučnik dobil 17. 2. 1852 sina Alojza. Kot boter je nastopil njegov brat trgovec Muzio Camuzzi.

Janez Wimmer, z. m., ki je l. 1863 regotiziral okna v kapeli ŽMB pri ž. cerkvi v Celju in bil 7. 8. 1867 boter Janezu Ludviku, sinu k. m. Valentina Hoferja.

Janez Vidali, zidar in kamnosek, živeč v Celju na št. 139, ki mu je žena Marija Weber 31. 3. 1869 rodila hčer Ano Marijo.

Franc Higersperger, stavbni podjetnik, ki je l. 1872 dobil s poroko z Ano Senica hišov v Kocenovi 2 ter bil njen lastnik vse do l. 1886. Sledil mu je sin **Jožef**, ki je med leti 1880 in 1890 opravljal funkcijo mestnega inženirja.

Luigi Madile iz Furlanije, z. m. v Rogaški Slatini, ki je po načrtih graškega arhitekta Jožefa Schöbla med leti 1864–66 zgradil ž. cerkev sv. Križa v R. Slatini, medtem ko je njegov naslednik **Daniel Madile** v letih 1885–86 popravil zvonik in zunanjščino ž. cerkve MV v Olimju ter l. 1889 obokal ladjo in povečal emporo v p. cerkvi sv. Filipa in Jakoba v Selu pri Olimju.

Valentin Scagnetti, z. m. iz Vidma pri Krškem, ki je l. 1881 dvignil in obnovil ž. cerkev sv. Nikolaja v Polju ob Sotli, 1885–86 zgradil p. cerkev LMB v Šmarjeti pri Rimskih Toplicah in 1905 sodeloval pri zgraditvi ž. cerkve sv. Martina v Teharjah.

Franc Schmidt, mestni stavbenik, sin m. t. m. Franca, je bil poročen z Rozalijo Horeck. Dne 29. 8. 1866 se mu je v Ljubljanskem predmestju 9 rodil sin Franc Venčeslav (boter mu je bil ded m. t. m. Franc Schmidt), 28. 7. 1868 pa hči Helena (boter isti). Franc je l. 1861 zgradil protipoplavni zid ob Ložnici in l. 1870 prenovil fasado hiše iz l. 1855 na Vodnikovi 11.

Matija Jezernik, zidar iz mesta 67, je 25. 8. 1877 zgubil 10-letno hčer Marijo. Matija velja za prednika gradbene družine Jezernikov.

Anton Fellner, arhitekt in stavbenik, ki je z ženo Katarino Apfelknapp imel več otrok: 31. 1. 1854 Matildo, 10. 11. 1855 Otmarja Leopolda in 9. 11. 1857 Franca Janeza, ki pa je umrl že 10. 8. 1862. Najprej je živel v mestu na št. 119 in 23, od l. 1857 pa v Graškem predmestju 18. Dne 27. 9. 1871 je nastopil sin Otmar kot boter, 2. 10. 1877 pa je hči Matilda rodila nezakonskega sina Karla. Že prej, 10. 9. 1873, mu je umrla žena Katarina v nastajajoči mestni bolnišnici v Graškem predmestju 11, stara 54 let. Po njegovih načrtih je bila l. 1879 zgrajena hiša v Aškerčevi 10 in l. 1882 dvonadstropen trakt hiše na Glavnem trgu 2.

Z Antonom Fellnerjem zaključujem vrsto celjskih gradbenikov, ki jih lahko še prištevamo k cehovskemu obdobju njegovega zidarstva. Sledeči stavbeniki: podjetnik **Anton Dimec**, arhitekt **Vladimir Walter**, inženir **Ferdinand Golgranc** in kot gost Mariborčan **Andrej Črniček** pripadajo že novemu času z novimi organizacijskimi, strokovno-tehničnimi in stilnimi potrebami, ki sta jih narekovala historicizem in sledeča mu secesija.

Kamnoseštvo.

Število kamnosekov je bilo vedno manjše od števila zidarjev, saj so sodelovali le pri izdelavi detajlov zahtevnejših stavb: portalov, okenskih okvirov, polic, stopnišč, zidcev, niš in podobnega. Iz 17. stoletja sta znana meščan Jurij Lapidica z ženo Evo, ki je 10. 8. 1647 rodila hčer Marijo, in **Jurij Lenz**, ki je l. 1673 izdelal stranski portal ž. cerkve v Celju, ob koncu stoletja pa sta se pojavili delavnici Slabetov in Packov. Začetnik prve je bil kamnosek **Jakob Slabe**, katerega sin **Anton**, meščanski kamnosek, se je 20. 1. 1712 poročil z Marijo Regino Sibenberger (priči Jakob Kočvar in Jakob Sibenberger). Iz tega zakona so se rodili: 10. 8. 1715 Marija, 7. 7. 1717 Margjeta, 3. 12. 1719 Franc Ksaverij, 16. 2. 1721 Konstancija, 10. 11. 1723 Martin, 20. 9. 1725 Tereza. Nadaljnja usoda družine iz matrik ni razvidna, pač pa je 24. 1. 1769 nastopila neka Elizabeta Slabe kot botra.

Pomembnejša je bila družina Packov (Pakhov). Njen začetnik **Matija Pack** se je 19. 1. 1705 poročil z Marijo Ano, hčerko senatorja Matije Gajška (priča senator zvonolivar Konrad Schneider). Iz tega zakona so se rodili: 23. 10. 1706 Simon (botra J. B. Huster in M. T. Schneiderin), 12. 11. 1707 Andrej (botra Konrad Schneider in Marija Husterin), 2. 8. 1709 Dominik Lovrenc (botra mestni sodnik J. B. Huster in M. T. Schneiderin), 4. 5. 1712 Florijan Anton (botra J. B. Huster in M. T. Schneiderin), 21. 9. 1715 Tereza, 28. 9. 1717 Franc Mihael, 4. 11. 1718 Karla, 14. 10. 1720 Janez Karel. Medotroci je bil najpomembnejši **Florijan Anton**, m. k. m., ki se je 18. 2. 1743 poročil z Marijo Terezo, hčerko zborovodje Jakoba Jurešiča (priča zvonolivar Boltežar Schneider) ter imel 2. 12. 1744 sina **Janeza Franca** in 21. 1. 1747 hčer Marijo Ano, pa tudi še druge otroke, med njimi hčer Barbaro, ki se je 13. 6. 1774 poročila s Simonom, sinom čevljarskega mojstra Vischerja. Leta 1743 je kot m. k. m. delal z m. z. m. Filipom Fugerjem pri »proviantni« hiši v okviru skupne vsote 1643 fl, l. 1754 se omenja med meščani, dve leti nato pa je umrl, star 44 let (r. 1712). Zaradi skromnih podatkov je njegovo nasledstvo nekoliko nejasno. Vsekakor se je njegova vdova l. 1757 poročila s Petrom Pavlom Muhovcem, ki je prevzel hišo z delavnico na št. 119 (sedaj Gosposka 17) ter jo posedoval še l. 1783. Kot vse kaže, je šele Florijanov vnuk m. k. m. **Mibael Pack** (sin Janeza Franca), ki se je pred l. 1800 poročil s Heleno Šušter (tudi Šušterič, Šušteršič) iz Vodnega predmestja 2, zopet prevzel staro rodbinsko hišo in delavnico ter se v njej naselil. Tu so se mu rodili otroci: 1801 Mihael, 31. 7. 1802 Marija, 28. 9. 1804 Leopold, 2. 6. 1807 Anton in 6. 1. 1810 Jožef. Mihael je umrl 12. 5. 1811 zaradi poškodb (verjetno delovnih) v vojaškem špitalu na Šlandrovem trgu, star 34 let (r. 1777), nakar je delavnico vodila vdova Helena ob pomoči svaka m. t. m. Franca Packa, dokler je ni prevzel sin **Mihael**, ki pa je umrl že 16. 3. 1826, star komaj 25 let. Drugi sin Leopold se je 25. 11. 1838 s poroko s 23-letno Marijo, hčerko Ignacija Gospodariča, gostilničarja na Bregu 10, in pokojne matere Elizabete Andrejc, priženil na njen dom. Kot iz povedanega sledi, je kamnoseška dejavnost Packov prenehala leta 1826 s smrtjo Florjanovega pravnuka Mihaela ml., tesarska pa se je po drugi družinski veji nadaljevala do leta 1835.

Sočasno je v Celju živela in delovala družina **Muhovec** (Muhovič, Muhovnik in podobno). Njena začetnika sta bila brata **Janez Jakob** in **Peter Pavel**.

Prvi je imel s prvo ženo Terezo 3. 11. 1757 hčer Marijo Elizabeto in bil 16. 7. 1759 boter, nato pa se je 23. 1. 1760 poročil z Nežo, hčerko Janeza Vogovnika. Za pričo mu je bil brat Peter Pavel, ki se je sam poročil 24. 1. 1757 z Marijo Terezo, vdovo po m. k. m. Florijanu Packu, katerega hišo in delavnico je prevzel (priči Boltežar Schneider in Karel Lipuš). Imel je več otrok: 28. 4. 1759 Filipa Jakoba, 27. 12. 1760 Marijo Nežo, 1762 Katarino, ki je naslednje leto umrla, 17. 2. 1765 Marijo Dorothejo, ki je čez 2 leti umrla itd. Kot poročna priča je nastopil 23. 1. 1760 in 30. 1. 1775, kot boter, sam ali skupaj z ženo Terezo 8. 1. 1770, 11. 10. 1771, 9. 12. 1774, 4. 5. 1777, 29. 10. 1778 in 25. 7. 1779. Leta 1783 je v zemljiški knjigi zabeležen kot lastnik hiše št. 119 (sedaj Gosposka 17), ki pa so jo ob koncu stoletja zopet prevzeli Packi (Mihael in Helena) in jo posedovali do l. 1827.

Štefan Podgornik, k. m., je l. 1743 sodeloval kot nadzornik kamnoseških del pri obnovi »proviantne« hiše, ki je v zahodni polici dobila nov portal, vreden 30 fl. Janko Orožen ga omenja tudi leta 1760.

Mihael Frölich, m. k. m., je nastopil kot poročna priča: 26. 7. 1800 (t. polirju Luki Juraču), 8. 2. 1802 in 6. 5. 1811. Njegov 24-letni sin **Andrej**, živeč v mestu na št. 89, se je 6. 2. 1815 poročil z 22-letno Terezo Klobučar.

Jakob Murnik, m. k. m., sin kmeta Simona iz Črničva na Kranjskem in Uršule Gušteršič, star 24 let in stanujoč v Vodnem predmestju 2, se je 11. 9. 1837 poročil s 23-letno kmečko hčerko Jerico Proseker, ki pa je morala še isto leto umreti,

saj je imel že 1. 11. 1838 z drugo ženo Jožefo Roškar sina Pavla, 4. 8. 1840 pa sina Henrika.

Jurij Firndrath (Firnatrat), m. k. m., se je, star 26 let in živeč v mestu na št. 46, dne 13. 2. 1828 poročil z 22-letno Marijo, hčerko magistratnega uradnika Mihaela Šaleja. Rodilo se mu je več otrok: 21. 1. 1829 Marija (botra z. m. Franc in Marija Grein), 27. 10. 1830 Karel (botra ista), 29. 12. 1831 Marija, 1836 Jurij, 12. 11. 1838 Katarina, 27. 2. 1841 Karl, 15. 3. 1843 Anton Tomaž, nekaj pa jih je tudi umrlo, med njimi Karel in Jurij. Firndrath se je dosti selil, saj je živel v mestu na št. 64 in 153, v Graškem predmestju na 15 in 16 (med leti 1831 in 1841), na Lavi 10 (1843) ter končno na Bregu 14 in 3 (1850). Dne 4. 1. 1852 je hči Marija rodila nezakonskega otroka. Letnica mojstrove smrti iz matrik ni razvidna.

Anton Levičnik, k. m. in žganjar v Celju, sin kočarja Antona in Neže Reispert, star 25 let in živeč v Vodnem Predmestju 2, se je 3. 2. 1845 poročil z 20-letno Heleno Lednik, hčerko žganjarke Ane Lednik iz Vodnega predmestja 2. Rodili so se mu otroci: 17. 6. 1845 Alojzija (botra m. z. m. Mihael Brandner z ženo), 20. 3. 1847 Anton Jožef (botra ista), 8. 12. 1848 Elizabeta (botra ista), 19. 2. 1851 Jožef, 20. 1. 1853 Alojzija, 14. 8. 1857 Anton Jožef, 27. 7. 1859 Marija Justina, 6. 7. 1861 Ana Cecilija in umirali: 7. 2. 1848 Alojzija, 18. 3. 1849 Anton Jožef, 18. 7. 1855 Alojzija, 23. 8. 1862 Ana Cecilija. Mojster je najprej živel v Vodnem predmestju 2, okoli 1850 pa se je preselil v mesto na št. 69, kjer je živel še l. 1868, ko mu je 22. 9. umrla hči Ivana Cecilija. Anton, ki je bil 31. 7. 1844 še kot k. pomočnik boter, je l. 1847 izklesal kropilnik pri glavnem vходу ž. cerkve v Celju. Jožef Levičnik, k. pomočnik, je bil verjetno njegov mlajši brat, ki je živel v Ljubljanskem predmestju 11 in se 30-leten 11. 9. 1854 poročil, 14. 6. 1863 pa umrl v mestnem špitalu na št. 153.

Jožef Valentin Hofer, m. k. m., poročen z Antonijo Frič in živeč v Ljubljanskem predmestju 11, se omenja 29. 4. 1862 kot boter, ima 23. 11. 1863 hčer Marijo, 25. 1. 1866 Jožefa (boter Jožef Nest, gradbeni uradnik v Karlovcu) in 7. 8. 1867 Janeza Ludvika (boter m. z. m. Janez Wimmer). Žena Antonija je bila večkrat botra: 5. 10. 1865, 16. 11. 1869 in 19. 10. 1871. Mojster je umrl 22. 3. 1874, star 54 let (r. 1820). V Hofer je l. 1862 začel tlakati prve mestne ulice in jih opremljati s pločniki. Med leti 1863 in 68 je bil lastnik nekoč J. Nestovega zemljišča z gosposko hišo na Ipavčevi 6, ki je od l. 1874 služila bolnišnici.

Jožef Weber, gradbeni podjetnik in kamnosek, je najprej živel z ženo Ano v Gaberju 9, kjer mu je 31. 1. 1877 umrla hči Marija. Leta 1881 je v Razlagovi 7 kupil pritlično hišo in v njej uredil večjo kamnoseško delavnico. Kot lastniku delavnice so mu sledili žena in 5 otrok, med leti 1900 in 1907 sta jo posedovala Vinko in Katarina Čemernik, nato zopet Ana, ki pa jo je naslednje leto prodala. V letih 1889–92 sta Jožef in Ana po načrtih arhitekta Vladimirja Walterja postavila na Savinjskem nabrežju 3, 5 in 6 tri velike stanovanjske dvonastropnice, ki so ostale v družinski lasti do l. 1908 (št. 3 in 6) ter 1911 (št. 5). Jožef Weber je umrl l. 1896. Kot lastnica mu je sledila žena Ana, ki je delavnico in hiše postopoma prodala. Jožef je po načrtih dunajskega arhitekta Vilija Bücherja l. 1877 prezidal in povišal zvonik ž. cerkve v Celju ter s tem ustvaril enega od vizuelnih poudarkov mesta.

Vinko Čemernik, m. k. m., je z ženo Katarino med leti 1900 in 1907 posedoval Webrovo kamnoseško delavnico v Razlagovi 7, ki je l. 1908 prešla v last družin Diehl-Kolenc-Strupi, l. 1920 pa Kamnoseške industrije. Čemernik po času in dejavnosti pripada že 20. stoletju, zato z njim zaključujem vrsto celjskih kamnosekov.

Tesarstvo.

Tesarstvo, ki je bilo ves čas v domeni domačinov, se sporadično omenja med leti 1593–95, ko so sodelovali pri popravilu moliinice v Govčah t. m. Ožbalt Mandelc in Lovrenc Wolfgang iz Celja ter Lovrenc Košir iz Brežic. Sicer pa se tesarji v matičnih knjigah pojavljajo skozi vse 17. stoletje: 27. 7. 1622 Mihael Zimmermann, 22. 1.

1627 Konrad, 9. 1. 1629 Sebald, 26. 3. 1635 Gašper Zimmerman, 22. 5. 1654 Janez Kopriva, 1679 Marko Konšek (ki je sodeloval pri obnovi Katarinine cerkve v Zagrebu), številneje pa šele po požaru l. 1687. Tako se 30. 9. 1703 omenja tesar **Gašper Zupanc**, ki se je takrat kot vdovec poročil z Zofijo Jožefo Pečovnik, sorodnico, morda celo sestro z. m. Matije Pečnika (Pečovnika), 9. 8. 1698 je tesar **Matej Grimic** nastopil kot poročna priča in 30. 1. 1702 se je m. tesarju **Jakobu Stanglu** in njegovi ženi Apoloniji rodil sin Blaž.

Prvo trdneje opredeljivo osebnost med celjskimi tesarji predstavlja **Gregor Stropnik**, sin Matije in brat z. m. Jurija Stropnika. Dne 12. 8. 1715 se je kot t. pomočnik poročil z Marjeto, hčerko lončarskega mojstra Jurija Pfeiferja iz Žalca (priči brat z. pomočnik Jurij Stropnik in Andrej Može). Rodilo se mu je več otrok: 3. 9. 1717 Marija Rozalija, 26. 11. 1718 Andrej, 9. 3. 1720 Jožef Gregor, 10. 12. 1723 Marija Eva . . . 13. 5. 1733 Janez Anton in 17. 10. 1735 Luka Karel. Kot poročna priča je nastopil 13. 1. 1721 (Pavlu sinu tesarja Martina in Barbare Tribon), 19. 1. 1733 in 30. 9. 1743, kot boter 23. 9. 1734, ko se omenja kot *cives et artis fabrilis lignariae*. Letnici rojstva in smrti mojstra iz matrik nista razvidni.

Njegovi sodobniki so bili: **Andrej Jernejček**, ki se je 16. 11. 1733 poročil z Magdaleno, hčerko Martina Potočnika, **Krištof Fohsel**, ki se je 9. 2. 1729 poročil z Marijo Elizabeto, hčerko tes. in miz. mojstra Simona Eppenbergerja, **Gregor Kolenc**, sin Jožefa, ki se je 19. 1. 1733 poročil z Marjeto, hčerko Matije Rauterja iz Planine (priči m. t. m. Gregor Stropnik in tesar Martin Orešnik), **Andrej Nerat**, sin Štefana, doma iz mesta, ki se je 18. 1. 1769 poročil z Marijo Antonijo Slabe, doma iz Laškega, ter tesarska mojstra: že omenjeni **Simon Eppenberger**, avtor klopi v minoritski cerkvi v Celju iz l. 1695, in **Jurij Čeplnak** (tudi Čepelnik), ki je 13. 7. 1742 dobil z ženo Veroniko sina Jurija ter se l. 1754 omenja med meščani.

Pomembnejša od naštetih je bila družina Kruherjev (Kruharjev). Njen prednik je bil **Martin Kruher**, ki se omenja 12. 9. 1705 kot boter. Sledila sta brata **Anton** in **Janez Kruher**. Prvi, ki se l. 1754 omenja med meščani, je bil od l. 1734 poročen z Marijo (otroci: 1. 3. 1735 Henrik Jožef, 11. 11. 1737 Marija Elizabeta, 9. 9. 1739 Marija Uršula . . . 28. 4. 1748 Filip Jakob), od l. 1760 pa z Evo (otroci neznan). Drugi je bil od l. 1737 poročen z Elizabeto, nato pa z Marjeto. Med otroci se je l. 1739 rodila Marija . . . 1752 pa **Janez**, ki je 29. 10. 1779 umrl kot t. m., živeč v mestu na št. 174, star komaj 27 let. Janez Kruher se omenja 30. 9. 1767 kot poročna priča tesarja Jurija Zaverška, 24. 3. 1769 pa kot boter. Hčerka Marija se mu je l. 1774 poročila s tesarjem Antonom Schusterjem. Kdaj je umrl, ni znano, ve pa se, da je žena Marjeta umrla 13. 12. 1783 v domači hiši v mestu na št. 174, stara 60 let (r. 1723). Antonov sin **Janez Kruher**, m. t. m., ki se 23. 7. in 3. 9. 1781 ter 23. 7. 1784 omenja kot poročna priča, se je l. 1784 poročil z Uršulo Šentjanšek, ki se l. 1790 omenja kot lastnica dvojne hiše na Muzejskem trgu 3, a jo je kmalu nato prodala nekemu Jakobu Paušerju. Vse kaže, da je mojster Janez že pred letom 1790 umrl, s čimer je tesarska tradicija Kruherjev ugasnila.

Nekaj mlajša je bila družina Schleicherjev. **Franc Jakob Schlcicher**, tesarski in strugarski mojster, je sam ali skupaj z ženo Elizabeto pogosto nastopal kot krstni boter: 1759, 60 (Antonu Jakobu, sinu kamnoseka Karla Grizenpergerja in žene Rozalije), 63, 63, 64, 68 (Mariji Elizabeti, hčeri tesarja Janeza Hoffeggerja in Marije Končar), 68, 69, 69, 69, 69, 71, 72, 72, 72 (označen kot *cives et fabricatariae magister*), 73, 73, 73 (Mariji Julijani, hčeri J. Hoffeggerja in Marije), 74 (označen kot *fabricaturae lignariae magister*), 76, 77, 78. Vse kaže, da precej stara Elizabeta, rojena l. 1706, ni mogla imeti otrok, saj je po njeni smrti 9. 5. 1780 imel z novo ženo Marijo Ano 22. 7. 1781 hčer Ano in 14. 9. 1783 sina Mateja Franca. V pokopni knjigi je kot umrla pomotoma vpisana Marija Ana mesto Elizabete. Mojster, ki je stanoval v mestu na št. 6, je 20. 5. 1776 nastopil kot poročna priča, Janko

Orožen omenja ob koncu 18. stoletja t. m. **Jurija Schleicherja**, katerega sorodstvena zveza z Jakobom ni jasna, vendar gre verjetno za sina iz njegovega prvega zakona z ženo neznanega imena.

Anton Schuster, t. polir, je bil najprej poročen z Marijo Primic, od l. 1774 dalje pa z Marijo, hčerko m. t. m. Janeza Kruherja. Rodili so se mu otroci: 7. 1. 1769 Neža, 5. 5. 1770 Anton, 11. 7. 1773 Mohor Jakob, 14. 10. 1775 Marija Tereza in 20. 8. 1777 Jernej, pa tudi umirali: 1. 9. 1768 dveletni sin, 25. 8. 1771 triletna hči, 30. 1. 1772 in 20. 11. 1773 dva otroka. Schuster je ves čas živel v mestu na št. 126., kjer je umrl 15. 7. 1779, star 45 let (r. 1734), štiri dni za njim pa žena Marija, stara skoraj 40 let (r. 1739). Dne 31. 1. 1774 je bil poročna priča z. m. Andreju Smrekarju.

Družina t. polirjev **Korenov**: vojaški tesar **Janez Koren**, poročen z Marijo Zabukošek ter stanujoč v mestu na št. 198 in nato 172, se pojavi 8. 10. 1780 kot boter, 1. 10. 1782 je dobil hčer Julijano, 2. 11. 1791 pa sina Franca Ksaverija. Julijana se je 17. 2. 1805 poročila s 30-letnim t. polirjem **Valentinom Glinškom** iz mesta št. 182 ter 17. 1. 1806 rodila sina Valentina in nato še vrsto otrok: 14. 8. 1809 Marijo (botra Jurij in Marija Stepišnik), 31. 1. 1812 Blaža Janeza, 5. 9. 1815 Mateja Mihaela (botra Jurij Stepišnik s hčerjo Marijo), 30. 10. 1818 Franca, 9. 7. 1823 Terezo in 18. 2. 1826 Jožefo. Kot botra se omenjata 18. 2. 1826, 14. 3. 1835 in 26. 2. 1837. Najprej sta živela v mestu na št. 182, od okoli l. 1817 pa v Graškem predmestju 2. Julijana je umrla 14. 2. 1861 kot 79-letna vdova. Druga veja Korenov, ki je živela na Miklavškem hribu 5, se je začela s tesarjem **Filipom** in njegovo ženo Evo, ki sta 30. 10. 1782 imela sina **Martina**. Ta se je poročil najprej z Marijo Kranjc in imel 27. 1. 1813 sina Jožefa Franca, nato pa z Marijo Ulaga ter imel 18. 10. 1816 mrtvo-rojenca, 22. 9. 1817 pa hčer Ano.

Jurij Teržan, m. t. m., brat m. z. m. Gregorja, ki je po požaru l. 1798 obnovil zvonikovo streho pri ž. cerkvi v Celju, je bil lastnik lesnega skladišča s hišo in tesarsko delavnico, ki je zasedalo prostor med Ipavčevo 3 in Ljubljansko 12.

Jurij Gerlanc, t. m., poročen z Nežo, je bil že pokojni, ko se je njegov 27-letni sin Martin, lončar iz mesta 84, dne 8. 10. 1804 poročil s 30-letno Marijo, hčerko lončarskega mojstra Simona Gorinška (priči m. z. m. Leopold Dušinger in magistratni svetnik Jurij Frölich).

Blaž Gobec, t. m., se omenja kot poročna priča 19. 2. 1800 in 18. 1. 1802. Tesarja Mihael Gobec iz Lopate 53, ki se je 30-leten poročil 1. 7. 1867, in Jožef Gobec iz Ostrožnega 39, ki se je 28-leten poročil 25. 1. 1869, sta bila verjetno njegova daljna sorodnika.

Franc Pack, m. t. m., brat m. k. m. Mihaela, je bil sin Janeza Franca in torej vnuk Florijana. Po daljšem bivanju v Gradcu se je vrnil v Celje, kjer je o. l. 1805 prevzel J. Teržanovo tesarsko delavnico na Ipavčevi 3 s skladiščem in lesnim prostorom, segajočim do Ljubljanske 12, ki je ostala v družinski posesti do konca leta 1835, ko jo je prevzel iz Peci priseljenci t. m. Anton Schmidt. Dne 18. 7. 1808 se je kot 33-leten sin še živečega očeta Janeza Franca in že pokojne matere Marije Ane Burgstaller, stanujoč v mestu na št. 91, poročil z 22-letno Terezo, hčerko pokojnih Janeza in Tereze Eckel, ter jo privedel v svoj dom. Imel je več otrok: 4. 12. 1809 Barbaro, 11. 3. 1811 Janeza Franca, 10. 4. 1813 F. Ksaverija, 13. 6. 1814 Barbaro, 30. 8. 1815 Rajmunda Ferdinanda Janeza, 4. 1. 1817 Tita Boltežarja in 19. 8. 1818 Barbaro Marijo. Mojster se je precej selil po mestu (s št. 91 na 64 in 50), dokler se ni l. 1816 ustalil v svoji novi hiši v Ljubljanskem predmestju 9. (sedaj Ljubljanska 12). Kot boter je nastopal 12. 3. 1806, 30. 11. 1810, 14. 10. 1814, 30. 8. 1815 in 20. 9. 1816. Dne 23. 10. 1819 je umrla Tereza Pack, stara 36 let (r. 1783), 5. 9. 1835 pa Franc, star 60 let (r. 1775). V pokopni knjigi sicer piše, da je bil ob smrti star 67 let, kar pa ne drži, kot je razvidno iz poročne knjige. Njegov sin Janeza Franc je kot 57-leten upokojen t. polir

mejnega regimenta v Novi Gradiški 5. 5. 1868 naredil samomor (s prerezom žil) v razvalinah starega gradu, kar je močno odjeknilo v takratnem Celju.

Osrednjo tesarsko družino Celja v 1. pol 19. stoletja so predstavljali **Stepišniki**, ki so bili doma iz Trnovelj v vojniški župniji. V 18. stol. so se še bavili predvsem s kovaštvom (med leti 1711 in 21 se omenja Janez z ženo Uršulo), vendar se že 5. 4. 1773 pojavi tesar **Valentin Stepišnik** z Brega 6, katerega žena Neža je tega dne rodila hčer Heleno. Njegov naslednik je bil **Jurij**, ki je skupaj z ženo Marijo Plešnik iz Letuša 21. 9. 1800 prvič nastopil kot boter. Živel je najprej v mestu na št. 121 do l. 1804 ter 115 (Gosposka 9) do 1807 in 116 (Gosposka 11) do 1812, nato z zamenjavo na št. 124 (Trg celjskih knezov 7) do 1817 in končno na št. 142 do smrti (Gosposka 23). Rodili so se mu otroci: 1800 Marija, 20. 4. 1801 Marija Ana, 29. 3. 1803 Ana, 19. 5. 1804 Tereza, 31. 3. 1806 Helena, 9. 6. 1807 Franc, 9. 12. 1809 Jurij (+ 1868), 10. 2. 1812 Jožef, 7. 2. 1814 Agata, 22. 7. 1815 Jakob Ignacij (poznejši škof + 1889) (botra kirurg Matija Karel Ipavec z ženo Ano Marijo Herzog iz Celja), 20. 3. 1818 Jožefa (botra ista), 6. 10. 1822 Maks. Zelo pogosto sta nastopala kot botra: 1800, 01, 02, 05, 05, 05, 06 (Valentinu, sinu t. polirja Valentina Glinška in Julijane Koren), 07, 07, 07, 09 (sinu kamnoseka Franca Weichsla in Marije Petek), 10, 10, 10, 12, 14, 15 (s hčerko Marijo), 16 (sinu kamnoseka F. Weichsla in Marjete Petek) ... Dne 8. 2. 1819 se mu je poročila 19-letna hči Marija s 23-letnim šoštanjanskim trgovcem Jožefom Francem Klobučarjem (priča kirurg Matija Ipavec). Jurij Stepišnik je umrl 16. 9. 1829 v mestu na št. 142, star 52 let (r. 1777), vdova Marija pa 7. 11. 1841 v Vodnem predmestju 9, stara 59 let (r. 1782). Jurij Stepišnik je po požaru 1798 do 1802 obnovil streho ž. cerkve v Celju, ki jo je l. 1711 izdelal mariborski t. m. Tomaž Eichmann. Delavnico je po smrti Jurija do svoje smrti vodila vdova Marija, nato pa jo je prevzel najmlajši sin Maks, ki je bil pozneje tudi mestni župan (1862–64) in eden od ustanoviteljev celjske mestne hranilnice l. 1864. Ta se je kot 22-leten t. m. in hišni posestnik v Vodnem predmestju 8 dne 24. 6. 1844 poročil z 20-letno Terezo, hčerko okrožnega kirurga iz Šentpetra na Bizeljskem Janeza Lukežiča in Tereze Štorm, ki je stanovala pri teti v mestu na Gosposki ulici 18 (priča poštni mojster Vinko Gurnik), ter še isto leto 1. 10. skupaj z ženo nastopil kot boter. Rodili so se mu otroci: 17. 4. 1845 Jurij (v mestu 18, botra dr. Jakob Stepišnik, ki ga je zastopal m. t. m. Franc Schmidt, in žena poštnega mojstra Marija Gurnik, ki jo je zastopala hišna posestnica Jožefa Štorm), 17. 3. 1846 Jožefa (Vodno predmestje 5, botra m. t. m. Franc Schmidt in Jožefa Štorm), 16. 12. 1847 Marija Kristina (mesto 75, botra ista), 24. 4. 1849 Maks Jurij (Graško predmestje 6, botra F. Schmidt in Marija Gurnik), 25. 8. 1851 Avgušтина (botra Franc in Tereza Schmidt), 26. 1. 1854 Rajmund Franc, 6. 11. 1855 Leopoldina (botra ista), 13. 9. 1858 mrtvorojenec (Graško predmestje 6), 30. 1. 1861 Janez Franc (botra oba Schmidta) ... Več otrok jima je umrlo: 27. 3. 1852 7- mesečna Avgušтина (Graško predmestje 6), 13. 3. 1854 2-mesečni Rajmund (Graško predmestje 4), 23. 1. 1873 25-letna Marija Kristina (mesto 160). Pogosto sta nastopala kot botra: 1852, 52, 56, 57, 57 (hčeri tesarja Janeza in Neže Žoher), 58, 59, 60, 61 (Maks s hčerko Jožefo), 62, 63, 63, 64, 64, 66, 68, 70, 70, 71. Maks je umrl l. 1884, Tereza pa šele l. 1890. Leta 1847–48 je naredil zvonikovo streho v Šentjurju pri Celju in 1879 most preko Save v Sevnici. V Celju je na vogalu Vodnikove in Kocbekove ulice leta 1860 upredil lesni prostor in postavil lesno skladišče s parno žago, na Mariborski 5 pa kupil pristavo, ki jo je za njim podedovala Tereza. L. 1875 je zgradil protipoplavni zid ob Koprivnici. Stepišnikov, od l. 1885 Bontempelijev lesni prostor za žago in skladiščem na vogalu Vodnikove in Kocbekove ulice je l. 1905 kupila občina, pristavo z lesnim prostorom na Mariborski 5 pa l. 1890 Franc Vilhar in Jožef Jarmer, ki sta tu ustanovila večje lesno podjetje.

Sočasno s Stepišniki je v Celju živel in deloval m. t. m. **Franc Schmidt** (tudi Schmid). Bil je sin t. m. Antona Schmidta iz Pecs na Madžarskem in Katarine

Kreš. Oče, ki je od 1835 ali 36 živel v dotlej Packovi hiši v Ljubljanskem predmestju 9, je umrl 2. 1. 1846, star 72 let (r. 1774). Sin Franc, r. 1803 v Peci, se je 34-leten in živeč v mestu na št. 127 kot m. t. m. dne 16. 7. 1837 poročil s 33-letno Terezo Stepišnik, hčerko umrlega Jurija in še živeče Marije, mojstrice, živeče v Celju na št. 127 (priča m. z. m. Janez Nest), ter se preselil domov v Ljubljansko predmestje 9. Tu so se rodili otroci: 15. 5. 1838 Marija Tereza (botra Jurij Stepišnik, župnik v Solčavi, ki ga je zastopal t. m. Maks Stepišnik, in njegova mati, vdova Marija Stepišnik), 15. 8. 1839 Frančiška (botra dr. Jakob Stepišnik in njegova mati, mojstrica Marija), 27. 10. 1840 Franc Anton (botra Anton Schmidt in Marija Stepišnik), 12. 12. 1842 Ana Katarina, 26. 9. 1844 Karel, 18. 2. 1849 Anton. Kot priča je nastopil 21. 2. 1841 t. m. Pavlu Mianiju, kot boter pa zelo pogosto sam ali z ženo Terezo: 1846 in 47 otrokoma Maksa in Tereze Stepišnik, 49, 49, 51, 51, 54, 55, 55, 58, 58, 61, 61, 64, 65, 66, 67, 69, 70. Mojster je umrl 24. 10. 1870 v Ljubljanskem predmestju 9, star 67 let, Tereza pa 9 let pozneje.

Schmidt je ok. l. 1845 prezidal popreje Packovo hišo v Ljubljanskem predmestju 9 (na Ljubljanski 12), ki jo je nasledila vdova, po njeni smrti pa l. 1879 Karel in Marija Schmidt, ki sta jo imela do l. 1887. Leta 1851 sta skupaj z m. z. m. Janezom Nestom zgradila vzhodni trakt stare gimnazije (sedaj v Savinjski ulici), l. 1853 je stari leseni most čez Savinjo nadomestil z novim, ok. l. 1869 pa je v Ljubljanskem predmestju 20 (na Ljubljanski 9) med Sušnico in cesto postavil prtilično hišo z gospodarskim poslopjem. Hiša je bila postavljena na svetu, ki je segal vse do Ipavčeve 3 ter je pripadal lesnemu prostoru in tesarski delavnici ob Ipavčevi ulici, v katere posesti so si od 18. stoletja sledile tesarske družine Teržan, Pack in Schmidt, ki so ga imele do l. 1887.

Janez della Mea, t. m. v Laškem, je v letih 1831–32 sodeloval z Janezom Nestom pri postavitvi kaplanije v Šentjurju pri Celju, 1840–42 pa je obnovil od mestnega požara prizadeto ostrešje ž. cerkve sv. Martina v Laškem.

Franc Tomaž Neuner, t. m., ki je z ženo Frančiško živel najprej na Bregu in nato v mestu na št. 12, je bil pogosto boter: 26. 10. 1847 (Francu, sinu tesarja Antona Petka in Marije Nigluš), 27. 8. 1848, 6. 10. 1848. . . 7. 1. 1867, 18. 4. 1867, 11. 1. 1868. Ona je umrla 26. 7. 1870 v mestu na št. 12, stara 46 let (r. 1824), on neznano kdaj.

Pavel Miani, t. m., sin pokojnega Lovrenca Mianija in Lucije Saluti, rojen l. 1813 v Fogagne blizu Moline in živeč v mestu na št. 24, se je 21. 2. 1841 poročil z 21-letno Frančiško, hčerko pokojnega Matije Meršona in Magdalene Weber, živečih v Celju na št. 24. Poročni priči sta bila m. t. m. Franc Schmidt in m. z. m. Janez Nest.

Jakob Dimec, tesar iz Nove cerkve, ki je živel v Graškem predmestju 16, je umrl 30. 8. 1861, star 70 let. Bil je prednik mestnega stavbenika Antona Dimca.

Henrik Žager, t. m., je skupaj z ženo Elizabeto 28. 10. 1852 nastopil kot boter.

Jakob Rezec, t. m., je skupaj z ženo Marijo Bezenšek 23. 7. 1870 nastopil kot boter.

Povzetek.

Prikaz gradbeniške dejavnosti v Celju med okoli 1570 in 1870, ki smo ga uspeli sestaviti na osnovi študija razpoložljivih arhivskih virov (zlasti matrik), nam dokazuje, da je bilo komaj kaj skromnejše kot v Mariboru ali Ptujju. Na to kaže že število nastopajočih gradbenikov (zidarjev, tesarjev in kamnosekov), katerih dela nam sicer večinoma niso znana, vendar nam omogočajo skicirati njihovo družbeno pogojeno in stanovsko opredeljeno vlogo ter iz nje sklepati na njihovo strokovno uspešnost pri delu. Velik požar julija 1687 je tako usodno posegel v mestno življe-

nje, da ga lahko smatramo za mejnik v mestnem razvoju vse do naslednjega katastrofalnega požara aprila 1798. Srednjeveško, renesančno in zgodnjebaročno mesto se je po prvem požaru umaknilo visoko – in poznobaročnemu, to pa po drugem požaru klasicističnemu (glede opreme bidermajerskemu) mestu iz 1. pol. 19. stol. Nenadno povečana gradbena potreba je posebno prvič (drugič manj zaradi sledečih vojnih let in splošne obubožanosti) povzročila zaposlitev velikega števila gradbenikov, med njimi tudi »šušmarjev«, proti katerim so se člani celjske bratovščine ZTK tesneje povezali in začeli boj za »svoj kos kruha«. O večji renesančni prenovi mesta (Grofija) kljub požarom v letih 1534 in 1546 ne moremo govoriti, kar velja tudi za manirističen predah v 1. pol. 17. stol. (kapucinski samostan). Šele po požaru l. 1687 je Celje stopilo v visoki in pozni barok, ki je stilno vplival na prenovo njegovih hiš in cerkva, vendar zaradi skromnih razmer bolj fasad in opreme kot večjih novogradenj (Jožefova cerkev, minoritski samostan, Prothasijeva palača). Italijani so za razliko od Ptuja in deloma Maribora v Celju le kratek čas prevladovali nad domačini in priseljenci s severa. Ker pa ni namen sestavka umetnostno analizirati nastopajoče domače in tuje mojstre, sem pri njihovem vrednotenju upošteval predvsem razpoložljive življenjske podatke in le deloma tudi eventuelne strokovne vidike.

V zadnji tretjini 16. stoletja se omenjata skupini gradbenikov le ob dveh večjih delih: obnovi obeh gradov v Celju in izgradnji protestantske molilnice v Govčah pri Žalcu, o tretji – gradnji Grofije – pa so žal na razpolago le domneve, in ne podatki. Imena **Pietro Antonio de Pigrato**, **Francesco Marmoro** in **Francesco de Lugano** govorijo o kakovostni prevladi Italijanov nad domačini (**Daniel Nastinger**, **Peter Salter**, **Gothard Crann**), katere odmev je zaznati sredi sledečega stoletja v osebi **Janeza Franciška Allije** in na koncu graškega mojstra **Petra Orsolina**. S prehodom celjskega gradbeništva iz bratovščinske v cehovsko organizacijo in s tem v osamosvojitvev od graške cehovske uprave, kar se je zgodilo verjetno sočasno z mariborsko l. 1679, se je organizacijsko konsolidiralo in dobilo svoje, l. 1753 dokončno fiksirano delovno območje. V mestu je bilo dovoljenih določeno število mojstrskih mest in s tem delavnic s trajno, načeloma dedno obratovalno pravico (jusom), poleg njih pa po potrebi tudi nekaj somojstrskih mest, vendar brez trajnega mandata. Za delovna mesta na relativno velikem cehovskem območju izven Celja so prišli v poštev območni, zunanji ali deželski mojstri, ki so plačevali ob imenovanjih pol manjšo pristojbino, vendar pa enako veliko letno članarino kot mestni mojstri. Gradbena dejavnost je torej prešla v 18. stoletje boljše organizirana, kot je bila v 17. Svojo veliko preizkušnjo je opravila po požaru l. 1798, vendar je bila takrat že precej okrnjena z dvorno uredbo iz l. 1790, ki je cehom odvzela pravico do imenovanja svojih predstojnikov in do izdajanja mojstrskih nazivov ter jo pridělila takrat ustanovljeni deželni gradbeni direkciji. Obdobje cehov je formalno zaključil obrtni zakon iz l. 1859, ki je vse obrti proglasil za osebne, in novela iz l. 1883, ki jih je razdelila v proste, rokodelske in koncesionirane ter uveljavila obvezne obrtne zadrage, ki jim je s tem dala značaj javne prisile.

Na začetku 18. stoletja so se v Celju uveljavile tri stavbarske družine: Pečniki, Lipovški in Stropniki, ki jih lahko smatramo za sooblikovalce baročnega mesta. **Pčniki**, vsi **Matije**, so si sledili v treh generacijah in končali v četrti z zid. polirjem **Tomažem** (1756–1836), živečim na Bregu 15. Enako so vzdržali skozi tri generacije **Lipovški** (**Tomaž-Sebastijan-Karel**) in **Stropniki** (**Matiya-Jurij-Janez Nepomuk**), ki so s poroko **Jurija** in **Tomaževe** hčerke **Elizabete** prišli v svaštvo z **Lipovški**. Kot osamelec se pojavlja **Andrej Wolff** (1687–1769), ki je sicer opravljal funkcijo mestnega stavbenika, vendar je bil po dejavnosti gostilničar in pomemben javni delavec: senator in večkratni mestni sodnik. Sočasnih zidarjskih mojstrov je bilo seveda še nekaj: **Filip Fuger**, ki se je l. 1745 ubil pri obnovi Štrovseneka, **Ja-**

nez Leonhard, ki je poročil njegovo vdovo Heleno in zgradil ž. cerkev v Teharjah, **Blaž Răcber** (+ 1760), **Luka Križnik**, **Matej Pollander** ter območna mojstra **Matija Turnšek** in **Anton Jazbec**. Osrednji stavbenik 2. pol. 18. stoletja je bil **Karel Lipuš** (1715–1771), katerega delavnico je s poroko njegove vdove Cecilije l. 1773 prevzel **Leopold Dušinger** (1735–1815) in jo povedel v 19. stoletje. Drugi pomembni mojster tega časa je bil **Andrej Smrekar** (1716–1783), katerega istoimeni sin je kot območni mojster živel in deloval v Sevnici. Ob koncu stoletja je bilo dejavnih še nekaj po letih nekoliko mlajših mojstrov: **Nikolaj Lipič**, **Urban Petauer**, **Franc Bradač**, **Peter Wagner** (1764–1831), ki se je l. 1795 preselil na Ptuj, ter družini **Leben** in **Omersi**, iz katere je izšel z. m. **Jurij**, ki se je pred l. 1835 preselil na Ptuj in od tam l. 1846 v Maribor ter v obeh mestih odigral opazno gradbeno vlogo.

Kamnoseška dejavnost je bila številčno vedno skromnejša od zidarske. V 17. stol. se omenjata l. 1647 **Jurij Lapidica** in l. 1673 **Jurij Lenz**. Kot zidarske delavnice so se tudi kamnoseške močneje razvile šele po požaru l. 1687. Bili sta dve. Prva je pripadala družini **Slabe** (Jakob-Anton), ki pa je že pred sredino 18. stol. prenehala obstajati, druga družini **Pack** (Matija-Florijan-Janez, Franc-Mihael st.-Mihael ml.), ki je prenehala z delom šele l. 1826, vendar je bila vmes s poroko Florjanove vdove Marije s Petrom Pavlom Muhovcem med leti 1757 in ok. 1797 v rokah Muhovcev. Nahajala se je v hiši št. 119 v sedanji Gosposki ul. 17. Z omenjeno poroko smo že pri kamnoseški družini **Muhovcev**, katerih delavnica je postala po smrti Florijana Packa (1712–1756) vodilna v Celju. Njena voditeljica sta bila brata **Janez Jakob** in **Peter Pavel** Muhovec, vendar je slednji med leti 1757 in ok. 1797 vodil Packovo delavnico. Za njihove sorodnike lahko smatramo člane kamnoseške družine, ki se pojavlja v Mariboru (Gašper 1739-1803) in Ptujju (njegov sin Mihael, 1772–1838), za njihovega sodobnika pa mojstra **Štefana Podgornika**, ki je l. 1743 sodeloval pri obnovi »proviantne« (pač kvartirne) hiše.

Tesarstvo je bilo ves čas v domeni domačinov. Ob koncu 16. stoletja se omenjata domačin **Ožbalt Mandelc** in iz Brežic prišli **Lovrenc Košir**, ki sta sodelovala pri obnovi protestantske molilnice v Govčah pri Žalcu, v 1. pol. 17. stol. več anonimnežev, po sredini stoletja pa **Janez Kopriva** in **Marko Konšek**. Po požaru l. 1687 sodelujeta pri obnovi mesta t. m. **Gašper Zupanc** in **Jakob Štangl**, tesarski in mizarski mojster **Simon Eppenberger** pa je izdelal nove klopi za minoritsko cerkev. Prvo trdneje opredeljivo osebnost med celjskimi t. mojstri predstavlja **Gregor Stropnik**, brat z. m. Jurija, katerega dejavnost pripada že v celoti l. pol. 18. stol. Sočasno z njim se je uveljavila družina **Kruherjev**. Gre za **Martina**, njegova sinova **Antona** in **Janeza**, ter vnuka, oba po imenu **Janeza**. Medtem ko je Janezov sin Janez (1752–1779) umrl morda celo pred očetom, star komaj 27 let, je Antonov sin Janez živel dlje, vendar tudi ne preko l. 1790. Z njuno smrtjo je tesarska delavnica Kruherjev prenehala delovati. Izrazilo 2. pol. 18. stol. pripadata tesarska in stružarska delavnica **Franca Jakoba Schleicherja**, ki jo je po l. 1783 nasledil **Jurij Schleicher**, ter delavnica **Antona Scbusterja** (1734–1779), ki se je l. 1774 poročil z Marijo, hčerko Janeza Kruherja, koncu stoletja pa delavnici **Jurija Gerlanca** in **Blaža Gobca**, sina istoimenega, l. 1790 umrlega ptujskega t. polirja Blaža.

V 19. stoletje je celjsko gradbeništvo stopilo pod vtisom silovitega požara 5. 4. 1798, ko je zgorelo praktično vse mesto, vendar je bila njegova obnova zaradi napoleonskih vojn in gospodarskih težav počasnejša kot ob koncu 17. stoletja. V prvem obdobju je bilo cehovsko še podobno organizirano kot v prejšnjem stoletju kljub številnim uredbam, ki so obrti razdelile na proste in koncesionirane, te pa dalje na policijske in komercialne. Cehi so sicer zgubili vpliv na število in izbiro mojstrov, ki jih je od l. 1790 dalje potrjevala deželna gradbena direkcija, vendar se vse to na začetku 19. stoletja ni močneje čutilo, saj so še vedno prevladovali delavnice, opremljene z realnimi in radiciranimi obrtnimi pravicami.

Na začetku 19. stol. se pojavijo mojstri: **Gregor Teržan** (1779- 1823), **Mihael Brandner** iz Berchtesgadna (1791-1849) in zlasti **Janez Anton Nest** iz Fürstenfelda (1785-1860), katerega sin **Janez Jožef Anton** (r. 1822) je bil z. m. pri regimentu v Ogulinu. Ob teh mojstrih, ki niso uspeli ustvariti družinske tradicije, se je uveljavila zidarska družina **Greinov** iz Vojnika, ki je z generacijsko verigo **Jakob** (1749-1825)-**Franc st.**-**Franc ml.** (r. 1830)-**Vincenc** segla do začetka 20. stoletja. Med mojstri iz osredja stoletja je omeniti **Petra Tischbergerja**, **Jožefa Ottenschlagerja** iz Braslovč, **Jožefa Krena**, **Boštjana Oiksa** iz Laškega, **Janeza Wimmerja**, **Franca Higerspergerja**, **Luigija Madile** iz R. Slatine, **Valentina Scagnettija** iz Vidma pri Krškem in **Franca Schmidta**, sina istoimenega m. t. m. iz Celja. Vrsto gradbenikov obravnavanega obdobja zaključuje **Anton Fellner**, saj stavbenike **Antona Dimca**, arh. **Vladimirja Walterja**, inž. **Ferdinanda Gologranca** in inž. **Jožefa Higerspergerja** že lahko smatramo za podjetnike, ki pripadajo naslednji, historizirajoče uglašeni fazi celjskega gradbeništva, segajoči od okoli l. 1880 do prve svetovne vojne.

Nosilci kamnoseške dejavnosti v 1. pol. 19. stol. so bili mojstri **Mihael Frölich**, **Jakob Murnik** (r. 1813, ki se je po sredini stoletja preselil v Maribor, kjer je s sinovoma **Karлом** in **Henrikom** ustanovil veliko kamnoseško delavnico predvsem nagrobnikov) in **Jurij Firndrath** (r. 1802). Sledili so jim **Anton Levičnik** (r. 1820), **Valentin Hofer** (1820-1874) in **Jožef Weber** (+ 1896), medtem ko **Vinko Čamernik** že pripada 20. stoletju.

Med tesarji je na začetku stoletja prednjačil **Franc Pack** (1775- 1835), brat z. m. **Mihaela**, člen znane celjske kamnoseške družine, nato pa **Stepišniki**, po rodu iz bližnjega Vojnika: **Valentin**, **Jurij** (1777-1829) in **Maks** (1822-1884); ki so obvladovali celjsko tesarsko obrt preko pol stoletja. Sočasno z njimi je deloval **Jurijev zet Franc Schmidt** (1803-1870), ki mu je v stroki sledil sin **Karel** (do l. 1887), medtem ko je starejši sin **Franc** (r. 1840) postal zidarski mojster. Ob naštetih so omembe vredni še mojstri **Janez della Mea**, **Franc Neuner**, **Pavel Miani**, **Henrik Žager** in **Jakob Rezec**.

Seveda je ob naštetih mojstrih, nosileh obrtne tradicije v vseh treh strokah, živelo in delovalo ves opisani čas še mnogo polirjev in pomočnikov, katerih naštevavnje ne bi bistveno spremenilo razvojne sheme, zato pa zelo povečalo obseg sestavka in ga s tem obremenilo z dolgo vrsto ne posebno pomembnih osebnih podatkov. Namesto tega sem raje v dodatku zbral podatke o slikarjih in kiparjih, na katere sem naletel pri pregledu matrik, saj je zaradi obsežnega gradiva zelo naporno priti do njih. Zdelo se mi je tudi potrebno, da na koncu sestavka omenim še gradbene uradnike (okrožne, okrajne in mestne), večinoma inženirje, ki so od leta 1750 dalje igrali določeno vlogo pri oblikovanju stavbne in komunalne podobe Celja. Gre za okrožne inženirje **Jernejca** in **Ignacija Kresa** iz 18. stol ter **Friderika Byloffa** (avtorja mostu preko Savinje v Zidanem mostu, l. 1824-26), **Pavla Possenerja** in **Jožefa Braunaderja** iz 1. pol. 19. stol., za okrajne **Karla Platzerja**, **Červinko** in **Otona Wagnerja** iz 2. pol. 19. stol. ter za mestnega **Jožefa Higerspergerja** od leta 1880 dalje.

Dodatek:

Čeprav ne spadajo neposredno med opisane obrtne panoge, so vendar omembe vredni tudi slikarji in kiparji, ki so se uveljavili tako v svoji stroki kot v mestnem življenju.

Vrsto slikarjev začenja **Matej Plan(n)er** iz Tamswega, avtor znamenitega oltarja iz l. 1605 v Marijini cerkvi v Petrovčah pri Celju. Njegova žena **Judita** je 3. 1. 1620 rodila hčer **Judito** in 11. 3. 1622 sina **Mateja**. Otrokoma sta bila botra **Boltežar**

Gross in Judita Jakobovič. Slikar, ki se prvič omenja l. 1592, je od l. 1605 dalje delal predvsem za ljubljanskega škofa Tomaža Hrena.

Franc Mihec, meščan in slikar, je l. 1633 naslikal za ceno 135 fl oltarno sliko za Marijino cerkev v Črešnjicah. Na zadnji dan istega leta sta Jurij Pictor in njegova žena Marija dobila hčer Marino.

Martin Sies (Süss) je z ženo Marijo 4. 6. 1655 dobil sina Karla.

Krištof Schwaindl, meščan in slikar, je z ženo Ano Marijo imel otroke: 17. 2. 1653 dvojčka Matijo in Marijo, 4. 6. 1655 Regino, 5. 5. 1657 Gotfrida, 26. 5. 1659 Maksa, 24. 3. 1661 Marka, 4. 3. 1663 ponovno Maksa... Vsem naštetim otrokom je bil za botra mestni pisar Janez Andrej Massegger, slikar sam pa je bil boter 4. 8. 1654.

Sehastijan Menhardt je imel 23. 5. 1697 s konkubino Nežo sina Janeza, nato pa se je 26. 9. 1697 poročil s Katarino Lucano, vdovo po Maksu Pečarju (Počerju) ter imel z njo 20. 6. 1698 sina Janeza Pavla, 9. 4. 1701 Marijo Katarino, 17. 11. 1705 Franca Antona. On se omenja kot boter 24. 3. 1699, ona pa 20. 8. 1724.

Dominik Cranich, slikar iz Celja, se je kot vdovec 16. 6. 1694 poročil s Katarino, hčerko Janeza Franca, meščana in zlatarja iz Kamnika.

Gašper Kočevar, mestni senator in soboslikar (tinctoriae muri magister), se omenja 31. 7. 1730 kot poročna priča.

Najpomembnejša slikarska družina Celja v 1. pol. 18. stol. so bili **Husterji**, zlasti prvi med njimi **Janez Benedikt**, ki je bil tudi družbeno zelo aktiven, saj je bil že l. 1702 senator ter med leti 1709–11, 1718–20 in 1728 mestni sodnik. Z ženo Marijo je imel kopico otrok: 1693, 95, 97, 99, 1701, 03, 06, 09, 11, 13. Zelo pogosto je bil boter in poročna priča. Marija se zadnjič omenja l. 1715, on pa se kot senator pojavlja še 1735. Med otroci se mu je 4. 11. 1701 rodil sin **Janez Benedikt ml.** (botra zvonolivar Nikolaj Bosset in Ana Marija Schurickl). Ve se, da je l. 1714 pozlatil prižnico in stranski oltar v ž. cerkvi v Črešnjicah. Sledil mu je istoimenski sin, ki se je 9. 7. 1738 poročil z Ano Marijo Marjeto, hčerko mesarja Franca Platnerja iz Beljaka. Tudi sin je večkrat, vendar mnogo redkeje od očeta nastopal kot boter in poročna priča. Izmed njegovih otrok se ve za starejšega Franca Leopolda in mlajšega Lovrenca, kateremu je bil 18. 11. 1753 za botra znani slikar **Lovrenc Stahl**, avtor slike Jezusovega rojstva iz l. 1755 na Svetini. Janez Benedikt ml. je umrl 22. 12. 1760, star 59 let. Njegov sin Franc Leopold se 3. 7. 1772, ko je nastopil kot boter skupaj z ženo Beatrice Rozino Fostlin, omenja kot nobilis dominus, živeč v mestu na št. 57. To govori za domnevo, da se je slikarska tradicija Husterjev z očetovo smrtno l. 1760 končala. Njihove sorodstvene zveze z mariborskim vikarjem in rezbarjem Benediktom Husterjem († 1699) so verjetne, a zaenkrat niso dokazane.

Lenart Janez Petročnik, sin Tomaža s Koroške, se je 10. 2. 1721 poročil z Marijo Katarino, hčerko slikarja Sebastijana Menhardta. Otroci: 6. 12. 1721 Jurij Nikolaj, 17. 1. 1724 dvojčka, 30. 9. 1727 Franc Lenart, 2. 11. 1730 Katarina Elizabeta, 10. 5. 1733 Helena Zofija, 23. 1. 1736 Pavel Jurij, 1. 12. 1737 F. Ksaverij, 24. 7. 1741 dvojčici Ana in Marija... Lenart je umrl 25. 11. 1758, njegova žena Katarina pa 29. 9. 1764, stara 64 let. Nasledil ga je **Janez Jurij**, ki je bil poročen z Marijo Ano Julijano Bischofin. Otroci: 20. 1. 1771 Sebastijan Karel, 1. 4. 1773 Jurij Vincenc, 12. 1. 1775 Marija Julija, 19. 9. 1776 Jakob Franc, 7. 3. 1780 Jožef Jurij, 6. 9. 1781 Marija Tereza, 15. 3. 1784 Jožef Gabrijel, 6. 1. 1786 Julija Marija, 20. 11. 1787 Katarina Tereza Elizabeta. Od njih sta umrla 11. 6. 1777 F. Ksaverij in 4. 8. 1780 Jožef Jurij. Julijana je večkrat nastopila kot botra, tako 4. 7. 1772, 22. 6., 18. 7. in 10. 11. 1775, 27. 11. 1780, 28. 4. 1784, vedno kot slikarjeva žena. Stanovala sta ves čas v mestu na št. 34 (Minoritskem trgu 2). Dne 12. 3. 1766 se kot zastopnik botra omenja slikar **Jožef Petročnik**, verjetno Lenartov brat, ki je delal v njegovi delavnici. Okoli l. 1800 sta njuno hišo kupila Andrej in Barbara Sontager.

Franc Ksaverij Maidinger (tudi Meidinger) je bil najprej poročen z Marijo Ano Pachmanin, ki mu je umrla 17. 9. 1783, stara 40 let, nato pa z neko Jožefo. Najprej je živel v mestu na št. 129, od okoli 1780 pa na št. 56. Rodili so se mu otroci: 1771 (+1773), 27. 1. 1774, Marija Apolonija, 31. 3. 1776 Jožef Jurij, 20. 1. 1778 Marija Neža, 27. 12. 1779 F. Ksaverij Vincenc... Kot botra sta nastopala z ženo Marijo Ano 2. 11. 1774, 31. 3. in 31. 7. 1776, z ženo Jožefo pa 28. 2. 1787... 4. 11. 1805.

Janez Wachtl, slikar portretov in miniatur, poročen s Terezo Herzog in živeč v mestu na št. 19, je 23. 12. 1809 nastopil kot boter, 5. 4. 1810 pa dobil sina Kajetana Janeza.

Martin Prohaška, slikar, živeč v mestu na št. 137, je umrl 18. 6. 1839, star 42 let.

Jožef Hazel, slikar in pozlatar z Brega 13, sin revizorja Petra in Marije Jenič, se je, star 37 let, 27. 2. 1843 poročil z Marijo Hinterlastner, vdovo po Antonu Wachtlu z Brega 13, staro 39 let.

Franc Debelak, slikar in pozlatar, je od l. 1830 sodeloval pri predelavi Langejeve hiše na Minoritskem trgu 1 v novi magistrat.

Med kiparji in rezbarji je najprej omeniti **Janeza Pildschnitzerja**, ki je imel z ženo Heleno 3. 4. 1631 hčer Heleno.

Janez Jakob Schoy, meščan in kipar iz Gradca, sin pokojnega istoimenega očeta, meščana in kiparja iz Maribora, se je 11. 12. 1712 poročil z Ano Katarino, hčerko trgovca in senatorja Mihaela Stemlerja. Kot priči sta nastopila Janez Mihael Pop in Janez Ignacij Ratzenberg.

Osrednjo kiparsko družino Celja so predstavljali **Galli. Ferdinand Gallo** (1709–1788) je bil najprej poročen s Terezo, 14. 1. 1754 pa se je kot vdovec poročil z Marijo Ano, hčerko Valentina Grabnerja. S Terezo je 26. 6. 1744 imel hčer Marijo Ano Terezo, z Marijo Ano pa 4. 11. 1754 Karla Ferdinanda, 22. 10. 1756 Marijo Elizabeto, 11. 1. 1759 Jožefa Vincenca, 26. 8. 1760 Avguština, 23. 2. 1762 Matijo in 5. 2. 1764 Agato Julijano, med katerimi sta umrla 28. 4. 1773 16-letna Marija Elizabeta in 12. 4. 1776 21-leten Karel Ferdinand. Že prej, 8. 8. 1766, pa je umrla žena Marija Ana. Kot boter je Gallo nastopil 21. 9. 1755, 5. 1. 1757 in 20. 1. 1758. Po zemljiški knjigi iz l. 1783 je bil lastnik hiše št. 113 v Gosposki 5, v kateri je 13. 6. 1782 umrla njegova vnukinja, 15-letna Julijana Seilerin. Hiša je po njegovi smrti prešla v posest izdelovalca stolpnih ur Primoža Okrogelnika. Ferdinandu je kot kipar sledil sin **Jožef** (1759–1814), ki je živel na Bregu 9. Poročen je bil z Marijo Kožuh, s katero je imel otroke: 23. 8. 1790 Marijo Veroniko, 1. 8. 1791 Ano Jožefo, 8. 7. 1793 Tadeja Jakoba, 15. 8. 1795 dvojčki Terezo in Nežo. Ona je nastopila kot botra 29. 9. 1790 in 3. 12. 1792, on kot poročna priča 2. 2. 1807. Dne 23. 12. 1817 je imela Tereza, rojena Gallo, poročena Hubmayer, sina Antona Franca. Drugi sin **Matija**, tudi kipar, se je l. 1781 preselil na Ptuj in od tam l. 1793 skupaj z ženo Jožefo v Ormož, kjer je kupil hišo št. 32 od slikarja Mihaela in Konstancije Klajnčnik.

Leopold Götzl, avtor v. oltarja v p. cerkvi sv. Filipa in Jakoba pri Kalobju iz l. 1847, se omenja 19. 6. 1848 kot poročna priča. Sledil mu je **Avguštín Götzl**, poročen z Ano, ki se kot boter omenja izmenjaje z ženo 6. 11. 1854, 13. 11. 1855, 23. 4. 1859 in 12. 6. 1863, ko je že bival v Ljubljani.

Ignacij Šust vulgo Oblak, kipar v Celju, rojen 17. 4. 1834 posestniku Francu Šustu in Elizabeti Čadež v Gornji vasi pri Trati na Kranjskem in živeč v Ljubljanskem predmestju 11, se je 3. 6. 1863 poročil z Marijo, hčerko Gašperja Oblaka in Maruše Alič, rojeno 20. 10. 1833 in živečo v Ljubljanskem predmestju 4. Priča je bil slikar Tomaž Fantoni. Otrok je bilo mnogo: 15. 5. 1864 Ignacij – poznejši slavist dr. Vatroslav (boter k. m. Valentin Hofer), 5. 10. 1865 Marija, ki je takoj umrla, 1. 1. 1867 Marija, 17. 9. 1868 Frančiška, 7. 10. 1869 Rafaela, 24. 8. 1871 Rozalija... Leta 1869 je kupil pritlično hišo v Gledališki 5, ki jo je naslednje leto nadzidal ter ob njej

postavil hlev in drvarnico. Marija je umrla l. 1891, Ignacij pa šele l. 1921. Leta 1897 je podedoval skupaj s hčerko Rozalijo delež umrlega Vatroslava (1864–1896). Zaradi bolezni je delavnico l. 1904 prepustil Antonu Sumreku, ki pa je l. 1914 padel v Srbiji, nakar je hišo kupil mizarski mojster Martin Pernovšek.

Henrik Hausletner, kipar, je bil v osemdesetih letih lastnik vrta na vogalu Savinjske ulice in nabrežja, kjer je J. Weber l. 1889 postavil prvo od svojih velikih stanovanjskih hiš.

Končno je še omeniti, da se je znameniti arhitekt in sooblikovalec R. Slatine po 1836 **Nikolaj Pertsch**, lastnik hiše št. 1390 v Trstu, sin pokojnega arhitekta Mateja Perča in Magdalene Vogl iz Trsta, star 28 let, 22. 2. 1835 v Celju poročil z 22-letno Karolino, hčerko pokojnega Antona Langerja, lastnika steklarne, in Ane Höhrer, ponovno poročene Novak, rojeno v Ribnici na Pohorju in živečo v Celju. Kot priči sta nastopila Franc Vogl in Ignacij Novak.

Viri in literatura:

- Škofjiski arhiv v Mariboru, matrike župnije sv. Danijela v Celju:
 - krstne knjige: 1618–1651, 1651–1667, 1667–1724, 1724–1752, 1752–1772, 1773–1784, 1784–1794, 1794–1801, 1787–1802, 1801–1817, 1817–1840, 1841–1849, 1849–1858, 1858–1871
 - poročne knjige: 1694–1768, 1769–1804, 1788–1801, 1804–1826, 1826–1845, 1845–1871
 - pokopne knjige: 1757–1784, 1771–1784, 1784–1807, 1788–1801, 1808–1834, 1834–1850, 1851–1862, 1862–1878.
- Zgodovinski arhiv Celje: Pravila zidarjev, kamnosekov in tesarjev iz let 1739 in 1758.
- Zgodovinski arhiv Celje: Inventarji 2 (1993) in 4 (1995), ki obsegajo sezname gradbenih spisov okrajnih uradov in mestne občine Celje iz 2. pol. 19. stoletja.
- Janko Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957
- Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice I in II, Celje 1971 in 1974
- Peter Povh: Celjska arhitektura v 19. stoletju. ZUZ NV 9/1972 p. 77–124
- Jože Curk: Mariborski gradbeniki v času baroka in klasicizma. ČZN NV 22/1986 p. 289–314
- Jože Curk: Ptujski gradbeniki med renesanso in historicizmom. ČZN NV 30/1994 p. 232–266

DIE BAUMEISTER VON CELJE ZWISCHEN RENAISSANCE UND HISTORIZISMUS

Zusammenfassung:

Das Bauwesen von Celje, das sich im 16. Jahrhundert dem Umfang nach nicht mit demjenigen von Maribor oder Ptuj vergleichen konnte, war auch im 17. Jahrh. etwas bescheidener. Celje befand sich nämlich gerade in diesem Jahrhundert wegen der vielen Naturkatastrophen im schlechteren wirtschaftlichen Zustand als oekonomisch stärkere Maribor und Ptuj. Eine Wende hat der Stadtbrand von 1687 gebracht, als sich die Stadt auf einmal vor der Aufgabe gefunden hat, neu ausgebaut zu werden. Um die umfangreiche Aufgabe zu erfüllen und die Konkurrenz der »Pfuscher« auszuschlagen, haben sich die heimischen Bauleute zunftartig fester organisiert und sich in dieser Organisationsform bis zum Jahr 1859 erhalten. Erst im Jahr 1886 war sie von einer neuen Organisation von Zadruga ersetzt worden.

Am Anfang des 18. Jahrh. sind in Celje drei Baumeisterfamilien zur Geltung gekommen: die Pečnik, Lipovšek und Stropnik, welche durch drei Generationen die ganze 1. Hälfte des Jahrh. beherrscht haben. Ausser ihnen sind noch einige einzelne Meister zu erwähnen: Filip Fuger, Janez Leonhard, Blaž Rächer, Luka Križnik und Matej Pollander. In der 2. Hälfte des Jahrh. war die führende Werkstatt jene von Karel Lipuš (1715–71) und Leopold Dušinger (1735–1815), weniger bedeutend aber diejenige der Familie Smrekar. Als einzelne Meister waren tätig Nikolaj Lipič, Urban Petauer, Peter Wagner, der im Jahr 1795 nach Ptuj übersiedelt ist und die Familien Leben und Omersi, deren Mitglied Jurij im Jahr 1835 nach Ptuj und 1846 nach Maribor übersiedelt ist und in beiden Städten eine genug bedeutende Rolle gespielt hat.

Die Steinmetzerei betrieben zuerst die Familien Slabe und Pack, in der 2. Hälfte des 18. Jahrh. aber die Familie Muhovec, welche durch längere Zeit beide Werkstätten geführt und auf diese Weise diese Tätigkeit vollkommen beherrscht hat.

Unter den Zimmermännern aus dem Ende des 17. Jahrh. sind Gašper Zupanc, Jakob Stangl und Simon Eppenberger, der sich auch mit der Tischlerei befasst hat, zu erwähnen, das 18. Jahrh. beherrschten aber drei Generationen der Familie Kruher. Neben ihnen waren noch Gregor Stropnik, Franc und Jurij Schleicher, Anton Schuster, Jurij Gerlanc und Blaž Gobec tätig.

Den Auftakt zur Bautätigkeit der 1. Hälfte des 19. Jahrh. hat der Stadtbrand von April 1798, welcher die ganze Stadt vernichtet hat, gegeben. Unter den Baumeistern sind auf einer Seite Gregor Teržan, Mihael Brandner und Janez Nest auf der anderen Seite aber die Familie Grein aus Vojnik, die mit 4 Generationen bis zum Anfang des 20. Jahrh. gereicht hat, zu nennen. Die anderen Meister (Jožef Kren, Janez Wimmer, Franc Higersperger) waren weniger bedeutend. Ihre Reihe haben im letzten Drittel des Jahrh. Franc Schmidt und Anton Fellner beendet.

Die Träger der Steinmetzerei waren in der 1. Hälfte des 19. Jahrh. Mihael Frölich, Jakob Murnik und Jurij Firndrath, in der 2. aber Anton Levičnik, Valentin Hofer und Jožef Weber.

In der Zimmermeisterei hat sich am Anfang des 19. Jahrh. neben Franc Pack besonders die Familie Stepišnik aus Vojnik geltend gemacht und sie durch drei Generationen bis 1884 beherrscht. Ausser ihr sind nennenswert noch Franc Schmidt mit dem Sohn Karel, Franc Neuner und Jakob Rezec.

Am Ende des Aufsatzes sind noch die Daten von den Malern und Bildhauern, die nebenbei aus den Matriken abgeschrieben waren, und die Namen der Kreis-Bezirks- und Stadt-ingenieuren, die ihrerseits auch auf die Ausbaauung der Stadt gewirkt haben, aufgezählt.

DEKLARACIJSKO GIBANJE 1917/18 NA OBMOČJU PTUJSKEGA POLITIČNEGA OKRAJA

Ljubica Šuligoj*

UDK 323.1(497.12-21 Ptuj)»1917/18«

ŠULIGOJ Ljubica: Deklaracijsko gibanje 1917/18 na območju ptujskega političnega okraja. (Deklarationsbewegung 1917/18 auf dem Gebiet des politischen Bezirks Ptuj.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, str. 259.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Ob upoštevanju specifičnih družbenogospodarskih razmer avtorice spremlja odziv prebivalstva ptujskega okraja na majniško deklaracijo leta 1917 in takratno dejavnost domačega nemštva.

UDC 323.1(497.12-21 Ptuj)»1917/18«

ŠULIGOJ Ljubica: The declaration movement 1917/18 in the area of the Ptuj political district. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, p. 259.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

Considering specific socio-economic circumstances, the authoress observes the reaction of the inhabitants of the Ptuj district to the May Declaration of 1917 and the then activity of Germanhood.

V začetku leta 1917 se je znašel ptujski okraj že v hudi gospodarski krizi. Ko so ptujski oblastniki ugotovili, da so ljudje »vse bolj nemirni«, da je napetost vse večja in da ta izhaja iz »starega sovraštva do nemškega mesta Ptuja«, so prosili Gradec in Dunaj za nekaj osnovnega živeža.¹ Ptujski okrajni zastop je zdaj pisal o »gospodarsko popolnoma izsesanem« okraju, o posebno zaskrbljujočem položaju v Halozah, v delu ormoškega in rogaškega sodnega okraja, kjer je prebivalstvu že grozila lakota. Nastale razmere so bremenili še primorski begunci, medtem ko delovne sile ni bilo, saj je moralo iz ptujskega okraja na bojišča okoli 15 tisoč mož.² Okrepilo se je protivojno razpoloženje. Spoznanje, da se je domače nemštvo še vedno spravljalo nad slovenski živelj, pa je prebujalo narodno zavest. Tudi med »potrpežljivim prebivalstvom« ptujskega okraja je zato zavrelo, ko so se načejala vprašanja o bodočnosti habsburške monarhije.

To so v zadnjem vojnem obdobju pretresali številni nemiri. Zaradi gospodarske krize so se socialna nasprotja le zaostrovala. Zahteve po koncu vojne in po miru so bile vse bolj prisotne; podrejeni narodi monarhije so terjali svoje pravice. Ljudsko nezadovoljstvo se je na Slovenskem znilo v val narodnega gibanja, v tem pa so se zrcalile tudi socialno-revolucionarne težnje. V takih okoliščinah je nastala majniška izjava.

* Dr. Ljubica Šuligoj, docentka Pedagoške fakultete v Mariboru, v pokoju

Slovenska buržoazija je morala, zavedajoč se ljudskega vrenja in dejstva, da je postala habsburška monarhija ovira družbenega napredka, aktivneje nastopiti, če ni hotela ostati izolirana. Ujeti je bilo potrebno tok dogajanj in se postaviti na čelo, hkrati pa paralizirati revolucionarno-socialno gibanje. Tako so radikalnejši slovenski politični prvaki reševali pozicije z nacionalnimi slovenskimi in jugoslovanskimi gesli. V poslanski zbornici dunajskega parlamenta je dr. Anton Korošec 30. maja 1917 predložil zahtevo v imenu Jugoslovanskega kluba o zedinjenju vseh južnih Slovanov na tleh avstroogrske monarhije v samostojno državno telo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije.

Medtem ko so taka hotenja zadela na oster odpor nemških uradnih krogov v monarhiji in nemštva nasploh, pa je ljudstvo sprejelo majniško deklaracijo kot pravilo, v katerem je videlo možnost, da izrazi svojo željo po miru, po osvoboditvi izpod nemške nadvlade, ne da bi pri tem doumelo, da resnične narodove svobode ne more biti v avstrijski monarhiji pod habsburškim cesarjem. Toda kljub temu, ne da bi se spuščali v tokove slovenskih političnih vrhov, pomeni deklaracijsko gibanje, ki je po »ljubljski izjavi« doseglo množičnost spomladi 1918, pomemben mejnik v narodnem ozaveščanju. To zlasti velja za ptujsko območje, ki mu germanizatorični val v preteklosti ni prizanašal.

V ptujskem političnem okraju pomenijo odraz razgibanega narodnega življenja *zborovanja* in *številne izjave* žena in deklet, mlajših fantov in tistih starejših, ki niso bili na fronti, naslovljene na Jugoslovanski klub na Dunaju. V zbranih podpisih za majniško deklaracijo je potrebno odkrivati prav socialno-ekonomsko stisko ljudi, njih željo po končanju vojne, ki je vzela toliko življenj, pa seveda osvoboditev od nemških gospodarjev. O izjavah, ki mnogokrat izražajo željo po miru in soglašajo z deklaracijo Jugoslovanskega kluba, o *deklaracijskem gibanju* nasploh, ki je dobivalo v okraju kar razburljiv prizvok, sta veliko pisala mariborska »Straža« in »Slovenski gospodar«. ³ O razsežnosti gibanja govorijo obsežni fond deklaracijskih izjav v Pokrajinskem arhivu v Mariboru in izjave za Ormož in okolico, ki so po neznani poti našle mesto v Arhivu Republike Slovenije.

Navedimo nekaj najpomembnejših dogajanj za okraj, saj je le iz okoliščin mogoče stvarno ocenjevati njegov pomen.

Sestanki zaupnikov Narodne stranke za Štajersko, ki so bili sklicani neposredno po majniški deklaraciji, tako v Središču ob Dravi 8. junija in 15. julija 1917, še niso sprožili množičnega odziva na izjavo Jugoslovanskega kluba. Razgibanost se je pokazala na prelomu leta 1917/1918 ali bolje, prelomnico v odmevnosti na majniško deklaracijo pomeni shod zaupnikov štajerske Narodne stranke 13. januarja 1918, na katerem so se zavzeli za mir in »zedinjenje vseh delov edinstvenega naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev v samostojno, neodvisno, vsake tuje nadvlade prosto državo«. ⁴

V ptujskem okraju so *deklaracijski narodni shodi in zbiranje podpisov za majniško deklaracijo* vzbudili med tukajšnjim nemštvom veliko vznemirjenje. To se ni pomirilo tudi tedaj, ko so avstrijske oblasti po januarski Wilsonovi izjavi, potem ko so začutile relativno varnost za habsburško monarhijo, strpno nastopale do javnih manifestacij. ⁵ Dejstvo je, da so ptujski Nemci že ob predložitvi majniške deklaracije zagnali hrup, a zloglasni »Štajerc« je očital izjavi Jugoslovanskega kluba veleizdajalske namene in začel gonjo proti Slovincem. Nabiralci podpisov in tudi sami podpisniki so bili izpostavljeni najrazličnejšim šikanam političnih forumov in orožništva. Glede na vsa dogajanja lahko trdimo, da je bilo uredništvo »Štajerca« v povezavi s ptujskim županom Josefom Ornigom poglavitno žarišče odpora spodnještajerskega nemštva proti slovenstvu in jugoslovanstvu. 6. januarja 1918 je »Štajerc« ostro reagiral na zamisel o jugoslovanski državi, ko je zapisal: »Vsak otrok ve, da ima jugoslovanska država enostavno namen razdrobiti in razkosati av-

strijsko domovino... Nikdar ne bode 'jugoslovanska' država uresničena, nikdar se ne bode zgodilo državno pravno združenje Slovencev, Hrvatov in Srbov«. Še v istem mesecu je list pod naslovom »Proti 'jugoslovanski hujskariji'« poudaril, da je »očitno Avstrija naša domovina« in da je Ptuj proti »jugoslovanski deklaraciji«; glasilo vabi državne poslance, naj opravijo svojo dolžnost, saj je mesto »napram tej hujskariji popolnoma brez varstva«. ⁶ Prelistavanje »Štajerca« bralca prepriča, da je glasilo ptujskega nemštva z vso ihto, tako rekoč v sleherni številki napadalo jugoslovanski program in pozivalo na zvestobo avstrijski domovini. ⁷

Besede ptujskega nemštva so se kazale v dejanjih. V svoji nestrpnosti je kar prehitelo ukrepe Nemškega narodnega sveta, ki je združeval Nemce na Spodnjem Štajerskem. Le-ta je pripravljal v začetku avgusta 1917 narodno zborovanje v Mariboru, na katerem bi sodelovali poleg deželnih in državnih poslancev še župani spodnještajerskih nemških mest in trgov; Ptuj naj bi zastopal župan Josef Ornig in predstavnik »Štajerčeve stranke« Karl Linhart. Mariborski shod naj bi bil v bistvu »pomemben« dogovor o enotnem nastopu spodnještajerskega nemštva proti slovenskemu deklaracijskemu gibanju.

Toda prizadevni »Štajerc« je medtem tudi pripravljal podoben shod v Ptuj. Vodstvo Nemškega narodnega sveta se je zato zbalo za uspeh mariborskega srečanja in je predlagalo odložitev ptujskega shoda na poznejši čas. Ptujski Nemci se niso dali ugnati in so menili, da bodo z zborovanjem »Štajerčeve stranke« le skušali »zainteresirati« tudi Slovence za nastop proti Koroščevi politiki. ⁸ »Štajerc« je zatem 29. julija 1917 pozval kmete, obrtnike in delavce, naj se udeležijo »ljudskega zborovanja« na vrtu Nemškega društvenega doma (Vereinshaus) v Ptuj. Zborovanje naj bi potekalo pod geslom »Vojna in mir«, se pravi, naj bi šlo za »posebne cilje, za domovino in ljudstvo«. »Štajerčeva stranka« si je tudi v tem primeru prizadevala prepričati javnost, da ji gre za mir in da prav »jugoslovanski hujskači« ogrožajo državno varnost. In res so Nemci v Ptuj kljub vsemu še posebej zborovali. 5. avgusta 1917 je »Štajerčev« uvodnik pod naslovom: »Za mir in proti 'jugoslovanski gonji'« že poročal o velikem zborovanju, s katerega so zbrani naslovili pozdravno brzojavko na cesarja. Članek napihnjeno govori o tisočglavi množici iz ptujskega okraja, ki je na shodu obsodila »jugoslovanske sanjarije« in se kot del spodnještajerskega prebivalstva izrekla za življenje v Avstriji.

Dejanja ptujskega nemštva so našla svoj odmev v slovenskih glasilih. »Slovenski gospodar« in »Straža« sta njegova početja večkrat razkrinkavala, ob zborovanju »Štajerčeve stranke« 29. julija 1917 v Ptuj pa se je oglasil tudi »Slovenski narod«, ki je označil ptujski shod kot protest peščice ptujskih nemškutarjev in mestnih mogotcev proti »raztrganju« Štajerske, proti jugoslovanski politiki. ⁹

Ptujski Nemci pa so se tudi odločili, da preprečijo morebitno širjenje deklaracijskega gibanja po okraju z neposredno akcijo: 9. decembra 1917 je ptujski Okrajni zastop sklical občinske predstojnike in Karl Linhart jim je predložil v podpis izjavo, ki odklanja koncept majniške deklaracije. Dogodek v Ptuj je naletel na odmevnost v dunajski državni zbornici. V imenu poslancev Jugoslovanskega kluba je dr. Anton Korošec vložil interpelacijo proti ptujskemu Okrajnemu zastopu, ker je ta občinske župane »zvalil na neko politično zborovanje«, Josefa Orniga pa je označil za »denuncianta«. Na shodu so, po Koroščevem mnenju, izsilili podpise in z njimi hoteli dokazati, da je ptujsko območje proti majniški deklaraciji. Tako je poročal »Štajerc« in hkrati zapisal, da ptujski župan o dogodku ni kaj vedel ter da je večina pri-sotnih občinskih predstojnikov le izrazila svoje »pošteno avstrijsko prepričanje«. Zato ni razloga, da bi ukrepali proti ptujskemu Okrajnemu zastopu, saj ta mora izpričati svojo patriotično zavest. ¹⁰

Oglasil se je tudi »Slovenski gospodar«, ki je zatrjeval, da je bila večina županov prisiljena podpisati predloženi dokument in v ta namen zdaj ti sklicujejo še svoje

odbornike.¹¹ Iz teh nasprotujočih se poročil bi ne mogli objektivno skleniti, kaj vse se je dogajalo v Ptujju, če ne bi o zborovanju občinskih predstojnikov govorile tudi posamezne izjave za majniško deklaracijo. Tako so ob običajni formulaciji o podpori Jugoslovanskemu klubu, o združitvi narodov po deklaracijskem programu, občinski odbori Podvinci in Slomi, žene in dekleta Slovence vasi ter Skorbe pa župnije Sv. Andraž v Leskovcu »odločno protestirali proti postopanju Okrajnega zastopa ptujškega, ki je zbrane strahoval pred zvezo s Srbi.«¹² Ostro kritiko je doživel ta urad tudi na narodnih deklaracijskih shodih.

Nekaj shodov Kmetijske zveze je bilo v začetku leta 1918, na katerih je spregovoril deželni poslanec Miha Brenčič, tako 27. januarja na Hajdini, 2. februarja v Ptujju, naslednji dan v Ormožu, 3. marca v Središču ob Dravi ter 24. marca v Št. Janžu na Dravskem polju (Starše). Za omenjeni ptujski shod dodajmo, da ga je prevevalo viharno politično vzdušje z medklici. Ostrih prerekanj – ob prisotnosti policije in nekaj vojakov, ki naj bi po ukazu ptujškega županstva in okrajnega glavarstva skrbeli za red – ni zmanjkalo. Shoda se je udeležilo tudi nekaj štajercijancev pod vodstvom Karla Linhartarja, zato je prihajalo do mednacionalnih obtožb in žaljivk, pri čemer ni bil izvzet poslanec Miha Brenčič. »Štajerc«, ki je imel deklaracijske shode za »veleizdajalske«, se je toliko bolj znašal nad zborovanjem v svoji ptujski »trdnjavi«.

Prebivalstvo se je navedenih shodov udeležilo v velikem številu. Še najmanj, iz bojazni pred posledicami zaradi podpore majniški izjavi, je bilo prisotnih na ormoškem zborovanju.¹³ Ljudje so se na zborovanjih izrekli za majniško deklaracijo, za narodne in gospodarske pravice. Na množični odziv prebivalstva pa je vplivalo tudi dejstvo, da je bila v ospredju deklaracijskega gibanja Slovenska ljudska stranka in da je zato duhovščina v svojem okolju aktivno posegla v uveljavljanje zahtev Jugoslovanskega kluba.

Nemci so začeli podpisnike deklaracije in zbiralce podpisov preganjati. Zaradi tega je vložil poslanec Miha Brenčič v februarju 1918. leta v avstrijski državni zbornici interpelacijo na pravosodnega ministra. »Slovenski gospodar« je nato 10. marca sporočil bralcem, da »pobiranje podpisov za Jugoslavijo ni proti postavi« ter da nihče ne more komu delati nevšečnosti.¹⁴ Za »Štajerca« je bilo tako stališče nesprejemljivo: svarila in odvrčanje ljudi od podpisovanja izjav so polnila stolpce. Odkrito je bil napaden ptujskogorski kaplan, češ da z deklaracijo zavaja ljudi. Na Hajdini naj bi bili ljudje izpostavljeni prisili, na območju Sv. Trojice v Halozah (Podlehnik) naj bi zbirali podpise na lažni način, češ da bodo podpisniki izvzeti od rekvizicij in podobno. Glasilo ptujskih Nemcev je skušalo storiti vse, da odvrne »zapeljane in neizobražene« ljudi od jugoslovanskega programa.¹⁵ Njegova naravnost je bila strogo štajercijanska. Zavedajoč se gospodarskih težav tukajšnjega prebivalstva, je list tudi na ta način opozarjal ljudi na brezizhodnost jugoslovanskega programa. Slovensko ljudstvo kot »gospodarsko zaostalo« more slediti le zgle-dom nemškega razvoja.¹⁶ Za domače nemštvo so sleherni slovenski nastopi pomenili nevarnost: Marca 1918 se je »Štajerc« pritoževal nad veseličnimi prireditvami v ptujškem Narodnem domu, kjer da prepevajo »panslavistične«, celo prepovedane pesmi. Na vznemirjenost Nemcev kaže tudi prepoved junijskega shoda Marijinih družb pri Sv. Trojici v Halozah leta 1918. Shod je namreč Deželno namestništvo ocenilo za »zborovanje Slovencev« in je glede »na možne hude posledice« priporočilo ptujškemu mestnemu županstvu, da prireditve ne dovoli.¹⁷

Domače nemštvo pa je posvečalo posebno skrb utrditvi nemškega duha prav v deklaracijskem času. Misel, da je monarhija pred zgodovinsko odločitvijo, ga je vznemirjala. Že naslov predavanja o »obrambi domovine kot obvezi naroda«, ki ga je organiziralo dunajsko društvo »Deutsche Heimat« v Nemškem društvenem domu v Ptujju 14. junija 1917, govori o nemški zaskrbljenosti.¹⁸ Ptujski Nemci so se zato tru-

dili strniti svoje vrste. Tako si lahko razlagamo »nemške pogovorne večere« (Deutschen Sprechabend), ki so jih prirejali v Ptujju od novembra 1917 pod vodstvom narodnega odpadnika Valeriana Spruschina. Ta je pripravljaj v letu 1918 skupno manifestacijo devetnajstih nemških društev v Ptujju, ki naj bi pripomogla k utrditvi nemštva v mestu proti »premočnemu slovenskemu pritisku«. ¹⁹ Na diskusijske večere so vabili v Ptuj vidne avstrijske politične osebnosti, med njimi poslanca državnega sveta na Dunaju Vinzenza Malika. Ta je v odgovoru na povabilo zagotovil prirediteljem, da bo storil vse za ohranitev nemštva na »ogroženih« štajerskih območjih in da je pripravljen »poljudno« govoriti čim širšemu krogu prebivalstva. ²⁰

V zaščito nemškega naroda na izpostavljenih območjih je odločno nastopila tudi graška »Südmarka«. V januarju 1918 je njen zastopnik Josef Hoyer govoril v Ptujju o svetovni vojni in nemškem narodu. Josef Ornig je naklonjeno sprejemal sleherna prizadevanja, ki bi prispevala h krepitvi »nemškega bistva« ptujskega mesta. Za svoje strogo nemško stališče do »jugoslovanskega gibanja« je bil zato mestni občinski svet z županom deležen posebne pohvale. ²¹

Razumljivo je potem, da so ptujski Nemci ostrejšo uradno usmeritev proti deklaracijskemu gibanju samo pozdravili. Občinski svet deželnega komornega mesta Ptuj je 4. aprila 1918 brzojavno čestital zunanjemu ministru grofu Czerninu, ker je v svojem govoru razkrinkal »zagrižene nasprotnike«, se pravi, »jugoslovansko gonjo«. Na ptujskem območju so si zdaj sledile nove nemške grožnje, tako na Selah in v Doliču; župani juršinskega okoliša in občinski odbor v Vitanu se niso izrekli za majniško deklaracijo. ²²

12. maja 1918 se je notranje ministrstvo na Dunaju odločilo, da prepove deklaracijske shode, saj je za avstrijsko vlado predstavljala dodatno nevarnost še »revolucionarna boljševiška propaganda« vojaških povratnikov iz Rusije. Bil je to začetek zatiranja deklaracijskega gibanja, za Slovence pa znamenje, da bo potrebno doseči zedinjenje izven monarhije. Težišče majniške deklaracije se je zdaj prelozilo na zahtevo po zedinjenju z drugimi jugoslovanskimi narodi brez nemškega žilo na zahtevo po miru in narodni samoodločbi. Uradno stališče Dunaja je namreč dalo vedeti, da se monarhija ne želi odreči tistih delov avstrijskega državnega ozemlja, ki leže na poti do Jadrana in ki so v tesni zvezi z nemškim jezikovnim teritorijem. ²³

Za ptujske Nemce je bila to priložnost za odkrit politični nastop. Izkoristili so jo ob sprejemu deputacije spodnještajerskih Nemcev in nemškutarjev pri avstrijskem suverenu. Dogodek je vzbudil močan odmev v javnosti, saj je bilo očitno, da išče domače nemštvo zaradi narodnega gibanja pomoč v vladarski hiši.

Ker je imela avdiencia pri cesarju v slovenskem prostoru svojo politično težo in ker je dogodek neposredno povezan s ptujskim nemštvom, mu namenimo nekaj več prostora.

Sprejem pri cesarju Karlu I. so pričakovali spodnještajerski Nemci že v začetku leta 1918. Ne moremo trditi, da je pobuda za odhod na dunajski dvor izšla ravno iz Ptujja, a zagotovo so bili ptujski Nemci zelo zavzeti v pripravah in se jih je lotevala neučakanost. Tako je župan Ornig v februarju 1918 pisno vprašil uradni Gradec in Dunaj za nekaj dodatnih železniških vagonov, da bi se »mnogoštevilna« delegacija mogla iz Maribora podati na pot k cesarju. Ptujski župan je še izrazil zaskrbljenost zaradi posledic za »nemško stvar«, če do sprejema ne bi prišlo kmalu. Verjeti je zato poročilu »Slovenskega gospodarja« o Ornigovi zaupni okrožnici županoma Maribora in Celja o sodelovanju v deputaciji. ²⁴

V času, ko se je pričakovala pot na Dunaj, je tekla žolčna polemika med »Slovenskim gospodarjem« in »Štajercem«. Slednji je prvi obvestil bralce, da bo cesar 25. maja sprejel »veliko deputacijo« spodnještajerskih županov in drugih zastopnikov, ter v obrambo ptujskih renegatov, ki sta jih »Straža« in »Slovenski gospodar«

imela za »izdajalce naroda«, napadel obe glasili.²⁵ V avdienci pri habsburškem suverenu v Badnu pri Dunaju je deputacija spodnještajerskih Nemcev, ki jo je vodil Josef Ornig, terjala od vladarja odločnost. Josef Ornig je nagovoril cesarja v imenu »ogrožene« Spodnje Štajerske, mu izrazil naklonjenost in zvestobo ter se vneto zavel za varstvo spodnještajerskih krajev. Svojo privrženost monarhiji so ti kraji, po Ornigovem mišljenju, pokazali tudi z vojnim posojilom, ki bi bilo še znatnejše, če ne bi slovenski voditelji nahujskali slovenskega ljudstva. Ptujski župan je tudi menil, da je zavel nemir pred kakimi štirimi desetletji, in to zaradi »panslavističnih idej«, ki so našle svoj odraz v majniški deklaraciji. In ker ta terja ustanovitev »nekega jugoslovskega kraljestva« med Dunajem in Trstom, bi uresničitev take zamisli »zadela življenjsko žilo« monarhije. Na sprejemu je zastopnik »Štajerčeve stranke« Karl Linhart v svojem nagovoru med drugim terjal, »naj cesar zastavi svojo besedo v tej veliki nevarnosti, ko se na jugu zbira jugoslovanska revolucija.«²⁶

Medtem ko je »Slovenski gospodar« v uvodniku 30. maja oporekal dunajski deputaciji pravico do zastopstva slovenskega prebivalstva, se je »Štajerc«, očitno pod vtisom cesarjevih besed, zavel za preprečitev kakršnekoli agitacije, ki bi bila v škodo državi. Za posamezne narode je potrebno »marsikaj izboljšati, a le v avstrijskem okvirju«, je pisalo glasilo ptujskih Nemcev, ko je dunajski sprejem ocenilo za »historični dogodek.«²⁷ Sprejem pri avstrijskem cesarju je vlil ptujskemu nemštvu novo samozavest.

Prepričano, da »jugoslovanska sanjarija« ne more postati realnost, je ptujsko nemštvo v zadnjih mesecih obstoja monarhije namenjalo vso pozornost zaščiti nemških interesov. V vzgoji mladega rodu je videlo svoje jamstvo. Tako razumemo Ornigova prizadevanja na Dunaju in pri graški »Südmarki«, ko je zaradi gospodarskih težav Ptujja terjal pomoč za zaščito nemškega naraščaja. Za ohranitev nemškega značaja mesta – »naše trdnjave«, bi bilo namreč potrebno pomagati nemškima dijaškima domovoma – »močnima stebroma« pri krepitvi nemštva. To naj bi ostala tudi v primeru, če se zgodi, da kljub privrženosti »celovitosti štajerske dežele mor da le pride do jugoslovanske države.«²⁸

Besede ptujskega župana dajo slutiti, da so se ptujski Nemci v bistvu zavedali krize, ki razjeda monarhijo, in da so želeli »nemški« značaj ptujskega mesta ohraniti tudi v morebitnih spremenjenih političnih razmerah.

Opozoriti velja še na reakcijo, ki jo je izzvalo ptujsko renegatstvo na Slovenskem. Pod vtisom obiska nemških zastopnikov pri cesarju so se slovenske politične stranke – SLS, NNS, JSDS – maja dogovorile o enotnem vodenju narodnega gibanja. Poznejša dogajanja so tudi dokazovala, da je pri prevzemanju oblasti krajevnih Narodnih svetov odločalo o zmagi narodnih sil razmerje politične moči na terenu. K temu je gotovo prispevalo svoj delež z deklaracijskim gibanjem prebujeno slovenstvo. V taki luči je potrebno spremljati tudi prve politične korake ptujskega Narodnega sveta. Ker vemo, da je na ptujskem območju gibanje za majniško izjavo zadevalo ob mnoge čeri, nas toliko bolj zanima *odziv prebivalstva na deklaracijsko gibanje*.

Zbiranje podpisov za majniško deklaracijo je teklo v ptujskem okraju v zaostrenem političnem ozračju. Podpise prebivalstva so zbirali največ od januarja do marca 1918, z določenimi izjemami prej ali pozneje. Tako so podpisali deklaracijsko izjavo že decembra 1917 v Jastrebcih, na Kogu, v Majšperku, pri Sv. Andražu v Slovenskih goricah (Vitomarci), v Sv. Lovrencu na Dravskem polju, na Vurberku ter na območju rogaškega sodnega okraja v Žetalah, Kočicah, Dobrini, Čermožišah, Nadolah, Platu, Rankovcu, pri Sv. Katarini (Nezbiše) in Sv. Mohorju (Male Rodne).²⁹

Med ohranjenimi izjavami naletimo tudi na posamezna združenja, ki pozdravljajo Jugoslovanski klub na Dunaju in se pridružujejo majniški izjavi. Med temi omenimo Posojilnico za župnijo Polenšak, Podružnico c.k. Kmetijske družbe za Šta-

nersko v Stopercah, Krajne šolske svete v Sv. Lovrencu v Slovenskih goricah (Juršinci), pri Sv. Tomažu pri Ormožu, v Svetinju, pri Sv. Roku ob Sotli (Predenca) ter Krajni šolski svet za ptujsko okolico, ki ga je vodil poslanec Miha Brenčič.³⁰ In ta je pridobil v januarju 1918 tudi osem zastopnikov občin v ptujskem Okrajnem zastopu, da so se izrekli za deklaracijo. Razen omenjene izjave in izjave »občinstva župnije Sv. Petra in Pavla« z 240 podpisi (območje dela Ptuja, občin Grajene, Pacinja in Rogoznice), je sicer uradni »nemški« Ptuj ostal izven deklaracijskega gibanja.³¹ Svojo narodno voljo je v prid majniške deklaracije izreklo marca 1918 tudi 219 primorskih beguncev v ptujskem političnem okraju.³²

Posebne izjave za majniško deklaracijo je pošiljala tudi dekanjska duhovščina, tako dekanije Dravsko polje (13 podpisnikov), Rogatec, Velika Nedelja in Zavrč (6 podpisnikov), s tem da število podpisnikov ni pri vseh razvidno. Ob podatkih za posamezne občine nam zbirna poročila posameznih far, ki so jih posredovali tamkajšnji župniki, kažejo, da so v župniji Sv. Marjeta niže Ptuja – Gorišnica (občine Formin, Gajevci, Gorišnica, Mala vas, Mezgovci, Moškanjci, Muretinci, Zamušani) zbrali 1.236 podpisov, v župniji Cirkovce (občina Cirkovce in del občine Rače) 557, pri Sv. Trojici v Halozah – Dežno pri Podlehniku (občina Podlehnik, k.o. Dolena, del občine Žetale) 350 in 897 faranov v župniji Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah.³³

Iz ohranjenih izjav za majniško deklaracijo je razpoznavna podpora Jugoslovanskemu klubu oz. zamisli deklaracije, v kateri podpisniki vidijo svoje varstvo pod okriljem habsburške krone. Številne izjave želijo mlademu rodu mirno bodočnost, veliko pa se jih je izreklo za zedinjenje »troedinega naroda v neodvisni jugoslovanski državi pod habsburškim žezlom«, kar naj bi bila pot do rešitve narodnega vprašanja. Iz izjav veje zaupanje do avstrijskega suverena Karla I., ki bo ljudem naklonil svobodo, narodne in gospodarske pravice. Ob vsem tem pa je zaznati željo otresti se nemške nadvlade, »suženjstva in teptanja«. Tako podpisniki občine Bratonečice npr. kličejo: »Proč od Gradca!«, a žene in dekleta, fantje in možje Trnovskega vrha izražajo upanje, da bodo »na svoji zemlji svoji gospodarji«. Občinski odbor Sv. Lovrenc na Dravskem polju je ob običajni formulaciji za majniško deklaracijo očital štajerski deželni vladi indiferentnost do štajerskega kmeta ter navedel posledice neregulirane Dravinje.³⁴

Da je zijal prepad med slovenskim življenjem in domačim nemštvom, kaže več izjav, tako žena in deklet župnije Sv. Trojica v Halozah in podpisnikov župnije Sv. Andraž v Leskovcu (Leskovec). »Ravno Haložani čutijo ptujčevo peto«, so slednji med drugim zapisali. Razbrati je, da so se mnogi odzvali na deklaracijsko gibanje zaradi gospodarskih stisk in pritiska svojih gospodarjev. Med izjavami župnije Sv. Andraž v Leskovcu (občine Leskovec, Skorišnjak, Veliki Okič, Velika Varnica) zasledimo pripis tamkajšnjega župnika, v katerem omenja težak kmečki položaj in bojazen posameznih občinskih odbornikov pred »maščevanjem Ptujčanov« – mobilizacije, če bi se opredelili za deklaracijo. Sicer pa iz mnogih izjav povzemamo, da se je podčelje čutilo podrejeno in odrinjeno od ptujске »nemške trdnjave«. Tako so »občinski odborniki in posestniki« Sv. Bolfenka v Slovenskih goricah (Trnovska vas) v svoji izjavi obsodili »postopanje« uradništva in policije Ptuja na tamkajšnjem, že omenjenem februarškem političnem shodu. Mnogi tudi ostro obsojajo »nepošteno ravnanje« Okrajnega zastopa ptujskega, ko je ta decembra 1917 na seji občinskih predstojnikov »izsilil« njihove podpise proti majniški deklaraciji, v izjavah za deklaracijo so posamezne občine (Kicar, Podvinci) svoje podpise tudi »preklicale«. ³⁵

Deklaracijsko gibanje na ptujskem območju je potrebno povezovati z objektivnimi pogoji. Marsikje se je prebivalstvo ob majniški izjavi komaj politično vzdramilo; pojma samoodločbe ni moglo razumeti. »Mi ostanemo Avstrijski Jugoslovani!«, so zapisali podpisniki izjave v župniji Sv. Barbara v Halozah (Cirkulane). V priloženem pismu k podpisni poli občinski odbor Kog 27. dec. 1917 med drugim pravi, da je

»vojni čas naše hribovsko, doslej več ali manj indiferentno ljudstvo v političnem oziru zelo izšolal in povzročil tudi tukaj preobrat v mišljenju in nazorih.«³⁶

Sicer pa so podatki za posamezne občine v okraju pomanjkljivi. Veliko je tudi krajev, o katerih ni poročil. Dejstvo, da se niso odzvale vse občine, lahko pojasnimo tudi z avstrijskim volilnim sistemom, davčno razrednim volilnim redom, ki je omogočal v občinah s slovenskim večinskim, a siromašnim prebivalstvom prevlado imovitejših Nemcev, se pravi manjšine v občinskih zastopstvih. Slednje in dejstva, da je bilo veliko moških v vojski in da prav vse izjave le niso v ohranjenem arhivskem fondu, velja upoštevati v seštevku podpisnikov za majniško deklaracijo. Za primer navedimo nekaj krajev: Občinski zastop Središče ob Dravi se je že v decembru 1917 zavzel za »ujedinjenje vseh Jugoslovanov« pod habsburškim okriljem, toda podpisne pole tržanov ni na voljo. Za kraj z močnim slovenskim jedrom ni verjeti, da se prebivalstvo ne bi odzvalo na deklaracijsko gibanje. Tudi nam ni znan odziv slovenskega Hardeka, ki je uspešno ključoval »nemškemu« Ormožu. Le skupna izjava prebivalcev občin Hardeka, Litmerka in Ormoža s 13,5% zbranimi podpisi opozarja, da politične pasivnosti ob deklaracijskem gibanju na tem območju ni bilo. Povejmo tudi, da skupne izjave občin Jastrebeci, Kog, Vitan in Vodrancej za manjšim številom podpisnikov ne gre posploševati, saj se je občinski odbor Koga že decembra 1917 izrekel za majniško deklaracijo, vitanski odborniki pa so omahovali.

Sicer pa so bili odzivi prebivalstva na majniško deklaracijo takile: v ormoškem sodnem okraju je izjave za deklaracijo podalo 15 občinskih odborov (45,4 %) od 33 občin, kolikor jih je štel okraj. Po številu zbranih podpisov izstopajo občine: Bratonečice (74,9 %), Grabe (69,03 %), Savci (96,2 %) in kraj Žvab (94,9 %) v občini Runeč; v teh krajih leta 1910 ni bilo nemško govorečega prebivalstva. Nasprotno pa je bil drugod odziv na majniško izjavo veliko manjši. Gre sicer za slovenske občine, a hkrati za zaostalo viničarsko območje, za kraje, odvisne od tujih lastnikov; tudi vpliva Ormoža ne moremo prezreti (1910. izven mesta v sodnem okraju 10,7 % nemško govorečih prebivalcev). Med občinami, v katerih so zbrali nekaj nad 10 % podpisov, so bile Sv. Miklavž (17,4 %), Šardinja (12,1 %), Vičanec (17,1 %) ter občini Mihalovce in Veličane (skupno le ok. 10 %).³⁷ Glede na število prebivalstva v sodnem okraju Ormož se je po zbranih podatkih izrekel za majniško deklaracijo 4.562 ali 21,9 % ljudi.

V ptujskem sodnem okraju se je opredelilo za deklaracijo Jugoslovanskega kluba 43 podeželskih občinskih odborov ali 54,4 %. Glede na število prebivalstva na tem območju je bilo zbranih 11.749 podpisov ali 23,9 %. Ob upoštevanju nekaj podpisnikov Mestne občine Ptuj na izjavi župnije Sv. Petra in Pavla je odstotek nekoliko višji. Največ podpisov so zbrali po občinah Sv. Lovrenc na Dravskem polju s kraji Apače (91,5 %), Pleterje (79,03 %) in Sv. Lovrenc na Dravskem polju (62,2 %), nadalje Pacinje s krajema Pacinje (100 %) in Spodnji Velovlek (67,7 %). Obe občini kažeta veliko aktivnost v deklaracijskem gibanju z izjemo vasi Dornava v občini Pacinje, kjer se je za majniško izjavo opredelilo le 6,7 % prebivalcev, pri čemer kaže upoštevati odvisnost marsikoga od veleposestnika in lastnika tamkajšnjega gradu Gvida Pongratza. Velik odmev na majniško deklaracijo beležimo v krajih Paradiž in Pohorje v občini Sv. Elizabeta (podružnična cerkev Sv. Barbare v Halozah) z 80 % podpisov, nato v občini Podvinci (77,4 %), na Polenšaku (67,4 %) in v kraju Zlatoličje (občina Sv. Janez na Dravskem polju – Starše), kjer se je opredelilo za deklaracijo 61,6 % ljudi. Na majniško izjavo so se odzvali v večjem številu tudi prebivalci občin Bišečki vrh, Dragovič, Kicar, Slomi, Sv. Marjeta niže Ptuja, Trnovski vrh in Zagorci. Povsem drugače je bilo v občinah Borovci (dober odstotek podpisnikov), Klaponci (11,7 %), Stoperce (14,7 %), Zavrc (15,7 %) in z nekaj nad 20 % zbranimi podpisi v občinah Pobrežje, Turški vrh, Vurberk ter v kraju Loka (občina Sv. Janez na Dravskem polju).³⁸

Zakaj takšno stanje, je težko natanko ugotoviti. Leta 1910 so našeli v občini Pobrežje 90 nemško govorečih prebivalcev (11,5 %) in mogoče je, da je prišlo v kraju do protideklaracijske propagande. Vpliv bližnjega Ptuja ni izključen. Pri opredeljevanju prebivalstva za deklaracijo je potrebno upoštevati nemško propagando uradnega Ptuja, viničarske odnose, splošno zaostalost haloških in slovenskogoriških krajev ter tamkajšnja prisotnost nemških lastnikov.

Primer rogaškega sodnega okraja, kjer se je manj kot 6 % prebivalstva izjasnilo za majniško izjavo, potrjuje, da so imele zaostale družbenogospodarske razmere svoj vpliv na prebujanje narodne zavesti in s tem na deklaracijsko gibanje. S tega območja poznamo le dve izjavi prebivalstva, in to v občinah Sv. Florijan (Stojno selo) s 30,5 % zbranih podpisov ter v Kostivnici (22,6 %). Dodajmo pa, da je izjavo Jugoslovanskega kluba na tem območju pozdravilo 13 (61,9 %) občinskih odborov z žetalškim župnikom in en Krajni šolski svet. Sodeč po zbranih podatkih, je bilo v sodnem okraju zbranih 725 podpisov, torej se je glede na število prebivalcev na majniško deklaracijo odzvalo 5,9 % ljudi.³⁹

V povzetku bo primerjava z rezultati deklaracijskega gibanja na območju slovenske Štajerske najzgovornejši dokaz o odmevnosti gibanja v ptujem političnem okraju. Na slovenskem Štajerskem je podalo zaupnico Jugoslovanskemu klubu 215 občin, od tega 71 (33 %) v ptujem okraju. Primerjava med številom zbranih podpisov nam tudi pove, da je bilo na slovenskem Štajerskem 72.038 podpisnikov, od tega je bilo zbranih podpisov v ptujem okraju 17.036 ali 23,6 % (glede na število prebivalcev v okraju 17,2 %).⁴⁰ Navedeni kazalci so tehten dokaz, da je bilo deklaracijsko gibanje pomemben korak v narodnem ozaveščanju prebivalstva na ptujem območju.

Opombe:#

- ¹ Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), Mestna občina (MO) Ptuj, šk. št. 238, Varia, dok. št. 1/786 z dne 11. 4. 1915 in št. 3936 Mob z dne 28. 2. 1917;
- ² Štajerc 1917/XVIII. (26. 8.), št. 34;
- ³ Slovenski gospodar 1917/II. (22. 11.), št. 17.
- ⁴ Glej op. 1, ZAP, dok. št. 1/7942 z dne 12. 11. 1916;
- ⁵ Štajerc 1917/XVIII. (2. 9.), št. 35.
- ⁶ Obsejni fond deklaracijskih izjav iz ptujkega okraja hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru (PAM). Izjava z ormoškega območja so v Arhivu Republike Slovenije (Jugoslovanski klub na Dunaju, Majniška deklaracija, podpisi Ormož z okolico).
- ⁷ Vekoalav Spindler, Od majske deklaracije do Jugoslavije, Misel in delo 1938/IV., str. 161, 104–105;
- ⁸ Janko Pleteraki, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971, str. 138.
- ⁹ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, Maribor 1972, str. 104.
- ¹⁰ Štajerc 1918/XIX. (6. 1.), št. 1, (27. 1.), št. 4.
- ¹¹ Štajerc 1918/XIX. (3. 2.), št. 5, (17. 2.), št. 7.
- ¹² ZAP, MO Ptuj 1917, šk. št. 228, dok. št. 1110/1 – 1917.
- ¹³ Slovenski narod 1917/XXXIX. (2. 8.), št. 175.
- ¹⁴ Štajerc 1917/XVIII. (30. 12.), št. 52; 1918/XIX. (27. 1.), št. 4.
- ¹⁵ Slovenski gospodar 1917/II. (13. 12.), št. 50, (20. 12.), št. 51.
- ¹⁶ PAM, Acta declarationis faventia, 30. 5. 1917, Karton I., št. 1–219, leta 1917–1918, dok. I. št. 2 in II., št. 220–445, dok. II. št. 258, 331, 332/2.
- ¹⁷ Slovenski gospodar 1918/III. (7. 2.), št. 6 in (28. 3.), št. 13;
- ¹⁸ Straža 1918/X. (11. 3.), št. 20.
- ¹⁹ Slovenski gospodar 1918/III. (28. 2.), št. 9, (7. 3.), št. 10.
- ²⁰ Štajerc 1918/XIX. (27. 1.), št. 4, (24. 2.), št. 8, (31. 3.), št. 13, (7. 4.), št. 14.
- ²¹ Štajerc 1917/XVIII. (1. 7.), št. 26, (16. 6.), št. 24, (28. 7.), št. 29.
- ²² ZAP, MO Ptuj 1918, šk. št. 230, Spisi 1918, dok. št. 26/26 – 1918; Straža 1917/IX. (2. 8.), št. 31.
- ²³ ZAP, MO Ptuj 1917, šk. št. 227, Spisi 1917, dok. št. 87/8 – 1917.
- ²⁴ ZAP, MO Ptuj 1917, šk. št. 229, dok. št. 1355/27 – 917.
- ²⁵ Prav tam, dok. št. 1355/29, 1355/32a, b – 917 in 1355/33 – 917.
- ²⁶ Prav tam, dok. št. 1355/28 – 917;
- ²⁷ Slovenski gospodar 1918/III. (14. 2.), št. 7, (21. 2.), št. 8, (7. 3.), št. 10, (13. 6.), št. 24;
- ²⁸ Štajerc 1918/XIX. (14. 4.), št. 15.
- ²⁹ Štajerc 1918/XIX. (14. 4.), št. 15.
- ³⁰ Slovenski gospodar 1918/II. (21. 2.), št. 8, (7. 3.), št. 10, (13. 8.), št. 24.
- ³¹ Glej op. 4, Janko Pleteraki, str. 236 in op. 5, str. 106;
- ³² Silvo Kranjec, Slovenci na poti v Jugoslavijo, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 56.

²⁴ Glej op. 19, dok. št. 1355/34 – 917 in dok. št. 1609;

Slovenski gospodar 1918/III. (14. 2.), št. 7.

²⁵ Prav tam, dok. št. 1609 z dne 27. 2. 1918;

Slovenski gospodar 1918/III. (14. 2.), št. 7, (19. 5.), št. 20

²⁶ Štajerc 1918/XIX. (2. 6.), št. 22;

Slovenski gospodar 1918/III. (30. 5.), št. 22

Skozi 7 vojnih posojil je iz ptujskega političnega okraja odteklo 27 300.000 K

²⁷ Štajerc 1918/XIX. (23. 6.), št. 25

²⁸ ZAP, MO Ptuj, šk. št. 230, Spisi 1918, dok. št. 40/7; šk. št. 232, Spisi 1918, dok. št. 609/1 – 1918; šk. št. 233, dok. št. 1046 – 1918.

²⁹ Glej op. 4, Janko Pleterški, str. III in 114.

³⁰ Glej op. 12, Karton I. ... dok. I št. 3, 125, 145, 189/I, 195; Karton II.

Štajerska, št. 220–445, leta 1917–1918, dok. II. št. 254, 299, 341, 418/1, 436

³¹ Glej op. 12, Karton I. ... dok. I. št. 191/3, dok. II. št. 267, 287, 314/1, 379/2;

Slovenski gospodar 1918/III. (21. 2.), št. 8, (26. 3.), št. 24

³² Glej op. 12, Karton I. ... dok. I. št. 191/3; Karton II. dok. št. 287, 288 – 1, 379/2.

³³ Glej op. 12, Karton II. ... dok. II. št. 267, 348/3, 288/2, 290.

³⁴ Glej op. 12, Karton I. ... dok. št. I. 2. 10/I, 119/I; Karton II. ... dok. št. II. 206/1 – 8, 388, 427, 436;

Slovenski gospodar 1918/III. (21. 2.), št. 8;

Strazha 1918/X. (11. 2.), št. 12, (18. 2.), št. 14

³⁵ Glej op. 12, Karton II. ... dok. št. II. 300/1 – 8, 387, 421;

Slovenski gospodar 1918/III. (3. 1.), št. 1.

³⁶ Glej op. 12, Karton I. ... dok. št. I. 2, 143; Karton II. ... dok. št. 263/1, 331, 340, 386, 388

³⁷ Glej op. 12, Karton I. ... dok. št. I. 10/I, 145.

³⁸ Specijalni krajevni repertorij za Štajersko IV., Dunaj 1918, str. 3, 119–121;

Arhiv Republike Slovenije, Jugoslovanski klub na Dunaju, Majniška deklaracija, fas. 17, podpis: Ormož z okolico

³⁹ Podatki so relativni. Če upoštevamo, da je bilo iz političnega okraja na frontah leta 1917 ok. 15 tisoč mož, da med podpisniki ni bilo otrok, bi bil odstotek podpisnikov znatno višji

⁴⁰ Glej op. 12, Karton I. ... dok. št. I. 219, Karton II. ... dok. št. 254, 299, 314/1, 320, 348/1.

Glej op. 5, str. 102.

DEKLARATIONSBEWEGUNG 1917/18 AUF DEM GEBIET DES POLITISCHEN BEZIRKS PTUJ

Zusammenfassung

Die rückständigen gesellschaftswirtschaftlichen Verhältnisse, der Druck des deutschen Kapitals und die Germanisierung, all das beeinflusste in Bezirk Ptuj das Erwachen des nationalen Bewusstseins. Für die mehrheitliche slowenische Bevölkerung auf dem Lande (gut 95%), welche den deutschen Posten von Ptuj und Ormož umgab, klang die deutsche Sprache fremd; ihr Geschlecht sah sie in ihrer Muttersprache. Deswegen ist das Verhältnis in der nationalen Struktur der Bevölkerung nicht schon als Widerspiegelung des nationalen Bewusstseins zu verstehen. Neben dem gegenwärtigen Steiertum dämpfte insbesondere die deutsche wirtschaftliche Herrschaft das Nationalbewusstsein beim slowenischen Volk und deswegen gab es auch Fälle des nationalen Renegatentums. Parallel dazu hat die fortwährende Unterordnung und Verachtung der Slowenen mittels moralischer Unterstützung der nationalen Vereine zu Beginn dieses Jahrhunderts das Slowenentum zum Widerstand aufgerufen.

Den Wendepunkt im Erwachen des nationalen Bewusstseins stellte auch die Bewegung um die Maierklärung, hervorgebracht auf den Volksversammlungen und bei den Unterschriftensammlungen für die Deklaration. Obwohl es notwendig ist das Echo auf die Deklarationsbewegung auch mit den Positionen der Kirche auf dem Lande zu verbinden, bedeuten aber die zahlreichen Unterschriften für die Maierklärung neben den Folgen, verursacht durch den Weltkrieg, die Antwort der slowenischen Bevölkerung auf das Treiben des heimischen Deutschtums. Dieses antwortete mit einer scharfen antislowenischen Jagd in dem Blatt »Steirer, mit Verfolgung der Sammler von Unterschriften für die Maideklaration, mit der Ptujer Tagung der »Steirerpartei« sowie mit »Deutschen Sprachabenden« in Ptuj, was in der Zeit, als die Habsburger Monarchie vor der historischen Entscheidung stand, zur Festigung des deutschen Geistes beitragen sollte.

Der Vergleich der Resultate der Deklarationsbewegung auf dem Gebiet des slowenischen Teils der Steiermark beweist, dass die Bewegung auf dem Gebiet von Ptuj einen bedeutenden Schritt nach vorn hinsichtlich des Nationalbewusstseins der Bevölkerung bedeutete. Im slowenischen Teil der Steiermark gaben 215 Gemeinden dem Jugoslawischen Klub das Vertrauensvotum, davon 71 (33%) aus dem politischen Bezirk Ptuj; im slowenischen Teil der Steiermark sammelte man 72.038 Unterschriften, davon im politischen Bezirk Ptuj 17.036 oder 23,6%.

II - št. 332/1

Zapisnik

Podpisani, občinski odborniki občine Slovenj vas
 se izrekljajo za najmočnejšo deklaracijo naših
 poslancev. Izreka se njim popolno zaupanje
 ter njih navdušenjem najpodpirajo našega
 minoljubnega cesarja Karola in cesarice.
 Čisto da se doseže s tem prej tako zahelani mir
 prodeklariramo pa proti postopanju okrajnega
 zastopa Ptujskega kotere je strasil naše
 zupane skoko namišljeno vero s sabi ker
 njih je stem mnogo premočil, in peat se je
 pritisnil na kdhtvo prviga svetovalca.

Slovenj vas dne 28/1 1918

Andrej Glanberger ~~Franc P. V.~~
 Franc Jeranko ope se

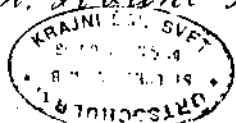
Lavronia Franc J. V. Lavon
 Andrej Kaplan
 Stefan Turnšek
 Karl Martin
 Janes Kainarberger
 Janes Rodovšek

I - št. 191/3

Izjava.

Podpisani krajni šolski svet
in učiteljska se v polnem obsegu pri-
druži jugoslovanski majniški de-
klaraciji.

Lj. Laurenc N. g., dne 27. 1. 1948.

Jozef Linko

J. Farkas

Marja Farkasová

Stefanija Farkasová

Jane Horvat

Bož. Horvat

A. Regulan

Jok. Leha

Jane Mušič

Jane Leh

Jane Prater

Franc Kof

Janja Maršič

DEJAVNOST DR. KARLA VERSTOVŠKA V DEKLARACIJSKEM GIBANJU IN PREVRATNEM ČASU 1918–1919

Milan Ževart*

UDK 323.1(497.12)»1918/1919«:929 Verstovšek K.

ŽEVART Milan: Dejavnost dr. Karla Verstovška v deklaracijskem gibanju in prevratnem času 1918–1919. (Die Tätigkeit von dr. Karel Verstovšek in der Deklarationsbewegung und in der Umsturzzeit 1918–1919). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, str. 271.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor obravnava pomembno vlogo prof. dr. Karla Verstovška, ki je bil v obravnavanem času eden od prvakov Slovenske ljudske stranke na Stejerskem, in to v gibanju za podporo izjavi Jugoslovnskega kluba poslancev v državnem zboru na Dunaju oz. v deklaracijskem gibanju ter v času, ko je bil Verstovšek od 28. 9. 1918 predsednik dva dni prej ustanovljenega Narodnega sveta za Stejersko.

UDC 323.1(497.12)»1918/1919«:929 Verstovšek K.

ŽEVART Milan: The activity of dr. Karel Vestovšek during the declaration movement and the overthrow times of 1918–1919. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, p. 271.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author considers the significant role of dr. Karel Verstovšek, who was at the asid times among the leaders of the Slovenian People's Party (SLS) in Styria, in the movement for support to the statement of the Yugoslav Club in the State Parliament in Vienna, viz. in the Declaration Movement and at the time when Verstovšek was the president of the National Council for Styriaas of 28 September, 1918, established two days earlier.

Za razpravljanje o dejavnosti dr. Karla Verstovška v deklaracijskem gibanju in prevratnih dneh 1918–1919 je na voljo kar dosti virov in literature. Gradivo je pa pomanjkljivo zaradi tega, ker Verstovšek, ki je že dalj časa bolehal, ni napisal kakega daljšega pričevanja. Šele v postelji – 4 dni pred smrtjo – je 19. marca 1923 zvečer narekoval kratko izjavo, ki jo je stenografiral teolog in zgodovinar dr. Franc Lukman, v latinico pa jo je prepisal prof. Janko Glazer.¹

Že zgodaj se je pojavilo vprašanje, kdo ima večje zasluge, dr. Verstovšek ali general Maister ali še kdo drugi. Lojze Penič, ki je 1959. leta prvič pisal o boju za severno mejo, ni hotel razsojati o tem vprašanju. Zapisal pa je, da sta v Mariboru obe slovenski stranki, in to Slovenska ljudska stranka in Jugoslovanska demokratska stranka, brez pridržkov sodelovali in si prizadevali za skupni cilj – za priključitev Maribora Sloveniji in Jugoslaviji. Navedel pa je tudi, da so se kmalu začeli strankarski prepiri o zaslugah za osvoboditev Maribora.² Danes prevladuje presoja, da

* Dr. Milan Ževart, ravnatelj Muzeja narodne osvoboditve Maribor, v pokoju.

je general Maister s svojim drznim nastopom 1. novembra 1918 in s svojimi nadaljnjimi ukrepi rešil Maribor in znaten del slovenske Štajerske. Izrazito je tako stališče v svojih delih zastopal najvidnejši raziskovalec bojev za severno slovensko mejo Lojze Ude.³

Vprašanje zaslug pri obravnavi prevratnih dogodkov na slovenskem Štajerskem in še posebej v Mariboru le ni preveč pomembno. Pomembni so celota dogajanj in njeni rezultati. Vendar se vprašanje zaslug še vedno pojavlja.

Janez J. Švajncer, glavni urednik obsežnega zbornika Boj za Maribor 1918 do 1919, ki ima tudi naslov Maistrov zbornik in je izšel ob 70-letnici bojev za severno mejo, je v Uvodu upravičeno zapisal, da je gradivo za spominski del zbornika, ki naj bi izšel 1958. leta, popolnoma obšlo nekaj zares odločilnih osebnosti iz prevratnih dni 1918–1919 in pri tem na prvem mestu omenil Verstovška. V opombi v zvezi z objavo Verstovškove izjave v omenjenem zborniku je Švajncer zapisal, da je bil Verstovšek v prelomnih dneh 1918 v Mariboru nedvoumno odigral eno izmed najbolj odločilnih vlog in da so zasluge Narodnega sveta in Verstovška nesporne.⁴ Navedeno v znatni meri velja tudi za Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919.⁵ Na proslavi ob 75-letnici bojev za severno mejo, ki je bila 30. oktobra 1993 v Mariboru, je bil Verstovšek brez osnove in brez potrebe na neprimeren način prikazan kot neodločnež, ki je v prevratnih dneh samo oviral potrebne akcije.⁶

Spodobilo se je in prav je bilo, da so Slovenci posvetili generalu Maistru veliko pozornost. O njem so pisali literarna dela, zgodovinoepisne razprave in poljudne članke. Z verzi se mu je 1920. leta poklonil Oton Župančič. V zbirki Znameniti Slovenci je izšla tudi monografija Rudolf Maister, ki jo je napisal dr. Bruno Hartman.⁷ Po Maistru se imenujejo ulice ter trgi, nanj spominjajo kar številna spominska znamenja v več krajih. V Zavrhu so mu postavili stalno spominsko razstavo in še bi lahko kaj našteali. Ni pa pravično, da je dr. Verstovšek, če izvzamemo zgodovinoepisje, ki pa mu tudi ni bilo vedno naklonjeno, ostal pozabljen. Vse, kar ima, je to, da nosi v Mariboru malo pomembna ulica njegovo ime. Tudi v Verstovškovem rojstnem kraju Velenju, kjer je bilo ulic za poimenovanje na pretek, nič ne spominja na Verstovška.⁸

Dokaj objektivno sta bili vloge Verstovška in Maistra predstavljeni na razstavah, ki jih je ob okroglih obletnicah bojev za severno slovensko mejo v vedno večjem obsegu postavljala Muzej narodne osvoboditve Maribor. Pri postavitvi prve razstave ob 40-letnici omenjenih bojev 1958. leta sta muzeju s svojim znanjem in z izbiro gradiva bistveno pomagala Lojze Ude in Antoša Leskovec.⁹

Verstovška so nemški nacionalisti ostro napadali že pred njegovo intenzivno dejavnostjo v deklaracijskem gibanju. Ob 50-letnici izhajanja je Marburger Zeitung dne 30. 12. 1911 – šlo je za jubilejno številko – ugotavljal, da je začel izhajati v času, v katerem bi bila dr. Anton Korošec in dr. Verstovšek pri štajerskih Slovencih na podeželju še nemogoča prikazen. Tedaj je bil namreč še čas sožitja, četudi so se že pojavljale klice Nemcem sovražne jugoslovanske propagande. Toda škof Slomšek je imel še vajeti v rokah in tudi njegov naslednik se je že zoperstavljal nacionalistični dejavnosti svojega klera.¹⁰ Marburger Zeitung je Verstovška 28. marca 1912 prištel med apostole sovraštva do Nemcev, in to v zvezi z njegovim govorom državnem zboru dva dni prej.¹¹

Pri presoji Verstovškovega delovanja je treba upoštevati celotno obdobje njegove narodnopolitične dejavnosti in še zlasti obdobje deklaracijskega gibanja, v katerem je bil Verstovšek zelo dejaven. O tem gibanju imamo že kar dosti napisano. Tu naj omenim le prispevke Lojzeta Ude, ki vsebujejo tudi pomembna metodološka opozorila za nadaljnje raziskave. Ude je prišteval k deklaracijskemu gibanju tudi upore slovenskih vojakov, ki časovno sovpadajo z vrhuncem tega gibanja, in nave-

del svoje razloge za tako oceno uporov.¹² Vodilni aktivisti deklaracijskega gibanja in med njimi tudi Verstovšek niso imeli kake neposredne povezave z vojaškimi upori in zato mi tega problema ni treba obravnavati.

Dr. Janko Pleterški je v svoji knjigi Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo zapisal, da se je glede nadržbnosti pri obravnavi deklaracijskega gibanja v glavnem naslanjal na razpravo Lojzeta Udeta, ki je bila objavljena v Zgodovinskem časopisu 1970 leta.¹³ Zadnja je objavila obsežnejšo razpravo o deklaracijskem gibanju Vlasta Stavbar.¹⁴ Kljub številnim prispevkom se lahko strinjamo s trditvijo dr. Pleterškega, da bo treba celoto tega gibanja še raziskovati po vseh možnih virih.¹⁵ Tu ne bi bilo primerno, da bi prikazal svoje videnje bistva in pomena deklaracijskega gibanja.

Dejavnost dr. Verstovška, ki je bil eden od prvakov Slovenske ljudske stranke na Štajerskem, je v deklaracijskem gibanju povezana zlasti z deklaracijskimi zborovanji, shodi ali tabori, in to zlasti na območju, kjer je bil izvoljen za poslanca. Kot član jugoslovanskega kluba poslancev je Verstovšek povezan z nastankom majniške deklaracije. Predlagal naj bi tudi redakcijski odbor za tako besedilo deklaracije, ki bi bilo sprejemljivo za vse člane omenjenega kluba. Podatek o tem je v zapisku seje kluba z dne 29. maja 1917. Avtor zapiska je bil liberalec dr. Vladimir Ravnihar. O tem najdemo navedbe tudi v literaturi. Po dr. Momčilu Zečeviču povzemam, da sta navedeni podatek v Ravniharjevem zapisu zanikala dr. Šušteršič in dr. Korošec, češ da je redakcijski odbor predlagal Korošec.¹⁶

Verstovškovo dejavnost v zvezi z deklaracijskimi shodi bi se dalo kar obsežno opisati in oceniti, a dovolj bo kratek prikaz. Dne 17. in 19. marca 1918 so bili na Štajerskem trije veliki shodi, in to v Žalecu, Šentilju pod Turjakom in v Slovenskih Konjicah. Shod v Šentilju, ki ga je sklical Verstovšek, je bil 17. marca. Po poročilih slovenskih časnikov se je v Šentilju zbralo kar veliko ljudi iz Mislinjske doline, predvsem iz zgornje, a tudi iz dobrnske župnije. Zborovanje je bilo zaradi številnih udeležencev na prostem. Dr. Verstovšek, ki so ga zborovalci z navdušenjem pozdravili, je v svojem govoru pojasnil tedanji politični položaj, razpravljal o gospodarskih težavah, ki jih je zakrivila krvava vojna, razložil pomen deklaracijskega gibanja in govoril o krivicah, ki jih trpi slovenski narod, ter poudaril, da hočejo biti Slovenci

Družmirje ob prepovedanem shodu 30. maja 1918

gospodar na svoji zemlji. Ko se je zahvalil za zaupanje, je povedal, da bodo poslanci v državnem zboru lažje odločno nastopali za pravice jugoslovanskega naroda, ker vidijo, da vse ljudstvo stoji za njimi. Zborovalci so se z navdušenjem izrekli za majniško deklaracijo. Ko so Verstovšku izročili izjave za deklaracijo, je le-ta vzel na znanje tudi pritožbe in prošnje za pomoč.¹⁷ V zvezi z omenjenim shodom je zašel v literaturo napačen podatek. Lojze Ude navaja dva deklaracijska shoda v Šaleški dolini, in to v Šentilju pri Velenju, ki naj bi bil 17. marca, in deklaracijski tabor v Družmirju, ki je bil konec maja, ne omenja pa pomembnega shoda v Velenju. V šaleškem Šentilju shoda 17. marca ni bilo. Tam je bil 1. aprila 1918 občni zbor Izobraževalnega društva, na katerem je govoril dr. Josip Hohnjec, ki od 1964. leta počiva na starem velenjskem pokopališču, kjer so pokopani tudi Verstovškovi starši. Tudi udeleženci omenjenega zbora so se izrekli za deklaracijo. Po Udetu je navedeni napačni podatek povzel dr. Pleterski.¹⁸

Dne 25. marca 1918 je bil deklaracijski shod v Verstovškovem rojstnem kraju Velenju, in to na prostem pri društvenem domu Katoliškega prosvetnega društva pod šmartinsko cerkvijo. Za predsednika zbora je bil izvoljen župan velenjske občine Josip Skaza, za podpredsednike pa vsi ostali navzoči župani šaleških občin. Po časopisnih poročilih naj bi bilo na shodu od 1500 do 2000 ljudi. Govoril je dr. Verstovšek. Po njegovem govoru so se zborovalci soglasno izrekli za majniško deklaracijo in izrazili popolno zaupanje dr. Antonu Korošču in svojemu poslancu Verstovšku. Bilo je veliko navdušenja in kot je poročal Slovenski gospodar: »Živijo klici so doneli proti nemčurskim gnezdom v dolini...«. ¹⁹ S tem v zvezi je treba omeniti, da Velenje sodi med tiste trge na slovenskem Štajerskem, ki so pred 1. svetovno vojno imeli vedno slovensko večino, četudi je ponemčevanje postopoma napredovalo.²⁰ Velenjska občina je bila kot vse druge občine Šaleške doline, razen občine Šoštanj – mesto, v slovenskih rokah. Razen omenjene šoštanjske občine so se vse občine v Šaleški dolini izjavile za majniško deklaracijo. Zanj se je izrekel tudi okrajni odbor Šoštanj. Izjava tega odbora je bila sprejeta 9. januarja 1918 na plenarni seji okrajnega zastopa Šoštanj. Sicer pa je deklaracijsko gibanje v Šaleški dolini postalo množično gibanje, in to tudi zaradi dejavnosti Verstovška.²¹

Po shodu v Velenju je Verstovšek odšel v Mozirje, kjer je govoril zborovalcem iz trške in okoliške občine Mozirje in iz Rečice. Mozirski shod je bil na hitro sklican, a je nanj le prišlo kar precej ljudi. Verstovšek je v svojem govoru orisal splošni položaj in poročal o gospodarskih ter političnih vprašanjih, ki so jih obravnavali v državnem zboru.²²

Na belo nedeljo 7. aprila 1917 je bil znameniti shod štajerskih in koroških Slovencev v Šentjanžu pri Dravogradu, ki ga je sklical poslanec Verstovšek, glavni govornik pa je bil dr. Anton Korošec. Andrej Oset je v svojih spominih na vojna leta in prevrat v Mežiški dolini zapisal, da sta on in delavec Franjo Lešnik iz Guštanja dala pobudo za shod ob koroški meji dr. Korošču, dr. Verstovšku in dr. Vekoslavu Kukovcu, in to v Mariboru.²³ Zamisel o shodu ob deželni meji je predvidevala skupno manifestacijo Slovencev iz Koroške in Štajerske, ki naj bi pokazala, da Slovenci ne priznavajo več deželnih mej. Shod ob deželni meji je bil tudi posledica predvidevanja, da na Koroškem tak shod ni mogoč. Na shod v Šentjanžu so vabili slovenski časniki, na odhod v Dravograd pa je mariborske Nemce pozvala tudi Marburger Zeitung. Na shod je prišlo prek 2000 Slovencev in nekaj nad 200 Nemcev in nemčurjev iz Maribora, z območja Dravograda in še iz drugih krajev Koroške, a tudi iz Šaleške doline. Navzoč je bil tudi urednik časnika Marburger Zeitung Norbert Jahn. Nemški nacionalisti so prišli na shod med Koroščevim govorom z namero, da bi ga razbili. Od dr. Verstovška so zahtevali, naj dovoli govoriti tudi njihovim predstavnikom, a Verstovšek tega ni upošteval. Kot je znano, je prišlo na shodu do pretepa s palicami, poleni in latnicami. Nemci so precej pretepeni morali pobegniti. Vladni

Del množice na prepovedanem shodu v Družmirju 30. maja 1918

komisar je nato po krajšem oklevanju le prepovedal nadaljevanje shoda. Verstovšek je razburjene zborovalce pozval, naj upoštevajo ukaz oblasti, a je nato predlagal potrditev resolucije za majniško deklaracijo. Zanj so se udeleženci shoda izrekli z velikim navdušenjem. Celovski Mir je poročal, da sta na shodu Korošec in Verstovšek zahtevala tudi ustanovitev slovenske narodne garde oziroma straže. Marburger Zeitung je z naslovom poročila o dogajanjih v Šentjanžu označila tamkajšnji shod za Koroščevo državljansko vojno in krvavi tabor.²⁴

Tudi shod v Šentjanžu je vplival na spremembo stališča avstrijske vlade do deklaracijskih shodov. Sprememba se je kmalu pokazala tudi v zvezi z dogodki v Družmirju pri Šoštanju. Shod v tej lepi in kar bogati vasi, ki je danes ni več, je bil prepovedan. Pripravljali so ga za prvo obletnico majniške deklaracije, za 30. maj. Priprave so bile velike, saj so se organizatorji trudili, da družmirski shod ne bi ostajal za žalskim. Nemci in nemčurji pa so se trudili, da bi bil shod prepovedan. Prepoved je prišla le nekaj dni pred napovedanim shodom. Verstovšek se je v Gradcu in na Dunaju pritožil zoper prepoved, a ni ničesar dosegel.

Oblast je že dan pred navedenim shodom poslala v Šoštanj nad 30 orožnikov, naslednjega dne dopoldne pa še vojaštvo. S spremstvom je prišel v Šoštanj tudi okrajni glavar dr. Haggenuer in se nastanil v Nemškem domu. Najprej je prišlo do incidenta ob prihodu vojakov na železniško postajo v Šoštanju. Orožniki so zasedli glavne dohodne poti Družmirju in zavračali ljudi, ki so prihajali na prepovedani shod. Po stranskih poteh pa je prišlo na zborovalni prostor veliko ljudi – po poročilih slovenskih časnikov več tisoč, in to iz Šaleške, Mislinjske in Savinjske doline, a tudi s Koroškega. Zaradi prepovedi shoda nanj povabljeni poslanci razen Verstovška niso prišli. Verstovšek je bil namreč prepričan, da bodo ljudje kljub prepovedi prišli v Družmirje. Ko so se vojaki z bajoneti na puškah približali zborovalcem, je Verstovšek protestiral pri navzočih predstavnikih oblasti in zahteval odstranitev vojaštva. V tem je Verstovšek uspel. Udeleženci shoda so od 14. do 19. ure vztrajali na zborovalnem prostoru. Verstovšek je med pevsкими točkami trikrat govoril in povedal, kar je mislil. Zborovalci so z dvigom rok prisegli, da ne bodo

odjenjali »od zahteve po lastni jugoslovanski državi«. Verstovšek je nato zbranim zaklical: »Narod, raduj se! Slovan gre na dan.«²⁵

V zvezi z zadnjim deklaracijskim shodom v Šaleški dolini naj povemo, da se je v času deklaracijskega gibanja tudi zaradi Verstovškovega delovanja tam močno utrdilo prepričanje, da ravna Avstrija z njimi mačehovsko. V izjavi škalskih občanov oziroma župljanov je bilo to povedano takole: »Krivično je bilo, da so uradi nastavljali med nami oblastnike, s katerimi se nismo mogli sporazumeti radi njihovega neznanja našega jezika . . . Zanemarjali so se naši kraji, gospodarstvo in v izobrazbi, zatajevalo se je naše ime z vrivanjem tujejezičnih in z zatiranjem slovenskih napisov.«²⁶ Odnosi med Slovenci in Nemci so se močno zaostrili. Dne 14. aprila 1918 so Nemci v Šoštanjnu napadli vlak, v katerem so dekleta in fantje prepevali Hej Slovani. V Šaleku je pri domačiji kmeta Petra Špitala vihrala slovenska zastava. Nemci so jo hoteli sneti, a so bili odbiti.²⁷

Potem ko je Verstovšek konec julija 1918 v državnem zboru izredno ostro kritiziral Seidlerjevo vlado, je kljub prepovedi shoda v Družmirju za 25. avgust napovedal shod v Radmirju v Zgornji Savinjski dolini, ki ga je oblast tudi prepovedala. Za temeljito obveščanje ljudi o prepovedi shoda je poskrbel vodja politične ekspoziture v Mozirju dr. Michl, Verstovšek pa je po prepovedi shoda povabil ljudi na romanje k božjepotni cerkvi sv. Frančiška v Radmirju. Oblast je na predvečer romanja zbrala na Ljubnem okoli 30 orožnikov, ki so potem odšli v Radmirje. Karla Verstovška so opozorili, da ne sme spregovoriti niti besedice, in dr. Michl je bil Verstovšku stalno za petami. Verstovšek pa ga je, kot je poročal Slovenski gospodar, gonil sem in tja. Ljudje so hudomušno pripominjali, da ima poslanec Verstovšek dvonožnega uniformiranega čuvaja. Pri sv. Frančišku se je zbralo veliko ljudi iz Zgornje Savinjske in Zadrecke doline. Ljudje so prepevali domoljubne pesmi in vzklikali: »Živela Jugoslavija, živel jugoslovanski klub, živio Verstovšek.«²⁸

Verstovšek je uporabil razne prilike za propagiranje majniške deklaracije. Tako je 13. februarja 1918 v Narodnem domu v Mariboru govoril delegatom Zveze južnoštajerskih obrtnih zadrug. Po njegovem govoru so udeleženci zbora izrekli zaupanje jugoslovanskemu klubu poslancev in odobrili deklaracijo z dne 30. maja 1917.²⁹

Po ustanovitvi Narodnega sveta v Ljubljani sredi avgusta 1918, katerega član je bil, je dr. Verstovšek z razpravo sodeloval na sestanku navzočih poslancev jugoslovanskega kluba ter čeških in poljskih poslancev.³⁰

Dne 26. septembra 1918 je bil ustanovni občni zbor Narodnega sveta za Štajersko. Dva dni zatem se je na 1. seji konstituiral njegov odbor. Predsednik je postal dr. Karel Verstovšek, podpredsednik pa liberalec dr. Franjo Rosina. Po prevratu, ko je Verstovšek postal član Narodne vlade SHS v Ljubljani, ga je na sejah sveta, kadar je bil odsoten, nadomeščal dr. Josip Hohnjec, ki je bil na 11. seji narodnega sveta 8. novembra 1918 izvoljen za njegovega drugega podpredsednika.³¹ Ob ustanovitvi in na naslednjih sejah Narodnega sveta za Štajersko so obravnavali med drugim določitev narodne meje, ustanavljanje krajevnih narodnih svetov in narodnih straž na Spodnjem Štajerskem in 28. septembra imenovali vodilne ljudi za določitev narodne meje na štajerskem in prekmurskem odseku ter nato zahtevali za jugoslovansko državo vse tisto ozemlje dotedanje kronovine Štajerske, kjer je v zadnjem stoletju živelo slovensko ljudstvo, in to ne oziraje se na ponemčenje navideznih jezikovnih otokov Maribora, Marenberga, Celja, Ptuja, Radgone in drugih. Dosti so razpravljali o prehrani. Dne 24. oktobra je predsednik Narodnega sveta Verstovšek okrožnim glavarjem prepovedal pošiljati rekvirirana živila zunaj Spodnje Štajerske.³² Vprašanje živil je bilo sredstvo pritiska na Nemce.

Narodni svet za Štajersko in njegov predsednik sta vsekakor opravila pomembno delo. Pomemben je bil tudi njegov dosežek pri prevzemanju oblasti. Dne

1. novembra 1918 so na slovenskem Štajerskem in tudi v Mariboru začeli delovati slovenski okrajni glavarji, kar je bila predvsem Verstovškova zasluga. Tega dne je Verstovšek podpisal okrožnico Narodnega sveta za Štajersko, namenjeno vsem župnijskim uradom in županstvom na Spodnjem Štajerskem. Zaprošil jih je, da seznanijo ljudi z naslednjim: »Narodni svet za Spodnjo Štajersko je prevzel danes vlado. Nastanjeni so sami slovenski okrajni glavarji, ki jim je podrejena tudi žandarmerija. Slovensko vojaštvo je priseglo na jugoslovansko domovino.« Ker je bila v Ljubljani že ustanovljena Narodna vlada SHS, je Narodni svet za Štajersko 1. novembra izdal še proglas o tem, da je Narodni svet v Ljubljani prevzel vlado v vseh slovenskih deželah in da je imenoval slovensko ministrstvo, ki ima vso civilno in vojaško oblast, ter da je Narodni svet za Štajersko izročil vojaško oblast na Spodnjem Štajerskem generalu Rudolfu Maistru.³³

Narodni svet za Štajersko se je že pred 1. novembrom 1918 ukvarjal tudi s prevzemom vojaške oblasti in tudi zato je bil na njegove seje konec oktobra vabljen major Maister. Iz zapisnika seje Narodnega sveta 31. oktobra je razvidno, da je Ivan Glinšek pripravil načrte za narodno obrambo, ki jih je vzel v pregled Maister. Na seji sveta 31. oktobra je Verstovšek poročal o pogajanjih z mariborskimi vojaškimi oblastmi in povedal tole: »Nemški oficirji zahtevajo, da jih ne prisilimo do prisege in do trikolore in da lahko prosto gredo v Deutsch Österreich. To jim je zajamčil« – namreč Verstovšek.³⁴ O tajnih pogajanjih med polkovnikom Antonom Holikom, štacijskim poveljnikom v Mariboru, ter poslancem Verstovškom in majorjem Maistrom pred 1. novembrom piše tudi Franz Russ v svoji knjigi *Erinnerungen an Marburgskampf und Fall*³⁵ in trdi, da je bilo presenečenje 1. novembra posledica navedenih pogajanj. Kasneje je Narodni svet za Štajersko 11. novembra 1918 izvolil tudi tričlanski obrambni odsek ter sklenil, da se o njegovi ustanovitvi obvesti generala Maistra. Do tesnejšega sodelovanja med Maistrom in obrambnim odsekom Narodnega sveta pa ni prišlo. Člani obrambnega odseka so se namreč na 20. seji Narodnega sveta 20. novembra 1918 pritožili, da vojaško poveljstvo obrambnega odseka ne obvešča o svojih ukrepih in da zato ta odsek nima več pomena in naj se razpusti. Podpredsednik Narodnega sveta dr. Rosina je razpustitvi nasprotoval z zahtevo, da pride general Maister na vsako sejo obrambnega odseka. Naslednjega dne je dr. Rosina predlagal, da se zaradi nemške dejavnosti prekine seja sveta in skliče obrambni odsek.³⁶ Za potek nadaljnjih dogajanj je bilo pomembno to, da je Narodni svet 1. novembra 1918 na Maistrovo pobudo imenoval Maistra za generala. Ude je odlok o imenovanju Maistra za generala objavil v svoji knjigi *Boj za severno slovensko mejo 1918–1919* in podpisnike odloka razvrstil po naslednjem vrstnem redu: dr. Rosina, prof. Voglar, dr. Verstovšek. Že bežen pogled na izvirnik odloka pove, da je pravilni vrstni red tale: Verstovšek, Rosina, Voglar.³⁷ Vsekakor je glavno odgovornost za povišanje Maistra v generala prevzel Verstovšek kot predsednik Narodnega sveta za Štajersko in član Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki se je zaradi omenjenega imenovanja razburjala in nato ovirala Maistrove pobude in ukrepe. Verstovšek je povedal, da se je zaradi povišanja Maistra moral v Ljubljani zagovarjati. V zapisniku seje Narodne vlade SHS z dne 4. novembra 1918 piše: »Po poročilu iz Maribora se je imenoval major Maister – Vojanov za generala. Poverjenik dr. Pogačnik naj poverjenika Verstovška primerno podučí.« Narodna vlada je šele 1. decembra potrdila Maistra za polkovnika z naslovom in značajem generala.³⁸ Zaradi navedenega sodim, da dr. Franc Rozman ni storil nič napačnega, ko je v prispevku o Verstovšku v Slovenskem biografskem leksikonu zapisal, da je Verstovšek imenoval Maistra za generala. Blizu resnice je trditev v nekrologu, ki ga je objavil Slovenec ob Verstovškovi smrti, da je Verstovšek na svojo odgovornost imenoval Maistra za generala in tako rešil za Jugoslavijo obmejno ozemlje od Maribora do Špilja.³⁹ K temu moramo pripomniti, da v boju za mejo na Štajer-

skem ni šlo le za ozemlje med Mariborom in Špiljem, ampak za celotno štajersko Podravje.

O prevzemu vojaške oblasti v Mariboru si podatki v virih nasprotujejo. Tudi Ude je v svoji knjigi o boju za severno slovensko mejo z opombo opozoril na to, da si slovenski opisi dogodkov 1. novembra 1918 in še posebej glede Maistrove dejavnosti tega dne v marsičem in tudi bistveno nasprotujejo, ter hkrati povedal, da navedbe v nekaterih objavljenih in neobjavljenih opisih nasprotujejo njegovemu o risu poteka dogodkov. Od neobjavljenih prispevkov, ki niso v skladu z njegovim opisom, je Ude omenil le Verstovškovo izjavo in jo ocenil za neprepričljivo oziroma za izjavo, ki nasprotuje nekaterim dejstvom, znanim iz drugih virov, »kakor so Maistrovi opisi 1. novembra v Mariboru«. Ude je še navedel, da Verstovškova izjava daje vtis duhovne zmedenosti in očitne težnje povedati svetu, da pripada Verstovšku prvenstvo v boju za osvoboditev Maribora izpod nemškega gospostva. Naj tu omenimo, da je na prepisu Verstovškove izjave in na posebnem listu general Rudolf Maister zapisal svoje pripombe. Verstovšek je zapisovalcu njegove izjave Lukmanu naročil, naj njegovo izjavo objavi, ko se mu bo le-to zdelo primerno. Maister je s tem v zvezi zapisal, da če bi bilo v Verstovškovi izjavi vse res, potem navodilo o času, primernem za objavo, ne bi bilo potrebno. Verstovškovo napotilo o času objave njegove izjave pa je lahko imelo tudi druge vzroke. V zvezi z Verstovškovo trditvijo, da je v kritičnem položaju ocenil povišanje Maistra za generala za potrebno, podpredsednik dr. Rosina pa da je menil, da bi bilo dovolj imenovanje za podpolkovnika ali kvečjemu za polkovnika, je Maister zapisal pripombno, da ni bilo tako oziroma da se je njegovemu visokemu povišanju upiral Verstovšek, ne pa Rosina. S tem v zvezi je Maister še zapisal, da se je Verstovšek z omenjeno navedbo morda hotel »obrisati« očitka, da ga je prostovoljno imenoval za generala, kar ni povsem v skladu z Verstovškovo izjavo in Maistrovo pripombo.⁴¹

Udetov prikaz dogodkov 1. novembra 1918 v Mariboru se vsebinsko ujema s tem, kar je v svojih prispevkih povedal general Maister.^{41a} Če nakratko povzamemo Maistra in Udetu, je prevzem vojaške oblasti potekal takole: dne 1. novembra 1918 je štacijski poveljnik v Mariboru polkovnik Holik ob 6. uri zjutraj sklical sestanek častnikov in to najprej za 10. uro, nato pa za 8. uro dopoldne. Major Maister o premaknitvi ure sestanka ni bil obveščen, a na zahtevo stotnika Edvarda Vaupotiča so ga na sestanek poklicali. Na sestanku je Maister prekinil Holikovo izvajanje in prevzel vojaško oblast v Mariboru s tole izjavo: »Ne priznavam teh točk. Maribor razglašam za jugoslovansko posest in prevzeman v imenu svoje vlade vojaško poveljstvo nad mestom in v vsem Spodnjim Štajerskim«. Potem ko je Maister s svojim drznim nastopom uspel, je o svojem dejanju obvestil predsednika Narodnega sveta Verstovška, ki je nato prispel v meljsko vojašnico, kjer je potekal omenjeni sestanek častnikov. Maister ga je nemškim častnikom predstavil kot predsednika Narodnega sveta za Štajersko in se nato s polkovnikom Holikom, ki je že prej najavil svoj odstop, dogovoril o predaji njegove pisarne in hkrati častnikom naročil, naj ob 11. uri pridejo na okrajno glavarstvo. Verstovšek se je odpeljal nazaj v Narodni dom, Maister pa je na dvorišču meljske vojašnice zbrane vojake obvestil, da je prevzel vojaško oblast, in slovenske vojake pozval, naj vztrajajo v službi Jugoslavije. Vojaki nemške narodnosti so nato začeli odhajati, odšlo pa je tudi veliko Slovencev. Maister je nato odšel v Narodni dom, kjer so bili med drugimi predsednik, podpredsednik in tajnik Narodnega sveta za Štajersko. Na njegovo zahtevo ga je Narodni svet imenoval za generala, pri čemer se je po Maistrovem opisu Verstovšek obotavljal. Pred odhodom na okrajno glavarstvo je Maister razglasil, da naj slovenski vojaki ostanejo v vojašnicah. V zvezi s tem so kurirji – dijaki pohiteli k polkom oziroma v vojašnice z obvestilom, naj pride v Narodni dom vsaj po eden od slovenskih častnikov, a prišel je le topniški podčastnik Jožko Slobodnik z dvema

tovarišema, in to iz topniške vojašnice. Potem ko je Maister izdal navodila Slobodniku, se je v Narodnem domu pojavil predstavnik graškega vojaškega poveljstva brigadir Ullmann. Maister mu je povedal, da graško poveljstvo nima več pravice, da bi se vmešavalo v mariborske vojaške zadeve, ker je za Spodnjo Štajersko že postavljeno jugoslovansko vojaško poveljstvo, in mu hkrati pokazal odlok Narodnega sveta o svojem imenovanju za generala. Ullmann je izrazil željo, da bi se udeležil sestanka poveljnikov polkov na okrajnem glavarstvu, ki ga je Maister sklical že v meljski vojašnici. Maister je njegovi želji brez pomisleka ustregel. Nato se je Maister z Verstovškom, Rosino in Ullmannom podal na okrajno glavarstvo, kjer je bil sestanek častnikov v pisarni dr. Lajnsica, ki je tega dne začel opravljati funkcijo mariborskega okrajnega glavarja. Zbrane častnike je Maister obvestil o tem, da je general, in odredil, da se vojaštvo nemške narodnosti odpusti ali pa se zbere v dravski vojašnici, od koder bo odšlo v Nemško Avstrijo, kar se je potem tudi zgodilo. Maistrovim ukazom se je upiral le stotnik iz 47. polka, ki je prišel na sestanek namesto poveljnika polka, a tudi on je moral popustiti, ko mu je Maister zagrozil z naglim sodiščem. Na sestanku na okrajnem glavarstvu je Ullmann izjavil, da v Mariboru nima več kaj iskati. Po sestanku na okrajnem glavarstvu je Maister odšel v meljsko vojašnico in tam izdal svoje prvo povelje. Dne 1. novembra so Slovenci prevzeli vse vojašnice in druge vojaške objekte v Mariboru, le v dravski vojašnici je še bilo nemško vojaštvo 47. polka.⁴²

Naj omenimo, da Edvard Vaupotič v svoji kratki izjavi, ki je bila objavljena v zborniku Boj za Maribor 1918–1919, ne omenja prestavitve ure sestanka častnikov, ki ga je sklical Holik, in prav tako ne svoje intervencije na tem sestanku. Vaupotič pa navaja, da je 31. oktobra polkovnik Holik sklical častnike v obednico meljske vojašnice in jih obvestil, da je cesar Karel svoje vojake odvezal od prisege.⁴³

Verstovšek v svoji izjavi pravi, da je po sklepu Narodnega sveta začel priprave za prevzem vojaške oblasti v Mariboru. To oblast naj bi prevzel on kot predsednik Narodnega sveta, za svetovalca pa so mu odredili majorja Maistra. Zaradi prevzema vojaške oblasti je Verstovšek z Maistrom 30. oktobra odšel v meljsko in dravsko vojašnico, bila pa sta tudi pri polkovniku Holiku in polkovniku Kobilanskem, ki sta bila mnenja, da morata dobiti navodilo od vojaškega poveljstva v Gradcu. Naslednjega dne sta Verstovšek in Maister znova odšla k omenjenima polkovnikoma, a ju nista našla, a nato so se našli pri Narodnem domu, kjer je že bil tudi polkovnik Ullmann. Nato so odšli na okrajno glavarstvo. Že prejšnji dan je Verstovšek poklical Rosino, da bi prisostvoval Maistrovemu povišanju v generala. Verstovšek je imenovanje Maistra za generala opravil na Maistrovo pobudo ali, kakor je zapisano v njegovi izjavi, na Maistrovo dreganje. Na sestanku z oficirji na okrajnem glavarstvu je Verstovšek zahteval izročitev vojaške oblasti njemu kot predsedniku Narodnega sveta. Polkovnik Ullmann je na to pristal, a hkrati Verstovška opozoril, da bi moral imeti osebo, ki bi vodila vojaške zadeve. Verstovšek je odvrnil, da tako osebo ima, in to Maistra. Prisotni častniki so ugovarjali, da bi to nalogo prevzel »najmlajši«, a Verstovšek jim je odgovoril, da nimajo več opravka z majorjem Maistrom, ker je Maistra že imenoval za generala. Po teh pojasnilih se je Ullmann vdal in pozval častnike, naj se pokoravajo.⁴⁴

Iz kar obsežnega pričevanja dr. Srečka Lajnsica bomo na kratko navedli le tisto, kar je v zvezi z Verstovškom, prevzemom vojaške oblasti v Mariboru in sestankom častnikov na okrajnem glavarstvu: Verstovšek je že takoj po majniški izjavi poklical Lajnsica in ga vprašal, ali bi v primeru propada Avstro-Ogrske prevzel upravo na tistem območju Štajerske, ki naj bi pripadal novi jugoslovanski državi. Na sestanku z Verstovškom septembra 1918 leta je Lajnsic Verstovšku predlagal seznam političnih uradnikov, ki bi prišli v poštev kot vodje okrajnih glavarstev. Lajnsic je začel upravljati funkcijo mariborskega okrajnega glavarja 1. novembra

zjutraj. Ob polnoči med 30. in 31. oktobrom je zaradi prevzema uprave Verstovšek prišel v prehrambeni urad k dr. Lajščicu in tedaj sta sestavila povabilo za sestanek vseh poveljnikov vojaških oddelkov v Mariboru, in to za 1. november ob 9. uri dopoldne na okrajnem glavarstvu. S slovenske strani so na sestanku bili Verstovšek, Maister in Lajščic. Ob 9. uri dopoldne so se v Lajšičevi pisarni zbrali poveljniki enot. Že pred njihovim prihodom pa sta bila v pisarni Verstovšek in Maister. Najprej je govoril Verstovšek, ki je častnike obvestil o prevzemu uprave in jim povedal, da se morajo popolnoma pokoriti poveljem generala Maistra. Upiral se je le stotnik iz 47. pešpolka, ki je zahteval prost odhod v Lipnico z vsem inventarjem, kar se mu je po posvetu Verstovška, Maistra in Lajščica ugodilo.⁴⁵

Omeniti velja, da je dr. Lajščic svojo izjavo o poteku dogodkov v prevratnih dneh napisal kot odgovor na anketo generala Maistra, ki je zbiral gradivo za svojo načrtovano knjigo *Naš Maribor*. To je razvidno tudi iz Lajščiceve izjave. V tej je namreč avtor izjave zapisal, da nagovora generala Maistra ne navaja, ker je to itak znano generalu samemu.

Primerjava opisov Maistra in Udeta s podatki v izjavah Verstovška in Lajščica pokaže znatne razlike, ki jih bo bralec lahko hitro ugotovil. Naj omenimo le nekaj nasprotujočih si navedb. Maister je navedel, da je on sklical sestanek vojaških poveljnikov v Mariboru, in to potem ko je že prevzel vojaško oblast v meljski vojašnici. Lajščic pa navaja, da sta povabilo za sestanek sestavila Verstovšek in Lajščic v noči na 31. oktobra. Po Maistru in Udetu je bil sestanek vojaških poveljnikov določen za 11. uro, po Lajščicu pa je bil že ob 9. uri. Osnovna razlika v navedbah je seveda v tem, kdo je 1. novembra prevzel vojaško oblast v Mariboru. V Verstovškovi izjavi je naveden napačen datum imenovanja Maistra za generala in prevzema vojaške oblasti. Vojaško oblast naj bi slovenska stran prevzela 31. oktobra, a to se je zgodilo 1. novembra. Dne 31. oktobra pa je Verstovšek, kot smo navedli, na seji Narodnega sveta poročal o pogajanjih z mariborskimi vojaškimi oblastmi.

Če ostanemo pri Maistrom prevzemu vojaške oblasti v Mariboru, le moramo povedati, da le-ta ne bi bil mogoč brez podpore in avtoritete Narodnega sveta za Štajersko. Narodni svet za Štajersko je bil Maistru trdna opora. Vsekakor so Slovenci na Štajerskem v zvezi z bojem za mejo ukrepali dosti bolj ustrezno kot Narodna vlada v Ljubljani. Odnosi med Narodnim svetom za Štajersko in Maistrom so bili v glavnem dobri. Do nekaterih nesoglasij je prišlo med Maistrom in Verstovškom, ki je kot član Narodne vlade moral Maistru prinašati neprijetna sporočila iz Ljubljane. Druga trenja pa so se pojavila kasneje, ko so že razpravljali o zaslugah.⁴⁶ Pri teh razpravah pa Verstovšek ni mogel dolgo sodelovati. Šlo je tudi za svetovnonazorsko različnost obeh mož. Na vprašanje o zaslugah v boju za Maribor in severno slovensko mejo 1918–1919 na štajerskem odseku bi morali odgovoriti takole: Maister in Verstovšek ter mnogi drugi, ali Verstovšek in Maister in mnogi drugi.

Na koncu naj omenim še tole. General Rudolf Maister je v svojem prispevku *Popoldanski dogodki v Mariboru o prevratu dne 1. novembra 1918* zapisal, da se mu je kot prva civilna oseba prijavil akademik Zdenko Verstovšek, sin predsednika Narodnega sveta za Štajersko, ki se je že prej vpisal v narodno stražo. Maister je navedel, da je bil Zdenko Verstovšek zelo pripraven in da ga je s posebnim uspehom uporabljal kot poveljnika patrolj, straž in kot kurirja. Kot neposredno sebi podrejenega ga je Maister potem imenoval za častniškega pripravnika.⁴⁷

³² Za določitev narodno meje so 28. 9. 1918 imenovali za štajerski odsek do koroške meje 7 ekspertov, za prekmurski odsek pa dr. Matijo Slaviča.

³³ Za Narodni svet za Štajersko jo okrožnico podpisal Verstovšek, omenjeni razglas Narodnega sveta pa so podpisali predsednik sveta Verstovšek, podpredsednik Rosina in tajnik Voglar (okrožnica in razglas sta v PAM, f. prevratna doba).

³⁴ Zapisnik seje Narodnega sveta za Štajersko, z dne 31. 10. 1918.

³⁵ Omenjena Russova knjiga jo izšla v Gradcu 1937 leta.

³⁶ Zapisnika soj Narodnega sveta za Štajersko 11 in 20. novembra 1918, PAM.

³⁷ Izvornik odloka jo v PAM, Ude, Boj za severno slovensko mejo, str. 41–42.

³⁸ Zapisnik seje Narodne vlade SHS z dne 4. novembra 1918 je v Arhivu Republike Slovenije, f. Narodna vlada SHS, objavljen je tudi v zborniku Grada o stvaranju jugoslovonske države, Beograd 1964, dok. št. 404.

³⁹ Slovenec z dne 28. marca 1923. V članku ob smrti Karla Verstovška (umrl je 27. marca 1923 zvečer) je Slovenec med drugim zapisal, da je bil Verstovšek ob vsej svoji ognjevitosti v volhkih trenutkih hladnokrvno, odločen in vztrajen ter da je v zgodovinskem prevratnem času opravil delo, ki mu ne bi bil vsak kos.

⁴⁰ Boj za severno slovensko mejo, str. 47–48.

⁴¹ Glej op. 1.

⁴² Maister jo dogajanja o prevratu opisal v voč prispevkih. Za našo temo so pomembni prispevki, ki so bili ponatisnjeni oziroma objavljeni v Spominskem zborniku, in to tle: Tik pred prevratom, Mariborski dogodki 1. novembra 1918 in Popoldanski dogodki v Mariboru ob prevratu dne 1. novembra 1918 (Spominski zbornik, str. 14–26), Ude, Boj za severno slovensko mejo, str. 39–49.

⁴³ Edvard Vaupotič, Ob polomu Avstrije, zbornik Boj za Maribor, str. 249–255.

⁴⁴ Glej op. 1.

⁴⁵ Izjava Sročka Lajšnica je v PAM. Nasprotujoče si navodbe najdemo tudi v izjavah Lajšnica in Verstovška.

⁴⁶ Glej op. 2.

⁴⁷ Spominski zbornik, str. 22. Ker obstajajo povezave med deklaracijskim gibanjem in bojem za severno mejo 1918–1919 ter bojem proti okupatorju 1941–1945, navedimo še podatka o Verstovškovih sinovih v času druge svetovne vojne. Božidarja Verstovška, gradbenega inženirja, je okupator poslal v taborišče Dachau, kjer je marca 1945 premnil Verstovškov sin Ciril, diplomirani pravnik, je 1944 odšel v partizane na Kozjansko. (Življenjepis Božidarja Verstovška, AMNOM, Tomaž Teropšič, Kozjanski odred, Maribor 1993, str. 408 v 1. knjigi in str. 382 v 2. knjigi.)

DIE TÄTIGKEIT VON DR. KARL VERSTOVŠEK IN DER DEKLARATIONS- BEWEGUNG UND IN DER UMSTURZZEIT 1918–1919

Zusammenfassung

Prof. Dr. Karel Verstovšek, der im erörterten Zeitabschnitt einer der Führer der slowenischen Volkspartei in der Steiermark war, war sehr aktiv in der Deklarationsbewegung bzw. in der Bewegung zur Unterstützung der Erklärung, die der Präsident des Jugoslawischen Abgeordnetenklubs, Dr. Anton Korošec am 30. Mai 1917 in der Staatsversammlung in Wien vorlas. Verstovšek war Mitglied des erwähnten Klubs.

Volksversammlungen, die von der Behörde schon einige Zeit genehmigt wurden, bedeuteten die Radikalisierung der Deklarationsbewegung. Verstovšek war zwischen dem 17. März und 7. April 1917 unter den Aufrufnern, Organisatoren und Rednern auf den Deklarationsvolksversammlungen in Sentilj unter Turjak, in seinem Geburtsort Velenje, in Mozirje und in Sentjanž bei Dravograd. Auf der Volksversammlung der steirischen und kärntner Slowenen in Sentjanž kam es zur Prügelei zwischen den Slowenen und Deutschen sowie Deutschtiümlern, die fliehen mussten. Die ereignisse in Sentjanž beeinflussten das Verhalten der Behörde bezüglich der Volksversammlungen. Auf Anregung von Verstovšek verliefen umfangreiche Vorbereitungen auf die Deklarationsvolksversammlung in Družmirje bei Šostanj. Diese Volksversammlung wurde für den Jahrestag der Maideklaration – den 30. Mai 1918 angekündigt. Die Behörde verbot diese Volksversammlung und versuchte sie mit Militär und Gendarmen zu verhindern. Trotz Verbots versammelten sich viele Menschen und Verstovšek sprach dreimal in den Pausen zwischen den Gesangauftritten. Für den 25. August 1918 berief Verstovšek eine Volksversammlung in Radmirje in Zgornja Savinjska dolina ein, die von der Behörde ebenso verboten wurde. Dieses Verbot umging Verstovšek so, dass er die Menschen zur Wallfahrt zur Wallfahrtskirche des hl. Franziskus in Radmirje einlad, doch er durfte vor den hier versammelten Menschen keine Rede halten. Um die Maideklaration zu propagieren, nutzte Verstovšek auch andere Gelegenheiten.

Am 26. September 1918 wurde in Maribor der Nationalrat für die Steiermark gegründet. Als sich zwei Tage danach der Nationalrat konstituierte, wurde Dr. Verstovšek zu seinem Präsidenten gewählt. Noch vor dem endgültigen Zerfall von Österreich-Ungarn, versuchte der erwähnte Nationalrat auf einigen Gebieten behördliche Massnahmen durchzuführen und erreichte unter anderem, dass im slowenischen Teil der Steiermark Slowenen zu Bezirkshauptmännern ernannt wurden. Am 1. November 1918 verkündete der Nationalrat, daß er die Macht in Untersteiermark und der Nationalrat in Ljubljana in allen anderen Slowenischen Gebieten übernommen haben. Am selben Tag ernannte der Nationalrat für die

Steiermark Major Rudolf Maister zum General, was für den weiteren Verlauf der Kämpfe um die slowenische Nordgrenze von Bedeutung war.

Unter Berücksichtigung der Tatsache, dass die starke Deklarationsbewegung in der Steiermark, in der Verstovšek eine bedeutende Rolle hatte, die Grundlage für die slowenischen politischen und militärischen Aktionen in der Umsturzzeit waren und dass der Nationalrat für die Steiermark unter der Präsidentschaft von Verstovšek in der Umsturzzeit entsprechend gehandelt hat, sowie dass Verstovšek als Präsident dieses Rates auch bei der Übernahme der Militärmacht in Maribor mitwirkte, können wir behaupten, dass Dr. Verstovšek in den Umsturztagen eine bedeutende Rolle hatte, ebenso zusammen mit anderen Gleichgesinnten auch im Kampf um Maribor und die slowenische Nordgrenze 1918–1919 im steirischen Raum.

KAREL VERSTOVŠEK KOT POVERJENIK ZA UK IN BOGOČASTJE V NARODNI IN DEŽELNI VLADI V LJUBLJANI 1918–1920

Ervin Dolenc*

UDK 342.51(497.12 Ljubljana) »1918/20«: 929 Verstovšek K.

DOLENC Ervin: Karel Verstovšek kot poverjenik za uk in bogočastje v Narodni in Deželni vladi v Ljubljani 1918–1920. (Karel Verstovšek as commissioner for instruction and worship of god in the Land Government in Ljubljana, 1918–1920.) Časopis za zgodovino in narodopisje Maribor, 66=31(1995)2, str. 284.

Izvirnik v slov., povzetek v angl., izvleček v slov. in angl.

Dr. Karel Verstovšek je kot poverjenik za uk in bogočastje v Deželni vladi za Slovenijo v dveh letih povsem na novo oblikoval šolsko upravo v Sloveniji, vodil je slovenizacijo srednjih in zlasti na Štajerskem v veliki meri nemških osnovnih šol ter izpopolnil mrežo osnovnega, srednjega in strokovnega šolstva v Sloveniji. Najpomembnejši dosežek njegovega dela je bilo omogočanje strokovne priprave za ustanovitev prve slovenske univerze v Ljubljani leta 1919.

UDC 342.51(497.12 Ljubljana) »1918/20«: 929 Verstovšek K.

DOLENC Ervin: Karel Verstovšek as commissioner for instruction and worship of god in the Land Government in Ljubljana, 1918–1920. Časopis za zgodovino in narodopisje Maribor, 66=31(1995)2, p. 284.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

Dr. Karel Verstovšek, as the Commissioner for Instruction and the Worship of God in the Land Government for Slovenia, had established an entirely new school administration in Slovenia, led the Slovenisation of secondary and – particularly in Styria to a great extent of – German elementary schools and expanded the network of elementary, secondary and vocational schools in Slovenia. The most significant accomplishment of his endeavours was the political prerrangement and the establishing of preconditions for the preparations for the establishment of the first Slovenian University in Ljubljana in 1919.

Predsedstvo Narodnega vijeća v Zagrebu je ob imenovanju Narodne vlade v Ljubljani 31. oktobra 1918 osnovalo tudi Poverjeništvo za uk in bogočastje, ki ga prejšnja deželna vlada za Kranjsko ni imela. Ta vladni oddelek je bil do sestave prve osrednje vlade v Beogradu (20. XII. 1918) najvišji urad za kulturna vprašanja. Zaradi zakonodajne zmešnjave je tudi po oblikovanju skupne vlade v Beogradu, do zamenjave Deželne vlade za Slovenijo decembra 1920, pristojnost v nekaterih pomembnih kulturnih zadevah, zlasti v šolstvu, ostala sporna. V Sloveniji so namreč še vsa dvajseta leta v veliki meri veljali stari avstrijski zakoni, ki so se začeli mešati z novimi jugoslovanskimi, ti pa so večinoma temeljili na stari srbski zakonodaji. Deželna vlada se je v sporu z osrednjo vlado v Beogradu sklicevala na »Naredbo celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani« z dne

* dr. Ervin Dolenc, Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana

14. novembra 1918. S to naredbo je tudi v šolstvu njen oddelek za uk in bogočastje skupaj z Višjim šolskim svetom prevzel vse pristojnosti bivšega dunajskega prosvetnega ministrstva. To naj bi veljalo, dokler konstituenta nove države ne odloči drugače. Ministrstvo v Beogradu pa je hotelo polnomočno urejati šolske zadeve tudi v Sloveniji še pred izvolitvijo konstituyente. Pri tem se je sklicevalo na pristojnosti dunajskega ministrstva do leta 1918. Avtonomnost odločanja Deželne vlade za Slovenijo je padla prav v resorju poverjenišтва za uk in bogočastje z odstopom Deželne vlade pod predsedstvom Janka Brejca 13. decembra 1920. Dotedanji poverjenik za uk in bogočastje Karel Verstovšek do svojega odstopa ni dopustil dela šolskim nadzornikom, ki jih je imenoval minister za prosveto Svetozar Pribičević, temveč so pouk nadzirali šolski inšpektorji, ki jih je imenoval sam. Ko je v Deželni vladi Leonida Pitamica 14. decembra Poverjenišтво za uk in bogočastje prevzel uradnik poverjenišтва, dr. Fran Skaberne, so šolsko nadzorstvo v Sloveniji prevzeli inšpektorji, imenovani od ministra Pribičevića, in je bila s tem kršena novembrska naredba Narodne vlade o prehodni upravi.¹

Dr. Karel Verstovšek je bil 31. oktobra 1918 imenovan za poverjenika za uk in bogočastje pri Narodni vladi v Ljubljani, vendar se je zaradi zaposlenosti pri Narodnem svetu v Mariboru verjetno prvič osebno pojavil šele na njeni 13. seji 12. novembra 1918. Do 12. novembra se je v delu Narodne vlade pojavil le kot podpisnik naredbe poverjenišтва za uk in bogočastje z dne 4. novembra, objavljene v prvi številki njenega uradnega lista. Ta ukazuje, naj naslednji dan, v torek 5. novembra, vse ljudske šole, srednje šole in učiteljišča v Ljubljani začnejo z rednim poukom, da mladina ne bi več pohajkovala po ulicah. To »izjemno naredbo« je vlada sprejela na predlog poverjenika za prehrano Ivana Tavčarja na svoji 3. seji, v nedeljo 3. novembra 1918. Verstovšek jo je potrdil kvečjemu telefonsko iz Maribora ali pa so ga kratkoma podpisali po službeni pristojnosti.²

Do Verstovškovega prihoda v Ljubljano je Narodna vlada o problemih šolstva razpravljala še nekajkrat. Naredbe, ki so urejale razmere na ljubljanski realki in posredno v vseh šolah pod nadzorom Narodne vlade, je 5. in 7. novembra podpisal kar poverjenik za notranje zadeve Janko Brejc. Brejc je najprej zamenjal vodstvo državne realke v Ljubljani, zatem pa še dva realčna učitelja, deželnega šolskega nadzornika Albina Belarja in šolskega svetnika dr. Josipa Binderja. Nadomestil ju je z zanesljivima slovenskima profesorjema.³ Binder je bil knjižničar in profesor na ljubljanski realki in je zadnjih deset let menda predstavljal jedro vseh političnih spletk proti Slovencem v kranjskem šolstvu. Realčno knjižnico naj bi spremenil v pisarno nemških bojnih društev Südmarke, Turnvereina in Schulvereina. Kot deželni šolski nadzornik za osnovne šole je s pomočjo svojega kolega za srednje šole Belarja nadziral skoraj vse kranjsko šolstvo.⁴

Na seji 8. novembra je vlada svojo prejšnjo naredbo o takojšnji obnovi pouka na ljubljanskih šolah razširila na vse ozemlje pod njenim nadzorom. Naslednji dan, 9. novembra, je na seji vlade Verstovška prvič zastopal namestnik (»zaupnik«) prof. dr. Vinko Šarabon, ki je utemeljil prestavitvev začetka šole za en teden, na 18. november 1918. Do takrat naj bi Poverjenišтво za narodno obrambo izpraznilo zasedena šolska poslopja in odpustilo vpoklicane dijake. Vlada je 10. novembra potrdila tudi Šarabonov predlog, naj razširi delokrog bivšega Deželnega šolskega sveta za Kranjsko na vse slovensko ozemlje, ter predlog, naj II. državno gimnazijo v Ljubljani spremeni v realno gimnazijo. Šarabon gotovo ni delal na lastno pest, za temi predlogi je nedvomno stal tudi Verstovšek. Narodna vlada je 10. novembra sprejela še sklep, da mora vsak poverjenik opravljati svojo funkcijo osebno in da morajo vsi poverjeniki zato bivati v Ljubljani.⁵ Ta intervencija se je nanašala predvsem na poverjenika za zdravstvo Antona Breclja, ki je stvari takrat urejal kar iz

Gorice, učinkovala pa je tudi na Verstovška, saj se je že dva dni za tem, 12. novembra, osebno udeležil vladne seje, medtem ko Breclja še vedno ni bilo.

Prva pomembna zadeva, ki jo je Verstovšek kot poverjenik za uk in bogočastje v Narodni vladi sprožil, je bila naredba, o kateri je vlada 14. novembra precej vroče razpravljala. Trdno prepričan, da bi bilo le takoj mogoče odpraviti nemško šolstvo, se je Verstovšek z vso energijo lotil dela pri prvi, »odločni« vladni naredbi. Vendar je z njo naletel na odpor večine članov Narodne vlade, ki je bila proti tako daljnosežnim izzivom druge (nemške) narodnosti. Vlada je menila, da je »končna ureditev šolskega vprašanja stvar legislative in je ne more rešiti sedanja prehodna vlada. Zato se Narodna vlada sedaj ne more spuščati v nikake dalekosežne izpremembe na šolskem polju.« Pristali so le na revizijo med vojno krivično aretiranih in suspendiranih učiteljev. Verstovšek se je dve leti pozneje spominjal: »V veliko svojo žalost sem moral umakniti svojo prvotno naredbo in predložil kratko naredbo, ki mi je podala prosto roko za preustrojitev šolstva.« Dva dni kasneje, 16. novembra, je vlada potrdila naredbo, ki je za preustroj šolstva zahtevala mnogo več truda, saj je nalagala obravnavo vsake nemške šole posebej.⁶ S to naredbo je Narodna vlada prevzela v upravo vse javno šolstvo in učiteljstvo. Predpisala je izključno slovenski učni jezik na vseh ljudskih (osnovnih) in meščanskih šolah. Drugim narodom je pri zadostnem številu šoloobveznih otrok nedoločno zagotovila manjšinske šole z državnim jezikom kot obveznim predmetom ter dopustila manjšinske zasebne šole. Posebna naredba za srednje šole in učiteljišča pa je uvedla slovenščino kot učni in kot uradni jezik samo na dvojezičnih šolah.⁷

Pred prevratom je bila na slovenskem ozemlju, ki je potem pripadlo Jugoslaviji, samo ena povsem slovenska gimnazija (škofovi zavodi v Št. Vidu nad Ljubljano), 6 šol je bilo utrakvističnih in 7 nemških.⁸ Naredba je torej, spričo neodločnosti nekaterih poverjenikov, pustila nedotaknjene nemške srednje šole.

Verstovškova odločnost in radikalnost sta naleteli na odpor tudi v strokovni javnosti. Pri reorganizaciji srednjega šolstva je aktivno sodelovalo Društvo slovenskih profesorjev. Ožji odbor in izredni občni zbor društva sta o reorganizaciji srednjih šol na Slovenskem razpravljala 6. in 11. novembra 1918.⁹ Profesorji so se sicer strinjali s hitro slovenizacijo šolstva, imeli pa so nasprotna stališča s poznejšimi Verstovškovimi glede (re)organizacije šolske uprave. Strokovna organizacija je zahtevala, da mora poverjenik imenovati strokovne referente in nadzornike, ki bi imeli pri pedagoških in personalnih vprašanjih »edini besedo«. Proti Verstovškovega konceptu hitre reorganizacije so menili, da »popolnega in naglega preobrata v vsem našem šolstvu ne smemo sedaj izvršiti.« Večje spremembe, ki naj bi bile trajne, je potrebno temeljito pripraviti s proučevanjem tujih vzorcev, domačih razmer in z usklajevanjem z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami. Zahtevali so, naj iz šolske uprave odslovijo vse, »ki so z neverjetno servilnostjo služili nemškemu sistemu... Popolna sprememba oseb na centralnih mestih je tem važnejša, ker bo reformno delo obtičalo, če bo izvršitev izročena možem s starimi mislimi.« Po drugi strani so bili pro slovenizaciji srednjih šol od Verstovška celo radikalnejši. Za gimnazijo na Ptuj, žensko učiteljišče v Mariboru, nemški gimnaziji v Ljubljani in Gorici ter za gimnazijo v Kočevju so zahtevali takojšen razpust, ker naj bi to bili zavodi, ki jih je avstrijska vlada ustanovila samo za priseljene uradnike, oficirje ali renegate. Šolam, ki so bile dotlej nemške, a so služile tudi Slovencem (gimnazija v Celju, realki v Ljubljani in Gorici ter nemški učiteljišči v Mariboru in Celovcu), naj oblasti takoj zagotovijo slovensko vodstvo in naj jih čimprej poslovenijo. Gimnazije in realke v krajih, kjer bi morali mesto priznati tudi Nemcem (gimnazije v Mariboru, Celovcu in Beljaku ter realki v Mariboru in Celovcu), naj bi v svojih temeljnih razredih poslovenili, ohranijo pa naj nemške paralelke. Profesorji torej

nemški manjšini niso priznavali pravice do lastnih srednjih šol, temveč le do nemških paralelk na slovenskih šolah.

Kljub radikalnosti svojih zahtev so profesorji pripominjali, naj bi brez potrebe ne premeščali nikogar, pri premeščanju naj bi se ozirali na osebnostne in družinske razmere ter s pristranostjo ne izzivali strankarskih prepričanj.¹⁰

Profesorji so skozi ves november pri poverjeniku Verstovšku nadaljevali z zahtevami. Referent za šolske zadeve na poverjeništvu naj bi bil po njihovem iz vrst učiteljev, pravnik pa naj mu bo podrejen. Vsa mesta na zavodih in pri šolski upravi bi morala šolska oblast vedno znova razpisati. To je bila temeljna zahteva srednješolskih učiteljev že v stari Avstriji in bi koristila profesorjem in upravi. Ker pa tega načela šolska uprava do tedaj ni nikjer upoštevala, je društvo proti takemu načinu imenovanj protestiralo. Zahtevali so, naj se v prihodnje pred vsakim imenovanjem uprava o tem posvetuje z društvom kot predstavnikom domala vseh slovenskih srednješolskih profesorjev.¹¹

Kljub svoji 14-letni profesorski karieri Verstovšek torej zahtev po večji strokovni avtonomiji šol in učiteljev ni upošteval. Kot strokovni posvetovalni organ je organiziral posvetovanje o šolski upravi. Sodelovalo je 11 predvsem srednješolskih profesorjev, ki so približno enakomerno predstavljali obe najmočnejši idejni oz. politični sili na Slovenskem.¹²

Še pred združitvijo s Srbijo in Črno goro je Verstovšek, potem ko je že Brejc zamenjal deželna šolska nadzornika za osnovne in za srednje šole, odslovil še šolske nadzornike za nemške osnovne in meščanske šole na Kranjskem. Organiziral je učiteljske tečaje srbohrvaščine. 20. novembra je imenoval prvih 5 uradnikov na Poverjeništvu, ki so enakomerno predstavljali obe glavni politični usmeritvi na Slovenskem, ter naročil izdelavo katastra osnovnih in meščanskih šol ter učiteljstva.¹³ Svojim skeptičnim vladnim kolegom je Verstovšek nekako vsilil tudi ustanovitve Vseučiliške komisije, o kateri tukaj piše prof. Stiplovšek.

Po najnujnejših zamenjavah v kranjskem šolstvu se je Verstovšek lotil tudi Štajerske in decembra 1918 reorganiziral tamkajšnje okrajne šolske svete. To delo je od januarja potem po posameznih šolskih okoliših in šolah prevzel Višji šolski svet v Ljubljani, ki je začel delovati z novim letom 1919 namesto prejšnjih deželnih šolskih svetov. Ukvarjal se je zlasti z razpisi in imenovanjem učiteljev ter z organizacijo pouka. Sestavljalo ga je okrog 10 predstavnikov vseh treh takratnih političnih strank na Slovenskem, ki jih je večinoma imenovalo Poverjeništvu za uk in bogočastje, po dva predstavnika so volili učitelji srednjih in osnovnih šol.¹⁴ Po odhodu Slovenske ljudske stranke v opozicijo, decembra 1920, so skoraj vsa mesta v Viškem šolskem svetu zasedli liberalci.

Januarja 1919 je Verstovšek v Poverjeništvu kot referenta za bogočastje zaposlil svojega mariborskega prijatelja Franca Ksaverja Lukmana, naslednji mesec se mu je v sobi kot referent za univerzitetno vprašanje pridružil Rihard Zupančič, oba poznejša profesorja ljubljanske univerze. Oba referenta sta, kot sam Verstovšek nekaj mesecev prej, začela s skoraj prazno pisalno mizo in stolom, torej iz nič.¹⁵

Šolska uprava pod vodstvom Karla Verstovška je torej vse utrakvistične srednje šole na ozemlju, ki je ostalo pod upravo Narodne vlade, poslovenila. Na nižji stopnji so takoj uvedli eno uro srbohrvaščine na teden. Nemščino so skrčili s petih oziroma štirih ur na tri ure, na višji stopnji pa s treh na dve uri. Zato se je lahko razširil pouk slovenščine v približno obratnem sorazmerju z nemščino. Avstrijsko domoznanstvo so zamenjali z domoznanstvom kraljevine SHS. Domoznanstvo in nemščina sta bila s slovenščino zamenjana tudi pri maturi. Od zavodov, za katere so profesorji zahtevali takojšen razpust, je bilo ukinjeno samo deželno žensko učiteljišče v Mariboru, pa še ta ukinitelj je sprožila ostre proteste »liberalcev«. Nasprotna politična stran je po obnovi kulturnega boja Verstovška obtoževala, da z

ukinitvijo državnega ženskega učiteljišča namerno usmerja dijakinje na cerkveno žensko učiteljišče v Mariboru. Šolo so v šolskem letu 1920/21 spet obnovili. Nemška je ostala samo ena gimnazija v Ljubljani, ki se je postopoma spremenila v realno gimnazijo z obveznim poukom slovenščine. Kočevsko gimnazijo so skrčili na slovensko nižjo realno gimnazijo. Ptujsko gimnazijo so v šolskem letu 1919/20 povsem poslovenili. Poslovenjene so bile tudi nemški gimnaziji v Celju in Mariboru ter realki v Ljubljani in Mariboru. Od teh so gimnazije v Novem mestu, Celju in na Ptuj ter II. gimnazijo v Ljubljani spremenili v realne gimnazije. Na novo so v šolskem letu 1919/20 ustanovili dva razreda gimnazije in en razred učiteljišča v Velikovcu za Koroško ter slovensko gimnazijo v Murski Soboti. Zavoda v Velikovcu sta bila po plebiscitu razpuščena. Pri spreminjanju klasičnih humanističnih gimnazij v realne gimnazije, ki so bile kompromis z realkami, moram pripomniti, da je bil glavni protagonist tega spreminjanja po izobrazbi klasični filolog, Verstovšek. V tem času je prevladalo mnenje, da je klasična gimnazijska izobrazba z osmimi leti latinščine in s šestimi leti grščine preživela, ker ne daje dovolj praktične izobrazbe, predvsem naravoslovja in živih jezikov. Spreminjanje klasičnih v realne gimnazije pa je rodilo odpor, ki se je leta 1920 manifestiral v ustanovitvi Društva prijateljev humanistične gimnazije. Društvo se (po lastnih besedah) ni borilo »proti t. i. prirodoslovnemu humanizmu, ki hoče na podlagi modernih jezikov in kultur oz. prirodoslovnih ved mladega človeka vzgojiti, ampak zoper tisto polovičarstvo, ki hoče sicer nekaj antičnega humanizma ohraniti, a tako malo, da njegova vzgojna moč ne more priti do veljave, kar mu samo ugled jemlje.«¹⁶

Od štirih utrakvističnih in štirih nemških učiteljišč (polovica je bila zasebnih) so vse poslovenili razen zasebnega nemškega šolskega kuratorija v Ljubljani, ki je bil ukinjen.¹⁷

Po neuspešnem poskusu Poverjeništvu za trgovino in obrt se je Poverjeništvu za uk in bogočastje spoprijelo tudi s strokovnim šolstvom. Pred prevratom sta to šolstvo predstavljali v glavnem deželna dvorazredna trgovska šola in obrtna šola v Ljubljani. Druge obrtno nadaljevalne šole so med vojno zaspale. Vse je bilo treba po vojni obnoviti in ustanoviti nove, kjer je bilo to potrebno. Tako so imeli do leta 1921 obrtno nadaljevalne šole po vseh mestih in skoraj po vseh trgih. Ljubljansko obrtno šolo so spremenili v nižjo tehnično šolo, ki je dosegla zavidljivo raven. Takoj po prevratu so ustanovili trgovske dvorazredne šole v Mariboru, Celju in Novem mestu. Trgovske nadaljevalne šole so ustanovili v Ljubljani, Mariboru, na Ptuj, v Celju in Šoštanju. Vrh tega dela je bila trgovska akademija v Ljubljani.

Osnovne šole in tistih nekaj meščanskih šol je bilo po štiriletni vojni – po Verstovškovih besedah – »v vsakem oziru razkrojeno. Učiteljstvo je bilo po veliki večini vpoklicano k vojakom, mnogo šol je bilo zaprtih, v mnogih se je vršil pouk le v nekaterih razredih, stanje tega šolstva je bilo naravnost obupno vsled dolgotrajne vojne.« Krajevni šolski sveti so razpadli, okrajni šolski sveti so bili deloma nesklepčni, deloma, zlasti na Štajerskem, v nemških rokah. Kranjski deželni šolski svet je bil razpuščen, drugi deželni šolski sveti pa so ostali zunaj nastajajoče države.

Zlasti od začetka delovanja Višjega šolskega sveta v Ljubljani z novim letom 1919¹⁸, posebej pa po mariborskih demonstracijah učiteljev in učencev za nemški značaj Maribora 27. januarja 1919, so nove šolske oblasti začele intenzivneje odpuščati nemško usmerjene učitelje in nastavljati slovenske. Največ zamenjav je bilo na Štajerskem, kjer so lahko uporabili prihajajoče primorske emigrante. Samo po demonstracijah so na Štajerskem odpustili 36 srednješolskih in 200–300 osnovnošolskih učiteljev ter učiteljev na meščanskih šolah. Večina se jih je izselila v Avstrijo.¹⁹ Bivše nemške šole so preuredili v slovenske, za nemške učence pa so ustanovili nemške paralelke. Sепrembra 1919 se je podoben preustroj začel v tedaj pridobljenem Prekmurju. Zaradi pomanjkanja kvalificiranih učiteljev so nastavili precej pomo-

žnih učiteljev. Po plebiscitu v jeseni 1920 je v Slovenijo prišlo 214 učiteljev s Koroške.

Do konca leta 1920 je bilo na bivšem Kranjskem, kjer je bilo osnovno šolstvo že prej večinoma slovensko, na novo ustanovljenih 111 novih razredov (10 novih šol, 87 starih enorazrednic pa razširjenih v večrazrednice). Na bivšem Štajerskem, kjer je bilo osnovno šolstvo bolj razvito, so ustanovili 37 novih razredov.²⁰

Umetniška vprašanja so Poverjeništvo za uk in bogočastje malo zadevala. Država je od umetnikov upravljala samo državna gledališča, pa še to so bila neposredno podrejena ministrstvu za prosveto v Beogradu. Preden sta bili ljubljansko in mariborsko gledališče podržavljeni, je Verstovšek kot poverjenik sodeloval in celo vodil posvet o mariborskem gledališču junija 1919 v Mariboru. Zastopal je stališče, da je potrebno podpirati gledališča tudi v drugih mestih, in ne samo v Ljubljani, vendar na gledališče, ki bi ga vzdrževala država, takrat ni bilo mogoče računati.²¹ Mariborsko gledališče je potem, kljub temu da je bilo formalno podržavljeno in financirano kot gledališče druge ali tretje kategorije, ostalo bolj mestna kot državna ustanova, saj ga je moralo spričo vedno nižjega proračunskega denarja izdatno podpirati mesto samo. Kljub temu je Verstovšek za vprašanja glede umetnosti novembra 1919 pri Poverjeništvu imenoval Gledališko komisijo, ki naj bi se neglede na naslov ukvarjala z vsemi aktualnimi umetniškimi vprašanji. Sestavljajo jo je 10 pisateljev, 4 glasbeniki in 3 slikarji.²²

Glede znanosti je Verstovšek seveda največ naredil s politično akcijo za ljubljansko univerzo. Že decembra 1918 pa je z vladno naredbo omogočil ljubljanski licejski knjižnici (Študijska knjižnica za Kranjsko) in knjižnici zgodovinskega društva v Mariboru tiskarski dolžnostni izvod vsake v Sloveniji tiskane publikacije. Dobrega pol leta za tem je beograjska vlada to uredila enotno za celo državo, vendar je bila pri tem izvzeta mariborska knjižnica.²³

Karel Verstovšek je kot poverjenik za uk in bogočastje vodil in urejal slovensko kulturno politiko polni dve, zlasti za slovensko šolstvo in z univerzo tudi znanost več kot pomembni leti. Trimesečna prekinitev njegovega dela, od novembra 1919 do februarja 1920, ko so liberalci zaradi sestave osrednje vlade v Beogradu izsilili odstop Deželne vlade v Ljubljani, ni imela pravega pomena, ker na njegovo mesto ni bil imenovan nihče drug. Šele po odstopu Deželne vlade Janka Brejca, 13. decembra 1920, in odhodu Slovenske ljudske stranke v šestletno opozicijo so se začele stalne politične selitve slovenskih učiteljev, ki so predstavljali pomemben element političnega in kulturnega boja na slovenskem podeželju. Kljub obujanju kulturnega boja med katolicizmom in liberalizmom, ki je potem dosegel višek v letih 1924 in 1925, lahko trdimo, da je Verstovšek pri urejanju slovenskih kulturnih razmer ohranil trezno glavo. Še pomembnejše pa so njegova politična spretnost, jasnovidnost in odločnost pri dojemanju »možnega« v svojem času. Kakršnokoli naključje je že bilo, da se je prav Verstovšek v tistem trenutku znašel na tako pomembnem položaju, se mi zdi, da je bilo to za Slovence dobro naključje.

Opombe:

¹ V pristojnost Poverjeništva za uk in bogočastje so v času poverjenika Verstovška sodile didaktično pedagoške in kadrovske zadeve osnovnih, meščanskih, srednjih šol in učiteljskih, sestava lastnega urada ter Višjega šolskega sveta, nadalje umetnost, narodna gledališča in mali odri, znanstveni zavodi, verstvo, dijaške in študijske ustanove, njihova podpora ter varstvo spomenikov. Poverjeništvo so bili podrejeni Višji šolski svet v Ljubljani, Študijska knjižnica v Ljubljani, Državni meteorološki zavod v Ljubljani, Deželni muzej v Ljubljani, Zavod za varstvo spomenikov, Narodno gledališče v Ljubljani, prva leta po prevratu pa tudi trgovsko in obrtno šolstvo. Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. 11/21. XI. 1918, naredba 111; Narte Velikonja, Razvoj šolske uprave, zbornik Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana 1928, str. 696.

² Arhiv Republike Slovenije (naprej AS), Zapisniki sej Narodne vlade SHS v Ljubljani, 3. seja, 3. XI. 1918; Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani (naprej UL), št. 1/4. XI. 1918, naredba št. 5.

³ UL, 2/6. XI. 1918, naredba 16; UL, 4/9. XI. 1918, naredba 46.

⁴ Razmere na ljubljanski realki, Slovenski narod, 23. IX. 1918; Dr. Ivan Tavčar, Nemška realka v Ljubljani, Slovenski narod, 2. X. 1918.

⁵ AS, Zapisniki sej Narodne vlado, 9/8. XI. 1918, 10/9. XI. 1918, 11/10. XI. 1918

⁶ Dr. Karel Verstovšek, Preustroj šolstva v Sloveniji, Slovenec, 11.–14. I. 1921.

⁷ UL, 10/20. XI. 1918, naredba 109 in 110.

⁸ Utravkavišči: I. in II. državna gimnazija v Ljubljani, državni gimnaziji v Kranju in Novem mestu, samostojni nemško-slovenski razredi (I–IV.) nemške državne gimnazije v Celju, slovenske paralelke (I–IV. razred) nemške državne gimnazije v Mariboru in državna realka v Idriji. Na kranjskih utravkavišnih srednjih šolah so poučevali v nižjih razredih (I–IV.) vse predmete razen nemščine v slovenščini, na višji stopnji (V.–VIII.) pa približno polovico predmetov v nemščini – poleg nemščine še latinščino, grščino, zgodovino in zemljepis. Na Štajerskem so poučevali slovensko v nižjih razredih verouk, latinščino do III. razreda, slovenščino, zemljepis v I. razredu, prirodopis do II. razreda in matematiko do IV. razreda, drugi predmeti so bili nemški. Nemške državne gimnazije v Ljubljani, v Kočevju, Celju, dve državni gimnaziji v Mariboru, deželna gimnazija v Ptujju in državni realki v Ljubljani in Mariboru. Karel Verstovšek, Preustroj šolstva v Sloveniji, Slovenec, 12. I. 1921.

⁹ AS, Narodni svet, f. 3, Šolska uprava, Poročilo o izrednem občnem zboru Društva slovenskih profesorjev v Ljubljani, Slovenec, 3. XII. 1918

¹⁰ AS, Narodni svet, f. 3, Šolska uprava.

¹¹ Kataster slovenskega srednješkolskega učiteljstva, ki ga je izdelal prof. Fran Jeran, je evidentiral nekaj čez 350 kolegov, delujočih na slovenskih gimnazijah, realkah, učiteljskih in obrtni šoli. Okrog 95 % jih je bilo članov Društva slovenskih profesorjev v Ljubljani. Slovenec, 3. XII. 1918.

¹² Člani ankete o šolski upravi so bili dr. Josip Debevec, dr. Ivan Dolenc, dr. Ivan Grafenauer, prof. Ivan Mazovec, mestni katehet Ignacij Zaplotnik, dr. Gregor Pečjak in dr. Anton Breznik (katoliško usmerjeni), dr. Fran Hlešič, dr. Jakob Žmavc, dr. Anton Jug in učitelj Engelbert Gangl (liberalno usmerjeni). Posvet je bil 15. XI. 1918 v hotelu Unjon v Ljubljani; AS, Narodni svet, f. 3, Šolska uprava

¹³ UL, 12/23. XI. 1918, naredba J23, UL, 13/26. XI. 1918, naredba 132.

¹⁴ AS, Višji šolski svet, f. 13

¹⁵ F. K. Lukman, Drobno o početku naše univerze, Slovenec, 1. I. 1929

¹⁶ Bojan Baskar, Latinščina in njeno izganjanje na Slovenskem, 1849:1987, Ljubljana 1988, str. 119.

¹⁷ Konec leta 1920, ko se je dr. Verstovšek vrnil na mariborsko klasično gimnazijo, je bilo stanje srednjih šol takole: državne šole humanistične gimnazije v Ljubljani, Mariboru, Kranju in Murski Soboti; realne gimnazije: slovenska in nemška v Ljubljani, slovenske v Novem mestu, Kočevju, Celju in na Ptujju, realki v Ljubljani in Mariboru, zasebni gimnaziji v št. Vidu nad Ljubljano in franciškanska gimnazija v Kamniku, državna učiteljska moško in žensko v Ljubljani, moško in žensko v Mariboru; zasebna: ženski uršulinski v Škofji Loki in Ljubljani ter žensko v samostanu šolskih sester v Mariboru. Dr. Karel Verstovšek, Preustroj šolstva v Sloveniji, Slovenec, 11.–14. I. 1921.

¹⁸ Višji šolski svet v Ljubljani je prevzel posle dotedanjih deželnih šolskih svetov iz avstrijskega obdobja in je neposredno upravljal državne srednje šole, učiteljska, meščanske in osnovne šole za Slovenijo. Predvsem je imenoval učitelje v osnovnih in meščanskih šolah. Od junja 1921 je po sklepu Deželne vlade imenovanja profesorjev na srednjih šolah in učiteljskih opravljala neposredno ministarstvo za prosveto v Beogradu. Narte Velikonja, Razvoj šolske nprave, str. 696, o pravni ureditvi šolstva glej tudi Fr. Fink, Zbirka važnejših novih naredb in odredb za ljudske in meščanske šole ter učiteljska v Sloveniji, I–IX. zv., Slovenska šolska matca, Ljubljana 1921–1930

¹⁹ Narte Velikonja, Razvoj šolske nprave, Slovenci v desetletju 1918–1928, str. 692, Metod Mikuž, Slovenci v stari Jngoslaviji, Ljubljana 1965, str. 92

²⁰ Dr. Karel Verstovšek, Preustroj šolstva v Sloveniji, 8, 11–14. I. 1921

²¹ Dušan Moravec, Slovensko gledališče od vojne do vojne, Ljubljana 1980, str. 150

²² UL, 165/26. XI. 1919

²³ UL, 23/17. XII. 1918, naredba 194, UL, 123/26. VI. 1919.

KAREL VERSTOVŠEK AS COMMISSIONER IN THE LAND GOVERNMENT IN LJUBLJANA FOR EDUCATION AND RELIGION, 1918–1920

Abstract

Dr. Karel Vestovšek, secondary school teacher of classical languages, was the only Styrian Catholic politician, who was appointed to the National Government for Slovenia, on the emancipation from the Habsburg Monarchy and at the establishment of the State of Slovenes, Croats and Serbs on October 31, 1918. Due to his inability to leave Maribor, where he had – in the capacity of president of the National Council for Styria – participated in the Slovenian take-over of political power, he began to participate in person in the regular work of the National Government only in November 12, 1918. As the Commissioner for Education and Religion in the period of two years, he had established an entirely new school administration in Slovenia, he led the Slovenisation of secondary schools and – particularly in Styria to a great extent – of German elementary schools. He had also expanded the network of elementary, secondary and vocational schools in Slovenia. The most significant accomplishment of his endeavours was the political prearrangement and the professional preparations for the establishment of the first Slovenian Uni-

versity in Ljubljana in 1919. In the field of schooling, centralisation of the new Yugoslav state was initiated even prior to the election of the Constitutional Assembly. Karel Verstovšek as the Commissioner for Education Religion in the Land Government for Slovenia had successfully resisted this until his resignation on December 13, 1920. After initial cooperation of all political parties, by the middle of 1919 the old cultural struggle between liberalism and Catholicism, was renewed. Schooling and teachers were most exposed to this conflict. In spite of it, Verstovšek was able to safeguard a sober policy of cooperation and a professional approach to the problems. When the competitive liberal party began to control the school administration, teachers were numerously begun to be transferred according to political criteria and political propaganda was begun to be instilled into school curricula.

VLOGA DR. KARLA VERSTOVŠKA PRI USTANOVITVI SLOVENSKE UNIVERZE LETA 1919

Miroslav Stiplovšek *

UDK 378.4(497.12 Ljubljana) »1919«: 929 Verstovšek K.

STIPLOVŠEK Miroslav: Vloga dr. Karla Verstovška pri ustanovitvi slovenske univerze leta 1919. (Die Rolle von Dr. Karl Verstovšek bei der Gründung der slowenischen Universität im Jahre 1919.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, str. 292. Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Dr. Karel Verstovšek ima kot poverjenik za prosveto v slovenski vladi 1918–1920 pomembne za-
sluge, da je bila leta 1919 po dolgotrajnih prizadevanjih uresničena ideja o ustanovitvi slovenske
univerze v Ljubljani, ki je bila ena najpomembnejših pridobitev slovenskega naroda v prvi jugo-
slovanski državi.

UDC 378.4(497.12 Ljubljana) »1919«: 929 Verstovšek K.

STIPLOVŠEK Miroslav: The role of Dr. Karel Verstovšek in the establishment of the Slovenian University in the year of 1919. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, p. 292.

Dr. Karel Verstovšek, as the commissioner for education in the Slovenian Government in the period
1918–1920, has significant merits, as to the fact, that in 1919, after long endeavours, the idea of
the establishment of a Slovenian University in Ljubljana was accomplished, being one of the most
significant achievements of the Slovenian nation in the first Yugoslav state.

Dr. Karel Verstovšek je bil poverjenik za uk in bogočastje v Narodni in Deželni vladi za Slovenijo vse obdobje, ko so po dolgotrajnih prizadevanjih, zlasti po pomladi narodov leta 1848, potekale sklepne akcije za ustanovitev slovenske univerze. Ta najvišja znanstveno-pedagoška ustanova je bila nato v obdobju med vojnama s petimi fakultetami temeljnega pomena za razvoj humanističnih, družboslovnih, pravnih, teoloških, tehniških in medicinskih znanosti na Slovenskem ter za oblikovanje izobraženstva na teh področjih. Takšno mesto v razvoju slovenske kulture in znanosti ji je dajalo posebno pomembno vlogo pri ohranjanju in utrjevanju narodne identitete v času, ko Slovenija kot dežela in Slovenci kot narod niso uspeli uveljaviti avtonomistično-federalističnih ustavnopravnih ciljev.

Z opravljanjem najvišje oblastne funkcije na področju prosvete in kulture je Verstovšek veliko prispeval k slovenizaciji in razmahu osnovnega, strokovnega in srednjega šolstva ter kulturnih ustanov, organizacij in dejavnosti, izjemno tehten pa je bil tudi njegov delež pri ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani. Ta je bila eden najpomembnejših dosežkov slovenskega naroda v poprevratnem obdobju, po mnenju nekaterih celo »najdragocenejša pridobitev Slovencev v prvem letu« življenja v jugoslovanski državi¹ ali vsaj »največji kulturni dogodek, ki ga je Slovincem prinesla osvoboditev« izpod avstroogrške oblasti,² z njeno ustanovitvijo

* Dr. Miroslav Stiplovšek, redni profesor na Filozofski fakulteti, Ljubljana

pa je »dosegla svoj najvišji vzpon . . . nova narodnostna prosvetna politika v Sloveniji.«³ Sam Verstovšek jo je ocenil kot »najdragocenejši biser, katerega je podarila ujedinjena Jugoslavija slovenskemu narodu...«⁴ Toda pot do tega »darila« je bila povezana z vztrajnimi in odločnimi prizadevanji različnih kulturnih, političnih in oblastnih dejavnikov, med katerimi je imelo pomembno mesto Verstovškovo poverjeništvu za uk in bogočastje. Osrednje oblasti so namreč ob deklarativni podpori ljubljanski univerzi sprva odlagale njeno ustanovitev celo na čas po sklenitvi pariškega miru, pa tudi v Sloveniji so se stališča glede problematike univerze šele postopoma razčiščevala. Med tistimi, ki so prvi in odločno zahtevali slovensko univerzo, je bil tudi poverjenik Verstovšek. Njegov prijatelj prof. dr. Fran Ks. Lukman je v svojem spominskem prispevku zapisal, da je Verstovšek že v začetku novembra 1918, torej neposredno po imenovanju na poverjeniško funkcijo, ko se je zaradi vodenja Narodnega sveta za Štajersko še mudil v Mariboru, začel snovati načrte za preosnovanje slovenskega šolstva in »sklenil z vso energijo začeti priprave za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani.« Poudaril je: »Če takoj ne začnemo, je nikoli ne bomo imeli.« Vse nevarnosti za obstoj ljubljanske univerze že v dvajsetih letih so pokazale upravičenost tega njegovega razmišljanja. Takšna njegova prizadevanja pa so »krotili« celo njegovi kolegi v Narodni vladi, »češ, da je sedaj nujnejših poslov dovolj«,⁵ pa tudi z drugimi pomisleki, ki so prišli do izraza na njenih sejah. Vsi, ki so vodili akcijo za slovensko univerzo, so morali premagovati številne težave in odpore. Dr. Verstovšek je s pobudami, predlogi, posredovanji in konkretnimi ukrepi kot vladni prosvetni poverjenik uspešno izpolnjeval svoje naloge. Ob koncu opravljanja svoje funkcije v Deželni vladi za Slovenijo, v kateri je bil s krajšo prekinitvijo skoraj dve leti poverjenik za uk in bogočastje, je o teh svojih prizadevanjih v Slovencu 14. 1. 1921 zapisal: »Trdim celo lahko pred vso javnostjo, da sem odločilno posegel za ugodno razrešitev vseučiliškega vprašanja, ker se nisem ustrašil nobenih ovir in nobenih težkoč in našel v kritičnih položajih zopet izhod ter dovedel delo na pravi tir do uspeha.« V tem pogledu mu je dal javno priznanje z verjetno najustreznejšo oceno prof. dr. Karel Hinterlechner, prvi dekan Tehniške fakultete in kasnejši rektor, da je dr. Verstovšek »politični oče« ljubljanske univerze, medtem ko so bile znanstveno-pedagoške odločitve delo vseučiliške komisije. V tem prispevku se bomo omejili predvsem na osvetlitev Verstovškove aktivnosti za ustanovitev slovenske univerze, medtem ko podrobno prikazujejo celotno pot do začetka njenega delovanja in njeno nadaljnjo znanstveno-pedagoško in širšo kulturno vlogo na Slovenskem zlasti dva jubilejna zbornika iz let 1929 in 1969 ter še nekatera druga dela.⁶

Po prevratu 29. oktobra 1918 z osvoboditvijo izpod Avstro-Ogrske in ustanovitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov so nastale razmere, ki so zahtevale tudi čimprejšnjo rešitev problematike slovenske univerze. Nastal je problem, kje naj nadaljujejo študij slovenski študentje, ki so bili vpisani na avstrijskih univerzah, na katerih so tudi začeli odpuščati slovenske univerzitetne učitelje, zanje pa je bilo treba ustvariti možnosti za nadaljnje pedagoško in znanstveno delo. V novih razmerah so se zaradi slovenizacije uprave in javnih služb takoj občutno povečale potrebe po slovenskih visokošolskih kadrih, medtem ko so dotlej večino pomembnejših delovnih mest zasedali nemški diplomanti različnih profilov. Po oceni naj bi bili v akademskih poklicih na Slovenskem kar dve tretjini tužcev, slovenskih akademikov pa je bilo le 800, medtem ko naj bi jih potrebovali 2000.⁷ Vseh teh za nadaljnjo uso do slovenskega naroda temeljnih vprašanj so se zavedali vsi različni pobudniki za ustanovitev slovenske univerze,⁸ toda tudi dejstva, da tega velikega cilja ni lahko takoj uresničiti in so zato iskaličasne rešitve.

V poprevratnem času so o tej problematiki prvi razpravljali v kulturnem odseku Narodnega sveta za Slovenijo 21. novembra 1918, dva dni kasneje pa je dr. Mi-

hajlo Rostohar, ki je bil docent na praški univerzi, v sodelovanju z ljubljanskim županom dr. Ivanom Tavčarjem sklical predstavnike strokovnih društev slovenskih profesorjev, pravnikov, zdravnikov in tehnikov, Slovenske matice in kulturnega odseka Narodnega sveta ter slovenske vseučiliške docente.⁹ Na sestanku 23. novembra je uvodoma prof. Fran Vadnjal posredoval Verstovškov predlog, naj udeleženci razpravljajo o aktualnih vprašanjih, kje naj nadaljujejo svoje delo slovenski univerzitetni učitelji in kje naj opravljajo izpite slovenski pravniki. Najpomembnejši rezultat sestanka je bil sklep, da se iz predstavnikov strokovnih društev, vseh slovenskih univerzitetnih učiteljev in dveh vladnih delegatov ustanovi stalna vseučiliška komisija,¹⁰ ki naj vodi »sporazumno z Narodno vlado vse priprave za ustanovitev slovenskega vseučilišča v Ljubljani.«¹¹ Nanjo so naslovili prošnjo, naj nujno poskrbi, da bodo slovenski visokošolci lahko do ustanovitve ljubljanske univerze nadaljevali študij na zagrebškem vseučilišču, kjer naj bi oblikovali posebne stolice s slovenskim jezikom in slovenskimi univerzitetnimi učitelji, sprva pa so predvidevali tudi sodelovanje z beograjsko univerzo, na kateri naj bi ustanovili tudi stolico za slovenski jezik in literaturo. Te in še druge predloge, oblikovane v posebni spomenici, so predložili Narodni vladi, v kateri pa je nato Verstovšek »z veliko težavo« dosegel sklep, »da si smem zasnovati vseučiliško komisijo kot vladno institucijo«, ¹² zasebno pa je celo govoril, da jo je moral »oktroirati«. ¹³ Narodna vlada je na seji 26. novembra po obravnavi omenjene spomenice imenovala v vseučiliško komisijo kot svoja predstavnika višja šolska nadzornika dr. Ivana Grafenauerja in dr. Leopolda Poljanca.¹⁴ Poverjenik Verstovšek je nato tudi odprl prvo sejo vseučiliške komisije 5. decembra 1918 v knjižnici vladne palače. V uvodni pozdravni besedi je poudaril pomen njenega dela in ji predlagal za predsednika dr. Danila Majarona. Vseučiliška komisija je nato izvolila svoje vodstvo in zaupala tajniške posle dr. Francu Ramovšu.¹⁵

Zoblikovanjem vseučiliške komisije se je konec leta 1918 začelo načrtno delo za slovensko univerzo, Verstovškova zasluga pa je zlasti dejstvo, da ji je bil priznan značaj vladne institucije, kar je dvignilo njen pomen in vlogo, ter da je s pomočjo svojega poverjenišva za prosveto ustvaril gmotne, administrativne, prostorske in druge pogoje za njeno uspešno delo. V delovanju vseučiliške komisije, ki je bilo ves čas do zadnje seje 20. septembra 1919¹⁶ tesno povezano s poverjenikom Verstovškom, so značilna tri obdobja: 1. od njene ustanovitve do konca januarja 1919, ko se je ukvarjala s pripravami za začasno oblikovanje slovenskih stolic na zagrebškem vseučilišču, ki naj bi jih nato prenesli v Ljubljano; 2. od februarja do julija 1919, ko je posvetila vse sile »intenzivnemu stremljenju po lastnem vseučilišču v Ljubljani«; 3. od sprejetja zakona o ustanovitvi ljubljanske univerze 16. julija do oblikovanja univerzitetnega sveta iz novo imenovanih profesorjev 18. septembra 1919, ko je reševala zadnja pereča vprašanja pred začetkom delovanja slovenske univerze.¹⁷

V prvem obdobju so se začetna optimistična pričakovanja, da bo ustanavljanje slovenskih stolic na zagrebškem vseučilišču, ki bi bile zametek za univerzo v Ljubljani, potekalo naglo, izkazala za neutemljena. Pojavljala so se številna organizacijska, kadrovska in finančna vprašanja, ki jih je vseučiliška komisija poskušala urediti s posredovanji ljubljanskega poverjenišva za uk in bogočastje v Zagrebu. Končno je na seji 21. januarja sestavila celovit predlog za rešitev pglavitnih problemov, ki naj bi ga Verstovšek osebno izročil zagrebški vladi.¹⁸

Na seji Narodne vlade za Slovenijo 24. januarja je nato podrobno obrazložil omenjeni predlog. Uvodoma je poudaril, da je pglavitni namen predloga zagrebškimi vladnimi in vseučiliškimi oblastem omogočiti slovenskim študentom, da v Zagrebu poslušajo predavanja v slovenskem jeziku in opravljajo izpite ter »da se obenem pripravljajo ustanovitev vseučilišča v Ljubljani.« Glede na te cilje je poverjenišvo za uk in bogočastje po sklepih vseučiliške komisije predlagalo naslednje:

»1. Na modroslovni, pravoslovni in medicinski fakulteti vseučilišča v Zagrebu naj se provizorno ustanove paralelne stolice s slovenskim učnim jezikom vsaj za poglobitve, takozvane izpitne predmete in naj obstoje toliko časa, da se ustavnim potom ustanovi in otvori vseučilišče v Ljubljani.

2. Dokler ni vprašanje kompetence drugače rešeno, naj ustavnavlja omenjene stolice in namešča nanje vseučiliške profesorje Narodna vlada v Ljubljani sporazumno z akademskimi oblastmi hrvatskega vseučilišča in hrvatske vlade v Zagrebu.

3. Vseučilišče v Zagrebu odloča v prvi vrsti o vseh vprašanjih, ki se tičejo znanstvene kvalifikacije posameznih oseb za posamezne stolice, zlasti tudi pri podelitvi veniae legendi.

4. Profesorji na slovenskih stolicah so člani profesorskih zborov in izpitnih komisij ter imajo sicer z docenti vred vse pravice, ki jih jamči statut hrvatskega vseučilišča svojim profesorjem, odnosno docentom. Zlasti naj se njim tudi omogoči dogovorno z akademskimi oblastmi znanstveno delovanje v znanstvenih zavodih in seminarjih hrvatskega vseučilišča.

5. Vprašanje plač za vseučiliške docente s slovenskim učnim jezikom, dotacij itd naj se prepusti narodni vladi v Ljubljani, dokler ne bode ustavnim potom rešeno.«

Iz skopega zapisnika »male debate«, ki se je razvila po Verstovškovi obrazložitvi, se vidi, da je bilo v njej sproženo vprašanje, »ali naj delamo za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani ali ne,« in da je bila večina poverjenikov mnenja, »da bi bilo iz več razlogov bolje, da se ustanovi v Ljubljani tehnika ali kaka druga strokovna visoka šola.« To so utemeljili z mnenjem, da »smo Slovenci v kulturi najnaprednejši del jugoslovanskega naroda in to torej zmožni voditi dobro tehniko« in da »je izobrazba naše inteligence najbolj pomanjkljiva glede praktičnih ved.« Ker pa predlogi vseučiliške komisije niso prejudicirali končne odločitve, jih je Narodna vlada sprejela.¹⁹ Iz Verstovškovega pričevanja se vidi, da se je večina njenih članov »izrekla proti vseučilišču v Ljubljani, češ da je to vprašanje odložiti na poznejše čase, da spada vseučilišče le v Trst in Ljubljana naj dobi le tehniko.«²⁰ K temu naj dodamo, da so bile ideje o ustanovitvi slovenske univerze v Trstu močne zlasti v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno.²¹ Dr. Polec je v svoji študiji tedanje opredelitve za slovensko univerzo v Trstu ocenil kot izraz majhne realne politične orientiranosti, glede na londonski pakt bi lahko rekli skrajno naivnega pričakovanja, da bo Trst pripadel jugoslovanski državi. V oceni teh stališč članov Narodne vlade pa je poudaril, da je »le poverjenik za uk in bogočastje dr. Verstovšek ... mislil drugače.«²²

Po vladnih razpravah, v katerih je ostal dr. Verstovšek s svojim odločnim zavzemanjem za slovensko univerzo v Ljubljani osamljen, je »po pripovedovanju zanesljivih svedokov... energično na svojo roko začel z akcijo za ustanovitev.«²³ To je pokazal tudi v ustnem sporočilu dr. Majaronu o vladnih stališčih do univerzitetne problematike. Hkrati ga je spodbudil, »naj vseučiliška komisija nadaljuje svoje delo v sedanji smeri« ter doseže, da se ne le Deželna vlada, marveč tudi vse večje politične stranke končno odločijo o ureditvi visokega šolstva.²⁴ Verstovškova odločnost je bila še toliko bolj nujna, ker so tudi v vseučiliški komisiji posamezni ugledni člani, npr. prof. dr. Josip Plemelj, zlasti s problemi habilitiranih kadrov utemeljevali svoje stališče, da ustanavljanje visokih šol »ni tako nujno, da ne bi mogli potrpeti še nekaj let...«,²⁵ skratka bili so za odložitev začetka delovanja ljubljanske univerze. Kako usodna bi bila zmaga takih stališč, je pokazal ves nadaljnji razvoj.

Debata v Narodni vladi, ki jo je pozdravil prof. Plemelj, pa je sprožila v vseučiliški komisiji 30. januarja 1919 tudi odločno nasprotno reakcijo. Dr. Pavel Grošelj se je ognjevitavo zavzel za slovensko univerzo, »da se kulturno življenje dvigne, da se

ustvari hrbtišče za kulturno delo.« Kritiziral je nedoslednost vlade in zahteval izdelavo spomenice o potrebi takojšnje ustanovitve vseučilišča v Ljubljani, »kar je bil že dosti jasen znak preobrata« v vseučiliški komisiji. Predsednik Majaron je njene člane seznanil tudi z načrtovanim potovanjem predsednika Deželne vlade dr. Janka Brejca in poverjenika Verstovška v Beograd, kjer naj bi pri osrednji vladi sprožila slovensko univerzitetno vprašanje.²⁶

Še pred izvedbo teh posredovanj pa sta akciji slovenskih teologov in inženirjev pospešili prizadevanja za ustanovitev univerze v Ljubljani brez začasnih slovenskih paralelk na zagrebškem vseučilišču. Najprej so bogoslovni profesorji v posebni spomenici utemeljili in zahtevali ustanovitev teološke fakultete v Ljubljani, nato pa je še Društvo slovenskih inženirjev predlagalo ustanovitev tehniške visoke šole v Ljubljani ter menilo, da bi bilo mogoče takoj začeti s provizoričnim tehničkim študijem. Vseučiliška komisija je obe vlogi podprla in predlagala ljubljanski vladi, da ju ugodno reši.²⁷ Te pobude je Verstovšek odločno podprl, saj so pomenile tudi uresničenje njegovih zamisli. Glede na to, da je z okrnitvijo pristojnosti Deželne vlade v primerjavi z dotedanjo Narodno vlado odločanje o visokem šolstvu pripadalo osrednji vladi, je poverjeništvu za uk in bogočastje 6. februarja 1919 poslalo ministrstvu za prosveto tri dopise, ki pomenijo prvo sporočilo centralnim oblastem o univerzitetnih potrebah v Ljubljani.²⁸ V prvem dopisu je Verstovšek podrobno utemeljil ustanovitev tehniške visoke šole v Ljubljani zlasti z dejstvi, da je Slovenija industrijsko najbolj razviti del jugoslovanske države, da so za začetek njenega delovanja na voljo tudi usposobljeni kadri in ugodni prostorski pogoji, v Sloveniji pa je tudi največ tehniškega naraščaja, ki se je doslej izraževal na avstrijskih tehnikah. Poudaril je, »da se tehniška visoka šola in univerza izpopolnjujeta in plodonosno vplivata druga na drugo...« Glede na te utemeljitve »se poverjeništvu za uk in bogočasje najtopleje zavzema za predlog vseučiliške komisije, da se takoj ustanovi tehnika v Ljubljani.«

V drugem dopisu je Verstovšek po uvodni utemeljitvi o potrebi teološke fakultete v Ljubljani, zlasti zaradi razvoja teološke znanosti, ki jo omogoča le vseučilišče, in zaradi izgube možnosti fakultetnega teološkega izobraževanja na avstrijskih univerzah, seznanil prosvetno ministrstvo, da je za njeno delovanje že izdelan študijski načrt, pripravljen ustrezen prostor in izdelan proračun, na voljo pa so tudi ustrezni kadri, kar omogoča, da bi se lahko določene dejavnosti na njej začele že v drugem semestru študijskega leta 1918/19, redna predavanja pa jeseni 1919. Glede na to je ugotovil, »da se ustanovitev bogoslovne fakultete v Ljubljani more izvršiti primeroma brez velikih težav in stroškov, ako se bogoslovno učilišče v Ljubljani preosnuje in razširi...« Zato je predlagal ministrstvu, »da dovoli kreiranje« ljubljanske teološke fakultete in odobri potrebna sredstva.

Najpomembnejši pa je bil tretji Verstovškov dopis resornemu ministrstvu v Beogradu, v katerem je predlagal ustanovitev univerze v Ljubljani. Uvodoma je poudaril: »Slovenski narod upa in pričakuje sedaj po preobratu, ko se je začelo prosto dihanje med Slovenci, ko so politične razmere bolj naklonjene razvoju slovenskega življa, da se mu posreči vendar enkrat dobiti najvišji znanstveni zavod: svoje vseučilišče«. Zgodovina angleškega, francoskega in nemškega šolstva dokazuje velik pomen visokega šolstva »za kulturni razvoj naroda... Naš narod je pripravljen vse svoje moči zastaviti, da bi čimprej nastopil pot do cilja: specifično slovenske kulture. Do sedaj so morali naši dijaki študirati večinoma na nemških visokih šolah v nam nasprotnem duhu; naš jezik se ni dovoljno razvijal in vse naše znanstveno delo je zaostajalo.« V dopisu je nato seznanil ministrstvo za prosveto, da so po izključitvi slovenskih študentov z avstrijskih univerz, zaradi prenapolnjenosti praške univerze ter slabih stanovanjskih in prehrabnenih razmer v Zagrebu »skoro vsi slovenski visokošolci brez pouka.« Prosil je, da ministrstvo podpre začasno ustano-

vitev slovenskih stolic na zagrebškem vseučilišču »in da izposluje čimprej načelno dovoljenje za ustanovitev slovenskega vseučilišča v Ljubljani« z vsemi štirimi fakultetami.

Takoj nato je Verstovšek napisal nov dopis glede visokega šolstva v Sloveniji in ga 10. februarja poslal ministrstvu za prosveto s prošnjo, da posveti njegovi čimprejšnji ureditvi »vso svojo pozornost«. Tri dni kasneje pa je objavil v Slovincu članek Vseučilišče v Ljubljano!,²⁹ s katerim je tudi širšo javnost seznanil z razlogi za njegovo čimprejšnjo ustanovitev. V dopisu oziroma članku, ki sta vsebinsko enaka, je Verstovšek uvodoma opozoril na neprestane zahteve za ustanovitev univerze v Ljubljani v stari Avstriji. Nižje in srednje šolstvo je sedaj v Sloveniji že urejeno, ni pa še visokega šolstva; »tega nam niso hoteli dati, hoteč nas ohraniti v kulturni odvisnosti. Hočemo živeti; zato hočemo visokih šol, predvsem svoje lastno vseučilišče. Narod brez vseučilišča je reven, ono je ognjišče, okoli katerega se zbirajo vse duševne sile, od tam prihajajo učitelji in voditelji naroda.« Odločno je zavrnil pomisleke, da je Slovencev premalo za zadostno zaledje vseučilišča, in s tujimi primeri ilustriral uspešnost tudi manjših vseučilišč. Nato je poudaril, da je tudi »naša kulturna stopnja sedaj brezdvomno že tako visoka, da takoj lahko zahtevamo svoje lastno vseučilišče.« Z usposobljenimi kadri bi lahko takoj začeli delati filozofska in pravna fakulteta, tudi pripojitev tehnike bi verjetno potekala brez težav, medtem ko bogoslovja kot osnove za teološko fakulteto ni posebej omenil, je pa prav tako, kot se vidi iz že omenjenega dopisa, izpolnjevala kadrovske in vse druge pogoje za odprtje. Prostorske probleme za visokošolske ustanove bi bilo mogoče rešiti z izpraznitvijo vojašnic.

Slovensko vseučilišče ne bi škodovalo že obstoječima vseučiliščima v Beogradu in Zagrebu, temveč celo koristilo, »kajti le v medsebojnem tekmovanju se povzpnejo duševne sile na najvišjo stopnjo.« Ob sklepu je Verstovšek potrebo po slovenskem vseučilišču utemeljeval tudi z narodnoobrambnimi razlogi, ker so Slovenci najbolj izpostavljeni zunanjim pritiskom. Za obrambne naloge najboljše usposablja prav šolstvo vseh vrst: »Zato je v prosep cele države, ne samo Slovenije, če je ravno ta najbolj kočljiv kot z obrambnimi sredstvi prav izdatno opremljen. Ustanovitev vseučilišča v Ljubljani je neobhodno potrebna; čimpreje ga dobimo, tem bolje za celo državo.«

Ta Verstovškov članek je sprožil časopisne odmeve in v nekaterih okoljih tehtno prispeval k odstranjevanju pomislekov proti ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani. Skrajno odklonilni odmev v Slovenskem narodu pa je tudi pokazal, da poskuša liberalni tabor to problematiko spolitizirati. Pisec članka Vseučiliško vprašanje³⁰ je uvodoma odrekel Slovincu upravičenost pisanja o slovenskem vseučilišču³¹, ki po koncu germanizacijske nevarnosti za Slovence ni več življenjskega pomena. Zanj zaenkrat ni kadrovskih, finančnih in vseh drugih pogojev, zato je treba slovenske univerzitetne učitelje usmeriti na obstoječi vseučilišči. Članek je sklebil z ugotovitvijo, da za ustanovitev slovenskega vseučilišča »govore trenutno le gotove vrste separatizem in avtonomistične težnje«. Spet je povzdignil svojo odločno besedo Pavel Grošelj, ki je v Slovenskem narodu³² podrobno zavrnil vse ugovore proti ustanovitvi slovenske univerze, kajti njene vloge za narodni napredek ne moreta opraviti beograjsko in zagrebško vseučilišče. Zato se je treba v sedanjem ugodnem času, »morda je sploh zadnji ugodni trenutek«, energično boriti za ustanovitev slovenske univerze, ki jo nujno potrebujemo: »Na telo slovenske narodne kulture se skladno prilega samo ena glava: slovensko vseučilišče.«

Takšna stališča sta v vseučiliški komisiji zavzeto zagovarjala zlasti Majaron in Rostohar, medtem ko so bili posamezniki (npr. Plemelj) tako zasvojeni z »jugoslovenstvom«, da so protestirali proti obvezi, da se na ljubljanski univerzi predava v slovenskem jeziku, ki so ga označevali le za dialekt jugoslovanskega jezika. Neka-

teri so nato kmalu po začetku delovanja ljubljanske univerze radikalizirali to vprašanje z zahtevo po uvedbi srbohrvaščine na njej, kar pa je k sreči takoj naletelo na odločno zavrnitev.³³ Že prve polemike so torej pokazale, da bo usoda slovenske univerze tesno vpeta v medsebojne strankarske spopade, »v boju za centralistični jugoslovanski koncept in avtonomno nacionalno univerzo.«³⁴ Večinsko mnenje pa je tudi potrdilo pravilnost Verstovškove opredelitve velike vloge slovenske univerze za narodno identiteto ter njegove aktivnosti za njeno čimprejšnjo ustanovitev. To dejavnost pa je februarja 1919 sklenil še okrečiti z nastavitvijo prof. dr. Riharda Zupančiča kot referenta za univerzitetna vprašanja v poverjeništvu za uk in bogočastje. »Z njim in z vseučiliško komisijo smo delali predpriprave za vseučilišče in se nismo ozirali ne na desno, ne na levo, temveč smo šli naprej za svojim ciljem,« se spominja Verstovšek.³⁵

Izjemno pomemben uspeh pri reševanju univerzitetnega vprašanja v Ljubljani sta dosegla s svojimi posredovanji pri osrednji vladi v Beogradu predsednik Deželne vlade J. Brejc in poverjenik Verstovšek. Prav med njunim bivanjem v Beogradu je bila 25. februarja osnovana nova vlada s predsednikom Stojanom Protićem, njen podpredsednik pa je bil dr. Anton Korošec, ki se je nato zelo angažiral za ustanovitev ljubljanske univerze. Podrobno utemeljevanje za njeno čimprejšnjo ustanovitev je bila naloga Verstovška, ki je dosegel »popoln uspeh.«³⁶ Vlada je dovolila ustanovitev univerze v Ljubljani jeseni 1919 in predvidela 1.400.000 kron kot prvo dotacijo. Slovenec je poudaril, da je tako »davna zahteva naših kulturnih delavcev in srčna želja ter nujna potreba našega naroda končno na tem, da se uresniči »kajti« premnogo je bilo med nami takih, ki jim je bilo slovensko vseučilišče eden izmed najdražjih in najlepših narodnih ciljev.«³⁷ V novem članku pa je Slovenec posebej pozdravil Grošljevo razpravo v Slovenskem narodu, v kateri je »stvarno izčrpal vse ugovore proti lastnemu slovenskemu vseučilišču.« Poudaril je, da le z njim lahko Slovenci »pokažemo svojo kulturno silo, udejstvimo povsod svojo kulturno podjetnost.« To pa je tudi pot, da ohranimo »pridobljeno zapadno kulturo« in se ne prepustimo »orientalskim vplivom... Zato hočemo in moramo dobiti svoje kulturne zavode, da v njih razvijemo vse svoje sile prav radi zapadno-evropske metode temeljitega organiziranega dela«, kajti »zmagati mora zapadna kultura nad orijentom!«³⁸

Potem ko je poverjenik za prosveto Verstovšek s posebnim dopisom obvestil vseučiliško komisijo o dovoljenju osrednje vlade, da jeseni 1919 začne delovati vseučilišče v Ljubljani, je predsednik Majaron navdušeno pozdravil to odločitev na seji 8. marca.³⁹ Dejal je, da bo poslal zahvalo osrednji vladi, pri kateri sta »s sijajnim uspehom« posredovala zastopnika ljubljanske vlade, ki ju je pred njunim odhodom v Beograd obvestil, da ni pričakovati uresničitve slovenskega provizorija na zagrebškem vseučilišču. Tako se je njuno prepričevanje ministrov osredotočilo le na ustanovitev vseučilišča v Ljubljani. Majaron je nato poudaril: »Naša vseučiliška komisija je imela v naši Narodni (oziroma Deželni op. p.) vladi, zlasti v poverjeništvu za uk in bogočastje vedno najboljšo oporo; na drugi strani pa je bila tudi vladi naša komisija opora pri trudu in težnji, da se v Ljubljani osnuje vseučilišče; med obema činiteljema je vladalo popolno soglasje; vsi naši predlogi so bili z veseljem sprejeti. Poverjenik za uk in bogočastje je vse naše ukrepe z vso vnemo uvaževal in izvrševal. Njemu se imamo posebno zahvaliti, da imamo to veselo zagotovilo o ustanovitvi vseučilišča v Ljubljani.« Vseučiliška komisija je naročila svojemu predsedniku, da se zahvali predsedniku Deželne vlade in njenemu poverjeništvu za uk in bogočastje »za veliko delo v prid in uresničevanje našega vseučilišča.« Ob teh vznesenih zahvalnih besedah je treba dodati, da so bile polno upravičene zlasti glede deleža Verstovška, ki je imel zasluge, da je tudi celotna Deželna vlada začela spreminjati spočetka neustrezno in zadržano stališče do ljubljanske univerze.

Predsednik Majaron je svoj govor sklenil z ugotovitvijo, da predvideni bližnji začetek ljubljanskega vseučilišča zahteva od komisije okrepljeno delovanje pri reševanju novih nalog. Verstovšek je že v omenjenem pisnem obvestilu 6. 3. 1919⁴⁰ predlagal oblikovanje petih subkomisij za ustanovitev filozofske, pravne, teološke, tehniške in medicinske fakultete, za slednjo je naknadno dalo pobudo Slovensko zdravniško društvo, poleg njih pa še posebne komisije za reševanje profesorjskih problemov in opreme, komisija pa naj bi vladi predlagala tudi prve profesorje posameznih fakultet, ki bi vodili organizacijska dela. Vseučiliška komisija je še na isti seji izoblikovala subkomisije, posebno tudi za izdelavo statuta univerze.

Medtem ko so subkomisije že do konca marca izdelale elaborate za vse fakultete, je poverjenik Verstovšek pri resornem ministrstvu v Beogradu večkrat posredoval glede odprtja univerze v Ljubljani in prosil za dovoljenje, da začne uporabljati obljubljena finančna sredstva. Namesto pozitivnega odgovora pa je prišlo 6. aprila iz Beograda pismo ministra za prosveto dr. Ljube Davidovića, da je odprtje slovenske univerze zaradi potrebnih predhodnih študij in aktualnosti reševanja drugih pomembnih zadev odloženo na čas po sklenitvi definitivnega miru na pariški mirovni konferenci, vesti o obljubljenih kreditih pa so bile preuranjene »iz neobveščeneosti ali želje za pospešitev reševanja tega problema.«⁴¹ Ta dopis je razumljivo vzbudil hudo ogorčenje in ustvaril nerazpoloženje do Davidovića, tudi voditelja Demokratske stranke, zlasti še, ker je bil podoben usmeritvi tistih liberalnih krogov v Sloveniji, ki so nasprotovali ustanovitvi ljubljanske univerze. Tega se je zavedal tudi Slovenski narod, ki je pohitel s pojasnilom, da je dotacijo Verstovšku obljubil ob njegovih posredovanjih v Beogradu minister za finance dr. Momčilo Ninčić, Davidović pa naj bi o tem ne bil informiran. Zagotovil je, da bodo poslanci Demokratskega kluba glasovali za uvrstitev postavke za ljubljansko vseučilišče v proračun za leto 1919/20, kar pričakuje tudi od drugih slovenskih poslancev v Začasnem narodnem predstavništvu, zamolčal pa je, da je minister nameraval odložiti ustanovitev vseučilišča v Ljubljani na čas po končanih mirovnih pogajanjih. Iz članka se vidi, da so se liberalci ustrašili ogorčenega reagiranja študentov in članov vseučiliške komisije.⁴²

Ta se je 12. aprila sestala na izredni seji,⁴³ na kateri so vsi razpravljalci zahtevali takojšnjo odprtje vseučilišča v Ljubljani, zlasti še, ker je medtem prišel z zagrebškega vseučilišča tudi uradno negativni odgovor glede odprtja slovenskih stolic. Posebej so nasprotovali Davidovićevevu odlašanje ustanovitve vseučilišča na čas po pariškem miru z utemeljitvijo, da bo moralo biti »opora vsem Slovencem« ne glede na državno pripadnost in da je zato potreba po njem še »nujnejša in važnejša« (prof. dr. Rajko Nahtigal). Najpomembnejši sklep seje je bil, da se organizira konferenca s poslanci vseh treh političnih strank, ki se jim izroči posebno spomenico, ter prosi za posredovanje za ugodno rešitev problematike ljubljanske univerze ministra dr. Antona Korošca, ki je nato pisno obljubil vso pomoč, in dr. Alberta Kramerja, ki se kasneje ni udeležil vladne seje, na kateri so sprejemali osnutek zakona o ljubljanski univerzi. Poverjeništvu za uk in bogočastje pa naj bi kar najhitreje obrazložilo številne argumente, s katerimi so na seji zavrnilo kakršnokoli odlaganje rešitve univerzitetnega vprašanja v Ljubljani. Verstovšek je že na dan prejema dopisa vseučiliške komisije (14. aprila) o njenih stališčih s posebnim dopisom obvestil ministra za prosveto ter mu poslal podroben elaborat za ljubljansko vseučilišče s prošnjo, da čimprej izposluje imenovanje njegovih profesorjev in potrebna finančna sredstva.⁴⁴ Kmalu nato so člani vseučiliške komisije seznanili tudi poslance vseh treh političnih strank s svojim dosedanjim delom, kar je bilo pomembno za kasnejšo razpravo o ljubljanski univerzi v Začasnem narodnem predstavništvu.

Na izredni seji je predsednik Majaron po ugotovitvi, da se po novo nastalih razmerah »ne moremo zadovoljiti s čakanjem«, seznanil člane komisije, da je poverjenik Verstovšek »celo mnenja, da naj pričnemo s tehničnim tečajem po načrtu, ki smo ga izdelali, kar naj se krije z vseučiliškim fondom«, ki ga je že pred vojno ustanovila deželna Kranjska. S tem je dejansko v kritičnem položaju nakazal pot, da se glede začetka delovanja visokega šolstva v Ljubljani postavi osrednje oblasti pred izvršeno dejstvo in tako pospeši ustanovitev slovenske univerze, tehniški visokošolski studij pa je že januarja 1919 podprla tudi celotna Deželna vlada.

To je pokazala tudi na svoji seji 16. aprila, ko je soglasno sprejela predlog Društva slovenskih inženirjev o uvedbi visokošolskega tehniškega tečaja v začetku maja 1919.⁴⁵ Slovenski inženirji so podroben načrt zanj izdelali že februarja 1919, ki ga je nato potrdila tudi vseučiliška komisija.⁴⁶ Ta je takoj sprožila akcijo za pridobitev potrebnih prostorov in poverjenik Verstovšek je predlagal, da odstopi zanj štiri sobe državna obrtna šola.⁴⁷ Tako so stekle priprave, da bi bili že aprila pripravljene prostori za visokošolski tehniški tečaj. Po omenjeni vladni seji je poverjeništvu za uk in bogočastje zaupalo vseučiliški komisiji oziroma njeni subkomisiji za tehniško fakulteto izdelavo osnutka naredbe, Deželna vlada pa jo je sprejela na seji 26. aprila.⁴⁸ Verstovšek je 2. maja objavil Naredbo poverjeništvu za uk in bogočastje glede ustanovitve »začasnega tehnično-visokošolskega tečaja v Ljubljani,« kar je bilo nato popravljeno, da gre za naredbo celokupne Deželne vlade za Slovenijo.⁴⁹ V njej so poglavitna določila, da se začasno (do ustanovitve fakultete oziroma visoke šole) ustanavlja tehnično-visokošolski tečaj za gradbeno, strojno-elektrotehnično, rudarsko in geodetsko stroko za I. letnik, po možnosti pa naj se organizirajo pomožni kurzi tudi za višje letnike, da se vodenje tečaja zaupa posebnemu kuratoriju, da imenuje učiteljsko osebje Deželna vlada na predlog vseučiliške komisije in da se stroški zanj krijejo iz vseučiliškega fonda.

Potem ko so zbrali 50 prijav za vpis v tehniški tečaj ter uredili vprašanje predavateljskega kadra in prostorov, je bila 19. maja slovesna otvoritev na obrtni, kasnejši Srednji tehnični šoli, ob prisotnosti predstavnikov Deželne vlade, Brejca in Verstovška, mestnih oblasti, vseučiliške komisije, Društva slovenskih inženirjev ter celotnega profesorskega zbora. Najprej je dr. Majaron osvetlil prizadevanja za čimprejšnjo ustanovitev ljubljanskega vseučilišča in izrazil upanje, da se bodo tehničnemu visokoškolskemu tečaju pridružile še štiri fakultete, v tem pogledu pa pričakuje odločitve osrednje vlade in Začasnega narodnega predstavništva. V imenu Deželne vlade je govoril Verstovšek, ki je ob prihodu na otvoritev zadovoljno izjavil: »To je začetek univerze.«⁵⁰ V govoru je poudaril, da se po prevratu šolstvo na Slovenskem uspešno razvija, slovenski narod pa nujno potrebuje tudi uresničitev dolgotrajne želje po vseučilišču. Dejal je: »Narod se je iz sebe povzpел do one kulturne višine, ki je potrebna za ustanovitev najvišjega kulturnega zavoda, ki je sedaj dobro dozoreli sad znanstvenega razvoja, ki naj bode v bodoče najmarkantnejši izraz narodne individualnosti.« Potem ko je apeliral na učitelje in študente, naj gojijo na tečaju »najvišjo akademično vedo in znanost«, je Verstovšek predlagal, naj odpošljejo brzojavko regentu Aleksandru, v kateri je bilo ob začetku vseučiliških predavanj v Ljubljani izraženo »trdno upanje, da bo mogoče v najkrajšem času« pod njegovim pokroviteljstvom »otvoriti popolno Almo mater« v Ljubljani. Tudi v brzojavki prosvetnemu ministru Davidoviču, obe je podpisal Verstovšek, je bilo poudarjeno, da je bil »storjen danes prvi korak do uresničenja univerze v Ljubljani«, za katero upajo, da jo bodo z njegovo naklonjenostjo v doglednem času ustanovili. Oba sta Verstovšku odgovorila, da se bosta zavzemala za čimprejšnjo ustanovitev univerze v Ljubljani, in tako sta brzojavki dosegli svoj namen.⁵¹ Polec je ugotovil, da je imelo odprtje visokošolskega tehniškega tečaja »veliko praktično vrednost« za študente, »toda neprimerno večji je bil moralični po-

Št. 1648/1919

Vas učilnica v Ljubljani,
ustanovitev.

Ministrstvo prosvete v

(Beogradu)

Načrt za ustanovitev učilnice
v Ljubljani je v glavnih potezah že
videljan in čaka igravitve. V okviru
dovoljenih nam sredstev za leto 1919
se namuara otvoriti je 1. maja t. l.
tehniška fakulteta z izrednim
tečajem, teološka, pravoslovna in
dravoslovna. Tu modroslovna
fakulteta bi se otvorila 1. oktobra
v celim obsegu, doim bi se
medicinska fakulteta pričela
le s 1. tečajem.

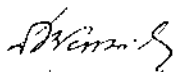
Tudi minuvanje za učiteljin
je že pripravljeno in dotični
predlozi bodo se predložili takoj,
ko se zini priprave.

Pa se more delo nadaljevati
ni da se stariji tudi primerni
predlozi je potrebno in
mimo tega izjave ministrstva

v kakšni izmeri ni na kakšni
način bo nam na razpolago
tjednomi kredit.

Primo torej z ozirom na kakšni
čas, ki nam je na razpolago do
otvoritve in na ogromno mi-
nistrstev in organizacijsko delo,
da se strar kar najhitreje
reši in da me ministrstvo za
prometo poslabša razpoložati
o kreditom. V tej ^{opini} ~~priloki~~ je sedaj
mijmo nakupiti potrebni knjig in
izročiti potrebna adaptirje na
v prostorih, ki se bodo uporabljali
za vsehštevini prout, naročitev
opreme in plačevanje osebnih
prejemkov ovih profesorjev, ki bi
prevzeli dejavnko podrobno
organizacijo posameznih fakultet

Lj, dne 3. aprila 1919

 prejel dne 4/4 1919.
 prejel dne 5/4 1919.
 odpravil dne

men«, kajti v njem so vsi privrženci ideje slovenske univerze videli »skromen začetek Almae matris Labacensis.« To pa ni moglo ostati brez vpliva tudi na osrednjo vlado. Na prosvetnem ministrstvu so se začudeno spraševali, kako je bilo mogoče tako hitro začeti z visokošolskim tehniškim študijem. Taktika »energičnega poganjanja poverjenika dr. Verstovška in predsednika VK Majarona« ter posredovanje slovenskih poslancev sta rodili sadove. Že junija so o ustanovitvi ljubljanske univerze razpravljali na ministrskem svetu, v Ljubljano je prišel finančni minister Ninčič glede zagotovitve finančnih sredstev, pri čemer se je Verstovšek zavzemal za realni univerzitetni proračun, v Beogradu pa je predsednik vseučiliške komisije Majaron v razgovorih s prosvetnim ministrom ob navzočnosti poslancev vseh treh slovenskih strank uspel odstraniti še zadnje ovire glede ustanovitve univerze v Ljubljani.⁵²

Ministrski svet je na seji 30. junija pod vodstvom podpredsednika dr. A. Korošca sprejel predlog zakona o ustanovitvi ljubljanske univerze. Nato je o njem razpravljalo Začasno narodno predstavništvo, v katerem paje predstavnik liberalnega poslanskega kluba v duhu jugoslovenstva nasprotoval govorjenju o slovenski univerzi, ker naj bi zahtevali le univerzo Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani. Dne 16. julija je bil sprejet Zakon o univerzi (vseučilišču) kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani, regentovo sankcijo pa je dobil 23. julija.⁵³ Takoj po sprejetju zakona v Začasnem narodnem predstavništvu je minister za prosveto sporočil to vest poverjeniku Verstovšku in mu čestital k otvoritvi univerze v Ljubljani. Ta mu je odgovoril, da je ves slovenski narod »z nepopisnim veseljem« sprejel »uresničitev svojih stoletnih stremljenj.« Po izrečeni zahvali je izrazil prepričanje, »da postane ljubljanska univerza vredna posestrima beograjske in zagrebške.«⁵⁴ Po sprejetju zakona se je 23. julija sestala vseučiliška komisija, njene seje pa se je udeležil tudi Verstovšek.⁵⁵ Predsednik Majaron je najprej seznanil člane s potekom razprave o zakonu glede ustanovitve ljubljanske univerze in nato orisal skoraj osemmesečno uspešno delovanje komisije ter pohvalil njeno veliko vnemo in prizadevanja. Poudaril pa je, da bi se vsi njeni napori ne končali z ustanovitvijo univerze, »ako naš rod ne bi bil osvobojen in ujedinjen s Srbi in Hrvati.« Zato je predlagal zahvalni brzojavki regentu Alensandru in ministru Davidoviću, posebej pa je poudaril zasluge poverjenika Verstovška. Ta se je za priznanje zahvalil, nato čestital predsedniku komisije Majaronu, »prvoboritelju« za univerzo v Ljubljani, »da je dosegel najlepši cilj svojega delovanja.« Zahvalil se je članom komisije »za vztrajno, resno delo« posebej pa je poleg predsednika poudaril pomemben prispevek njenega tajnika Ramovša in doc. dr. Rostoharja. Ob tem slavnostnem trenutku pa je spomnil tudi na ovire, »ki so se stavile celo v ljubljanski vladi«, in na začetno izogibanje prosvetnega ministra reševanju ljubljanskega univerzitetnega vprašanja, rekoč »da ni časa za tako delo...« Nato je Verstovšek navedel tri nujne zadeve, ki jih je treba čim hitreje rešiti, da bo lahko univerza začela svoje delo. Prva je bila problematika prostorov in njihova adaptacija za univerzitetne potrebe. Seznanil je komisijo, da je že brzojavno prosil svojega ministra generala Hadžića, da vojska izprazni domobransko vojašnico, že naslednji dan pa se namerava glede teh prostorov podrobno domeniti na ljubljanskem vojaškem poveljstvu. Nato je dal pobudo, da se licejska knjižnica preoblikuje v univerzitetno knjižnico.⁵⁶ Elaborat naj bi pripravila posebna komisija, ki so jo izvolili na seji po poročilu o stanju knjižnega fonda za posamezne stroke,⁵⁶ kadrovskih in prostorskih potrebah ter nujnem povišku finančne dotacije, da bo lahko dosedanja licejska knjižnica opravljala nove naloge za potrebe univerze. Kot tretje pereče vprašanje pa je navedel skrb za študente. Poudaril je, da bo treba pravočasno poskrbeti za njihovo nastanitev, morda tudi v posebnem akademskem domu, ter za njihovo prehrano v posebni menzi. Prav tako bo organiziral po vsej Sloveniji veliko akcijo za finančno podporo bodočim visokošolcem, ki za po-

trebe tehnike že poteka.⁵⁶ Poročal je tudi, da je vlada doslej dala za študentske podpore nad pol milijona kron. Ob sklepu je komisijo prosil za nadaljnje vztrajno in resno delo in podporo, predsednik Majaron pa se mu je zahvalil za njegov govor »in pojasnjevanje tako glede preteklosti kot bodočnosti.« Na seji so opozorili tudi na nujno imenovanje profesorskih kolegijev za posamezne fakultete, da bodo lahko reševali nadaljnje kadrovske zadeve.⁵⁷ Verstovšek je 15. septembra posredoval vseučiliški komisiji prepise dekretov regenta oziroma ministra za prosveto o imenovanju prvih 18 profesorjev ljubljanske univerze.⁵⁸

Redni profesorji, ki so sestavljali univerzitetni svet, so nato na seji 18. septembra izvolili za prvega predsednika Plemlja kasneje prvega rektorja, za namestnika pa Zupančiča. Ta je kot referent na poverjeništvu za uk in bogočastje vodil težavna pripravljalna dela za začetek delovanja univerzitetnega sveta.⁵⁹ V njegovem imenu se je Zupančič tudi na zadnji seji vseučiliške komisije 20. septembra zahvalil njenim članom in posebej predsedniku Majaronu za njihovo veliko delo, slednji pa je zaželel uspešno delo univerzitetnemu svetu.⁶⁰ Poverjenik Verstovšek je z dopisom 7. oktobra prosil univerzitetni svet, naj pospeši vpisovanje študentov in začetek predavanj.⁶¹ Prvi poslovdja slovenske univerze Franc Ramovš pa je s prvim predavanjem 3. decembra 1919 začel njeno študijsko delovanje. V študijskem letu 1919/20 je bil z začetkom delovanja petih fakultet uspešno rešen problem študija slovenskih študentov za podroje družboslovja in humanistike, prava, teologije, tehnike in delno medicine (le prva dva letnika).⁶² Glede tehniške fakultete naj dodamo še podatek, da je dr. Verstovšek sprva razmišljal tudi o njeni nastanitvi v Mariboru.⁶³

Hkrati z akcijo za ustanovitev univerze pa si je Verstovšek zelo prizadeval tudi za razvoj srednjega strokovnega in drugega šolstva.⁶⁴ To naj ilustriramo z dokumenti, ohranjenimi v fasc. Ustanovitev univerze (!), o pobudi za ustanovitev trgovske akademije v Mariboru. Tamkajšnje Slovensko trgovsko in obrtno društvo je 16. februarja 1919 na shodu soglasno sklenilo »pozvati slavno deželno vlado v Ljubljani, naj čimprej ustanovi med drugim tudi trgovsko šolo v Mariboru in trgovsko akademijo na Spodnjem Štajerskem.« Zvedelo je, da bi bil konvent Marijinih bratov v Gradcu, ki vodi svojo realko, pripravljen z ustrežno vladno podporo ali morda celo z lastnimi sredstvi ustanoviti v mariboru trgovsko akademijo s slovenskim učnim jezikom z internatom. Ker v jugoslovanskem delu Slovenije ni enake šole, slovenskim študentom pa je onemogočen trgovski študij v Avstriji in v Trstu »ni dvoma, da bi bila taka šola za razvoj trgovine med Slovenci neizmerno velikega pomena. Ravno Maribor s primerno živahno trgovino bi bil v prvi vrsti poklican, da postane sedež take šole. Šola bi bila tudi v narodnem oziru velike važnosti in bi neizmerno prispevala k temu, da se tukaj ob meji utrdi slovenski živelj tudi v trgovskem in obrtnem stanu, kjer prevladuje do sedaj še tuji nemški živelj.« Glede na govorice, da bodo v Mariboru opustili vojaško realko, s čimer bo mesto izgubilo srednjo šolo, bi bilo pravično, da se ta izguba nadomesti. Poslopje pa »bi bilo kakor nalašč ustvarjeno za to, da se v njem takoj otvori tako potrebna trgovska akademija.« Odbor omenjenega društva je zato na seji 18. februarja 1919 sklenil, da prosi konvent Marijinih bratov v Gradcu za ustanovitev trgovske akademije v Mariboru in Deželno vlado za Slovenijo, da to akcijo podpre »ter vse ukrene, da se čimprej otvori slovenska trgovska akademija v Mariboru.«⁶⁵

Oddelek za trgovino in industrijo ljubljanske vlade je reševanje te prošnje prepustil poverjeništvu za uk in bogočastje s pripombo, »da bi ne kazalo ustanoviti v Mariboru trgovske akademije, ker bo ona v Ljubljani zadostovala za Slovenijo«, podprl pa je ustanovitev dvorazredne trgovske šole v Mariboru.⁶⁶ Poverjetnik Verstovšek je nato 6. maja 1919 povabil na pogovor o trgovski akademiji veletrgovca Ivana Jelačina, diplomanta trgovske akademije v Pragi, prof. Bogumila Remca in

dr. Viktorja Murnika kot predstavnika Zbornice za trgovino, obrt in industrijo. Za rezultat tega sestanka zremo posredno iz Verstovškovega pisma Slovenskemu trgovskemu in obrtnemu društvu v Mariboru, v katerem ga je obvestil, da potekajo priprave za ustanovitev državne trgovske akademije v Ljubljani, da »so se vsi krogi izjavili za ustanovitev te šole v Ljubljani in ne v Mariboru« in da so tak predlog že poslali ministrstvu za trgovino in industrijo v Beogradu. Glede na to, da ni pričakovati dovoljenja za ustanovitev dveh državnih trgovskih akademij v Sloveniji, je Verstovšek predlagal v Mariboru ustanovitev zasebne trgovske akademije, kar bi bilo verjetno izvedljivo, preden bo prišlo do odloka glede državne trgovske akademije v Ljubljani. Zato je predlagal, da mariborski pobudniki čimprej izdelajo organizacijski statut, študijski program in predlog za kritje stroškov za bodočo zasebno trgovsko akademijo, pri čemer jim je bil pripravljen dati na voljo elaborat za ustanovitev ljubljanske državne trgovske akademije s priporočilom, »da se ga v kolikor mogoče posnema.«⁶⁷ Do ustanovitve državne trgovske akademije je prišlo v Ljubljani leta 1920, torej še v času, ko je bil Verstovšek poverjenik, v Mariboru pa njegova takratna prizadevanja niso uspela in je bila šele leta 1926 dvorazredna trgovska šola preosnovana v državno trgovsko akademijo.⁶⁸

Verstovškovo prosvetno poverjeništvu pa si je prizadevalo olajšati slovenskim študentom študij na tujih univerzah za stroke, za katere ni bilo predvideno oblikovanje visokih šol v Ljubljani. Tako se iz ohranjene dokumentacije vidijo njegova prizadevanja, da bi bil omogočen slovenskim študentom študij veterine na ustreznih zavodih v Pragi⁶⁹ in Lvovu.⁷⁰

Ob sklepu naj navedemo še nekaj ocen Verstovškovega deleža v prizadevanjih za ustanovitev slovenske univerze leta 1919. Janko Polec, ki je ob pisanju svojega obsežnega zgodovinskega orisa začetnikov univerze v Ljubljani proučil tudi nekaj danes izgubljenega gradiva, je lahko objektivno presodil delež posameznih slovenskih dejavnikov in osebnosti. Poudaril je, da je »vseučiliška komisija pod vzornim vodstvom velikega učitelja v narodnem delu«, kasneje prvega častnega doktorja ljubljanske univerze dr. Danila Majarona »nad vse častno in uspešno končala svojo nalogo.« Strinjal se je z Majaronomo oceno, da vsi naporji ne bi rodili uspeha, če ne bi slovenski narod doživel osvoboditve in združitve v jugoslovansko državo, »in pristaviti moramo – ko bi ne imel v vladi svoje domovine moža velikega domoljubja in vztrajne energije, dr. Karla Verstovška na čelu domače učne uprave...« Pohvalno je ocenil tudi delež prosvetnega ministra Davidoviča,⁷¹ ki je zlasti v sklepnih pripravah na ustanovitev ljubljanske univerze pokazal veliko razumevanje in je po Verstovškovem pričevanju »potrdil vse predloge in ukrepe poverjeništvu v Ljubljani.«⁷²

S Polčevo oceno Verstovška se lahko strinjamo, saj je bil spočetka osamljen tudi v ljubljanski vladi, vztrajno pa je hitel k svojemu cilju – ustanovitvi slovenske univerze, kateri je jasno nakazal njeno vlogov v utrjevanju slovenske narodne identitete ter naloge na znanstvenem in kulturnem področju. Opravil je temeljno delo pri odprtju in pojasnjevanju problematike ljubljanske univerze pri centralni vladi v Beogradu, v najbolj kritičnih trenutkih je spodbujal delovanje vseučiliške komisije po načrtani poti, sam in s pomočjo svojih sodelavcev v poverjeništvu za uk in bogočastje se je lotil tudi številnih praktičnih nalog, ki jih je bilo treba izvesti na poti do ustanovitve in začetka delovanja Almae matris Labacensis. Ob tem naj poudarimo, da je ta svoje nadaljnje probleme reševala z ministrstvom za prosveto v Beogradu, še nadalje pa sodelovala z Deželno vlado, kar dokazuje tudi njena naredba o pravoslovnih in državoslovnih študijah ter državnih izpitih na univerzi kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani 1. aprila 1920, za katere je po posvetu s fakultetnim svetom pravne fakultete imenoval člane komisije poverjenik za uk in bogočastje,⁷³ tedaj je to funkcijo še vedno opravljal Verstovšek.

Študija. Slovenske akademije
v Mariboru.

Slovensko trgovsko in obrtno
društvo v

Mariboru
v roki ~~zadani~~ predsednika, občinske
g. dr. Peprnika.

Poverjaminstvo za uk. in bogoslojski
opremljanje sledy Slov. trg. in obrtnega
društva v Mariboru; napraviti
konvent Marijinskih bratov Gudau,
da bi v Mariboru ustanovil trg.
akademije s slovenskim inim
jezikom in nemščino podpirati
novo šolo v kolikor bi mogla,
naj bi se v gostih zadivel ali
pa v prostornosti vnaščanju.

Promišljeno in obratno,
v kakšnem stadiju se nahaja
sedež ^{ta zadeva.} ustanovitve šole.

Kakor znan, v Mariboru se
ustanovitve ^{ozime} trg. akademije v
Ljubljani in se se na Krogi

izjavili za ustanovitev te šole v
Ljubljani in ne v Mariboru.
Tozadornim predlogi so se strahili
pri ministertvu za trgovino in
industrijo v Beogradu. ^{kar} (ki
pa pričakovali, da bi dovolila
vlada v Beogradu ustanovitev
~~to~~ dvoh drž. trg. akademij,
~~zato~~ bi bila ustanovitev zahteva
Trg. akademije v Mariboru na
mesti, kar bi se menda dalo
že prej izvesti, kateri pride do
odloka gladi dovoljenja za drž. trg. akademiji
v Ljubljani.

Pričakujem, da se ^{predlagajo} predlagajo
skoro

- 1) organizacijski statut
- 2) imi svet
- 3) razdelitev
- 4) poročilo o kritju stroškov.

Opust za drž. trg. akademije ^{v Ljubljani} ~~je~~
more tukaj vpogledati, in se
nipoovira, da se ga v kolikor
možne poroča.

Lj, dne 16. velikega trarna 1919.

Ob njegovi smrti leta 1923 mu je dal vse priznanje tudi univerzitetni svet. Na seji 7. maja 1923 je tedanji rektor prof. dr. Aleš Ušeničnik poročal, da se je udeležil Verstovškovega pogreba skupaj z dekanom filozofske fakultete prof. dr. Francetom Kidričem in prodekanom medicinske fakultete prof. dr. Janezom Plečnikom, na poslopu univerze pa je bila razobešana žalna zastava. V spominskem nagovoru je poudaril, da se je Verstovšek kot poverjenik za uk in bogočastje »z navdušeno vnemo zavzemal za to«, da bi se zamisel o ustanovitvi slovenske univerze »čimpreje in čim bogateje ostvarila«. Zato mu bo Univerza ohranila »časten in hvaležen spomin.«⁷⁴

Rektor prof. dr. Franc Lukman je v kratkem orisu dvajsetletnega delovanja slovenske univerze poudaril, da gre v zgodovini njene ustanovitve »častno mesto dvema možema, ki sta doma z neodjemljivo vztrajnostjo in nezlomljivim optimizmom delala in pripravljala, kar se je v Ljubljani za izpolnitev stare želje in zahteve Slovencev storiti dalo. Težave, ki so vstajale in se včasih zdele že kar nepremagljive, so jima bile ne ovira, marveč spodbuda, da sta s podvojen močjo in vnemo hitela. Bila sta to dr. Karel Verstovšek, poverjenik za uk in bogočastje v Narodni vladi in dr. Danilo Majaron, predsednik vseučiliške komisije.«⁷⁵ Tine Debeljak pa je ob istem jubileju leta 1939 poudaril zlasti njune zasluge, da sta »pripravila v Belgradu teren za takojšnjo slovensko univerzo v Ljubljani« in da sta prepričala o njuni potrebi njene ustanovitve ministra Davidovića.⁷⁶ K temu naj dodamo dejstvo, da sta se glede na svoji funkciji v boju za slovensko univerzo medsebojno dopolnjevala in da sta oba priznavala drug drugemu zasluge, ki pa sta jih pravično delila tudi s svojimi sodelavci v poverjeništvu za uk in bogočastje in vseučiliški komisiji, pa tudi s tistimi politiki, kulturnimi in znanstvenimi delavci, ki so v odločilnih trenutkih pomagali, da se je dolgoletni cilj slovenskega naroda sredi leta 1919 končno uresničil.

Opombe

¹ prof. dr. F. K. Lukman, Univerza, Spominski zbornik Slovence, Ljubljana 1939, str. 303 (cit. Lukman, Univerza).

² Dr. Jos Srebrnič, Vseučilišče v Ljubljani, Čas XIV, 1920, str. 91 (cit. Srebrnič, Vseučilišče).

³ Momčin Zečević, Na zgodovinski prelomnici, I. Maribor 1986, str. 231.

⁴ Dr. K. Verstovšek, Preustroj šolstva v Sloveniji, Slovenec, št. 11, 14. 1. 1921.

⁵ Prof. dr. F. K. Lukman, Drobne n. početku naše univerze, Slovenec, št. 1, 1. 1. 1929.

⁶ Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929, Ljubljana 1929. V tem zborniku je temeljno študijo ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo napisal dr. Janko Polec (str. 3–234) – cit. Polec; Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919–1969, Ljubljana 1969. V zborniku je razpravo Višje šolstvo na Slovenskem do leta 1918 napisal dr. Fran Zwitter (str. 13–51), razpravno Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919–1945 pa dr. Metod Mikuž (str. 53–92). Med drugimi deli naj omenimo še: Ana Benedetič, Pot do slovenske univerze, Ljubljana 1981, Srebrnič, Vseučilišče, str. 91–107; Narte Velikonja, Razvoj šolske uprave, Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana 1928, str. 715–720; Lukman, Univerza, str. 303–308; Zečević, n. d., str. 231–243; Bojan Balkovec, Prvaslovenska vlada, Ljubljana 1992, str. 171–173. Problematiko univerze na več mestih npr. obravnava tudi doktorski disertaciji Ervina Dolenca, Kulturne zamisli slovenskih političnih strank in skupin ter njihove kulturne organizacije v letih 1918–1929 (1992), in Jurja Perovška, Slovanski liberalni tabor in nacionalno vprašanje v času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (1993).

⁷ Polčev prepis koncepta zapisnika sestanka predstavnikov stanovskih društev in univerzitetnih učiteljev 23. 11. 1918 s prilogami v fondu 100, Vseučiliška komisija (VK) pri Deželni vladi za Slovenijo 1918–1919 v Arhivu Republike Slovenije (AS).

⁸ Na 1. seji univerzitetnega sveta 18. 9. 1919 ankslenih uporabljati naziv univerza, dotlej pa so najpogosteje uporabljali ime vseučilišče. Zapisniki seji univerzitetnega sveta so v Zgodovinskem arhivu in muzeju Univerze v Ljubljani (ZAMU).

⁹ Slovenski narod, št. 276, 22. 11. 1918.

¹⁰ Glej op. 7.

¹¹ Rostoharjev osnutek poslovnika VK v fondu VK v AS.

¹² Glej op. 4.

¹³ Glej op. 5.

¹⁴ Zapisnik 24. seje Narodne vlade 26. 11. 1918 v AS.

¹⁵ Zapisnik 1. seje stalne vseučiliške komisije pri Narodni vladi SHS v Ljubljani 5. 12. 1918, fond VK v AS.

¹⁶ V fondu VK v AS je ohranjena le približno polovica zapisnikov od 19 rednih sej vseučiliške komisije, medtem ko je imel Polec ob pisanju svoje razprave na voljo skoraj vse zapisnike. V tem fondu je ohranjenih le nekaj dopisov poverjeništvu za uk in bogočastje glede ustanovitve ljubljanske univerze, večina pomembnih dokumentov o tej problematiki, ki osvetljujejo prvenstveno Verstovškovo vlogo v teh prizadevanjih pa je v fasc. Ustanovitev Univerze in mnenj ustanov., IV/198, mapa 5 (cit. Ustanovitev univerze) v ZAMU.

¹⁷ Srebrnič, Vseučilišče, str. 93.

- ¹⁸ Zapisnik VI. seje VK 21. 1. 1919, cit. po Polcu, str. 149–150.
- ¹⁹ Zapisnik 51. seje Narodne vlade 24. 1. 1919 v AS.
- ²⁰ Glej op. 4.
- ²¹ Benedetič, n. d., str. 82–84; Jože Pierazzi (Pirjevec), Problem slovenske univerze v avstrijski dobi. Zgodovinski časopis 1975, št. 3–4, str. 255–261.
- ²² Polec, str. 150.
- ²³ Velikonja, n. d., str. 715.
- ²⁴ Zapisnik VII. seje VK 30. 1. 1919, cit. po Polcu, str. 150–151.
- ²⁵ Polec, str. 147.
- ²⁶ Glej op. 24.
- ²⁷ Vsenčilška komisija je spomenico za ustanovitev teološke fakultete podprla na V. seji 14. 1., spomenico za tehniški visokošolski študij pa na VII. seji 30. 1. 1919, cit. po Polcu, str. 151–153; obe spomenici sta v fasc. Ustanovitev univerze v ZAMU.
- ²⁸ Dopisi poverjeništvu za uk in bogoačastje ministrstva za prosveto dne 6. februarja 1919, in sicer št. 582 o ustanovitvi tehniške visoke šole, št. 613 o nastanovitvi bogoslovne fakultete in št. 647 o ustanovitvi vseučilišča v Ljubljani ter dopis št. 733 o visokem šolstvu v Sloveniji z dne 7. februarja 1919 so v fasc. Ustanovitev univerze v ZAMU.
- ²⁹ Članek v Slovincu (št. 36, 13. 2. 1919) ni podpisan. Vsebinska primerjava dopisa ministrstvu za prosveto, ki ga je Vrstovšek lastnorčno napisal 7. 2., in članka v Slovincu pa dokazuje, da je njegov avtor Verstovšek.
- ³⁰ Slovenski narod, št. 39, 15. 2. 1919.
- ³¹ Kranjski deželni zbor je leta 1911 z glasovi poslancev Slovenske ljudske stranke ob liberalnem nasprotovanju vseučiliški sklad v višini 700.000 kron odstopil Zadrufni zvezi kot posojilo. (Benedetič, n. d. str. 81–82.)
- ³² Slovenski narod št. 49, 26. 2. in št. 50, 27. 2. 1919.
- ³³ Mikuž, n. d., str. 57–58; Benedetič, n. d., str. 89; Jurij Perovšek, doktorska disertacija, str. 247–263.
- ³⁴ Zečević, n. d., str. 233.
- ³⁵ Slovenec, št. 11, 14. 1. 1921 in št. 1, 1. 1. 1929.
- ³⁶ Polec, str. 157.
- ³⁷ Slovenec, št. 51, 2. 3. 1919.
- ³⁸ Slovenec, št. 53, 4. 3. 1919.
- ³⁹ Zapisnik IX. seje VK 8. 3. 1919, cit. po Polcu, str. 157–159.
- ⁴⁰ Dopis poverjeništvu za uk in bogoačastje VK 6. 3. 1919, št. 1150, v fondn VK v AS in fasc. Ustanovitev univerze v ZAMU.
- ⁴¹ Dopis ministrstva za prosveto poverjeništvu za uk in bogoačastje 1. 4. 1919, priloga k zapisniku izredne seje VK 12. 4. 1919 v fondn VK v AS. V ZAMU fasc. Ustanovitev univerze, so ohranjene Verstovškove urgence za začetek koriščenja finančnih sredstev, in sicer njegova dopisa 21. 3. 1919 poverjeništvu ministrstva financ za Slovenijo in Istro v Ljubljani (št. 1316) in ministrstvu za prosveto v Beogradu (št. 1409) ter dopis temn ministrstvu 3. 4. 1919, v katerem predvideva začetek delovanja tehniške fakultete že s 1. majem, druge fakultete pa naj bi začele delovati 1. oktobra. V njem navaja, da finančna sredstva nujno potrebujejo za adaptacije prostorov in nabave opreme, za nakup knjig ter za plačilo tistih univerzitetnih učiteljev, ki bodo organizirali delovanje posameznih fakultet. Ljubljanski magistrat pa je Verstovšek zaprosil za dotacijo v znesku milijona kron in za dodelitev ustreznega zemljišča za gradnjo univerze (6. 3. 1919, št. 1129), medtem ko je poveljstvu dravske divizije 12. 3. 1919 poslal prošnjo, naj odstopi za univerzitetne potrebe domobranksko vojašnico.
- ⁴² Slovenski narod, št. 85, 10. 4. 1919.
- ⁴³ Zapisnik izredne seje VK 12. 4. 1919 s prilogami v fondn VK v AS; Polec, str. 161–163.
- ⁴⁴ Poverjeništvu za uk in bogoačastje je že 4. aprila 1919 poslalo obema slovenskima ministroma dokumentacijo, ki je dokazovala, da so predpriprave na univerzo v Ljubljani »že gotove«, in ju prosilo, naj posredujeta za sprejem pravnega akta za njeno ustanovitev. Tudi Verstovškov predlog ministrstvu za prosveto 14. 4. 1919 (št. 1750) za čimprejšnje odprtje vseučilišča v Ljubljani je ohranjen v fasc. Ustanovitev univerze v ZAMU, medtem ko je Koroščev nedatirano zagotovilo, da bo podprl nastanovitev ljubljanske univerze, v fondn VK v AS.
- ⁴⁵ Zapisnik 89. seje Deželne vlade 16. 4. v AS.
- ⁴⁶ Polec, str. 202–204.
- ⁴⁷ Dopis VK poverjeništvu za uk in bogoačastje 18. 3. 1919 in Verstovškov odgovor 22. 3. 1919 v fondn VK v AS.
- ⁴⁸ Zapisnik 91. seje Deželne vlade 26. 4. 1919 v AS.
- ⁴⁹ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, št. 88, 7. 5. 1919, Naredba št. 472; Popravek, prsv tam, št. 94, 19. 5. 1919.
- ⁵⁰ Slovenec, št. 1, 1. 1. 1929.
- ⁵¹ Slovenec, št. 115, 20. 5. 1919; Slovenski narod, št. 116, 19. 5. 1919. Brzjojavke so ohranjene v fasc. Ustanovitev univerze v ZAMU.
- ⁵² Polec, str. 168–170; dr. Janko Brej je v svojih spominih zapisal, da je Deželna vlada zlasti »z energičnim korakom otvoritve tehničnih visokošolskih kurzov zagotovila ugodno rešitev vseučiliškega vprašanja« Slovenci v desetletju, cit. izd., str. 209.
- ⁵³ Uradni list deželne vlade za Slovenijo št. 140, 1. 9. 1919; Polec, str. 171–181, Mikuž, str. 61–64.
- ⁵⁴ Slovenec, št. 163, 18. 7. 1919; Lukman se spominja, s kakšnim ponosom je Verstovšek kazal svojim sodelavcem Davidovičevu brzjoavko (Slovenec, št. 1, 1. 1. 1929).
- ⁵⁵ Omenimo naj, da je Verstovšek v pripravah na ustanovitev univerze sprejel pobudo bibliotekarja dnajske dvorne biblioteke dr. Ivana Prijatelja, da skupaj z dr. Francetom Kidričem in dr. Karlom Hinterlechnerjem poskrbi za nakup nujno potrebnih knjig za univerzitetne potrebe na Dunaju. Na njegov predlog je Deželna vlada 14. marca 1919 odobrila v ta namen 100.000 kron. Ta akcija je nato spjeljal preko prvega jugoslovanskega poslanika na Dunaju dr. Josipa vitez Pogačnika (Verstovškov dopis 15. 3. 1919 s prilogami št. 1316 v fasc. Ustanovitev univerze v ZAMU).
- ⁵⁶ Prostovoljni prispevki so se zbirali v dva fonda: za podporo študentom tehniškega tečaja in za opremo tehniških inštitutov, npr. vjerala pa ju je posebna komisija, ki jo je 3. 7. 1919 ustanovila Deželna vlada (Uradni list deželne vlade za Slovenijo št. 121, 19. 7. 1919, naredba št. 565).
- ⁵⁷ Zapisnik XVI. redne seje VK 23. 7. 1919 v fondn VK v AS.
- ⁵⁸ Dopis poverjenika za uk in bogoačastje 15. 9. 1919 VK, s prošnjo, da takoj obvesti novoimenovane profesorje, v fondn VK v AS.
- ⁵⁹ Polec, str. 187.
- ⁶⁰ Zapisnik 19. seje VK z 20. 9. 1919 v fondn VK v AS.
- ⁶¹ Dopis poverjeništvu za uk in bogoačastje 7. 10. 1919 (št. 4858) v fasc. Ustanovitev univerze v ZAMU.

⁶² Benedetič, n. d., str. 94.

⁶³ Prvi rektor mariborske univerze prof. dr. Vladimir Bračič je v razpravi Nastanek in razvoj visokega šolstva v Mariboru (Kronika, 31, 1983, št. 2–3) navedel, da naj bi dr. Karel Verstovšek po pričevanjih leta 1919 v pripravah za ustanovitev slovenske univerze razmišljal, da bi se tehnika preselila »v celoti v Maribor v dotedanjo z učili in tehničnimi pripomočki izvrstno opremljeno kadetnico«, leta 1921 pa je list Marburger Zeitung pisal, da Maribor potrebuje predvsem trgovsko akademijo in višjo poljedeljsko-gozdarsko šolo (str. 248).

⁶⁴ O Verstovškovih prizadevanjih za razvoj osnovnega in srednjega šolstva glej razpravo dr. Ervina Dolenca v tej številki ČZN.

⁶⁵ Dopis Slovenskega trgoveškega in obrtnega društva v Mariboru Deželni vladi za Slovenijo 20. 2. 1919 v fasc. Ustanovitve univerze v ZAMU.

⁶⁶ Dopisa oddelka za trgovino in industrijo poverjeništvu za uk in bogočastje 26. 2. 1919, št. 1715 in 18. 4. 1919, št. 2047 v fasc. Ustanovitve univerze v ZAMU.

⁶⁷ Verstovškova dopisa 5. 5. 1919 št. 1020 in 16. 5. 1919 št. 2047 v fasc. Ustanovitve univerze v ZAMU.

⁶⁸ J. Turk, Kultura, Spominski zbornik Slovenije, cit. izd., str. 191.

⁶⁹ Dopis poverjeništvu za uk in bogočastje Ivanu Hribarju, poslaniku v ČSR, 7. 4. 1919 v fasc. Ustanovitve univerze v ZAMU.

⁷⁰ Dopis poverjeništvu za uk in bogočastje veterinarski akademiji v Lvovu 30. 6. 1919 v fasc. Ustanovitve univerze v ZAMU.

⁷¹ Polec, str. 187–188.

⁷² Slovenec, št. 11, 14. 1. 1920.

⁷³ Naredba celokupne deželne vlade št. 172, Uradni list deželne vlade za Slovenijo, št. 48, 17. 4. 1920, Balkovec, n. d., str. 173.

⁷⁴ Zapisnik seje 7. 5. 1923 v II. knjigi zapisnikov univerzitetnega sveta (1922–1930) v ZAMU.

⁷⁵ Lukman, Univerza, str. 303.

⁷⁶ Tine Debežak, Dvajset let slovenskega vsenčilišča, Slovenec, št. 255, 1. 10. 1939.

DIE ROLLE VON DR. KARL VERSTOVŠEK BEI DER GRÜNDUNG DER SLOWENISCHEN UNIVERSITÄT IM JAHRE 1919

Zusammenfassung

Die Erörterungen aufgrund der Archiv- und Zeitungsquellen sowie der relevanten Literatur weisen die bedeutenden Verdienste für die Gründung und den Beginn der Tätigkeit der slowenischen Universität in Ljubljana im Juli 1919 von Dr. Karl Verstovšek auf, Kommissar für Bildung und Religion bei der ersten slowenischen Regierung in den Jahren 1918–1920. Diese höchste wissenschaftlich-pädagogische Institution hatte dann in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen mit ihren fünf Fakultäten einen bedeutenden Einfluss auf die Entwicklung der humanistischen, gesellschaftlichen, juristischen, theologischen, technischen und medizinischen Wissenschaften in Slowenien sowie auf die Prägung der Intelligenz in diesen Gebieten. Aufgrund einer solchen Position in der Entwicklung der slowenischen Wissenschaft und Kultur hatte die Universität eine wichtige Rolle bei der Erhaltung und Stärkung der nationalen Identität in der Zeit, als Slowenien als Land und den Slowenen als Volk nicht gelungen ist, ihre autonomistisch-föderalistische verfassungsrechtliche Ziele geltend zu machen.

Durch die Ausübung der höchsten behördlichen Funktion auf dem Gebiet der Bildung und Kultur, leitete Verstovšek auch zahlreiche Aktionen, um die langwierigen Bemühungen um die Gründung der slowenischen Universität in möglichst kurzer Zeit nach der Bildung des ersten jugoslawischen Staates in die Tat umzusetzen. Zuerst erreichte er, dass die im November 1919 gegründete Universitätskommission den Charakter eines Regierungsorgans bekam. Danach bemühte sich Verstovšek, aufgrund der Vorschläge der Universitätskommission, durch Vermittlungen bei den kroatischen Behörden und der Zagreber Universität, hier die Gründung slowenischer Lehrstühle als Vorgänger der selbständigen slowenischen Universität zu erreichen, was schon immer sein Hauptziel war. In seinen Bemühungen musste er auch gegen die Bedenken unter den Mitgliedern der slowenischen Regierung kämpfen. Nachdem die Versuche einer provisorischen Lösung des Studiums der slowenischen Studenten und der Tätigkeit der slowenischen Universitätslehrer in Zagreb infolge von verschiedenen Schwierigkeiten

scheiterten, begründet er ausführlich beim Ministerium für Bildung in Belgrad im Februar 1919 die Notwendigkeit der Gründung der slowenischen Universität und unterstützte auch den sofortigen Beginn des technischen Hochschulstudiums sowie den Vorschlag für die Gründung der Theologischen Fakultät in Ljubljana. Auf die Versuche der Zentralregierung und einiger slowenischen politischen Kreise, die Gründung der slowenischen Universität zu verschieben, antwortete er mit noch eifrigeren Bemühungen um die Universität in enger Zusammenarbeit mit der Universitätskommission. Mit der Aktion für den Beginn des technischen Hochschulkurses im Mai 1919 erzwang er die Beschleunigung der Erörterungen beim Ministerialrat und der Einstweiligen Volksvertretung, um das Gesetz über die Universität in Ljubljana zu verabschieden. Das Gesetz wurde dann auch am 16. Juli 1919 verabschiedet. Bei den Schlussvorbereitungen für den Beginn ihrer Tätigkeit wirkte Verstovšek bei der Lösung zahlreicher Aufgaben bezüglich der Lehrkräfte, Räume und Geldmittel. Darin zeigt sich auch sein Anteil am Beginn der Studientätigkeiten der slowenischen Universität im Dezember 1919. Bei den Vorbereitungen für die Gründung der Universität in Ljubljana überlegte Verstovšek aber auch über die Errichtung der technischen Hochschule in Maribor.

Mit den angeführten Aktionen und der Lösung brennender Probleme trug Dr. Karl Verstovšek wesentlich zur Gründung und dem Anfang der Tätigkeit der slowenischen Universität bei, die eine der bedeutendsten Errungenschaften des slowenischen Volkes im ersten jugoslawischen Staat darstellten.

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO KRAJEVNE SKUPNOSTI CIRKULANE V HALOZAH

Vladimir Bračič*

UDK 949.712: 352.9 Cirkulane

BRAČIČ Vladimir: Prispévki za zgodovino krajevne skupnosti Cirkulane v Halozah. (Beiträge zur Geschichte der Ortsgemeinschaft Cirkulane in Haloze.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, str. 312.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov in angl.

Razprava je zbir zgodovinskih podatkov o dogajanjih na območju današnje krajevne skupnosti Cirkulane za obdobje od najstarejših virov iz leta 1542 do današnjih dni. Nekateri dogodki so obdelani podrobneje, drugi so nakazani le pregledno, s tem da je navedeno gradivo, kjer sem dogajanja preučil natančneje, in imenovane so ustanove, ki gradivo hranijo. Prav zaradi takšnega pristopa, ki ga je narekoval predvsem omejen prostor, razprava nosi naslov »Prispévki« in ne »Zgodovina«.

UDC 949.712: 352.9 Cirkulane

BRAČIČ Vladimir: Contributions to the history of the local community of Cirkulane in Haloze. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, p. 312

Orig in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The treatise is a compilation of data on events in the area of the present local community of Cirkulane, as to the period from the earliest sources in the year of 1542 until present days. Certain events are elaborated in greater detail, whereas others are only reviewed, along with the reference to the materials, where I have studied the issues in greater detail, and to the institutions where these sources are preserved. Due to such an approach, dictated mainly by space limitation, the treatise is entitled as »Contributions« and not »History«.

Sedanja krajevna skupnost (KS) Cirkulane leži v vzhodnem delu Haloz, ki sodijo med izrazito vinorodne pokrajine na Slovenskem. Na vzhodu meji na Republiko Hrvaško, na zahodu pa jo omejuje Drava. Državna meja se pokriva z nacionalno mejo, ki se je izoblikovala že ob naselitvi. KS Cirkulane povezuje 13 naselij – Brezovec, Cirkulane, Dolane, Gradišča, Gruškovec, Mali Okič, Medribnik, Paradiž, Pohorje, Pristava, Slatina in Veliki Vrh. Geografsko središče skupnosti so Cirkulane, ki so se v drugi polovici 19. stoletja izoblikovale v strnjeno naselje (tip farne vasi) s funkcijami oskrbnostoritvenega in kulturnega središča. Strnjeni del naselja imenujejo domačini Vareš, ima videz urbaniziranega naselja in je brez kmečkega prebivalstva. Cirkulane ležijo na pleistocenski terasi ob potoku Bela, medtem ko so ostala naselja z izjemo Dolan in Medribnika razmeščena po gričih v obliki razloženih naselij. KS meri 3.205 ha in sodi med srednje velike KS v Sloveniji. Prostorsko največje naselje z največ prebivalstva so Gradišča, najmanjše pa Meje. Območje KS Cirkulane se povsem sklada z območjem župnije sv. Barbare in šolskim okolišem popolne osnovne šole Cirkulane. Cirkulane – Vareš so največje strnjeno naselje na območju Haloz. Tako se nam pojavlja ime Cirkulane kot KS, kot katastrska občina, kot strnjeno naselje z ljudskim imenom Vareš in kot šolski oko-

liš. Do leta 1946 se je naselje imenovalo sv. Barbara v Halozah. Takšno ime sta nosili tudi šola in občina. Strnjeno naselje Vareš se je razvilo šele v drugi polovici 19. in v začetku 20. stol. V začetku 19. stol. je bilo stanje na prostoru sedanjega Vareša naslednje: dve cerkvi (sv. Katarine in sv. Barbare), župnišče, majhno šolsko poslopje, trgovina in dve kmetiji. Leta 1939 so bili v naselju osemletna šola, učiteljski dom, pošta, štiri trgovine in štiri gostilne, mesarija, dve kovačiji, pekarna, ključavničar in krojač. Vareš je bil gospodarsko najbolj razvito naselje v Halozah z zelo aktivnim kulturnim življenjem. Po vojni je gospodarsko življenje močno nazadovalo, tako da deluje sedaj poleg združne trgovine še samopostrežna trgovina in gostilna. Dobil pa je kraj dva manjša stanovanjska bloka za učitelje, gasilski dom, otroški vrtec in leta 1992 večnamensko dvorano. Ob cestah, ki vodijo v vas, je zraslo blizu dvajset zasebnih stanovanjskih hiš, katerih stanovalci se dnevno vozijo na delo na Ptuj. Tako se je Vareš bistveno povečal in postal še bolj podoben urbanemu naselju z eno samo kmetijo.

Geografsko-historična študija je bila objavljena v posebni knjižici z naslovom »200 LET OSNOVNEGA ŠOLSTVA V KS CIRKULANE 1780–1980« v založbi Osnovne šole »Maksa Bračiča« Cirkulane. Študija obravnava predvsem starejša obdobja, medtem ko navaja za novejši čas le nekaj podatkov. Gradivo je nepopolno in ga bomo s pričujočo študijo dopolnili, hkrati pa opomnili na nekatero drugod objavljeno gradivo. Zato smo študiji tudi dali naslov »Prispevki za zgodovino...« Že uvodoma pa opozarjamo na dejstvo, da je bil arhiv gosposčine Borl, pod katero je spadalo območje KS Cirkulane, odpeljan neznano kam oziroma so ga nacistični okupatorji uničili. Med drugo svetovno vojno pa je bil uničen tudi arhiv okrajnega glavarstva Ptuj. Isto velja tudi za dokumente političnih občin iz obdobja 1850–1945 ter samoupravnih organov neposredno po osvoboditvi. Tako nam manjkajo najpomembnejši viri in gradivo, ki se ga je le delno dalo nadomestiti z nekaterimi starejšimi dokumenti, kronikami in priložnostnimi poročili v lokalnem časopisju.

Da je bil človek prisoten na območju današnje KS Cirkulane že zelo zgodaj, govori šest najdenih kamnitih sekir (Borl, Cirkulane, Gradišča, Gruškovec, Mali Okič in Paradiž). Drugih arheoloških najdb terenska raziskovanja niso odkrila, z izjemo rimskega kamna v Cirkulanah. V vseh Halozah ni niti ene rimske gomile, ki so jih sosednje Slovenske gorice tako polne. Domneva, da so imeli ptujski Rimljani v Halozah gorice ter da se morajo Haloze za vinsko trto zahvaliti cesarju Probusu, je torej dvomljiva. Tudi čas poselitve naših slovenskih prednikov ni dokazan, vendar kaže pritrđiti domnevi, da so jih poselili sorazmerno zgodaj. Večstoletno obdobje od naselitve naprej je zavito v zgodovinsko temo. Prvi podatek je omemba gradu Borl leta 1258, sicer pa je zasnova gradu verjetno bil obrambni stolp, ki naj bi nastal že v 11. stol. Drugi podatek je omemba cerkvice sv. Katarine ob Beli, ki naj bi bila zgrajena okoli leta 1290. Od začetka desetega stol. do leta 1199 so naši kraji spadali pod madžarsko državo, nato so jim zagospodarili ptujski gospodje. Nemško ime za grad je bilo Ankenstein, madžarsko pa Bornyl, oboje pa pomeni prehod čez reko – brod, ki je tod vozil več stoletij. V prejšnjem stoletju so zgradili lesen most. Grad Borl in njemu pripadajoča posest (tudi današnja KS Cirkulane) sta skozi stoletja menjala več gospodarjev, najdalje so bili njegovi gospodarji grofje Sauer (1639–1801), ki so mu z dozidavami dali današnjo podobo. Zadnji gospodar pred drugo svetovno vojno je bila družina Weis iz Zagreba. Po vojni je bil grad Borl najprej mladinsko okrevališče, leta 1948 so vanj selili begunske otroke iz Egejske Makedonije. Leta 1952 so grajsko poslopje obnovili in spremenili v letovišče, ki se je lepo razvijalo, saj je bilo ob glavni cesti Maribor–Vr̄ažd̄in–Zagreb. Ob vstaji na Madžarskem so v grad začasno vselili madžarske begunce. Nova cesta Mari-

Karta Krajevne skupnosti Cirkulane s katastrskimi občinami, katerih vsaka obsega eno naselje. Krožec označuje strnjeno naselje Cirkulane-Vareš.

bor–Krapina–Zagreb je pustila Borl ob strani in letovišče je začelo propadati, dokler ga niso zaprli. Sedaj čaka temeljito obnovljena stavba novega gospodarja.

Gospoščina Borl je pomembna za zgodovino sedanje KS Cirkulane, saj so bili njeni prebivalci od njenega nastanka do odprave podložništva 1850 kmečki podložniki. Borl je bil od 13. stol. do leta 1850 sedež deželne sodnije. Pomembnejše sodne spise so že pred prvo svetovno vojno odnesli na Dunaj. V grajski knjižnici so ostali samo še nekateri sodni akti in urbar. Dokumenti sodnega procesa proti detomorilki Nežiki Arnejčič so bili pisani v slovenščini. Okoli leta 1930 so omenjeni sodni spis in urbar odnesli neznanu kam (verjetno hrvaški graščaki Vučetići). Vsa dosedanja prizadevanja, da bi jih našli, so ostala brezuspešna. Izginotje urbarja pomeni neprecenljivo škodo za lokalno zgodovino. Tako nam predstavlja prvi zgodovinski vir za našo KS imenjski popis (Gültschätzung) iz leta 1542, ki ga hranijo v Deželnem arhivu v Gradcu. Podrobno je bil ta dokument obdelan in objavljen v Časopisu za zgodovino in narodopisje letnik 1967 pod naslovom »Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gospoščine Borl iz leta 1542«, zato bomo tu navedli le nekaj osnovnih podatkov. Podpisovalec je najprej popisal šest naselij, ki vsa ležijo v dolinah in sovpadajo z današnjimi štirimi katastrskimi občinami – Cirkulane, Dolane, Medribnik in Pristava. Med njimi niso omenjene Cirkulane, ki se verjetno skrivajo za prvo navedenim naseljem »Costenczyczy Dorf«, ker je tu naveden tudi upravnik Štefan, Cirkulane pa so bile tudi kasneje sedež urada. Ime Cirkulane se pojavlja šele leta 1630 v nekem drugem dokumentu. Župani niso omenjeni, torej so že izgubili svoj pomen in je vse odnose med grajskim gospodom in podložnimi kmeti urejal upravnik. V navedenih naseljih je živelo 66 podložnih kmetov, poleg njih pa še 18 osebenjkov, torej skupaj 84 gospodinjestev. Med osebenjki je omenjen tudi gospod (Pfarer) Mihal, vikar pri sv. Katarini. Med podložnimi kmeti smo jih ocenili 18 za velike kmete, 30 za srednje, 15 za male in tri za kočarje. Ocena

Središče KS Cirkulane-Vareš okoli leta 1985

kaže, da je že takrat bila med kmečkim življem prisotna socialna razslojenost. V povprečju je imela vsaka kmetija 3,6 orala njiv in enako travnikov ter po 1,5 vino-grada in kar 6,5 glav goveje živine, od tega polovico krav. Drobnica in svinje niso popisane. Konja je imel le upravnik. Popisu podložnih kmetov sledi popis sogovornikov (tako so imenovali hasnovalce vinogradov po okoliških gričih). Našteta so vsa danes obstoječa razložena naselja. Ker je popisovalec samo v enem primeru pripisal »mit Press und Keller« (s tiskalnico in kletjo), pomeni to, da so bili v sredi 16. stol. griči še neposeljeni. Tja so se vinogradniki naselili šele v 18. in 19. stol. Danes živi večina prebivalstva KS prav na bregih v obliki razloženih naselij. Skupno je bilo popisanih 140 sogovornikov, ki so imeli 171 vinogradov različne velikosti. Sogovorniki so bili predvsem domači dolinski kmetje, najdemo pa med njimi tudi kmete iz bližnjih vasi na Ptujskem polju, v glavnem podložnike borlske gosposčine. Sogovorniki so oddajali grajskemu gospodu (gorskemu gospodu) v povprečju 1–1,5 vedra gorninskega mošta, k temu pa še desetinski mošt. Za naš primer predvidevamo, da je veljalo ptujsko vedro, ki je merilo okoli 30 litrov. Ker naselji Veliki in Mali Okič še nista omenjeni, sklepamo, da takrat še nista bili kultivirani. Hkrati pa nas vsebina cenitve navaja na ugotovitev, da je potekala poselitev ob potokih od Drave v notranjost.

Nekateri priimki, navedeni v cenilnem zapisniku, so se ohranili do danes (n. pr. Gavez, Kelc, Majcenovič). Povsem so uveljavljena svetniška imena, starih slovenskih imen, ki so zabeležena v starejših urbarjih (Bratec, Cvetko, Stojan), ni več. Po priimkih sodeč so bili takratni prebivalci na območju današnje KS Cirkulane izključno Slovenci. Ko je že beseda o priimkih in imenih, opozorimo na posebno študijo, ki sem jo napisal pod naslovom »**Priimki, imena in domača hišna imena v Cirkulanah v Halozah**«, izšla paje v Časopisu za zgodovino in narodopisje, letnik 1994, 2 zvezek. Študija podrobno obravnava problem priimkov, imen in domačih hišnih imen, zato bomo v pričujoči razpravi omenili samo nekaj podatkov. V cenitvi leta 1542 že popolnoma prevladujejo priimki. Po podatkih franciscejskega katastra iz leta 1824 smo pri 460 posestnikih ugotovili 78 različnih priimkov. Med njimi prevladujejo priimki: Krajnc, Kolednik, Emeršič, Petrovič, Vidovič, Korenjak, Kelc. Če sprejmemo mnenje, da se skriva za priimkom Krajnc priseljenc iz Krajske, potem je bilo teh priseljenecv več ali pa je bilo nekaj družin zelo številnih. Zanimivo pa je, da ni v obmejnem območju s Hrvaško priimka Hrvat. Med slovenskimi priimki se pogosto pojavljata priimka nemškega izvora – Arbajter in Šumberger. Med posestniki pa zasledimo že tudi meščane nemškega porekla s Ptuja in množico kmetov iz vasi na Ptujskem polju. V glavnem so to posestniki majhnih vinogradov (sogorniki). Med imeni absolutno prevladujejo svetniška imena. Pri moških imenih se največkrat pojavljajo imena: Jožef, Ivan, Franc, Martin, Mihael, ki predstavljajo 57 % vseh moških imen. Med ženskimi imeni prevladujeta Marija in Ana, ki zavzemata 55 % vseh ženskih imen. V primerjavi z današnjim stanjem so v veljavi še skoraj vsi takrat znani priimki, novih pa je zelo malo. To govori o skromnem mešanju prebivalstva. Velike pa so spremembe pri imenih. Stara svetniška imena so tako pri moških kot pri ženskah močno nazadovala, prevladujejo moderna imena. Stara domača hišna imena so še vedno v veljavi.

Če upoštevamo oceno (Hans Pircheger), da je štela v 16. stol. povprečna kmečka družina 5,2 člana, potem je živelo leta 1542 na območju današnje KS Cirkulane nekaj nad 400 prebivalcev. Po podatkih terezijanskega katastra iz leta 1758 je bilo na območju današnje KS Cirkulane 189 gospodinjestev ali trikrat več kot pred dobrimi 200 leti. Med njimi je bilo 30 polkmetov, 69 četrtkmetov in 90 kočarjev. Pravih velikih kmetov v Cirkulanah torej sploh ni bilo. Značilno je veliko število kočarjev, to govori o močnem socialnem razslojevanju in drobljenju posesti. Hkrati pa skupno število gospodinjestev navaja na ugotovitev, da so bili bregi

še zelo redko poseljeni. To mnenje potrjuje tudi število sogovornikov, ki jih je bilo 109 ali komaj 30 več kot pred 200 leti. Po približni oceni je živelo na našem območju okoli 1000 prebivalcev.

Novo podatke o stanju v KS Cirkulane nam dajejo dokumenti iz začetka 19. stol. Tako so morali župniki leta 1815 poročati oblastem o svojih župnijah. V naši župniji (sv. Barbare) je bil župnik Reindler. V poročilu, ki mu je priložena tudi barvna karta župnije (gradivo hrani škofijski arhiv pri Pokrajinskem arhivu Maribor), navaja 2.260 župljanov. V primerjavi z oceno za leto 1758 se je število prebivalstva več kot podvojilo (v tem obdobju niso več razsajale kuge). Reindler navaja, da je v župniji 675 zgradb. Nekaj let kasneje (1822–23) je v Gradcu izšel Schmutzov statistični leksikon, ki navaja za naše območje 2.092 prebivalcev, od tega 978 moških in 1.114 žensk. Schmutzovi podatki o številu prebivalstva so za 168 oseb nižji. Podrobna primerjava kaže, da navaja Reindler v vseh naseljih nekaj več prebivalcev kot Schmutz. Tudi pri številu zgradb je manjša razlika, Schmutz jih navaja 39 več. Zanimiv je Schmutzov podatek, da je bilo naseljenih od 714 zgradb samo 465 ali 65 %. Nenaseljene zgradbe so bile zidanice (vrhi), ki so jih imeli pri vinogradih domači in tuji sogorniki. Po Schmutzovih podatkih so imeli kmetje 77 konj, 123 volov, 445 krav, torej povprečno manj kot eno kravo na gospodinjstvo. Znano je, da marsikateri kočar ni imel krave, temveč kozo. V tem času so bili bregi že poseljeni, vendar še zelo na redko. V primerjavi z letom 1542 so imeli kmetje manj goveje živine. Konje so imeli le kmetje v nižinskih naseljih.

Dragoceni vir podatkov predstavlja franciscejski katastrski elaborat iz leta 1824 (gradivo hrani Arhiv republike Slovenije v Ljubljani). Gradivo obsega posestne liste s podatki o velikosti posameznih posestev z navedbo kultur (njiva, vinograd, itd.) po parcelah ter indikacijske karte po katastrskih občinah. Omenili smo že, da smo s pregledom posestnih listov za vseh 13 naselij oziroma katastrskih občin ugotovili 460 posestnikov. Skupna površina območja današnje KS Cirkulane je znašala 3.151 ha, od tega je pripadalo njivam 773 ha ali 24,5 %, travnikom 281 ha ali 8,9 %, sadovnjakom samo 9 ha ali 0,3 %, vinogradom 361 ha ali 13,2 %, pašnikom 464 ha ali 14,7 % in gozdovom 1.174 ha ali 34,8 %. Ostale površine so zavzemale ceste, pota, vode in zgradbe. Obseg njivskih površin kaže, da si prebivalci na domačih njivah niso uspeli pridelati dovolj kruha. To velja še posebej za male kmete in kočarje, zato so hodili mlatit na Dravsko polje in v Podravino. Tudi obseg travnikov in pašnikov ni ugodna osnova za govedorejo. Vinogradi, ki poraščajo predvsem južna pobočja, dajejo videz vinorodne pokrajine. V primerjavi s celotnimi Halozami je bilo gozdov sorazmerno malo, daleč pod slovenskim povprečjem. To so predvsem mešani gozdovi (bukev, gaber, hrast) z neznatnim deležem iglavcev. Seveda je delež kulturnih kategorij po posameznih katastrskih občinah različen. Tako so npr. zavzemali vinogradi v Paradižu 20 % vseh površin, v Velikem Vrhu 15 %, v dolinskih Dolanah pa le 1,5 %, zato pa je bilo tu več njiv in travnikov. Pravih sadovnjakov dejansko še ni bilo, pač pa je imela vsaka domačija okrog hiše nekaj sadnega drevja. To so imenovali slivjak, ker so praviloma res prevladovale slive. Sestavljenci katastrskega elaborata so te površine praviloma vpisali kot pašnik s sadnim drevjem. Seveda so bile razmere po posameznih naseljih različne. Tako je bilo po Schmutzovih podatkih v Dolanah 14 kmetij, ki so imele 18 konj, 21 volov in 34 krav, v povprečju torej po štiri glave goveje živine. V sosednem Velikem Vrhu je bilo 15 posestnikov, ki so imeli dva vola in 14 krav, torej v povprečju nekaj več kot eno glavo goveje živine na gospodinjstvo.

Iz gradiva franciscejskega katastra je razbrati, da so imeli v vinskih goricah vinogradniško posest poleg domačih kmetov tudi kmetje iz vasi na Ptujskem polju (Stojnci, Muretinci) in to največ v Velikem Vrhu, v Gradiščah, Gruškovcu in Paradižu. Tako so imeli nehaložani v Gruškovcu in Paradižu okrog 20 %, v Gradiščah okrog 30 %, v Velikem Vrhu pa celo 80 % vseh vinogradniških površin. Na območju

celotne današnje KS Cirkulane so imeli nehaložani v povprečju 30 % vseh vinogradov. To so bila večinoma majhna vinogradniška posestva s 15–40 arov vinograda (vinogradniški delci). V večini primerov so imeli pri vinogradu manjšo zidnico, imenovano vrh, nekateri z večjim vinogradom pa tudi že viničarijo. Poleg Polancev so imeli večja vinogradniška posestva tudi že ptujski meščani praviloma nemške narodnosti. Te vinograde, ki so merili v povprečju po 1,5 ha, so obdelovali viničarji.

Po napoleonskih vojnah je prišlo v letih 1812–1818 v Evropi do hude gospodarske krize. Na vinskem trgu je prišlo do zastoja in padca cen vina, hkrati pa so porasle cene žitaric in živine. Tako je po Pirchegejevih navedbah bila leta 1826 cena pšenice 98 kr., vina pa 14 kr.; leta 1930 pšenice 204 kr., vina še vedno 14 kr. Takšne razmere so močno prizadele haloške vinogradnike, ki sta jih vedno bolj pestila pomanjkanje in celo glad. (Ko omenjamo haloške razmere, velja seveda to tudi za cirkulansko območje.) Prizadeti so bili predvsem mali kmetje in kočarji. Gospodarski krizi so sledile še slabe letine, ko v vinogradih niso pridelali mnogo več kot za plačilo gorščine. Ljudje so se začeli zadolževati pri posameznih meščanih, imenovali so jih »namoštniki«, ki so njihovo stisko neusmiljeno izkoriščali. Podrobnejšo podobo takratnih razmer je opisal v graški reviji »Verhandlungen und Aufsätze« leta 1828 oskrbnik borlske graščine Anton Ambroschitsch (Ambrožič). Gotovo je svoj popis v veliki meri zasnoval na razmerah na območju današnje KS Cirkulane, saj je te najbolj poznal. Tako pripoveduje: »V danih okoliščinah namreč ljudem ne preostaja drugega, kot da iščejo pomoč pri premožnih privatnikih v bližnjih mestih, čeprav bi ti postavljali za to katerekoli pogoje . . . Pomoč dobijo navadno pod pogojem, da obljubijo prihodnji vinski pridelek za odplačilo dolga. Upnik potem priskrbi potrebno posodo in odpelje mošt takoj po trgatvi . . . Namoštnik čaka z določitvijo cene in z obračunom navadno tako dolgo, dokler splošna cena vina ni regulirana, tako da pri svojem posojilu ne more izgubiti; potem obračuna in določi poljubno ceno; pri tem ne pozabi odtegniti 5–6 odstotnih obresti. Tedaj se pokaže, koliko ubogi grešnik še dolguje od naslednjega pridelka. Ker je le redkokdaj mogoče, da bi posameznik poravnal svoj dolg z enim samim vinskim pridelkom, med letom pa potrebuje do prihodnje trgatve ponovno podporo, se na novo zadolži pri namoštniku in ostane odvisen od njega. Kdor pozna te razmere, bo uvidel, v kakšne brezmejne dolgove so ljudje zabredli v letih 1814–1818 . . . Smelo lahko trdimo, da so v vsej deželi prebivalci tega območja najbolj zadolženi in da lahko samo v zelo ugodnih okoliščinah odplačajo dolgove v 20 letih.«

Ambrožič nadalje navaja, da gojijo kmetje: »pšenico, rž, ječmen, oves, ajdo, bob s korenjem vmes, proso, lan in konopljo, potem zelje, repo in malo krompirja. Tisto malo sadja, kolikor ga pridelajo, porabijo večinoma doma, le redko ostane kaj za prodajo (iz sadja so stiskali jabolčnik in žgali žganje). Vinogradništvo je po Ambrožičevem mnenju na nizki stopnji. Gojijo predvsem domače sorte (lipušina), ki so dobro rodne, a dajejo vino slabše kvalitete. Cirkulanska vina ocenjuje kot dobra, vendar so boljša završka. »Zemljiške dajatve so bile gorščina in vinska desetina 2 do 3 avstrijska vedra (avstrijsko vedro je merilo 56,6 litra (op. V. B.); tlaka in rabotnina, naturalna rabota 20 do 30 dni, pa še snopovina od pšenice, rži, ječmena in ovsa. Župniku in cerkovniku daje za bero približno 1,25 mernika žita, nekaj svinjine in lanu. Poleg tega obstaja še prostovoljna bera vin in žita za duhovščino in učitelje. (Za kaplana so zbirali prostovoljno bero vina še do druge svetovne vojne – op. V. B.). Poleg tega mora opravljati še cestno tlako in tlako za javna poslopja (v mislih je imel šolo – op. V. B.) ter prispevati še posebej h kritju okrajnih izdatkov. Tako znašajo pri srednjem kmetu, ki ima v hlevu par volov in par krav, nekaj svinj in več kokoši, gosi ali puranov, deželnoknežje dajatve in davki okrog 35 goldinarjev, za prodano vino s sodom vred pa dobi 100 do 150 goldinarjev; s tem dohodkom mora pokriti vse daja-

tve in davke, pa še izdatke za druge stroške pri gospodarstvu ter za obleko in sol. Tako mu praktično nič ne ostane za odplačilo dolgov.«

Ambrožičev opis razmer prepričljivo prikaže, v kakšni stiski so živeli haloški vinogradniki na sploh, manjši kmetje pa še posebej. Namoštniki so neusmiljeno terjali plačilo dolgov. Če dolжник ni pravočasno poravnal dolga, je sledil rubež živine pa tudi vinograda. Tako so haloški vinogradi prihajali v tujo last. Marsikateri manjši vinogradnik je postal na svojem posestvu viničar.

Po letih hude gospodarske krize so se začele proti polovici stol. razmere v državi postopoma izboljševati. Nastajala so prva industrijska podjetja, gradili so železniške proge. Vse to pa se je dogajalo daleč od Haloz, ki so ostale osamljene v svoji revščini. Pri ceni kmetijskih pridelkov so nastale velike razlike, ki smo jih že omenili. Tako so se povečevale razlike med gospodarskim stanjem ptujskopoljskih kmetov in haloških vinogradnikov. Med kupci haloških vinogradov so se poleg meščanov vse pogosteje pojavljali tudi Polanci. Premožni meščani in drugi nekmečki lastniki so začeli vinograde obnavljati in pri tem saditi iz Porenja in Francije uvožene sorte, ki so dajale kvalitetnejše vino, ki je imelo tudi boljšo ceno kot domače sorte. Zadolženi haloški vinogradniki niso imeli denarja za obnovo vinogradov.

Tudi leta 1849 izvedena zemljiška odveza haloškim vinogradnikom ni prinesla izboljšanja gospodarskega stanja, čeprav so postali osebno svobodni. V nekem smislu so se razmere celo poslabšale, ker so morali prejšnje naturalne dajatve plačevati v denarju, do njega pa je bilo težko priti. Namoštniki pa so dvigali obrestno mero tudi do 30 in celo 40 %.

Ambrožičev prikaz stanja dopolnjuje ptujski slovenski odvetnik Jurtela, ki je nekaj desetletij kasneje napisal naslednje: »V Ptujju in okolici so živeli ljudje, ki so posejevali med letom Haložanom denar, dajali pa tudi razni živež za vinski pridelek. V jeseni po trgatvi je moral Haložan navadno ves svoj vinski pridelek pripekljati v Ptuj ali okolico (z okolico Ptujja misli na razne vaške trgovce in večje kmete, ki so dajali Haložanom predvsem živež – op. V. B.) upniku – oderuhu. Ta je določil kaj in koliko je med letom dobil Haložan posojila in zrnja, kake obresti ima plačati, koliko vina ima dati za posojen denar in prevzeti živež, koliko za dobrotu. Bog vari, da bi bil Haložan ugovarjal proti obračunu, katerega mu je oderuh napravil in predložil. Redkokdaj je pripravljeni vinski pridelek zadostoval za pokritje cele terjatve, katero je naračunal oderuh Haložanu. Navadno je še ostala terjatev, za katero si je dal oderuh podpisati zadolžnico z visokimi obrestmi in katera se je tudi vknjižila na stroške Haložana na njegovo posestvo. Težko je bilo najti v Halozah posestvo, na katerem ne bi imel ta ali oni ptujski oderuh vknjiženih po več terjatev. . . Haložani so bili do glave zadolženi; oderuhi so pridno tožili, eksekvirali, prodali in kupovali prodana posestva. . . V letih 1881, 1882 in 1883 je dosegla stiska vrhunec! Slovenci smo morali misliti na samopomoč!« Na pobudo Jurtele je začela v letu 1884 v Ptujju poslovati posojilnica, kot pravi sam »v prvi vrsti v prid kmetskemu prebivalstvu in zoper oderuštvo. Začelo se je obenem rešilno delo v prid Haložam!« Komljanec, ki je opisal delo posojilnice, je med drugim napisal tudi tole: »Četudi je res, da je bil prvi in pravi namen ustanavljanja posojilnic gospodarski, je bil v naših slovenskih razmerah važen in odločilen še drugi moment, namreč narodni.« Ptujjska posojilnica je pomenila za marsikateroga Haložana rešitev.

Iz povedanega je razbrati, da so bile gospodarske razmere zelo težke. Po Halozah je pel boben, deli posestev, predvsem vinogradi, pa tudi cela vinogradniška posestva so prehajala v tuje roke in tako so predvsem manjši vinogradniki postajali na lastnih posestvih viničarji. Kot smo že omenili, hude stiske haloških vinogradnikov niso izkoriščali samo ptujski meščani, temveč tudi podeželski trgovci in gostilničarji ter kmetje iz bližnjih vasi na Ptujskem polju. Ker na Ptujskem polju ni dosti travnikov in gozdov, so kmetje kupovali tudi te površine. Ker mnogi haloški

vinogradniki niso pridelali dovolj krušnih žit, so kruha stradali in hodili k Polancem prosit na posodo denar in živež (žitariče in krompir za hrano in seme). In tako je v tistih časih marsikateri Haložan dobesedno zajedel del vinograda, travnika ali gozda, nemalokrat pa tudi celo posestvo. Ker se marsikateri Polanec do zadolženega Haložana ni obnašal bistveno drugače kot namoštnik, je nastalo med Haložani in Polanci napeto stanje, celo mržnja, ki se je v kasnejšem obdobju še stopnjevala.

V letih 1875–1893 je zajela Evropo močna agrarna kriza, ki je imela svoj odmev tudi v naših krajih. Poglobila se je katastrofalna zadolženost in popolna odvisnost haloških vinogradnikov od namoštnikov in drugih posojilodajalcev. Po mnenju nekaterih poznavalcev takratnih razmer so bili Haložani dolžni več, kot je bila vredna njihova zemlja. Dopisnik iz Ptuja poroča leta 1880 v Slovenskem gospodarju, da je bil v Halozah, kjer so bili običajno veseli, sedaj pa vlada splošna žalost. Na vprašanje, zakaj tako, je bil odgovor: »Slaba letina, malo nabrali, kruha ni, penez ni, dolžen sem, živad so temu ali onemu »stinglenci« odgnali, onemu so posestvo prodali, vse je zadolženo, od nikod pomoči!»

Da bi bila katastrofa haloškega vinogardništva popolna, so se v vinorodnih pokrajinah pojavile še kriptogamne bolezni – oidij in perenospora. Vinska trta je kljub primitivnemu škropljenju začela propadati. (Škropivo so nosili od trsa do trsa v vedru, pomakali vanj brezovo metlico in jo z udarcem ob količek otresali.) Koristi takšnega škropljenja je bilo malo, ker so škropili šele takrat, ko so bolezen že opazili na listju. Toda to še ni bilo vse! Leta 1886 se je tudi v Halozah pojavila trtna uš, ki je v nekaj letih povsem uničila vinograde. Glavni pridelek je usihal, z njim pa tudi osnovno sredstvo za preživljanje. Zadolženi vinogradniki niso mogli plačati niti obresti na sprejeta posojila. Haložani so zopet stradali, upniki so terjali in kupovali haloško zemljo.

Edina rešitev za vinograde je bila obnova na ameriški trsni podlagi. Prvi so začeli obnavljati v našem primeru borlski graščaki, sledili so jim meščani in premožnejši Polanci. Haložani so hodili rigolat in sadit ter si tako zaslužili nekaj sredstev za prehrano. Pri obnovitvenih delih so spoznali njihovo uspešnost in se postopoma odločali za obnovo tudi sami. Rigolali so tako rekoč leto in zimo. Ker je bilo marsikje potrebno trdo laporno osnovo minirati, so razstrelivo izdelovali kar doma iz buko-vega oglja, žvepla, solitra in špirta.

Vinogradništvo je bilo za štajersko gospodarstvo tako pomembno, da sta posegli vmes tudi deželna (Gradec) in dunajska vlada. Že leta 1891 so uredili na posestvu borlske graščine v Dolanah večjo in v Velikem Vrhu še manjšo trsnico, kjer so vzgajali amerišansko podlago. Ker predvsem manjši vinogradniki niso imeli denarja za nakup kvalitetnih cepljenk, so jemali v trsnici le amerišansko podlago in doma cepili na zeleno, često tudi domače stare sorte, ki so dajale manj kvalitetno vino. Da bi se naučili pravilnega cepljenja, so organizirali na Borlu posebne tečaje. Država pa je zagotovila tudi druge ugodnosti. Tako je dunajska vlada z zakonom s 15. junijem 1890 oprostila zemljiškega davka za dobo 10 let vse površine, ki so bile obnovljene. Z zakonom z 28. marca 1892 pa je zagotovila 10-letno brezobrestno posojilo vsakemu, ki se je prijavil za obnovo vinograda. Posojilo je vinogradnik začel odplačevati 10. leto po končani obnovi. Ob tako ugodnih pogojih so se vinogradniki množično odločali za obnovo in želeli obnoviti vse nekdanje površine. (Omenimo na tem mestu, da so kljub težavnim razmeram, o katerih smo govorili, ljudje na območju današnje KS Cirkulane med letoma 1824–1900 zasadili 159 ha novih vinogradov in to tudi na manj kvalitetnih vinogradniških legah. Gosteje pa so poselili tudi brege.)

O konkretnem stanju na območju današnje KS Cirkulane nam poroča takratni upravitelj osnovne šole Anton Ogorelec v šolski kroniki leta 1899. Tam pravi, »da je marljivosti tukajšnjega ljudstva pripisati, da je obnova vinogradov v polnem razmahu in je upati, da bodo v teku 10 let hribi, ki so sedaj skoraj goli, zopet z vinsko

trto ozeleneli ter da se bo vsled tega povrnilo blagostanje Haložanov.« Tri leta kasneje (1902) ponovno piše v šolski kroniki o obnovi vinogradov in pravi, »da je obnovljenih že nad polovico vseh površin«, in dodaja, da je »največ novih goric pri sv. Barbari (Cirkulane), drugi kraji pa so znatno zaostali.« To ugotovitev pojasnjuje s pridnostjo vinogradnikov, lepim vzgledom borskega graščaka grofa Wurmbraunda ter državno pomočjo. Ob taki zagnanosti ljudi je bila obnova vinogradov v našem kraju v glavnem končana že leta 1905. Pri tem velja omeniti še to, da je bila na Ogorelčevo pobudo ustanovljena hranilnica in posojilnica z vinarskim odsekom, tako da so vinogradniki vsa opravila v zvezi z obnovo opravili kar doma. Nadzorovani obnovi in Ogorelčevi posojilnici gre pripisati, da v času obnove na območju današnje KS Cirkulane niso sadili samorodnice (šmarnice), kot se je to dogajalo v zahodnem delu Haloz, v delu Slovenskih goric in na prekmurskem Goričkem. Uresničila se je Ogorelčeva napoved, po obnovi vinogradov so se gospodarske razmere v kraju izboljšale.

Omenimo sedaj nekaj posameznikov, ki so v tem obdobju bistveno pripomogli k razvoju našega kraja. Kot prvega omenimo Božidarja Raiča, ki je bil leta 1860 kazensko premeščen iz Maribora za kaplana v župnijo sv. Barbare. Kaplan je bil do leta 1870, nato pa do smrti leta 1886 župnik. O Božidarju Raiču je bilo že dosti napisano in je slovenski kulturni javnosti dobro znan, zato omenjamo samo nekaj podrobnosti, ki so povezane z našim krajem. Župnijske uradne knjige je začel pisati v slovenščini, zaradi česar ga je deželna vlada kaznovala. Kot kaplan – veroučitelj je svojo ljubezen do slovenskega ljudstva prenašal tudi na učence. Njegove pridige so bile često bolj narodnostno spodbudni govori kot cerkvena beseda. V njih je svoje župljane učil o pravicah, ki jim grede, pa tudi o krivicah, ki se jim gode. Kot župnik je postal prvi predsednik šolskega sveta in neposredni šolski predstojnik – »šolski ogleda«, ki se je odločno zavzemal, da je bil na šoli pouk slovenski in da se je nemščina poučevala samo toliko, kolikor je zahteval zakon – dve uri tedensko. Iz šolske kronike zvedo, da je bil velik prijatelj šole, da je daroval denar za nabavo knjig in je tudi sicer obdaroval učence. Spodbujal je slovensko petje, deklamacije in druge oblike javnega nastopanja učencev. V njegovem času je bila sv. Barbara v Halozah daleč po Sloveniji znan kraj, saj si je Raič dopisoval z mnogimi javnimi delavci, prihajali pa so k njemu tudi na obisk. Božidar Raič je nedvomno najbolj znana osebnost, ki je delovala v našem kraju. Župljani so ga spoštovali in njegov vpliv se je poznal tudi v kasnejšem obdobju.

Drugi zaslužni mož je bil Anton Ogorelec, ki je leta 1894 kot mlad, a že izkušen in narodno zaveden učitelj prevzel dolžnost nadučitelja. Z njegovim prihodom se je začela za šolo in kraj nova doba. Z mladostno zagnanostjo se je lotil najprej urejanja šole. Zahteval je redno prihajanje k pouku in je sam obiskoval starše, ki so zadrževali otroke doma. Hitro je ugotovil, da je za nadaljnji razvoj šole potrebno novo šolsko poslopje. Trirazredna ljudska šola je imela pouk v dveh zgradbah z okrog sto učenci na oddelek. Ogorelec je uspel pregovoriti člane krajevnega šolskega sveta, da so se kljub izredno težkim gospodarskim razmeram (uničenje vinogradov) odločili povišati krajevno doklado in najeti posojilo za gradnjo novega šolskega poslopja s šestimi učilnicami in dvema stanovanjema za učitelje. Gradnjo so začeli leta 1896 in jo končali v dveh letih. Šola je iz trirazrednice postala šestrazrednica. Zaradi hitrega naraščanja števila šoloobveznih otrok je postalo šolsko poslopje kmalu pretesno in Ogorelec je zopet prepričal člane šolskega sveta, da so sprejeli sklep o dograditvi še dveh učilnic, telovadnice in šolske kuhinje. Prizidek je bil gotov leta 1913. Tako je dobila šola dokončno podobo, ki jo je obdržala do današnjih dni. Bila je takrat ena najlepših in največjih ljudskih šol daleč naokoli. Bivše šolsko poslopje so preuredili v stanovanja za učitelje, to je bil edinstven primer za tiste čase. Šoli pripadajočo njivo je preuredil v ogledni šolski vrt, najboljši v okraju. Na Ogo-

relčevo pobudo so leta 1899 ustanovili Bralno društvo »Naprej«, v katerem je bil tudi sam aktivni član (pevec, tamburaš). V želji zagotoviti prebivalcem dopolnilni zaslužek v delovno neaktivnih zimskih dneh, je Ogorelec predlagal deželni vladi v Gradcu, da ustanovi v Cirkulanah pletarski tečaj. Leta 1905 je bil tečaj ustanovljen in še istega leta povišan v Državno učno delavnico za pletarstvo, edino na slovenskem Štajerskem. Ogorelec je uredil tudi prvi nasad žlahtne vrbe. Pletarska šola je delovala v Cirkulanah do prve svetovne vojne, ko so jo z Ogorelcem vred premestili v begunsko taborišče v Strnišču (danes Kidričevo na Dravskem polju), po vojni pa na Ptuj, kjer je delovala kot podjetje še nekaj let po drugi svetovni vojni. Vokviru Pletarske šole je organiziral godbo na pihala, ki je redno nastopala do prve svetovne vojne, ko je bila večina godcev poslana na fronte. Ogorelec je organiziral in vodil razne tečaje in propagiral čebelarstvo. Omenili smo že, da je organiziral Hranilnico in posojilnico, da bi zaščitil vinogradnike pred izkoriščanjem ptujskih velikonemško usmerjenih vinskih trgovcev in pospeševal obnovo vinogradov. Končno je uspel prepričati občinske može, da so denar, ki ga je deželna vlada namenila za podporo, uporabili za gradnjo makadamskih cest skozi Okič in v Medribnik.

Prav je, da povemo na tem mestu nekaj o nekdanjih prebivalcih našega kraja, kakor so jih videli razni njihovi sodobniki pred sto in več leti. Tako nam jih prikazuje neimenovani avtor v *Steiermärkische Zeitschrift* 11. (Graz 1821) kot vesele ljudi, ki ob vsaki priložnosti radi pojo, čeprav je njihovo življenje polno težav in vseh vrst pomanjkanja. Njihova gostoljubnost in ustrezljivost ne poznata meja, dokler imajo v kleti bokal vina in v shrambi kaj za pod zob. V časih pomanjkanja pa so vase zaprti in se srečanju rajši izognejo. Odrezanost od ostalega sveta in oddaljenost od večjih krajev jih je pustila nepokvarjene v njihovi preprostosti. Močno je ohranjen med ljudstvom duh kolektivnosti, ki se ne kaže samo v medsebojni pomoči pri delu in v stiski, temveč tudi ob porokah, v veselju, praznovanju in zabavi. Prav pri slednjem so včasih znali biti neutrudni. Med ljudmi je ohranjenih mnogo starih šeg in navad ter precej vraževerstva. Sicer pa se napreden in zdrav duh ljudstva kaže tudi v pohvalni čistosti tako pri prazničnem oblačenju kakor tudi v stanovanju in okrog hiše. Nekdanja narodna noša, ki pa so jo takrat že začeli opuščati, je bila podobna sosednji zagorski noši. Oba spola sta se oblačila v platneno obleko in hodila poleti bosa, v mrazu in slabem vremenu pa so nosili moški škornje, ženske čizme pa tudi škornje. Nežni spol se je oblačil v belo platneno jakno in črn predpasnik ter bele rokavce. V hladnih dneh so se ženske ogrinjale s platnenim ogrinjalom, ki je bilo na konceh rdeče prešito ali obšito z rdečimi trakovi. Moški so nosili bele platnene »breguše«, prosto visečo srajco do pol bedra, ki so jo včasih tudi prepasali z usnjenim pasom. Nad njo so nosili kratek moder ali rdeč »prslík«. Poleti so v hladnejših dneh ogrinjali modro ogrinjalo (gabanico). Pozimi pa so nosili predvsem starejši dolg bel kožuh. Pokrivali so se s klobukom. Kadar so šli na pot, pa so jemali moški s seboj rdeče progasto torbo.

Božidar Raič, cirkulanski župnik, je opisal leta 1861 v Novicah haloško narodno nošo takole: »Haložan, narodno oblečen, ima moder plašč ali pa kožuh; pogostoma osebujno v delavnikih, se vidi v surino zavit (obleka iz domačega platna), dolge hlače ali bolje po sarah hlače so pridobitev naših dni. Navadno se vidijo breguše, segajoče do polovice golnic, pozimi pa hlače v sare, škornje precej visoke. Moški nosijo klobuke z nizko talovko. Dekline si ovijajo glavo večidel s pečo, zlasti ob svetkih; pozimi, ako se da, imajo toplejše robce. Haložani po dolih, dnikah in holmih imajo svetečno oblečene rudeče opersnike, na njih bele gombe.«

Haloška govorica na sploh in tako tudi cirkulanska ima to posebnost, da je izrazito pojoča. Spada v severovzhodno narečno skupino z določenimi posebnostmi. Tako jo opredeljuje F. Ramovš. Sorodna je severni kajkavščini. Med dolinami posameznih potokov so opazne rahle govorne (»podnarečne«) razlike.

Člani dramske sekcije in tamburaški zbor bralnega društva »Naprej«

Splošni družbeni in politični razvoj v Evropi, ki je terjal ukinitvev preživelih fevdalnih ustanov, je prisilil cesarsko oblast na Dunaju, da je izvedla korenitejše reforme, ki so dobile globlji izraz v splošni zemljiški odvezi in organizaciji novih državnih, upravopolitičnih in sodnih organov. Tako je na osnovi provizoričnega zakona o občinah z dne 7. marca 1849 cesarski notranji minister z »visokim odlokom« z dne 4. februarja 1850 izdal odlok o imenih novih občin, imenovanih tudi soseske. Na osnovi tega odloka je cesarsko namestništvo v Gradcu s posebnim odlokom z dne 20. septembra 1850 razglasilo nove občine (soseske) z njihovimi deli. Nove občine so bile določene po principu, naj krajan v njihovem okviru sami rešujejo svoje osnovne probleme. Prave državne organe so predstavljale posebne upravno-politične enote, imenovane okrajna glavarstva. Na njihovem območju je poslovalo eno ali več okrajnih sodišč. Višja stopnja upravno-politične oblasti je bilo okrožje.

Po navedeni ureditvi je spadalo območje današnje KS Cirkulane v okrajno glavarstvo Ptuj in pod okrajno sodišče Ptuj. Ptujsko okrajno glavarstvo je obsegalo 165 katastrskih občin in je imelo 83 sosesk, torej je v povprečju ena soseska obsegala dve katastrski občini oziroma dve naselji. Soseske so torej bile praviloma majhne. Na območju današnje KS Cirkulane je bilo enajst naselij, povezanih – organiziranih v pet sosesk, v povprečju sta bili torej nekaj več kot dve naselji ena soseska. Določene so bile naslednje soseske: 1. Gradišča, ki je obsegala naselje Gradišča; 2. Gruškovec, ki je obsegala naselja Gruškovec, Medribnik in Meje; 3. Slatina, ki je obsegala naselji Slatina in Pristava; 4. Sv. Barbara v Halozah (sedež v Cirkulana) je obsegala naselja Brezovec, Cirkulane in Dolane ter 5. sv. Elizabeta v Halozah (sedež Pohorje), ki je obsegala naselji Paradiž in Pohorje. Naselji Mali Okič in Veliki Vrh, ki spadata sedaj v KS Cirkulane, sta bili takrat povezani v dve soseski v današnjih KS Leskovec in Zavrč. Soseska Gradišča je leta 1900 obsegala 494 ha in

imela 483 prebivalcev in 166 hiš; soseska Gruškovec je obsegala 664 ha ter imela 555 prebivalcev in 199 hiš; soseska Slatina je obsegala 416 ha ter imela 439 prebivalcev in 124 hiš; soseska sv. Barbara v Halozah je obsegala 823 ha ter imela 677 prebivalcev in 163 hiš; soseska sv. Elizabeta v Halozah je obsegala 399 ha ter imela 541 prebivalcev in 155 hiš. Po podatkih šolske kronike za leto 1878 je obsegal šolski okoliš tudi del naselja Mali Okič in Veliki Vrh, zato je bil kasneje Veliki Vrh vključen v sosesko sv. Barbara in Mali Okič v sosesko sv. Elizabeta. S to dopolnitvijo se je pet sosesk pokrivalo s šolskim okolišem in župnijo sv. Barbara. Tako je pet sosesk delovalo do leta 1933, ko je bilo izvedeno splošno združevanje sosesk v velike občine. Tako je iz naših petih sosesk nastala velika občina sv. Barbara v Halozah s sedežem v Cirkulanah – Vareš. S tem so Cirkulane – Vareš pridobile pomen, postale so upravno in prosvetno središče občine (upravnoagrarni mikrocenter).

Soseske so vodili od krajanov neposredno izvoljeni sveti s predstojnikom (po domače rihtarjem) na čelu. Svet je štel 7 do 9 članov. Upravne posle je vodil predstojnik kar doma, pri njem so bile tudi seje. Ali so vodili o teh sejah zapisnike, ni znano, vsaj ohranjen ni nobeden. Tudi o tem, kaj so poročali na okrajno glavarstvo, ni nobenih dokumentov. Predstojniki sosesk so bili praviloma večji ugledni kmetje, ki so funkcijo predstojnika često opravljali tudi po več mandatnih obdobjih. Ob novih volitvah je dotedanji predstojnik predal novoizvoljenemu štampljko in nekaj tiskovin. Mandatna doba je trajala štiri leta. In o čem so odločali sveti sosesk? Po pripovedovanju starejših, ki so sodelovali v svetih sosesk, so bila glavna opravila naslednja: sprejemali so proračun in program komunalnih del (popravilo cest, poti, mostov in brvi) ter določali, koliko dni mora pri teh delih opraviti posamezno gospodinjstvo (kuluk); na predlog šolskega sveta so določili, kolikor drv mora soseska pripraviti za ogrevanje šole. V zvezi s temi nalogami so predpisovali višino občinske doklade. Tako so se npr. soseske leta 1896 obvezale, da bodo prispevale za gradnjo novega šolskega poslopja polovico sredstev, za drugo polovico pa so najeli posojilo. Poleg navedenega je predstojnik soseske izdajal potrdilo o domovinski pravici ter živinske potne liste. Svet soseske je skrbel tudi za preživljanje vaških revežev. Ker arhivi sosesk niso ohranjeni, med drugo svetovno vojno pa je bil uničen tudi arhiv okrajnega glavarstva v Ptuj, nimamo nobenih podatkov o tem, kdo so bili predstojniki sosesk in njihovi svetovalci. Iz nekega dokumenta, priloženega franciscejskemu katastrskemu elaboratu, izvemo, da je bil leta 1881 predstojnik soseske Slatina Martin Krajnc. Štampljka je bila ovalne oblike z napisom »Predstojništvo občine Slatina«. (V času kraljevine SHS so imele občine–soseske okrogel žig z državnim grbom ter napisom v latinici in cirilici, kot npr. – srez ptujski, občina sv. Barbara v Halozah). Po podatkih šolske kronike so bili septembra 1927 za predstojnike krajnih občin – sosesk izvoljeni naslednji: sv. Barbara – Anton Štumberger, Cirkulane 9; Gradišča – Ivan Emeršič, Gradišča 85; Gruškovec – Miha Gabrovec, Gruškovec 66; Paradiž – Jakob Kolednik, Paradiž 43; Slatina – Ivan Petrovič, Slatina 4. V zadnjem mandatnem obdobju pred komasacijo sosesk so bili po pisani navedbi Jožeta Krajnca naslednji predstojniki: sv. Barbara – Ivan Krajnc (Humski), Gradišča – Ivan Emeršič (Šuk), Gruškovec – Martin Korenjak (Tinčica), Paradiž – Jakob Kolednik (Petrus) in Slatina – Ivan Petrovič (Hudek).

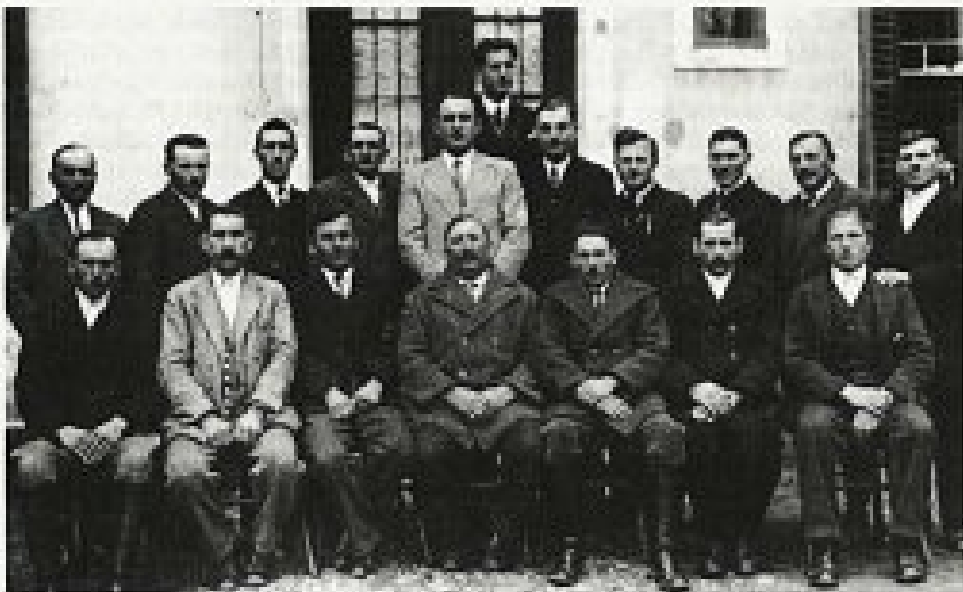
Po podatkih šolske kronike so bile 15. 3. 1933 volitve odbornikov za novo združeno občino sv. Barbara v Halozah. Za mesto župana sta se potegovala dva kandidata: na liberalni listi Ivan Krajnc – Humski, kmet iz Dolan, na klerikalni listi pa Martin Korenjak – Tinčica, kmet iz Medribnika. Zmagala je liberalna lista, ki je dobila veliko večino odbornikov. Župan je torej postal Ivan Krajnc. Za odbornike so bili po pisni izjavi Jožeta Krajnca (bil je občinski tajnik) izvoljeni: Ivan Brlek – Brlek za podpredsednika, Franc Štumberger – Filman, Anton Tetičkovič – Hadenko, Anton Žuran – Žuran, Franc Kolednik – Petrus, Jakob Kelc – Obad, Martin

Korenjak – Tinčica, Jakob Pintarič – Lenčekov, Ivan Emeršič – Šuk, Miha Karo – Škregeta, Ludvik Kreuh – Kreuh, Jožef Emeršič – Oreški, Anton Korenjak – Korenjak, Jožef Bračič – Bračič. (Štumberger je bil trgovec, Kreuh grajski oskrbnik, Korenjak mesar in gostilničar in Bračič kovač, ostali so bili kmetje.) Za začasnega tajnika občine je bil postavljen Franjo Korenjak, za njegovega pomočnika pa Jože Krajnc, ki je bil po razpisu izvoljen za stalnega tajnika. Za občinskega kurirja, ki je bil hkrati redar, je bil postavljen Franc Kelc, dotedaj šolski sluga. Ker je združena občina prevzela od sreza večje kompetence, so namestili še eno pisarniško moč – Franca Zavca (Pužeka), za kurirja je bil postavljen Franc Švajgl, dotedanji kurir Franc Kelc pa je postal občinski policist. V takšnem sestavu je občina delovala do volitev 1938.

Po spominskem zapisu Jožeta Krajnca, tajnika občine, je bilo poslovanje občine v začetnem obdobju težavno, ker so prihajala proračunska sredstva počasi in z zamudo. Na zmanjšani dohodek občine pa je vplival tudi takrat sprejeti zakon o zaščiti kmetov. Občina je posvečala veliko skrbi vzdrževanju in gradnji cest. Na že v Ogorlčevem času zgrajene makadamsko utrjene ceste (Medribnik, Okič) so letno navžali gramoz iz gramoznic na Ptujem polju. Krajevne ceste so tudi v tem obdobju popravljali z obveznim osebnim delom (kuluk) in proračunskimi sredstvi. V zvezi s temi popravili so odprli kamnolom v Okiču. Proračunska sredstva so uporabljali predvsem za navoz gramozu in plačilo delavcev v kamnolomu. Za cesto Borl – Cirkulane je skrbel sreska cestna uprava. Občina je odkupila hišo od peka Begana in popravila mrtvašnico. Občinske pisarne so bile v zgradbi nasproti šole, torej v Cirkulanah – Varešu.

Katere dejavnosti je opravljala takratna občinska uprava? Po izjavi takratnega tajnika Jožeta Krajnca naslednje: sestava letnega proračuna in njegovo izvajanje; popolno vojaško evidenco (vojni obvezniki, prevozna sredstva in potrebna živina); izdaja raznih potrdil, predvsem domovnic, delavskih knjižic, živinskih potnih listov, evidenca psov in izdaja pasjih znamk; izdaja gradbenih dovoljenj; skrb za občinske reveže – odreditev premožnejših gospodinjstev, ki so morala reveža vzdrževati deset dni do enega meseca, ter napatitev najnujnejših primerov v sirotišnico v Muretince (tam je še danes Dom starejših občanov); skrb za materialne zadeve šole – preskrba goriva in odvoz fekalij; material za čiščenje prostorov; vzdrževanje pokopališča – mrtvašnice in nabava rezervnih krst, nastavitve mrliškega oglednika in grobarja; določanje delovnih dni, ki jih mora opraviti posamezno gospodinjstvo pri vzdrževanju lokalnih cest in poti (kulk) ter pri vzdrževanju mostov in brvi na potokih Bela in Belica; novogradnja in vzdrževanje cest na odsekih Cirkulane – Brezovec in Cirkulane – Gradišča; vzdrževanje stopnic do cerkve sv. Barbare in gramoziranje površin v središču Cirkulan (Vareš).

Z velikim prizadevanjem občine so dobile Cirkulane leta 1936 preko Vidma in Leskovca telefon. To je bila velika pridobitev za kraj. Ob tej priložnosti je zadnjič igrala okrnjena godba na pihala. Po mnenju nekaterih se je slovesnosti udeležil tudi ban Natlačen, vendar po izjavi Jožeta Krajnca to ne drži. Ban Natlačen je bil v Halozah kakšno leto kasneje. Peljal se je tudi skozi Cirkulane, vendar se ni ustavil, le učenci so ga pozdravili pred šolo. Ljudje so hodili po opravkih na Ptuj praviloma peš. Poštno zvezo je vzdrževala poštna kočija, zato je bil velik napredek, ko je začel voziti avtobus med Ptujem in Cirkulanami. Točnega leta, kdaj se je to zgodilo, ni bilo mogoče ugotoviti, verjetno v letu 1927. Prvi avtobus naj bi bil last mestnega podjetja Ptuj. V letih 1929–31 je avtobusno zvezo vzdrževal zasebnik Zaverski iz Maribora, njemu je sledil Ilec s Ptuja. Po časopisni vesti je 4. aprila 1937 prvič pripeljal avtobus zasebnika Mrmolje. Ker so bili avtobusi stari, je često prihajalo do okvar in s tem tudi daljših prekinitev zveze.

I. izvoljen odbor združene občine Sv. Barbara v Haložah november 1933. leta (dvoriščna stran šole). Od leve proti desni stojijo odborniki: Martin Korenjak, Jakob Pintarič, Mihael Karo, Jožef Emeršič, Ludvik Kreuh, Kolednik Anton, Franjo Korenjak, Jožef Bračič, Anton Korenjak, Ivan Emeršič. Sedijo: Jakob Kelc, Franc Kolednik, Franjo Štumberger, Janez Krajnc (župan), Ivan Brlek, Anton Tetičkovič in Anton Žuran. Zadaj stoji Jože Krajnc, tajnik

Leta 1938 so bile volitve v novi občinski odbor. Za mesto župana sta se potegovala Ruda Debeljak, gostilničar in mesar na Borlu, na Mačkovi listi ter Martin Korenjak – Tinčica, kmet v Medribniku, na klerikalni listi. Z občutno večino je bil izvoljen Ruda Debeljak. Odborniki so ostali v glavnem isti. Na novo sta prišla v občinski odbor Anton Rakuš iz Cirkulan in Jožef Emeršič, krojač iz Mej. Občinski uslužbenci so ostali isti. V takšnem sestavu je poslovala občina do prihoda nacističnih okupatorjev.

Po podatkih Splošnega pregleda dravske banovine (1939) je obsegala velika občina sv. Barbara v Haložah 14 katastrskih občin in prav toliko naselij (dve samo delno), imela je 3.140 prebivalcev (po stanju 31. 3. 1931), merila je 3.324 ha, imela 660 gospodinjstev in 734 stanovanjskih hiš. Bila je primerno zaokrožena geografska enota s sedežem v Cirkulanah – Varešu, kjer so bile stacionirane centralne funkcije – občina, šola, pošta, župnija, preskrba in promet. V Cirkulanah je bila tudi žandarmerijska postaja.

Nemški okupatorji so pustili občino takšno, kot je bila, dali so ji samo novo ime po gradu Borl – Ankenstein. Za kratek čas so sprejeli za »Bürgermeistra« dotodanjega župana Debeljaka, ki pa so ga kljub njegovemu dobrikanju novi oblasti odstavili in je Landrat postavil za novega »Bürgermeistra« Antona Rakuša, znanega avstrijakanta, ki je funkcijo opravljal do konca okupacije. Odbornikov ni bilo. Za začasnega tajnika je bil postavljen Tonček Arbeiter, za njegovega pomočnika pa županov sin Vinko. Do 12. maja je bil na občini še prejšnji tajnik Jože Krajnc, tega dne pa ga je gestapo odpeljal v taborišče na Borlu, kjer je bil do 2. 7. 41. Po izpustitvi iz taborišča je bil po posredovanju župana ponovno nameščen v občinski upravi kot pomoč županu pri gospodarskih in gradbenih zadevah. Za sekretarja občine je bil imenovan avstrijski državljani Strajnsšek, živeč v Gradcu (sin viničarja iz sosednjega Zavrča), ki je bil član stranke (Parteigenosse). Pomočnica sekretarja (tajnica) je

bila Nemka. Matični vodja je bil Franc Kočever, pisar Jožef Haške, referent za go-spodarske zadeve Marija Klajderič ter kratek čas še Milica in Stanko Rajher. Kurir in policist sta ostala na svojih mestih. Okupacijska občina je opravljala v glavnem iste zadeve kot prejšnja. Travnik ob šoli so splanirali in naredili telovadni prostor za potrebe šole, na njem pa je vadil tudi Wermanshaft. V prostorih občine je delovala tudi Domovinska zveza (Ortsgruppe), v katero so bili včlanjeni krajevni vodje (Blockführerji) in kmetijski vodja (Ortsbauerführer).

O odporu proti okupatorju bo povedano več v posebnem poglavju. Na tem mestu samo toliko, da je bil v jeseni 1943 postavljen občinski odbor OF, poleti 1944 pa se je organizacija OF tako razširila, da so organizirali krajevne odbore za območja nekdanjih sosesk. Ti odbori so takoj po osvoboditvi opravljali tudi funkcije oblastnih organov, torej narodnoosvobodilnih odborov. Na osnovi odloka Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih narodnoosvobodilnih odborih je Ministrstvo za notranje zadeve z odredbo z dne 30. junija razpisalo nadaljevanje volitev v krajevne, mestne in okrajne narodnoosvobodilne odbore (NOO) povsod tam, kjer niso bile opravljene na osvobojenih ozemljih že med vojno. Odlok SNOS pravi med drugim: »Narodnoosvobodilni odbori so osnova narodne in državne oblasti... Krajevni NOO, okrajne in okrožne skupščine s svojimi izvršnimi odbori so samoupravne enote...« Odbornike v KNOO ter okrajne NOO skupščine so volili državljani neposredno, naprej pa so volitve potekale po delegatskem sistemu. Tako imamo že v tem odloku osnove samoupravnega in delegatskega sistema. Po odloku so morali opraviti volitve od 15. julija dalje. Tako je bil mesec julij tudi v našem primeru politično zelo razgiban. Krajevni odbori OF so sklicevali zbere volivcev, kjer so razlagali pomen volitev, predvsem pa so razpravljali in potrjevali predlagane kandidate za odbornike. Nekatere so črtali in dodajali nove. V vsakem primeru je bilo kandidatov več, kot je bilo določeno število odbornikov. Tako so bili kandidati sprejeti na najbolj demokratičen način. Razumljivo je, da so bili med kandidati tisti, ki so jih ljudje poznali kot aktivne člane OF že v času vojne. Na vseh kandidatnih listah so bile predlagane tudi ženske, ki so tokrat prvič volile. O teh volitvah, ki so bile na območju današnje KS Cirkulane 5. avgusta 1945, so ohranjeni podatki v arhivu okraja Ptuj, ki ga hrani Mestni arhiv Ptuj, za krajevne NOO Gradišča, Gruškovec, sv. Barbara in Paradiž, manjkajo pa popolni podatki za KNOO Slatina.

V KNOO sv. Barbara, ki je obsegal Cirkulane, Brezovec, Dolane in Veliki Vrh, so izvolili 11-članski odbor. Za predsednika je bil izmed treh kandidatov izvoljen Stanko Bračić, trgovec, za tajnika Jože Krajnc, za odbornike pa Anton Korenjak, Vikica Haške, Anton Brlek, Franc Mlakar, Martin Hercog, Anton Kokol, Andrej Bukovec, Štefan Arbajter in Ivan Černivec.

V KNOO Gradišča je bil za predsednika izvoljen Anton Gol, za tajnika Ivan Krajnc, za odbornike pa Bernard Jager, Miha Emeršič, Ivan Orlač, Anton Krajnc, Jožef Majcenovič, Marija Štumberger, Franc Kostanjevec, Miha Granda in Franc Majhen.

V KNOO Gruškovec, ki je obsegal Gruškovec, Medribnik in Meje, sedež je bil v Gruškovcu, so za predsednika izvolili Franca Hercoga, za tajnika Ivana Tetičkoviča, za odbornike pa Franca Arbajterja, Karla Meznariča, Anico Tetičkovič, Jožefa Rakuša, Franca Šmigoca, Franca Štumbergerja in Jožefa Petroviča.

V KNOO Paradiž, ki je obsegal Paradiž in Pohorje, sedež je bil v Paradižu, je bil za predsednika izvoljen Miha Arbajter, za tajnika Janez Emeršič, za odbornike pa Anton Plohl, Alojz Rakuš, Ivan Arbajter, Franc Petrovič, Franc Meznarič, Franc Bratušek in Jakob Vidovič.

V KNOO Slatina, ki je obsegal Slatino, Mali Okič in Pristavo, sedež je bil v Slatini, so za predsednika izvolili Franca Jurgeca, za tajnika pa Antona Janžekoviča. Podatkov o odbornikih ni.

Za odbornike v okrajni NOO Ptuj so bili izvoljeni: v KNOO sv. Barbara Jože Krajnc in Andrej Emeršič, v KNOO Gradišča Anton Gol, v KNOO Gruškovec Dušan Korenjak in v KNOO Paradiž Anton Plohl. Podatki za KNOO Slatina manjkajo.

Na kandidatnih listah za odbornike v KNOO je bilo 118 kandidatov, izvoljenih je bilo 49 odbornikov, med njimi šest žensk. Kandidatov za odbornike okrajnega NOO Ptuj je bilo osem, izvoljenih je bilo šest. Udeležba na volitvah je bila izredno visoka; za celotno območje petih KNOO je znašala 94,4 %, sicer pa od 92 % v Cirkulanah do 98 % v Paradižu. Tako visoko udeležbo smemo pripisati splošnemu razpoloženju neposredno po osvoboditvi, demokratično postavljenim kandidatom in veliki prizadevnosti aktivistov OF, predvsem mladincev, ki so obiskali na domu vse starejše in bolne volilce, da so volilni listič izpolnili kar doma.

Predsedniki in tajniki novoizvoljenih KNOO so takoj začeli opravljati funkcije oblastnih organov. Tajniki so poslovali kar na domovih, zato za to obdobje ni ohranjeno arhivsko gradivo. Le KNOO sv. Barbara je posloval v prostori nekdanje občine v Cirkulanah. V prvem obdobju so imeli KNOO največ dela z razdeljevanjem živilskih in industrijskih kart, izdajanjem raznih potrdil, kasneje pa so sodelovali pri odmeri obvezne oddaje živil in živine ter davkov. Tudi KNOO in kasnejši KLO so skrbeli za urejanje cest. Zelo aktivni so bili pri vpisovanju prvega državnega posojila, o čemer pa bo še govora. Sicer pa so opravljali podobne naloge kot nekoč organi sosesk.

Ker je beseda o volitvah, še nekaj podatkov o volitvah v ustavodajno skupščino FD Jugoslavije. Za zbor narodov je bil kandidat Josip Vidmar, predsednik Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta iz Ljubljane, za zvezni dom pa sta kandidirala Jože Jurančič, pomočnik prosvetnega ministra, in Franček Majcen, član okrožnega odbora OF Maribor. Ves mesec oktober je bil posvečen intenzivni predvolilni propagandi, ki so jo vodili predvsem okrajni aktivisti, v Cirkulanah pa sta nastopila osebno oba kandidata za zvezni dom. Volitve so bile 11. novembra 1945. Ohranjen je zapisnik volilnega odbora KNOO sv. Barbara. Iz dokumenta je razvidno, da je bilo vpisanih 408 volilnih upravičencev, glasovalo jih je 278 ali 68 %, torej je znašala abstinenca 32 %. Splošno navdušenje neposredno po osvoboditvi se je poglelo, kandidati so bili volilcem neznani, zanemariti pa tudi ne gre vpliva propagande iz tujine, ki se je širila med ljudmi (kralj in nemška gospoda s Ptuja se bodo s podporo Angležev vrnili). Glasovali so s kroglicami. Poleg skrinjic kandidatov je bila tudi skrinjica brez liste, imenovana »črna skrinjica«. Za Josipa Vidmarja je glasovalo 249 volilcev ali 89 %, 29 kroglic je bilo v skrinjici brez liste. Za Jožeta Jurančiča je glasovalo 194 volilcev ali 70 %, za Frančka Majcna pa 62 volilcev ali 23 %; v skrinjici brez liste je bilo 22 kroglic ali 7 %. Za te volitve se je govorilo, da so nekateri volilni odbori prepisali kroglice iz »črne skrinjice« v skrinjice kandidatov. Tudi za volilne odbore na območju današnje KS Cirkulane se je o tem govorilo, vendar neposrednega dokaza ali javne izjave udeleženih ni.

Aprila 1946 je izšel zakon o upravni razdelitvi LR Slovenije. Krajevni narodnoosvobodilni odbori so bili preimenovani v krajevne ljudske odbore (KLO). Tako je zakon predvideval na območju okraja Ptuj namesto 100 KNOO samo 32 KLO. V našem primeru je zakon določal, da se vseh pet KNOO združi v KLO Cirkulane, torej v obseg nekdanje velike občine. Zakon je bil kot preuranjen kmalu preklican in septembra 1946 izdan novi zakon o upravni razdelitvi LR Slovenije. Tudi ta zakon je določil nekaj združitvev KNOO, vendar je v našem primeru ostalo vseh pet KLO. Tudi leta 1948 izdani zakon o upravni razdelitvi LRS je združeval manjše KLO. Pri nas ni prinesel sprememb. Na osnovi tega zakona so bile v nedeljo 21. marca

1948 opravljene volitve odbornikov v pet KLO in OLO Ptuj. O teh volitvah je ohranjeno v Mestnem arhivu Ptuj nekaj poročil in zapisnikov volilnih odborov. Na osnovi teh dokumentov ugotavljamo, da so bili za odbornike KLO izvoljeni:

KLO Cirkulane (KNOO sv. Barbara): predsednik Ivan Majcenovič, tajnik Franc Kelc ter odborniki Anton Fijačko, Anton Krajnc, Ivo Bračič, Anton Brlek, Anton Kokol, Franc Žuran in Ivan Krajnc.

KLO Gradišča: predsednik Jakob Pintarič, tajnik Franc Jurgec ter odborniki Jožef Topolovec, Franc Arnečič, Stanko Vauda, Jakob Orlač, Franc Rihtarič, Franc Ropič in Jožef Hvalec.

KLO Gruškovec: predsednik Franc Hercog, tajnik Ivan Kolednik ter odborniki Franc Debeljak, Jožef Petrovič, Franc Rajh, Martin Vidovič, Franc Kajnih, Tatjana Horvat in Janez Krajnc.

KLO Paradiž: predsednik Miha Arbajter, tajnik Ivan Hercog ter odborniki Peter Gabrovec st., Miha Kolednik, Maks Bratušek, Jakob Belšak, Jakob Potočnik in Ana Majcenovič.

KLO Slatina: predsednik Martin Milošič, tajnik Andrej Glavica. O odbornikih ni podatkov.

Iz ohranjenega volilnega gradiva ni razvidno, kakšna je bila volilna udeležba. Kandidate so predlagali krajevni odbori OF. Vsak kandidat je imel sokandidata. Na zborih volilcev pa so bili dodani še nekateri novi kandidati.

Nekaj podrobnejših podatkov je razbrati iz volilnih zapisnikov za volitve odbornikov za okrajni LO Ptuj. Tako je v KLO Cirkulane glasovalo samo 36,5 % vpisanih volilcev. Ker je volilni odbor ugotovil 64 upravičeno odsotnih (na delu po Sloveniji), je upošteval volilno udeležbo 43 % in abstinenco 57 %. Nekaj boljše je bilo stanje v KLO Paradiž, kjer je glasovalo 50 % vpisanih volilcev oziroma 60 % prisotnih volilcev, torej je bila abstinenca 40 %. Za ostale KLO podobnih podatkov ni. V volilni enoti Cirkulane je dobil prvi kandidat, politično forsirani okrajni funkcionar (Franc F.), samo 20 % glasov, drugi kandidat, domačin (Peter Fajt), pa 58,7 % glasov; v skrinjici brez liste je bilo 23,8 % kroglic. V volilni enoti Paradiž je dobil prvi kandidat (Miha Arbajter) 42,6 % glasov, drugi kandidat (Jakob Belšak) 30,8 %, v skrinjici brez liste pa je bilo 26,6 % kroglic. V volilni enoti Gradišča – Slatina sta bila dva kandidata, izvoljen je bil prvi (Franc Tkalčec). V volilni enoti Gruškovec je bil samo en kandidat (Dušan Korenjak), ki je dobil večino glasov. Rezultati volitev kažejo, da je splošno poosvoboditveno vzdušje minilo ter da so bili ljudje nezadovoljni z novo oblastjo, predvsem zaradi prisilnih odkupov, visokih davkov ter razočarani nad izvedbo agrarne reforme. Niso pa tudi pozabili, da so jim nekateri aktivisti OF med vojno govorili, da v novi državi ne bo davkov. Ljudje pa si tudi niso pustili vsiliti ne ljubih kandidatov. Svojo nevoljo so izrazili predvsem z visoko abstinenco, dodatno pa še z opredelitvijo za skrinjico brez liste, saj sta v volilni enoti Cirkulane oba kandidata dobila komaj 33 % glasov prisotnih volilcev, v enoti Paradiž pa 42 %.

Proces združevanja manjših KLO v večje se je nadaljeval tudi v letih 1949, 1950 in 1951. Vsako leto je izšel nov zakon o upravni razdelitvi LRS in vsak zakon je prinesel nekaj sprememb. V našem primeru jih ni bilo. Pomembnejše spremembe je prinesel aprila 1952 izdani zakon o upravni razdelitvi LRS. Ukinjeni so bili KLO ter z njihovo združitvijo uvedene občine kot najnižje upravno-teritorialne enote. V našem primeru je bilo pet KLO združenih v občino Cirkulane, ki je bila povsem enaka predvojni komasirani občini sv. Barbara v Halozah. Sedež občine je bil v Cirkulanah – Varešu.

V nedeljo 7. decembra 1952 so bile volitve odbornikov v nove občinske ljudske odbore in v okrajni zbor. Ptuj je ostal sedež okraja. V Cirkulanah so bili v občinski ljudski odbor izvoljeni: Anton Junger, Anton Žuran, Jože Majcenovič, Ivan Črnivec, Jakob Tetičkovič, Ivan Brlek, Anton Gol, Jakob Orlač, Ivan Lesjak, Alojz Bezjak,

Franc Klajderič, Ivan Majcenovič, Anton Kolednik, Jože Emeršič, Anton Plohl, Stanko Rajher, Stanko Bračič, Ludvik Debeljak, Anton Belšak, Jakob Korenjak in Franc Jurgec. Odborniki so izmed sebe izvolili za prvega predsednika Ivana Majcenoviča. V okrajni zbor sta bila izvoljena Ivan Brlek, kmet iz Gradišče, ter Mirko Ogorelec, sin nekdanjega šolskega upravitelja in tedanji direktor Pletarne Ptuj. Za tajnika občine je bil postavljen Franc Majcen.

Tendenca, naj bi bila občina temeljna družbenopolitična skupnost, ki bi bila sposobna zagotoviti občanom vse osnovne možnosti razvoja, je leta 1955 prinesla nov zakon o upravni razdelitvi LRS, ki je uveljavil občine – komune. V našem primeru je zakon združil haloški občini Cirkulane in Zavreč ter jima pripojil tri vasi na Ptujskem polju – Bukovci, Muretinci in Stojnci. Tako je nastala občina – komuna Borl, s sedežem na Borlu, v poslopju, ki je bilo nekoč last Ruda Debeljaka. Volitev ni bilo. Odborniki nove občine – komune so postali odborniki občin Cirkulane in Zavreč ter odborniki bivših občin Markovci in Gorišnica iz naštetih vasi na Ptujskem polju. Za predsednika so odborniki izvolili na predlog okrajnega odbora OF Ptuj Franca Belšaka – Simona, kmeta iz Muretinc, aktivista iz časa vojne in nekaj let po vojni predsednika OLO Ptuj. Občina Borl je merila 6.685 ha, imela 7.278 prebivalcev, od tega 6.031 kmetov, 578 delavcev, 167 obrtnikov in 502 ostala. Kmečkih gospodinjev je bilo 1.488. Na območju občine Borl sta delovali dve državni posesti (Borl in Zavreč) ter štiri splošne kmetijske zadruga. Kmetijske delovne zadruga ni bilo nobene. V Cirkulanah je delovala zdravstvena ambulanta.

Ko govorimo o Borlu kot upravnem središču začasne občine Borl, povejmo, da je bil v preteklosti znano pristajališče splavarjev in da se je razvil v sekundarno gospodarsko središče na območju današnje KS Cirkulane – gostilna in mesarija, pekarna, trgovina. Tu pa je bila tudi državna vodomerska postaja.

Občina Borl ni imela dolgega življenja. Že sredi 1957 je bila razglašena nova upravna razdelitev, ki je prinesla združitev občin Borl in Gorišnica v občino z imenom Gorišnica in sedežem v Gorišnici. Za predsednika občine je bil izvoljen Dušan Čokl, učitelj iz Gorišnice. Ta nova občina – komuna je bila popolnoma umetna administrativna tvorba, ki je povezovala tri različne pokrajinske enote z različnimi interesi – del Haloz, del Ptujskega polja in del Slovenskih goric. Haloškimi odborniki je bila politično vsiljena. Vaško naselje Gorišnica v nobenem pogledu ni predstavljalo povezovalnega središča. V bistvu je bila občina Gorišnica le kratkotrajno postajališče na poti formiranja večjih družbenoekonomskih skupnosti, na poti k občini – komuni Ptuj. In res je bila že oktobra 1958 občina Gorišnica ukinjena in združena v veliko občino Ptuj, ki je obsegala nekdanji okraj Ptuj. Tako zaokrožena občina Ptuj do konca leta 1994 ni spreminjala takrat začrtanih meja. S tem je bilo območje današnje KS Cirkulane neposredno povezano s Ptujem. S to reorganizacijo je bila ukinjena lokalna samouprava, saj je bilo neposredno sodelovanje občanov pri »javnem državnem življenju« omejeno na praviloma slabo obiskane zbornice volilcev, ki so jih občasno sklicevali. Da bi premostili prepad med občinsko upravo v Ptuj in državljani, so bili organizirani v uveljavljenih krajevnih središčih (tudi v Cirkulanah) krajevni uradi, kjer so občinski uslužbenci vodili matično službo (prijava in odjave bivanja, rojstva in smrti, poroke, razna potrdila). Matični uradi so bili izrazite administrativne službe, ki občanom niso omogočale neposrednega sodelovanja pri odločanju o aktualnih problemih ožjega okolja. To nasprotje med proklamirano samoupravno demokracijo in dejanskim stanjem je bilo vedno bolj občuteno in je terjalo nove družbenopolitične rešitve, novo teritorialno ureditev. Tako je občinska skupščina Ptuj leta 1965 z odlokom ustanovila 25 krajevnih skupnosti kot samoupravnih enot. V ptujski občini so se novoustanovljene krajevne skupnosti v veliki večini povsem ujemale z območji nekdanjih komasiranih občin iz leta 1933 in velikih občin iz leta 1952. Tako je bilo tudi v primeru Cirkulan. Tako je že tretjič postalo

farno in šolsko območje tudi upravno, samoupravno. KS Cirkulane ni doživela nobenih sprememb vse do konca leta 1994, ko je bila v Republiki Sloveniji uvedena nova samoupravna organiziranost. V arhivu KS nimajo podatkov za obdobje 1965–1974. Po spominski izjavi so bili v tem obdobju predsedniki skupščine Franc Bratušek, Ivan Orlač in Jože Vaupotič. V mandatnem obdobju 1974–1979 je bil predsednik zbora občanov Martin Žuran, predsednik sveta KS Ivan Flajšman, tajniške posle pa sta opravljala Jože Klajderič in Marija Vidovič. Zbor občanov je štel 40 članov. V mandatnem obdobju 1979–1983 je bil predsednik sveta KS Martin Žuran, predsednik skupščine Mirko Šoba, tajnica pa Marija Vidovič. V obdobju 1983–1987 je bil predsednik sveta KS ponovno Martin Žuran, predsednik skupščine Ivan Korenjak in tajnica Marija Vidovič. Skupščina je štela 35 članov. V obdobju 1987–1991 je bil predsednik sveta KS Stanko Vidovič, predsednik skupščine Ivan Korenjak in tajnica Marija Vidovič. Skupščina je štela 36 članov. V obdobju 1991–1994 je bil predsednik sveta KS Maks Kolednik, tajnica pa Marija Vidovič. Svet KS je štel 23 članov. Referenduma o bodoči samoupravni ureditvi v Republiki Sloveniji se je na območju KS Cirkulane udeležila manj kot polovica volilnih upravičencev. Večina je glasovala proti samostojni občini, ker so želeli ostati v mestni občini Ptuj, uradni predlog vladnih služb pa jim je ponujal povezavo z Gorišnico in Zavrčem. Ob splošni zmešnjavi, ki je vladala v parlamentu na dan sprejemanja zakona o novih občinah, so poslanci izglasovali kot novo občino Gorišnico in Cirkulane, medtem ko so razglasili KS Zavrč za samostojno občino, čeprav v ničemer ne izpolnjuje osnovnih zakonskih pogojev, saj nima niti popolne osnovne šole in ima le nekaj nad tisoč prebivalcev. Kakšna bo usoda novo formirane občine Gorišnica, bo pokazala bližnja prihodnost.

Točnejšega časa, kdaj se je na območju današnje KS Cirkulane začelo uveljavljati strankarstvo, ni mogoče ugotoviti. Prav gotovo pri volitvah predstojnikov in svetovalcev sosesek v starejšem obdobju še ni bilo strankarstva, temveč so volili ugledne posameznike. Pojave strankarstva lahko ugotovimo šele na prehodu stoletja. Glavna opredelitev je bila pripadnost liberalnemu ali klerikalnemu taboru. Liberalni tabor je imel svoje oporišče v šoli na čelu z upraviteljem Antonom Ogorelcem, klerikalni pa v župnišču na čelu z župnikom Janezom Vogrinom in še bolj zagrizenim kaplanom Rabuzo. Tabora sta se medsebojno napadala v takrat najbolj razširjenih tednikih Domovina in Slovenski gospodar. Pri tem so se včasih prav grdo zmerjali. Kakšna napetost je vladala med šolo in župnišem, najbolj zgovorno pove naslednji dogodek. Ob smrti Ogorelčeve žene župnik Vogrin in kaplan Rabuza nista hotela opraviti pogrebne slovesnosti, tako da jo je opravil završki dekan. Leta 1908 je Slovenski gospodar poročal, da sta imeli v Cirkulanah shod Narodna stranka in Kmečka zveza, pri božjepotni cerkvi sv. Ane pa je bil mladeniški zbor pod geslom »Vse za vero, dom, cesarja!«, na katerem je govoril dr. Anton Korošec.

V imenu Kmečke zveze je govoril Miha Brenčič, gostilničar s Ptuja, ki je bil leta 1912 izvoljen za deželnega poslanca, kasneje pa je bil večkrat izvoljen v beograjski parlament. Leta 1912 poroča Narodni list, da je imela v Cirkulanah shod Narodna stranka. Mladeniški shod je bil ponovno pri sv. Ani 29. junija 1914, na njem je ponovno govoril dr. A. Korošec, ki je v govoru omenil sarajevski atentat. Govoril je tudi domači poslanec Miha Brenčič. Dopisnik poroča, da se je zborovanja udeležilo 2.000 ljudi. Malo je podatkov o tem, kako so se ljudje odzivali raznim strankam pri volitvah. Slovenski gospodar poroča leta 1923, da je na volitvah nastopilo več strank, in sicer: demokrati (7 glasov), SLS (68), republikanci (5), samostojni (2), socialdemokrati (2), Nemci (10), Radić (208 = 67%), socialni demokrati (4), narodni socialisti (1) in radikali (2). Volilna udeležba je bila 62%. Leta 1927 poroča Slovenski gospodar o izidu oblastnih volitev. Volilnih upravičencev je bilo 523, volilo jih je samo 198 ali 32%. Posamezne stranke in njihovi kandidati so dobili naslednje šte-

vilo glasov: SLS (kandidat Veršič) je dobila 91 glasov, socialisti (Šegula) 12 glasov, SDS (Petovar) 52 glasov in Radić (Vindiš) 43 glasov. Istega leta so bile volitve v narodno skupščino. Volilnih upravičencev je bilo 576, volilo jih je 223 ali 40 %. SLS je dobila 113 glasov, Radić 37, SDS 36, Nemci 28, radikalci 6, socialisti 0 in Zagorski 2. SLS je torej dobila 50 % glasov, za Nemce pa so pod pritiskom volili tudi njihovi viničarji. Pri volitvah v sosesko sv. Barbara je leta 1927 sodelovalo sedem strank: Nepristranska lista (3 odborniki), SLS (1), Slovenska kmečka stranka (2), Gospodarska lista (1), Slovenska kmečka neodvisna lista (1) in Gospodarska lista izven strank (1). Domovina je leta 1933 poročala, da je pri občinskih volitvah v komasirano občino bilo 679 volilnih upravičencev, volilo jih je 441 ali 65 %. Za župana je bil izvoljen na listi JNS Ivan Krajnc (Humski), ki je dobil 15 odbornikov, njegov nasprotni kandidat Martin Korenjak (Tinčica) pa je dobil na listi SLS tri odbornike. Na zadnjih volitvah pred vojno (1938) za župana in odbornike je bil za župana izvoljen kandidat na Mačkovi listi Ruda Debeljak, mesar in gostilničar z Borla.

Po nepopolnih podatkih so Cirkulančane (Barbarčane) v raznih predstavniških organih zastopali naslednji posamezniki: Božidar Raič, ki je bil deželni in državni poslanec in član okrajnega zastopa Ptuj, v katerem so dobili leta 1880 Slovenci večino. Dr. Anton Korošec kot državni poslanec, Miha Brenčič s Ptuja kot deželni poslanec in v SHS – Jugoslaviji kot državni poslanec (SLS); leta 1938 je bil za državnega poslanca izvoljen Lovro Petovar iz Ivanjkovec pri Ormožu (JRZ). Na teh volitvah je kandidiral na Mačkovi listi Jože Lacko (član ilegalne KPS). Kandidata pa je imela tudi Ljotičeva stranka, dobil pa je le nekaj glasov.

Kot smo že omenili, je bil leta 1945 izvoljen v Dom narodov Josip Vidmar, v zvezni zbor pa Jože Jurančič. Leta 1948 je bil v republiško skupščino izvoljen Fran Belšak – Simon. Leta 1953 je bil v zvezno skupščino izvoljen dr. Jože Potrč, v republiško pa Vladimir Bračič. Leta 1958 je bil v zvezni zbor izvoljen ponovno dr. Jože Potrč, v republiški zbor pa Franc Belšak. Leta 1963 je bil v zvezno skupščino izvoljen Tone Bole, v republiško pa Mitja Vošnjak. Leta 1965 je bil v zvezno skupščino izvoljen Zoran Polič, v republiško pa Boris Kocijančič. Leta 1967 je bil v zvezno skupščino izvoljen dr. Jože Potrč, v republiško pa Jože Ingolič.

Omenimo na tem mestu akcijo za zbiranje podpisov za majniško deklaracijo. Znano je, da so to akcijo vodili v glavnem iz župnišč. V našem primeru je bilo drugače. Župnik Vogrin je bil sicer zagrizen klerikalec, vendar hkrati avstrijakant, ki je ljudi s prižnice nagovarjal, naj podpišejo vojno posojilo. Tako je akcijo za pobiranje podpisov za majniško deklaracijo prevzela šola, in sicer strokovna učiteljica Marica Petrovič. Gradivo je ohranjeno v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. 5. maja 1918 je poslala pismo, naslovljeno na: Slavni »Jugoslovanski klub«, Dunaj, Parlament, z naslednjo vsebino: »podpisana Vam pošiljam tri pole s podpisi moških in žen iz župnije sv. Barbara v Halozah. Vseh skupaj 428 podpisov. Prosim objavite jih v »Slovenski gospodar« in »Slovenski narod«. Žene in dekleta župnije sv. Barbara s tem potom slovesno izjavljam za deklaracijo naših vrlih poslancev z dne 30. maja 1917. leta v državnem zboru. Mi vse smo navdušene za svobodno Jugoslavijo ter želimo, da se nam skoraj izpolnijo besede: »Prost mora biti, prost moj rod! Na svoji zemlji svoj gospod.« 428 podpisov dokazuje, da je bila akcija dobro organizirana in razpoloženje ljudi nedvoumno.

Predstojnik (župan) soseske sv. Elizabeta je listu s 125 podpisi dodal »Izjavo« naslednje vsebine: »Iz občine sv. Elizabeta, okraj Ptuj, župnija sv. Barbara v Halozah, se izjavimo vsi podpisani za svobodno »Avstrijsko Jugoslovansko državo pod Habsburškim vladarjem. Mir na podlagi samoodločbe vseh Avstrijskih narodov. Spodaj podpisani že sedaj glasujemo in podpisujemo za našo Jugoslavijo. Mi ne dovolimo, da bi nas pri bodočih mirovnih pogodbah naša vlada prodala tuji državi, ki steza po naši zemlji roke. Mi nočemo biti pod Srbskega kralja ali pod Italijanskega,

ne pod Nemčijo, ne pod Ogre. Mi smo bili, smo in ostanemo Avstrijski Jugoslovani.« Izjavo končuje s prej navedenim verzom.

Ko smo govorili o Antonu Ogorelcu, smo omenili, da je bila na njegovo pobudo leta 1908 ustanovljena Hranilnica in posojilnica, registrirana zadruga z omejenim jamstvom (vnaprej Posojilnica). Posojilnica je sprejemala vloge in dajala posojila na osebno poroštvo in proti vknjižbi v zemljiško knjigo. Še pred ustanovitvijo Posojilnice so organizirali decembra 1905 vinski sejem (edinstven v Halozah), na katerega je poslalo vzorce vina 172 vinogradnikov, ki so ponujali 6.150 hl vina. Med vini je bilo največ mešanega, bile pa so tudi že čiste kvalitetne sorte iz obnovljenih vinogradov (muškat, silvanec, laški rizling). Polovico ponujenega vina so prodali gostilničarjem in drugim. Sejemski odbor je vodil Anton Korenjak, gostilničar in prvi predsednik Bralnega društva »Naprej«, tajniške posle pa učitelj Vinko Šerona. Čeprav je bil uspeh sejma delen, je prireditveni odbor deloval naprej do ustanovitve Posojilnice, ko je delo sejemskega odbora prevzel posojilnični vinarski odsek. Za leto 1910 poroča Narodni list, da je Posojilnica dobro poslovala in da je število članov poraslo z 297 na 327. Iz vplačanih deležev članov je Posojilnica kupila od veleposestnika Leskovška veliko stanovanjsko hišo v Cirkulanah, v kateri je bila večvagonaska klet z vgrajenimi cisternami. V kleti naj bi od zadržnikov kupovali vinski mošt, ga izšolali v vino in bolje vnovčili. Tako bi domače vinogradnike rešili pred oderuškimi ptujskimi vinskimi trgovci (Ornig in Fürst) ter ljubljanskim Bolafio, ki je zgradil sprejemno klet na železniški postaji v Moškanjcih. Med nemško okupacijo je Posojilnica nadaljevala delo pod imenom Reiffeisenkasse, sprejemala in izplačevala je hranilne vloge, posojil pa ni dajala. Po vojni je obnovila svoje delovanje po starem sistemu. Posojilnica je bila članica Zveze slovenskih zadrug, reg. zadruga z neomejenim jamstvom s sedežem v Celju. Leta 1920 je morala slednja v likvidacijo in z njo tudi Posojilnica pri sv. Barbari v Halozah. Zgradbo z vinsko kletjo sta na dražbi kupila brata Anton in Franjo Korenjak (slednji se je vanjo vselil) pod pogojem, da na Antonovem vrtu nasproti šole postavita manjšo zgradbo, v kateri bi Posojilnica z izkupičkom od prodane zgradbe poslovala naprej. Do leta 1933 je vodil Posojilnico kot tajnik, blagajnik in knjigovodja učitelj Mirko Kosi, nato je prevzel te posle Jože Krajnc, ki je na Trgovski šoli v Ljubljani končal ustrezní tečaj. Te posle je opravljal tudi v času, ko je bil tajnik velike občine in tudi med okupacijo pa vse do likvidacije Posojilnice leta 1945, ko je bil ves arhiv predan Mestni hranilnici na Ptuj. Leta 1934 so (po pisni izjavi Jožeta Krajnc) bili člani upravnega in nadzornega odbora Posojilnice: predsednik Martin Korenjak, podpredsednik Jakob Belšak ter člani Franc Bratušek, Ivan Krajnc, Miha Gabrovec, Jožef Kokol, Jožef Bračič, Ivan Petrovič, Vid Korenjak, Franc Rajh in Marko Blass; v nadzornem odboru pa so bili Anton Jurgec, Mirko Kosi in Miha Arbajter. Ker so ptujski vinski trgovci neusmiljeno odirali vinogradnike, vinski mošt so kupovali po 1–2 din za liter, je upravni odbor sklenil ponovno organizirati odkup vinskega mošta. Tako so leta 1936 vzeli v najem večjo klet Ivana Gnilška v Dolanah, nakupili primerne sode in začeli odkupovati. Kletarstvo sta vodila Anton Jurgec in Miha Gabrovec. Klet je dobro poslovala vse do okupacije, ko so vino in sode zaplenili v korist nemštva. Po vojni Posojilnica ni nadaljevala dela. Ker je šlo sadje, okuženo s kaparjem San Jose, slabo v prodajo, so leta 1938 zgradili sadno sušilnico, ki je delovala od 15. sept. do 15. nov. noč in dan ter posušila nad 5.000 kg sadja. Krhliji so postali mnogim pomemben vir prehrane.

Že večkrat smo omenili, kako je haloška zemlja, predvsem vinogradi, postopoma prehajala v roke Nehaložanov. Kmete iz bližnjih vasi na Ptujskem polju omenja kot sogovornike že imenjska cenitev iz leta 1542. Franciscejski katastrski elaborat iz leta 1824 navaja poleg kmetov s Ptujkega polja tudi že meščane s Ptuja in iz Gradca. Takrat so imeli Polanci in meščani v lasti v Gradiščah 27 %, v Paradižu 16 %, na Mejah 18 %, v Gruškovcu 23 %, v Brezovcu 11 % in na Velikem Vrhu celo

85 % vseh vinogradov. Krizna obdobja v 19. stol. so proces prehajanja haloške zemlje v tuje roke še pospeševala. Razpad Avstro-ogrske in nastanek kraljevine SHS sta prinesla haloškim vinogradnikom nove težave. Stari tradicionalni vinski trgi (Štajerska, Koroška, Solnograška) so bili odrezani, kot konkurenčna so se pojavila cenena dalmatinska in srbska vina. Stiska Haložanov je bila vse hujša. Ženske so sproti pobirale jajca in zanje kupovale sol in druge nujne potrebščine, moški pa so tako rekoč kradli jajca, jih dajali šolarjem, da so jim prinesli cigarete. Haloze so postale sinonim siromaštva in pomanjkanja. Za tako imenovani »haloški problem« so se začeli zanimati napredni sociologi, publicisti in tudi politiki. Banovinska oblast je brezplačno razdeljevala revnim družinam koruzo. Med tistimi, ki so začeli haloški problem podrobneje proučevati, je bil moj gimnazijski profesor dr. Franjo Žgeč, ki je v letih 1934–36 napisal obsežno in poglobljeno študijo o Halozah. Dva fragmenta sta bila objavljena v *Sodobnosti* (1935–36), obsežnejši povzetek pa v knjigi Vladimira Bračiča *Vinorodne Haloze, Maribor 1967*. Rokopisni izvod Žgečeve študije hranijo v Univerzitetni knjižnici v Mariboru. Po Žgečevih podatkih je bilo leta 1935 posestno stanje vinogradov po naseljih današnje KS Cirkulane naslednje:

Lastniki vinogradov leta 1935, izraženo v %

Katastrska občina naselje	Haložani	Polanci	Meščani	Pol. + Mešč.
Brezovec	60	25	15	40
Cirkulane	67	25	8	33
Dolane	70	12	18	30
Gradišča	61	15	24	39
Gruškovec	66	30	4	34
Medribnik	70	9	21	30
Meje	79	13	8	21
Mali Okič	88	7	5	12
Paradiž	63	8	29	37
Pohorje	69	7	24	31
Pristava	40	30	30	60
Slatina	64	17	19	36
Veliki Vrh	13	46	41	87
KS Cirkulane	60	26	14	40

Opomba: V Cirkulana, Dolana in Medribniku je bilo vinogradov malo.

Polanci od zadolženih Haložanov niso kupovali ali zarubili samo vinogradov, temveč tudi travnike in gozdove, obojega je na Ptujskem polju zelo malo. Najbolj drastičen primer tega procesa je katastrska občina Dolane. Leta 1824 je bilo v Dolana 14 posestnikov – domačinov. Povprečno posestvo je merilo 10 ha. Leta 1935 je bilo že 97 posestnikov, od tega 19 Dolančanov, 47 Polancev. Leta 1963 je bilo vseh posestnikov že 151, od tega 29 Dolančanov, 72 Polancev in 40 Haložanov iz sosednjih katastrskih občin. Povprečna velikost posesti Dolančanov se je zmanjšala na vsega 2,8 ha. Hkrati s prehajanjem zemlje v roke Nehaložanov sta naraščali tudi razdrobljenost in pomešanost posesti.

Leta 1939 je župnik F. Grobler ustanovil Vinarsko zadrugo s sedežem v Cirkulana. Zadruga pa je v Cirkulana poslovala le nekaj mesecev, potem se je preselila na Ptuj (Novi svet), kjer je imela lepe vinske kleti. Okupatorji so zadrugo imovino

zaplenili. Po vojni je zadruga nadaljevala poslovanje vse do leta 1960, ko se je združila s Kmetijskim kombinatom Ptuj. Zadrugo je vsa leta po vojni vodil Franc Bračko.

Ker so nemški okupatorji slovenskim trgovcem na Ptujju lastnino zaplenili, njih pa izgnali v Srbijo, nemški trgovci pa so leta 1945 pobegnili v Avstrijo, je bil Ptuj po osvoboditvi brez trgovcev, predvsem trgovcev na veliko. Da bi zagotovili osnovno preskrbo prebivalstva, so na Ptujju ustanovili Nabavno–prodajno zadrugo (NAPROZA), ki je organizirala svoje poslovalnice v krajevnih središčih, kjer so bile nekoč privatne trgovine. Tako so bile na območju današnje KS Cirkulane ustanovljene tri poslovalnice: Cirkulane, Borl in Mali Okič. Trgovina v Medribniku (Debeljak) ni bila obnovljena. V Cirkulanaх je imel Stanko Bračič še nekaj let privatno trgovino. 18. 8. 1946 je bil zbor zadrušnikov, na katerem so sklenili, da se vse tri poslovalnice združijo v samostojno Nabavno–prodajno zadrugo z omejenim jamstvom sv. Barbara v Halozah in sedežem v Cirkulanaх. Predsednik poslovalnice v Cirkulanaх je bil Miha Arbajter, poslovodja pa Anton Plohl; na Borlu je bil predsednik Anton Gol, poslovodja Viktor Cvirn, na Malem Okiču je bil predsednik Ivan Lesjak, poslovodja pa Stanko Brodnjak. Predsednik zadruge je bil Stanko Rajher, knjigovodja pa Jože Krajnc. Leta 1948 so Nabavno – prodajno zadrugo preimenovali v Kmetijsko zadrugo Cirkulane, v njenem okviru pa so poslovale kot »Trgovine z mešanim blagom in deželnimi pridelki« poslovalnice – Cirkulane, Mali Okič, Borl (imela je tudi gostilno), na novo je bila ustanovljena poslovalnica Medribnik. Poslovalnice so vodili petčlanski upravni odbori. Leta 1952 se je kmetijska zadruga preimenovala v Splošno kmetijsko zadrugo Cirkulane; imela je vinogradniški, sadjarski, živinorejski in strojni odsek. To leto so kupili traktor firme »UNIMOG«, ki pa so ga uporabljali predvsem za prevoze, na njivah pa ne kaj dosti. Na občnem zboru leta 1953 so predlagali, naj bi obnovili pekarno in vpeljali redne živinske sejme. Leta 1955 so zgradili žago (venecijanko), ki pa je zaradi skromne gradbene dejavnosti in pomanjkanja ustreznega lesa obratovala le nekaj let. Ob 60–letnici delovanja je zadruga štela 532 članov in imela štiri poslovalnice. Poslovala je z dobičkom. Zadruga bolj ali manj uspešno posluje še danes. Kmetijske delovne zadruge v Cirkulanaх niso ustanovili, pač pa so leta 1946 ustanovili »Obnovitveno zadrugo« sv. Barbara v Halozah z namenom, da pomaga pri obnovitvi na Mejah in v Gradiščah požganih hiš. Na Mejah so Nemci jeseni 1944 zaradi napadov hrvaških partizanov na nemške obmejne patrolje požgali 28 poslopij predvsem na hrvaški strani, v Gradiščah pa je prišlo 9. maja 1945 do spopada med umikajočimi se okupatorskimi enotami in skupino partizanov; pri tem je bilo požganih 8 stanovanjskih in gospodarskih poslopij.

Domači kmetje vinogradniki so obdelovali vinograde sami. Meščanom in premožnejšim Polancem so jih obdelovali viničarji, ti čisti kmečki proletarci, ki so bili dolgo brez vsake zaščite, predani na milost in nemilost lastnikom vinogradov. Prvi dokument, ki je vsaj deloma zaščitel viničarje, je izšel leta 1863 (»Winzerordnung«), drugi podoben pa leta 1886. V Sloveniji sta izšla dva dokumenta, »Uredba o viničarskem redu« leta 1928 ter »Uredba o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem« leta 1939. Slednja je izšla deloma tudi pod pritiskom samih viničarjev, ki so se organizirali v Strokovno zvezo viničarjev s sedežem v Ljutomeru. Po izjavi Antona Gola, graščinskega viničarja, ki se je leta 1939 udeležil konference vinogradnikov in viničarjev v Ljutomeru, je bila okoli leta 1936 ustanovljena skupina Strokovne zveze viničarjev tudi v Cirkulanaх. Predsednik je bil Anton Gol, tajnik pa Miha Arbajter. Štela naj bi 50–60 viničarjev. Teh je bilo na območju Cirkulane nekaj več, vendar se iz strahu pred gospodarji niso včlanili. Leta 1939 je skupina opravila popis vseh viničarjev, vendar gradivo ni ohranjeno. O nastanku in razvoju viničarstva ter o življenju viničarjev podrobneje piše Vladimir Bračič v knjigi **Vino-**

rodne Haloze, Maribor 1967. Viničarstvo je bilo odpravljeno s posebnim zakonom leta 1953. Takrat je prišlo do resnih zaostritev med viničarji in gospodarji, predvsem kmeti s Ptujskega polja, saj so bili ob ugotovitvi viničarskega odnosa vinogradi podržavljeni, viničarji pa so lahko pod ugodnimi pogoji odkupili viničarje. Mlajši viničarji so večinoma postali redni delavci na državnih posestvih, starejši pa so dobili pokojnine.

Po prvi svetovni vojni agrarna reforma na območju današnje KS Cirkulane ni bila izvedena, ker gosposčina Borl ni imela večjih njivskih površin, drugih veleposesnikov pa ni bilo. Leta 1945 je bilo na osnovi odloka AVNOJ-a z dne 21. nov. 1944 zaplenjeno na območju občine Ptuj 223 posestev aktivnih nacističnih sodelavcev (Kulturbundovcev), med njimi so bili v našem primeru Fürst, Kaiser, Kasimir, Heller, Oberhauser in Krieger. Druge razlastitve so bile izvedene na osnovi zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji ter Zakona o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji. Tako so poleg že navedenih prišli v zemljiški sklad posestvo gosposčine Borl (155 ha), bivša banovinska ekonomija v Pristavi, posestvo župnije sv. Barbare v Halozah in nekaj vinogradniških posestev nekmetov. Iz borlske graščinske zemlje in banovinske ekonomije je bilo ustanovljeno Državno posestvo Borl, ki pa je bilo zaradi nerentabilnosti po nekaj letih pridruženo Državnemu posestvu Zavrč. Ker je bilo agrarnih interesentov dosti, zemlje pa malo, so njivske površine borlske graščine in bivše banovinske ekonomije predali agrarnemu skladu. Med agrarnimi interesenti so bili bajtarji, mali kmetje in viničarji na meščanskih vinogradniških posestvih. Po podatkih okrajne komisije za agrarno reformo okraja Ptuj so bile dodeljene manjše površine 109 agrarnim interesentom. (Elaborat hrani Mestni arhiv Ptuj). Zemljo je dobilo 24 agrarnih interesentov iz Gradišča, 21 iz Velikega Vrha, 17 iz Paradiža, 11 iz Gruškovca, 9 iz Brezovca, 8 iz Cirkulan, 6 iz Slatine, 4 iz Dolan, po trije iz Pristave in Malega Okiča, 2 iz Pohorja in 1 iz Medribnika. Agrarne zemlje ni dobil nihče iz Mej. Velika večina dodeljenih površin je bila majhna, saj so merile 20–50 arov. Iz pregleda je razvidno, da so bile dodeljene površine razmetane po vsem območju KS. Oboje je bilo tudi vzrok, da niso niti poizkušali agrarnih interesentov organizirati v delovno zadrugo. Rudolfu Debeljaku zaplenjena stavba (gostilna in mesarija) ter posestvo sta bili dodeljeni KLO Cirkulane, ta pa je oboje predal Kmetijski zadrugi Borl.

Leta 1948 je bilo v Sloveniji razpisano ljudsko posojilo za obnovo in razvoj. Za območje današnje KS Cirkulane je bil sestavljen poseben odbor iz predstavnikov vseh petih KLO; vodil ga je Stanko Rajher. Zaradi izredno dobrega dela odbora je bil vpis posojila nadpovprečno dober. Vpisana vsota sicer ni bila visoka, ker ljudje niso imeli denarja, a je posojilo prispevalo nad 80 % vseh gospodinjstev. Prav to množičnost so okrajni politični forumi visoko ocenili in kraj nagradili tako, da so mu dodelili sredstva za izgradnjo električnega daljnovoda, ki so bila sicer namenjena vsem na Zgornjem Dravskem polju, kjer je vpis posojila slabo uspel. V Cirkulaneh so ob tej odločitvi takoj ustanovili elektrifikacijski odbor, tudi tega je vodil Stanko Rajher, ki se je lotil konkretne akcije za elektrifikacijo Cirkulan – Vareša. V času, ko so gradili daljnovod od Ptujja do Cirkulan, so v Cirkulaneh (Varešu) zgradili transformatorsko postajo in po hišah vgradili električno napeljavo in tako so 18. decembra 1948 ob 16. uri v šoli z lepo kulturno prireditvijo prižgali prvo električno žarnico. Zopet so bile Cirkulane prve v Halozah, ki so dobile elektriko. Cirkulanski uspeh je spodbudil ustanavljanje elektrifikacijskih odborov po vseh naseljih. Napeljava elektrike je postala osnovna aktivnost KLO. Odbori so med seboj tekmovali, v katerem kraju bo prej zasvetila elektrika. Večino sredstev so prispevali prebivalci sami, manjše vsote, predvsem za nabavo žice, pa je prispeval okraj Ptuj. Tako je v nekaj letih električna luč pregnala smrdljivo petrolejko z vseh bregov. Luči so sle-

dili radio aparati, štedilniki in tudi stroji. Življenje je dobilo nov utrip. Danes na območju KS Cirkulane ni stanovanjske hiše brez elektrike.

Organizirano kulturno-prosvetno življenje se je v Cirkulanah začelo leta 1899, ko so ustanovili Bralno društvo »Naprej«, prvo takšno društvo v Halozah. Ob ustanovitvi so imeli štiri sekcije: moški pevski zbor, dramsko skupino, tamburaški zbor in knjižnico. Vse štiri so bile aktivne že prvo leto po ustanovitvi. Duša društva je bil v prvih letih učitelj Vinko Šerona. Društvo je bilo liberalno usmerjeno. Leta 1908 je ustanovil župnik Vogrin konkurenčno klerikalno usmerjeno društvo »Katoliško slovensko izobraževalno društvo«. Tudi to društvo je imelo knjižnico in dramsko sekcijo. Tako sta delovali v majhnem haloškem kraju dve prosvetni društvi, kar je bil redek primer tudi v širšem slovenskem prostoru. Društvi sta medsebojno tekmovali predvsem z dramskimi prireditvami, tako da sta imeli v posameznem letu vsako tudi po tri različne predstave. Mnoge so ponavljali. Leta 1931 je bila razpuščena Prosvetna zveza v Mariboru, in ker je bilo Katoliško slovensko izobraževalno društvo sv. Barbara v Halozah njen član, je bilo tudi to razpuščeno. Delovanje Bralnega društva »Naprej« je prevzela leta 1930 ustanovljena Sokolska četa, ki je imela poleg telovadnega in strelskega odseka še dramsko skupino, komorni orkester, moški pevski zbor in knjižnico. Za ustanovitev Sokolske čete je bil zaslužen učitelj Štefan Trobiš. Nacistični okupatorji so grobo prekinili vsako obliko kulturnega delovanja, uničili večino knjig ter celotno dokumentacijo obeh društev. Prva leta po vojni je kulturno življenje usmerjala prosvetna sekcija pri krajevnem odboru OF. V njej so sodelovali predvsem bivši funkcionarji Bralnega društva »Naprej« oziroma Sokolske čete. Leta 1948 so ustanovili Izobraževalno umetniško društvo (IZUD), ki so ga 1952 poimenovali po nekdanjem igralcu in jeseni 1942 ustreljenem talcu Frančku Kozelu. Moški pevski zbor in godalni orkester sta postopoma zamrla. Poleg knjižnice in dramske sekcije, ki sta bili stalno aktivni, so v okviru društva občasno delovali mladi harmonikarji, tamburaši in folkloristi ter ljudska univerza. Ob proslavi 55-letnice ustanovitve Bralnega društva »Naprej« so 26. nov. 1954 podelili 12 starejšim aktivnim članom spominske plakete. Leta 1972 so ustanovili mešani pevski zbor, ki je postal eden najbolj aktivnih odsekov društva. Leta 1989 je društvo praznovalo 90-letnico ustanovitve Bralnega društva »Naprej« in s tem 90 let organiziranega kulturno-prosvetnega delovanja. Proslava je bila v ne povsem dograjeni večnamenski dvorani s stalnim odrom in upravnimi prostori društva. Tako se je izpolnila želja mnogih članov, ki jim je prav pomanjkanje ustreznih prostorov oteževalo delo. Med obema vojnama sta imeli gledališke predstave v gostinskih prostorih Rajher-Bračič obe društvi. Župnik Vogrin je dal leta 1926 porušiti od potresa prizadeto cerkev sv. Katarine in na njenem mestu zgraditi dvorano z odrom, zraven pa še kapelo. Dvorana je služila Katoliškemu slovenskemu izobraževalnemu društvu za prireditve, v kapeli pa je med tednom imel župnik bogoslužje. Po letu 1945 so bile v dvorani razne prireditve, nekaj časa je služila tudi kot telovadnica osnovne šole. Kulturno-prosvetno delovanje je bilo prekinjeno med obema svetovnjima vojnama. Sicer pa sta po nepopolnih podatkih v obdobju 1900–1941 obe društvi uprizorili nad sto različnih dramskih del od burk in komedij do zahtevnejših del (Cankar) ter spevoiger in celo operet. V navedenem številu niso vštete ponovitve, ki jih je bilo vsaj polovico toliko. Pri Bralnem društvu »Naprej« je bil v začetnem obdobju glavni režiser Vinko Šerona, med obema vojnama pa Franjo Korenjak, ki je vodil tudi moški oktet in komorni orkester. Po vojni je bil glavni režiser Stanko Rajher, za njim pa razni učitelji. Pri Katoliškem slovenskem izobraževalnem društvu so režirali kaplani. Po vojni ustanovljeni mešani peški zbor pa vse od ustanovitve vodi Jože Dernikovič. Podroben opis kulturno-prosvetnega delovanja v Cirkulanah je obdelan v posebni knjižici (72 strani): **Vladimir Bračič »90 let organiziranega kulturnega delovanja v krajevni**

skupnosti Cirkulane«, ki jo je izdalo društvo leta 1989, ob proslavi 90-letnice. Knjižico hrani tudi Univerzitetna knjižnica Maribor. Skrajšan pregled je bil objavljen v Časopisu za zgodovino in narodopisje, 1991/1.

Po navedbi dr. Kovačiča (Štajerska in Prekmurje) naj bi prva šola v Cirkulanih začela delovati že leta 1743. Nesporno pa je dokazano, da je začela delovati dvorazredna ljudska šola leta 1780. Kje je bil pouk prva leta po ustanovitvi, ni znano, po letu 1907 pa je imela svojo zgradbo ob farni cerkvi. To šolsko poslopje je upodobljeno na karti župnika Reindlerja iz leta 1815 in na Lederwaschevi freski pod korom farne cerkve iz leta 1819. Zaradi naraščanja števila učencev je kupil šolski svet leta 1874 hišo v središču vasi Cirkulane (Vareš) ter v njej uredil še tretjo učilnico, šolo pa razširil na trirazrednico. Poleg upravitelja in podučitelja je bilo razpisano še eno učiteljsko mesto. Po izidu Državnega osnovnošolskega zakona leta 1869, ki je med drugim uveljavil osemletno šolsko obveznost, je število učencev hitro naraščalo, zato je šolski svet sklenil leta 1896 zgraditi novo šolsko poslopje s šestimi učilnicami ter stanovanjem za upravitelja in enega učitelja. Odločitev so hitro uresničili in 13. nov. 1898 je bilo šolsko poslopje slovesno predano svojemu namenu. Šola je bila razširjena na šestrazrednico. Stroške gradnje je prevzelo pet všolanih sosesk, ki so polovico sredstev zbrale z občinskimi dokladami, za drugo polovico pa so najeli posojilo.

Nova šestrazrednica je bila ena redkih in najlepših na slovenskem štajerskem podeželju. Prvi šolski svet je vodil Božidar Raič, člani pa so bili: Franc Štumberger iz Gruškovca, Filip Kolednik iz Brezovca, Franc Klinc iz Gradišča, Jurij Bratušek iz Paradiža, Jožef Vidovič iz Slatine in Franc Silvester, nadučitelj. Šolski svet, ki se je pogumno lotil izgradnje novega šolskega poslopja kljub izredno težkim gospodarskim razmeram, pa so sestavljali: Raičev naslednik župnik Franc Murkovič, Anton Korenjak iz Cirkulan, Jožef Kozel iz Gradišča, Jožef Bezjak iz Gruškovca, Jurij Bratušek iz Paradiža, Jožef Hvalec iz Slatine, Jožef Emeršič iz Pestik in Anton Ogorelec, nadučitelj. Po vselitvi v novo šolsko poslopje so prvo šolsko poslopje prodali trgovcu, drugo pa predelali v stanovanja za učitelje. Kmalu pa je postala tudi šestrazrednica pretesna in všolane občine so najele nov kredit in leta 1913 so dogradili še dve učilnici, telovadnico in šolsko kuhinjo. In zopet je bila cirkulanska šola ena od redkih, ki je imela učiteljski dom, telovadnico in šolsko kuhinjo. Tako je šola postala osemrazrednica, ena najlepših in največjih daleč naokoli. Med obema vojnama šolskega poslopja niso spreminjali in popravljali. Bilo pa je močno poškodovano med okupacijo, saj so bili od jeseni 1944 v njem nastanjeni vojaki in mladinci, ki so utrjevali mejo proti Hrvaški. V času okupacije so uredili lepo telovadnišče. V letih 1949–1957 je šola delovala kot nižja gimnazija. V tem obdobju je raslo število učencev, ki so nadaljevali šolanje na poklicnih in srednjih šolah, tako da so redki ostajali doma. Leta 1955 so šolo temeljito obnovili ter upraviteljevo in učiteljsko stanovanje preuredili v učilnico in kabinete. V neposredni bližini šole so zgradili nova učiteljska stanovanja. Ob prenovi so v šolo napeljali lokalni vodovod in končno še centralno kurjavo. Vsa obnovitvena dela in modernizacijo je vodil upravitelj – domačin Lado Štumberger. Leta 1962 so šolo poimenovali po nekdanjem učencu in padlem partizanu Maksu Bračiču. Leta 1993 so to ime črtali. Število učencev je stalno naraščalo in šola je dobivala vzporednice in dvoizmenski pouk. Najvišje število učencev je šola dosegla pri 15 oddelkih v šolskem letu 1954/55, in sicer 633. Po tem letu je začelo število učencev hitro padati (izseljevanje, padanje rojstev), tako da jih je bilo v šolskem letu 1981/82 samo še 339, iz domačega šolskega okoliša pa samo 270. Po ukinitvi nižje gimnazije je postala šola popolna osemletna osnovna šola s podružnično šolo v Zavrču, kjer so samo nižji razredi, učenci višjih razredov pa se vozijo v Cirkulane.

Pristop Jugoslavije k trojnemu paktu je vznemiril tudi naše ljudi. Že nekaj časa so bili pod močnim političnim pritiskom domačih vinogradnikov nemške narodnosti s Ptuja in tistih, ki so hodili na poletno sezonsko delo v Nemčijo. Mnogi so od Nemčije pričakovali izboljšanje težkih socialnih razmer. Jugoslavije niso spoštovali in ljubili, vojne so se bali. Mobilizacija in potem nenapovedani vojni napad sta jih prestrašila. Prvi dan vojne, 6. aprila, je zasedel položaje ob Dravi bataljon majorja Gregoriča, ki pa se je z idealnih položajev za obrambo po dveh dneh umaknil. Prve nemške enote so prišle v Cirkulane že v četrtek 10. aprila okrog 14. ure. Bojev ni bilo. Čez nekaj dni so prišli orožniki in se nastanili sredi Cirkulan-Vareša. Župnišče je zasedla enota obmejne straže. Cirkulane so postale močna vojaška postojanka. Začela se je štiriletna okupacija z vsemi znanimi značilnostmi. Borl so najprej zasedli vojaki, ki so popravljali most na Dravi, 1. maja pa so ga spremenili v gestapovski zapor (Geheimstaatspolizeigefngnis Ankenstein), ki sta ga vodila obersturmführer Grger in untergauführer dr. Makule. Za tolmača je bil neki Filipič, doma iz celjskega okraja. Prvih 68 ujetnikov so pripeljali takoj v začetku maja in jih nastanili v grajske hleve. 10. maja so s Ptuja pripeljali okrog 130 učiteljev na »prevzgojo«. Postopoma so vozili zapornike iz raznih krajev Štajerske, tako da je bilo povprečno zaprtih 250–300 zapornikov. Iz Borla so zapornike premeščali v druga koncentracijska taborišča in na streljanje kot talce, nekatere pa so tudi izpustili. Sicer pa je o koncentracijskem taborišču na Borlu in življenju zapornikov napisano že precej, zato naj bo na tem mestu povedano samo to, da so nekateri Cirkulančani pokazali v prvem obdobju svoj odpor proti okupatorju s tem, da so na razne načine pomagali taboriščnikom (posredovanje paketov in pošte). Med najzaslužnejše je šteti Ano Gabrovec, Franca Emeršiča in družino Fijačko iz Dolan, Nežiko Bratušek iz Paradiža, Viko Haške iz Cirkulan in Antona Gola iz Gradišč. Borlsko koncentracijsko taborišče so zaprli 1. marca 1943. V gradu je ostala samo uprava posestva.

V knjižici »200 let osnovnega šolstva v KS Cirkulane; 1780–1980«, ki je izšla ob praznovanju 200-letnice šole, sem dokaj podrobno obdelal obdobje okupacije in razvoj organizacij OF, z imeni glavnih organizatorjev odpora, partizanov, najaktivnejših aktivistov in ustreljenih talcev. Zato bomo na tem mestu omenili le glavne dogodke iz naknadno najdene dokumentacije ter pisnih izjav posameznikov.

Okupatorji so izselili oba duhovnika, tri učitelje, pet družin in nekaj posameznikov. Prva povezava nekaterih Cirkulančanov (Miha Arbajter, predvojni komunist, Stanko Rajher in Anton Gol) z organizacijo OF na Ptuju je bila vzpostavljena že junija 1941, bila pa je hitro prekinjena. Druga povezava med Dušanom Korenjakom in krojačem Murkom s Ptuja ter Viko Haške iz Cirkulan je bila vzpostavljena v začetku leta 1942 in prekinjena s padcem Lackove čete 8. avgusta 1942. Tako Cirkulane niso imele zveze z OF vse do jeseni 1943, ko je prišel s Pohorja aktivist Franc Belšak – Tone ter se v Gradiščah povezal z Antonom Golom, od tod pa z Miho Arbajtarjem v Paradižu. Ta sta postala nosilca narodnoosvobodilnega gibanja v Cirkulanah. V sodelovanju z njima je F. Belšak – Tone junija 1944 sestavil rajonski odbor OF za Spodnje Haloze. Po pisni izjavi Franca Fijačka – Marka so bili njegovi člani: Anton Gol – Gustl, kot sekretar, Miha Arbajter – Hrašo iz Paradiža, odgovoren za propagando, Franc Fijačko – Marko iz Dolan, kot vojni referent, Janez Emeršič – Tom iz Paradiža, Jože Majcenovič iz Gradišč, Anton Simonič in Ivan Levanič iz završkega okoliša, Jože Voglar iz Leskovca in Franc Dernikovič iz Vidma. Seje odbora so bile praviloma v Gradiščah, ki so tako postale središče narodnoosvobodilnega boja v tem delu Haloz. V Gradiščah so zato pripravili nekaj bunkerjev, kamor so se zatekali aktivisti iz drugih krajev v primeru nevarnosti. V Gradišča so namreč hodili na sestanke tudi aktivisti odbora OF Ptuj in drugi (Belšak – Tone, Milena Bokša – Boža, Peter Baloh, Franček Majcen in drugi). Franc Fijačko – Marko se je moral pomladi 1944 umakniti v ilegalo in je bil tako

edini ilegalce med domačimi aktivisti. Rajonski odbor je začel ustanavljati krajevne odbore OF po nekdanjih soseskah. Tako je bilo jeseni 1944 z organizacijo OF prepredeno območje celotne današnje KS Cirkulane. Jeseni 1944 sta bila ustanovljena odbora OF in KPS Ptuj. Marko je postal član obeh forumov, ki sta se v glavnem zadrževala v Zgornjih Halozah. Poleti 1944 je prišel s pokrajinskega odbora OF Franček Majcen z nalogo, da vzpostavi zvezo s partizani v Hrvaškem Zagorju. Ob meji na hrvaški strani je bila osnovana kurirska postaja in tako je delovala prek Gradišča in Paradiža stalna zveza med Pohorjem in Zagorsko brigado. Komandir postaje je bil Franc Prelog – Mirko. Po tej zvezi so spravili s Pohorja na Hrvaško tri ameriške pilote ter nekaj domačih fantov, ki so jih mobilizirali za Zagorsko brigado. Nekaj fantov so poslali okrajnim forumom v Zgornjih Halozah, kjer so snovali vojaško enoto – Haloško četo. Hkrati z ustanavljanjem krajevnih odborov OF so organizirali tudi mladino. Pri tem sta pomagali Milena Bokša – Boža in Ivica Havlasova. Med domačimi mladinkami je bila najbolj aktivna Marija Majcenovič – Milena iz Dolan, ki je bila jeseni 1944 poslana v tečaj SKOJ-a v Savinjsko dolino in je bila po vrnitvi v ilegali. V Cirkulanah je bila zelo aktivna kot kurirka in obveščevalka Vika Haške, ki je poleg ostalega vzdrževala zvezo z obveščevalnim centrom na Pohorju. Iz bratove trgovine, ki jo je vodila, je dajala za partizane cigarete in drugi material ter s Ptuja (dr. Rakuš) posredovana zdravila s pomočjo Marice Bračko iz Paradiža pošiljala na Hrvaško. Zaradi aktivnosti kurirske postaje so orožniki v sodelovanju z vojaki obmejne straže na pobudo tajnika občine Strajnska jeseni 1944 požgali ob meji, predvsem na hrvaški strani, 28 poslopij. V tej akciji je sodeloval edini pravi domači izdajalec Martin Jugovec, ki je bil kasneje likvidiran, medtem ko je njegov sin Alojz padel kot partizan pod Bočem. 15. nov. 1944 je Franc Mezarič iz Paradiža izdajalca Strajnska ustrelil pred njegovo hišo. Nemci so se maščevali tako, da so 26. januarja 1945 blizu hiše, kjer je Strajnshek stanoval, ustrelili devet talcev, ki so jih pripeljali iz celjskih zaporov. Deseti je med prevozom pobegnil. Obstaja sum, da mu je kot ovaduhu pobeg omogočil Gestapo, ker se je zatekel v Nemčijo in se po osvoboditvi ni vrnil. ZB NOV je 1. maja 1955 postavila talcem na grobu lep spomenik. Sredi decembra 1944 je gestapo na Ptuj arretiral kurirko in obveščevalko Viko Haške – Tatjano iz Cirkulan, ko se je vračala z obveščevalnega centra na Pohorju. Bila je izdana, vendar izdajalec ni bil domačin, temveč trgovec Kostanjevec iz Stojnc na Ptujskem polju. Izdajalca je gestapo ustrelil. Tatjano je po znanih metodah zaslišanja poslal v koncentracijsko taborišče Auschwitz, vendar je zaradi stanja na vzhodni fronti končala v Begunajh na Gorenjskem, kjer so jo prve dni maja 1945 osvobodili partizani. Dr. Franc Rakuš, doma s Pohorja (z OF je sodelovala vsa družina), je iz ptujske bolnišnice pošiljal sanitetni material v sodelovanju s sestro Eriko. Gestapo mu je prišel na sled in ga maja 1944 arretiral, vendar mu je uspelo pobegniti in se preko Pohorja prebiti do 14. divizije, kjer je postal vodja divizijske kirurške ekipe. Poleg že omenjenih organizatorjev odpora gre omeniti še Jožeta Krajnca – Mitjo, ki je bil v službi na občini, kjer je marsikaj izvedel, hkrati pa prišel v stik z mnogo ljudmi. Želel je v partizane, a je vodstvo domače organizacije sklenilo, da je bolj koristno, če ostane na občini.

Po podatkih popisa prebivalstva, ki so ga okupatorji izvedli 29. nov. 1942, je živel v občini 3.208 prebivalcev, od tega 1.485 moških in 1.723 žensk. Gospodinjstev je bilo 720, od tega 566 družinskih, 52 samostojnih in dve državni. Na eno stanovanje je odpadlo povprečno 4,7 oseb. Poročenih je bilo 1.136, neporočenih 1.884. Nemško državljanstvo je dobilo do preklica (auf Widerruf) 2.749, zaščiteneh (Schutzangehrige) je bilo 378. V Štajersko domovinsko zvezo so bili začasno sprejeti 1.603, nečlanov pa je bilo 337. Članov NSDAP je bilo 11. Nemški jezik je v besedi in pisavi obvladalo samo 58 oseb. Kmetov je bilo 2.923 (92,6%), v industriji in obrti pa je bilo zaposlenih 84 (2,7%) oseb.

9. maja 1945 je v bojih z umikajočimi se okupatorji v Gradiščah padlo šest partizanskih borcev iz predhodnice armade, ki je prodirala po cesti Varaždin–Ptuj. Pri tem je bilo požganih osem poslopij, življenje pa so izgubili tudi štirje domačini. Šest po imenu neznanih borcev je pokopano v skupnem grobu na pokopališču, kjer jim je ZBNOV 29. nov. 1961 postavila skromen spomenik. Domačim padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja so hvaležni prebivalci postavil sredi vasi Cirkulane (Vareš) lep spomenik, na katerem je 38 imen. Slovesno odkritje spomenika (avtor arhitekt Branko Kocmut) je bilo 11. avg. 1963. Prva sta odšla v partizane na Kočevskem že 5. junija 1942 Vladimir Bračič – Mirko in Franček Kozel – Haložan, drugi so šli praviloma leta 1944. Franček Kozel – Haložan je šel avgusta 1942 s Kočevskega s posebno patroljo proti Haložam. Na Kozjanskem je patrolja padla v nemško zasedo, Franček je bil ranjen in ujet ter novembra 1942 v Mariboru kot talec ustreljen. Po nepopolnih podatkih je bilo v različnih partizanskih enotah (slovenske, zagorska, prekomorske in jugoslovanska brigada v ZSSR) 51 borcev, padlo jih je 15. Toliko partizanov in žrtev fašističnega terorja nima noben kraj daleč naokoli.

9. marca 1952 je organizirala ZBNOV posebno slovesnost, na kateri so podelili 18 najbolj aktivnim organizatorjem in sodelavcem državna odlikovanja, svojcem pa šest spomenic. Državna odlikovanja so dobili: Anton Gol, Antonija Milošič, Janez Emeršič, Miha Arbajter, Jože Majcenovič, Vika Haške–Bračič, Franc Meznarič, Martin Zavec, Terezija Belšak, Marija Križaj, Peter Gabrovec st., Peter Gabrovec ml., Franc Hercog, Jože Petrovič, Miha Karo, Franc Jurgec, Anton Štumberger in Franc Emeršič. Leta 1964 so podelili še deset državnih odlikovanj, in sicer so jih dobili: Jakob Žuran, Andrej Topolovec, Anton Žuran, Rozalija Hercog, Slavko Furman, Franc Majcenovič, Matilda Štumberger, Slavko Kostrevec, Anton Arbajter in Andrej Levičnik. Del ohranjenega arhiva krajevne organizacije ZBNOV z nekaterimi na novo pridobljenimi spominskimi zapisi nekdanjih aktivistov OF sem predal Muzeju narodne osvoboditve Maribor).

Za razvoj posameznega območja je poleg ekonomsko–socialne in kasneje upravne skupnosti pomembna tudi cerkvena (verska) skupnost. Točnejšega datuma o tem, kdaj je nastala, v našem primeru nimamo. O njej govori leta 1290 zgrajena cerkva sv. Katarine ob Beli, ki je bila prva v notranjosti Haloz. Ob njej je nastal podvikariat, ki je spadal v hočko prafaro. Ta podvikariat kot prva cerkvena skupnost je listinsko prvič omenjen leta 1445 in nato 1475, ko je že omenjen stalni duhovnik – vikar Peter Hegelsperger. Leta 1532 je po naših krajih pustošilo krdelo izpred Dunaja vračajočih se Turkov, ki so cerkev sv. Katarine požgali, vendar so jo verniki kmalu obnovili.

V tem obdobju so nekaj sto metrov više na pleistocenski terasi zgradili kapelico v gotskem slogu, sedanji prezbiterij cerkve sv. Barbare. Cenilni zapisnik iz leta 1542 omenja duhovnika Mihala. Točnega datuma, kdaj je bil vikariat povišan v samostojno župnijo, ne poznamo. Cerkev sv. Barbare so dogradili leta 1653. Po Slekoveči navedbi so grofje Sauer leta 1667 za cerkev sv. Barbare kupili tri zvonove, ki so jih v začetku 19. stol. pretopili in naredili nove. Baročno kupolo na zvoniku so leta 1750 nadgradili in tako sodi zvonik cerkve sv. Barbare med najvišje in najlepše podeželske zvonike v Slomškovi škofiji. Leta 1766 so cerkev sv. Barbare proglasili za župnijsko cerkev, župnija pa je dobila ime sv. Barbara v Halozah. Postala je pomembno shajališče po bregih razkropljenih vernikov, hkrati pa jedro, okoli katerega se je razvilo edino strnjeno naselje Cirkulane–Vareš. Neposredno ob cerkvi sv. Barbare so v začetku 19. stol. zgradili prvo šolsko poslopje za potrebe leta 1780 ustanovljene dvorazredne osnovne šole. Cerkveni skupnosti se je pridružil še šolski okoliš, ki se je povsem pokrival z območjem župnije. Protestantško gibanje se je razširilo tudi v naše kraje in zelo verjetno je, da v začetku 17. stol. nekaj let ni bilo katoliškega duhovnika. Ko so borlski grofje Sauer leta 1654 zgradili grajsko kape-

lico s tremi oltarji, je bil tam nekaj časa tudi sedež župnije. V protireformacijskem obdobju (17. stol.) se je na območju naše župnije močno razmahnila cerkvena gradbena dejavnost – dogradili so cerkev sv. Barbare, zgradili grajsko kapelo, podružnično cerkev sv. Ane (1699) pri Borlu, cerkev sv. Elizabete v Pohorju, nad Borlom cerkev sv. Urbana (zaščitnika vinogradnikov), ki pa je po udaru strele pogorela in je niso obnovili (na njo spominja le kup razvalin in ime griča – Vrbanjščak), in končno na slovensko-hrvaški meji na Mejah še cerkev sv. Florjana. Cerkev sv. Ane pri Borlu je postala božjepotna cerkev in so pri njej aninska žegnanja še danes. Oltar v cerkvi sv. Ane je izdelal mariborski kipar Reis. V cerkvi sv. Barbare sta za oltarjem dve pokmeteni obliki parlerjanskih mask. Ko so pred leti obnavljali cerkev sv. Barbare, so odkrili dve gotski okni, ki so ju ob barokizaciji cerkve zazidali. Kdo in kdaj je izdelal v cerkvi sv. Barbare baročni oltar z dokaj kvalitetnimi plastikami, doslej ni bilo ugotovljeno. Na stropu pod korom je freska, ki prikazuje Cirkulane-Vareš v letu 1819. Avtor je slikar Lederwasch. Križev pot je naslikal mariborski slikar Horvat.

Koliko zvonov je imela cerkvena sv. Katarine, ni znano, verjetno samo enega. Omenili smo, da so grofje Sauerji kupili za cerkev sv. Barbare tri zvonove. Leta 1836 so kupili še veliki zvon in tako je imela cerkev štiri zvonove. Med prvo svetovno vojno je vojska tri manjše zvonove odpeljala. Leta 1923 so kupili nove. Tudi v drugi svetovni vojni so tri manjše zvonove odpeljali in tako je ostal samo veliki zvon vse do 14. junija 1992, ko so v zvonik namestili še dva manjša, torej so sedaj trije.

Župnijsko kroniko je začel pisati leta 1888 znani kronist Matej Slekovec, ki je bil takrat župnik pri sv. Marku na Ptujskem polju. Matične knjige vodijo od leta 1672. V začetku so vpisovali rojstva, krste in poroke v eno knjigo. Mrliško knjigo so začeli voditi kasneje, tako tudi posebne knjige rojstev, krstov ter porok.

Ob obravnavi cerkvene skupnosti kaže omeniti, da sta bila z dvema cerkvenima praznikoma povezana lokalna sejma – v začetku decembra ob praznovanju farne svetnice sv. Barbare je bil t.i. »Barbarni sejem«, na Jožefovo pa »Jožefov sejem«. Na sejmih sta običajno dva lončarja ponujala raznovrstno lončeno posodo, sosedni Zagorci so prinesli košare, koše, škafe in brente, kovač iz Pristave ob Dravinji je ponujal motike, kmetje s Polja pa žito, stojnico je postavil tudi borlski mesar, seveda pa ni manjkalo lectarjev in prodajalcev drugih drobnih spominkov. Na julijsko proščenje pri cerkvi sv. Ane so prihajale procesije iz bližnjih in tudi bolj oddaljenih krajev. Zbralo se je tudi čez tisoč ljudi. Tudi tu so razpeli svoje šotore oz. postavili »štante« lectarji in medicarji ter prodajalci drobnih spominkov (svetinjice), zagorski »pečarji« so ponujali »kotlovino« (svinjske kotlete in klobase), domači gostilničar pa je žejne tešil z vinom in pivom ter brezalkoholnimi pijačami (krahrl, šabesa). Popoldne je bila pri gostilni na Borlu vedno veselica z godbo.

O prebivalstvu v starejših obdobjih je bilo že govora. Sredi 19. stol. so uvedli v takratni Avstriji stalne popise prebivalstva. Iz teh popisov navajamo za območje današnje KS Cirkulane naslednje podatke: Leta 1869 je živelo tod 2.915 prebivalcev, leta 1890 – 2.873, leta 1910 – 3.140, leta 1931 – 3.140, leta 1948 – 3.438, leta 1953 – 3.246, leta 1961 – 3.105, leta 1971 – 2.794, leta 1981 – 2.472 in leta 1991 – 2.310. Iz podatkov je razvidno, da je število prebivalstva raslo do leta 1948, nato pa začelo padati. Tako se je v obdobju 1948–1991 zmanjšalo za 1.128 oseb ali za dobro tretjino. Čeprav smo v letih 1869–1948 ugotovili rast, je bila ta kljub visoki rodnosti počasna zaradi visoke umrljivosti otrok in izseljevanja predvsem na Zgornje Štajersko. Zanimivo pa je, da ni bilo množičnega izseljevanja v Ameriko kot v nekaterih drugih slovenskih pokrajinah. Haložani so bili namreč v tem obdobju zaposleni z obnovo vinogradov, od katerih so pričakovali boljše življenje. Kočarji in mali kmetje pa tudi niso imeli denarja za pot.

Stalno padanje števila prebivalcev je pripisati izseljevanju predvsem mlajših in s tem povezanim padanjem stopnje rodnosti, ki je znašala neposredno po drugi vojni še 25 promilov, sedaj pa je padla pod 5 promilov, tako da je stopnja umrljivosti preseгла stopnjo rodnosti. Takoj po vojni so ljudje v glavnem še ostajali doma in čakali, kaj bo prinesel novi čas. Okoli leta 1948 pa se je sprožil val izseljevanja. Ljudje so se izseljevali v kraje po vsej Sloveniji, predvsem pa v stara in novonastajajoča industrijska središča. Po letu 1965 se je val izseljevanja usmeril v tujino – Avstrija in Zahodna Nemčija. Najmočnejše je bilo izseljevanje okoli leta 1971, ko je bilo na tako imenovanem začasnem delu v tujini 233 oseb ali 12% vsega aktivnega prebivalstva. Istega leta se jih je od aktivnega prebivalstva 71% ukvarjalo s kmetijstvom. Torej je bila KS Cirkulane izrazito kmetijska, z značilno majhno povprečno površino posestev – okrog 4 ha, majhno povprečno velikostjo vinograda – 35 arov, slabo kvaliteto njiv po bregih, zastarelo tehnologijo obdelave (motika in kramp, saj leta 1971 ni bilo še nobenega traktorja) in z vsem tem pogojeno samozkrbno usmerjenostjo. Tržne viške je predstavljalo le vino in nekaj živine. Pred boleznijo sadnega drevja (kapar San José) so ob dobrih letinah prodali tudi nekaj sadja. Življenjski standard je bil nizek in vedno bolj v razkoraku s slovenskim povprečjem, tako da je splošni gospodarski razvoj zaostajal za 20–25 let. Vzporedno s padanjem števila prebivalcev se je spreminjala tudi sestava prebivalstva. Odnos med mlajšimi in starejšimi se je vedno bolj nagibal na stran starejših. Število šolo-obveznih otrok je padalo, število ostarelih pa naraščalo. Postopoma se je spreminjala tudi poklicna sestava, vendar je ob splošnem padanju števila prebivalstva število čistega kmetkega prebivalstva nazadovalo počasi. Mlajši, ki so si pridobili poklic, so se praviloma izselili za stalno in si v krajih izselitve ustvarili družine. Ti se ne nameravajo vrniti, podobno je z mnogimi mladimi zdomci. Starejši zdomci so prisluženi denar vlagali v obnovo ali celo novogradnjo stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij, obnovo vinogradnov in šolanje otrok. Razveseljivo pa je dejstvo, da je velika večina absolventov osnovne šole nadaljevala šolanje na poklicnih in srednjih šolah na Ptuju, redki pa na gimnaziji. Velja pravilo – čimprej do lastnega kruha.

9. maja 1945 so prišli v Cirkulane po cesti iz Zavrča prvi partizani. Isti dan popoldan se je sestal krajevni odbor OF in med drugim ustanovil enoto Narodne zaščite z nalogo, da zbere raztreseno municijo in jo zavaruje. Člani pa so opravljali tudi nočno stražo v Cirkulanah. V nedeljo 14. maja je bila ob grobu talcev množična slovesnost. Začel se je provizorični slovenski pouk. Ustanovljena je bila zdravstvena ambulanta s stalno medicinsko sestro, občasno pa je prihajal zdravnik s Ptuja. Leta 1957 je bila ambulanta razširjena v zdravstveni dom s stalnim zdravnikom. Deset let kasneje je bila organizirana še zobozdravstvena ambulanta z občasnimi obiski zobozdravnika. Stalna zdravstvena služba je bila velika pridobitev za krajanje, saj so morali prej po zdravniško pomoč na Ptuj. Pomladi leta 1949 so izvajali mobilizacijo moških in konj z vozovi za sečnjo gozdov na Pohorju. Leta 1952 je bil grad Borl obnovljen in spremenjen v turistično postojanko, odprt je bil 1. maja. 8. julija 1956 je bil na Borlu »Dan internirancev« pod geslom »Nikdar več taborišč!« Zbralo se je več kot 5.000 nekdanjih internirancev in njihovih svojcev. Na notranjem dvorišču je bila vzdiana spominska plošča. Okrog leta 1960 se je razvoj kraja povsem ustavil. Nekaj upanja je dalo poizkusno geološko vrтанje pod gradom Borl, kjer naj bi bila zgrajena hidrocentrala na Dravi. Po kasnejšem projektu je bila strojnica hidrocentrale predstavljena v Formin. 12. 5. 1956 je bila v Brezovcu slovesna otvoritev rekonstruirane makadamske ceste Cirkulane–Pestike. Istega leta so visoke pomladanske vode močno omajale leseni most čez Dravo pri Borlu. Potreben je bil temeljitega popravila, zato je bil nekaj časa zaprt. Povezava med Cirkulana in Ptujem je bila usmerjena preko Okiča, povezava Ptuj–Zagreb pa preko Ormo-

ža. Ljudje so spoznali, da brez lastne iniciative ne bo napredka, in tako so se leta 1969 odločili za razpis referendumu o samoprispevku, namenjenem predvsem popravilu cest, ureditvi pokopališča in modernizaciji šole. Referendum je uspel. Potem so po štirih letih razpisali nove referendume. Leta 1972 je Republiška skupnost za ceste iz sredstev rezerve začela modernizacijo ceste Borl–Cirkulane. Zgradili so okrog 1,5 km asfaltiranega cestišča, nato je zmanjkalo denarja. Delo so nadaljevali s sredstvi samoprispevka in pomočjo občine Ptuj, tako da je asfaltni trak dosegel Cirkulane. To so bili prvi kilometri asfaltiranega cestišča v Halozah. Ta prvi uspeh je opogumil KS, da se je s pomočjo samoprispevka in dotacije občine lotila asfaltiranja vseh pomembnejših lokalnih cest: Cirkulane–Medribnik, Cirkulane–Okič, Cirkulane–Gradišča in Cirkulane–Brezovec. Leta 1977 so v okviru te akcije asfaltirali tudi šolsko dvorišče.

V vzhodnem delu Haloz, torej tudi v KS Cirkulane je poseben problem oskrba z vodo, še posebej s pitno. V preteklosti so jo iz primitivno zajetih studencev v grapah nosili v vrčih in brentah, pri redkih hišah so imeli cisterne. Za živino in škropljenje vinske trte so jo nosili iz mlak. V daljših sušnih obdobjih, ko so studenci usahnili in se mlake posušile, so za živino in škropljenje vozili vodo v sodih iz Drave, ki takrat še ni bila tako onesnažena. Tako je v večini KS še danes, le da vodo dovažajo gasilci s cisternami. Zato je bil toliko pomembnejši dogodek leta 1979, ko je bila od Borla skozi Dolane do Cirkulan položena primarna cev vodovoda in sta omenjena kraja dobila zdravo pitno vodo – prva v tem delu Haloz. Razpeljava primarnega vodovodnega omrežja do po bregih raztresenih domačij je zelo draga investicija, vendar se je ljudje lotevajo z veliko požrtvovalnostjo. V južni del Gruškovca so dobili pitno vodo s hrvaške strani. V Gradiščah so že napeljali vodovod s sredstvi prebivalcev in ob pomoči občine Ptuj. Na akcijo se pripravljajo tudi v drugih naseljih.

Omenili smo že izseljevanje s trebuhom za kruhom po Sloveniji in v tujino. Okoli sto delovnih mest je prebivalcem KS Cirkulane zagotovila leta 1979 v Dolanah zgrajena Tovarna hidromehanske opreme, ki je bila v glavnem zgrajena iz sredstev sklada za manj razvita območja. Po začetnem uspešnem poslovanju je zašla v težave in večina delavcev je bila odpuščena.

Na pobudo Kulturno–prosvetnega društva »Franček Kozel« so začeli zbirati sredstva za zgraditev dvorane za kulturne prireditve. V sodelovanju s šolo, ki ni imela telovadnice, so sprejeli načrt za večnamensko dvorano. Tudi tej akciji je priskočila na pomoč občina Ptuj in 12. junija 1992 so dvorano slovesno odprli. S tem je bila izpolnjena dolgoletna želja in potreba po primernem prostoru za javne prireditve.

Razpravo posvečam vsem, ki so aktivno sooblikovali razvoj območja današnje KS Cirkulane in še posebej sokrajanom, katerih izvoljeni predstavniki so me imenovali za častnega krajana.

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ORTSGEMEINSCHAFT CIRKULANE IN HALOZE

Zusammenfassung

Da ich das gesamte Gebiet von Haloze vom geographisch-historischen Aspekt in zwei selbständigen Werken – »VINORODNE HALOZE« und »GOZDNATE HALOZE« bearbeitet habe, befasse ich mich in der vorliegenden Erörterung mit der lokalen Gemeinschaft Cirkulane, zu der auch mein Geburtsort Cirkulane (vulgo Vareš) gehört. In der Erörterung greife ich zu den ältesten erreichbaren Quellen – Gülterschätzung der Herrschaft Borl aus dem Jahre 1542 (das Urbar von Borl ist verlorengegangen). Eine detaillierte Darstellung basiert auf den Angaben aus dem Katasterelaborat von 1824. Eine bedeutende Angabenquelle stellt für mich die Schulchronik dar, insbesondere für den Zeitabschnitt der Jahrhundertwende. Die Darstellung der Entwicklung des Schulwesens basiert auf den Angaben aus dem Büchlein, welches ich anlässlich der 200-Jahrfeier des Bestehens der

Volksschule (1780–1980) geschrieben habe. Die organisierte Kultur–Bildungstätigkeit wird kurz aufgrund des Büchleins dargestellt, das ich zur Feier des 90. Jubiläums der Gründung des Lesevereins »Naprej« (1899–1989) geschrieben habe. Die Darstellung der zahlenmässigen Schwankungen der Einwohnerschaft ist nach den regelmässigen Einwohnerzählungen von 1869 bis 1991 rekapituliert. Die Entwicklung der lokalen Verwaltung ist seit dem Jahre 1850 dargestellt, als in dem damaligen sterreich anstelle der feudalen die staatliche Verwaltungsteilung auf Gemeinden, Bezirke und Kreise eingeführt wurde. Auf unserem Gebiet wurden fünf kleinere Gemeinden (Anwohnerschaften) organisiert, die zum Bezirk Ptuj gehörten.

ber die Tätigkeiten dieser fünf Anwohnerschaften bestehen für den Zeitraum 1850–1933 praktisch keine Dokumente.

Deswegen stellte ich aber detaillierter die Tätigkeit der kommassierten Gemeinde hl. Barbara in Haloze dar. In einem extra Kapitel wird die Zeit des II. Weltkrieges erörtert sowie die Organisation des Widerstands gegen die nazistische Okkupation. Da in unserer Geschichtsschreibung allgemein sehr wenig über die politischen Ereignisse in den ersten Jahren nach dem II. Weltkrieg geschrieben wurde, bearbeitete ich detaillierter die Wahlen zu die lokalen Behördeorganen in den Jahren 1945 und 1948 sowie die allgemeine Entwicklung der Verwaltungs–Selbstverwaltungensordnung bis Ende des Jahres 1994. Das Leben der Parteien ist fragmentarisch anhand sperrlicher Berichte in den damaligen Zeitungen präsentiert. Die Wirtschaftsentwicklung verfolge ich seit der Gründung der Darlehnskasse (1908) über die späteren Formen der Genossenschaftsorganisation. Insbesondere erwähne ich zwei Persönlichkeiten, die wesentlich zur Entwicklung des Ortes beigetragen haben – Božidar Raič, bekannter slowenischer Politiker, von 1860 bis 1886 Kaplan und Pfarrer und Anton Ogorelec, Oberlehrer, Leiter der Volksschule an der Jahrhundertwende und Anreger einer ganzen Reihe von Aktivitäten.

CELJSKO ZLATARSTVO V LUČI ZGODOVINE

Marjetica Simoniti*

UDK 739.1(497.12 Celje):903.2

SIMONITI Marjetica: Celjsko zlatarstvo v luči zgodovine. (Goldschmiedekunst in Celje im Licht der Geschichte). Časopis za zgodovino in narodpisje, Maribor, 66=31(1995)2, str. 346.

Izvornik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Zlatarsko obrt v Celju dokumentirajo ohranjeni antični srebrniki, kovani v Celju, in pisni viri, s katerimi pa lahko sledimo od sredine 15. stoletja naprej. Od 2. polovice 19. stoletja zaznamuje celjske zlatarstvo izreden razmah – od ustanovitve Pacchiaffove zlatarske delavnice do današnje Zlatarne Celje.

UDC 739.1(497.12 Celje):903.2

SIMONITI Marjetica: Celje goldsmithing in the light of history. Časopis za zgodovino in narodpisje, Maribor, 66=31(1995)2, p. 346.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The goldsmithing craft in Celje is documented by the preserved antique pieces of silver, minted in Celje, as well as by written documents, by way of which we are able to trace it from the middle of the XV century onwards. As of the latter half of the XIX century, Celje goldsmithing achieves a full swing of development, viz. as of the founding of the Pacchiaff goldsmith workshop to the present Celje Goldsmithery.

Arheološke najdbe v Celju in njegovi okolici so najstarejši dokazi za to, da so tukaj obdelovali plemenite kovine že pred 2000 leti. V Celju je bila v 2. polovici 1. stoletja pr. n. št. kovnica velikih in malih noriških srebrnikov, ki so bili v rabi kot veljavno plačilno sredstvo za plačevanje uprave, za vzdrževanje vojske itd., vendar samo na področju Norika (Slovenija in avstrijska Koroška). Ko so naše kraje zasedli Rimljani (15 pr. n. št.), so izgubili veljavnost najprej veliki, v sredini 1. stoletja pa še mali srebrni noriški novci.¹ O morebitnem nadaljnjem obstoju oziroma o usodi kovnice ne vemo ničesar, prav tako tudi ne, ali so bile v rimski Celeji zlatarske delavnice, v katerih so izdelovali nakit. Glede na pomembnost mesta te možnosti ne moremo povsem izključiti. Dejstvo je, da nakit iz rimskega obdobja, najden na Celjskem, še ni dovolj raziskan, zato domneve o lokalni zlatarski dejavnosti ne moremo ne potrditi ne ovreči.

Za dolgo obdobje vse tja do sredine 15. stoletja nimamo nobenih poročil o zlatarstvu v Celju. Šele z ohranjenimi pisnimi viri, v katerih se omenjajo tudi zlatarji, postaja podoba celjskega zlatarstva jasnejša.

Zlatarstvo, pojmovano kot obrtna dejavnost v srednjeveških cehovskih okvirih, se v Celju pojavi v arhivskih dokumentih v sredini 15. stoletja. Obstoj in nadaljnji razvoj obrti lahko zasledujemo do danes predvsem na podlagi arhivalij, ki so se, čeprav fragmentarno, vsaj deloma ohranile kljub nesrečam, kakršne so bile na pri-

* Marjetica Simoniti, muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Maribor, v pokoju

mer pogoste poplave v Celju. Ena izmed njih je 1954. še prav posebej hudo prizadela gradivo v Zgodovinskem arhivu.

Med obrtni, ki so se razvile v srednjeveških mestih, je bil položaj zlatarstva vedno svojevrsten. Že zaradi obdelovanja plemenitih kovin – zlata in srebra – so imeli zlatarji med obrtniki poseben položaj. Njihovi izdelki so bili podvrženi strogim predpisom in pregledom glede kakovosti zlitine, ki so jih določala in urejala zlatarska cehovska pravila za celotno štajersko deželo, izdana v deželnem mestu Gradcu. Vse štajerske zlatarje je namreč povezoval v eno obrtno bratovščino skupen ceh s sedežem v Gradcu.² V krajih, po velikosti in številu prebivalcev podobnih Celju, najdemo v obdobju od 15. do 2. polovice 18. stoletja enega ali dva zlatarja hkrati, kar je povsem zadoščalo za lokalne potrebe. Zato je bil skupan ceh za vso deželo smiseln. Najstarejša pravila iz leta 1571 so določala učno dobo in kakovost zlitine, omejevala so število zlatarjev v posameznih krajih in jim nalagala še celo vrsto obveznosti. V njih so tudi natančno opredeljene zahteve glede znanja, na podlagi katerega so vajenci lahko postali zlatarski pomočniki ali mojstri. Za mojstrski naziv je moral pomočnik predložiti komisiji izbranih starejših mojstrov tri svoje izdelke, in sicer pečat z vgraviranim grbom, zlat prstan z vstavljenim dragim kamnom in preprosto pivsko posodo. Cehovske rede so praviloma potrjevale mestne oblasti in vladarji. S tem so jim priznali veljavnost. Že 1593 so v Gradcu znova potrdili zlatarska pravila, kar se je ponovilo še 1662, 1692, 1743 in 1774, ko so jih tudi spremenili in dopolnili.³ V veljavi so ostala do leta 1867. Takrat je bil štajerski zlatarski ceh razpuščen. V vseh pravilih je veliko govora o žigovanju izgotovljenih izdelkov, ki je bilo uvedeno zaradi zaščite kupcev in se je v praksi uveljavilo šele konec 17. stoletja. V manjših krajih teh pravil niso vedno upoštevali, zato je toliko neoznačenih starejših (sakralnih) zlatarskih izdelkov. Preučevanje zgodovine zlatarske obrti na Slovenskem je osredotočeno predvsem na obdelavo zlatarskih izdelkov za cerkveno rabo predvsem zato, ker se je posvetnih del – nakita in posodja – ohranilo izredno malo. Kljub temu lahko na osnovi ohranjenih zgodovinskih sporočil sklepamo, da je bila zlatarska obrt v slovenskih krajih razvita in neločljiv sestavni del meščanskega življenja. Kakor za Maribor velja tudi za Celje, da je najstarejši ohranjen označen zlatarski izdelek iz 18. stoletja in je v cerkveni rabi. V tem času so na primer v Mariboru, Celju, Radgoni in drugod uporabljali za značko uradnega pregleda mestni grb dodano številko 13, kar je bila oznaka za 13-lotno srebro. Druga vtisnjena značka z mojstrovim monogramom je potrjevala avtorstvo izdelka. Na tak način je bil urejen odnos med izdelovalcem in kupcem. Edini doslej najden tako označen celjski zlatarski izdelek je kelih iz 3. četrtine 18. stoletja, ki ga hrani župnijska cerkev sv. Danijela v Celju. Izdelal ga je zlatar l. M. K., verjetno **Johann Michael Kopf**. Zaradi težko izvedljivih in slabo razpoznavnih mestnih grbov v značkah uradnega pregleda je graški gubernij 1794. izdal odlok za sedem deželnih mest (Celje, Bruck, Hartberg, Judenburg, Leoben, Maribor, Ptuj in Wildon), po katerem so uvedli novo značko za 13-lotno srebro. V znački je bila zgoraj številka 13, spodaj pa začetnica imena kraja – Z za Celje (Zilli). Ti novi žigi so morali biti shranjeni pri mestnih sodnikih v mestni hiši in so jih smeli uporabljati samo v njihovi navzočnosti. S tem pa še vedno ni bilo urejeno enotno označevanje za vso državo, zato so sledile nove uredbe v letu 1806. Za Štajersko je bila do 1866 v rabi črka H poleg letnice in oznake za 13-lotno srebro. Po letu 1866 je prišlo do novih oznak, merjenih v tisočinah in poenotenih za vso monarhijo. V veljavi so ostale do razpada avstro-ogrske države. Po 1. svetovni vojni nastala država Jugoslavija je izdala zakon o kontroliranju čistine izdelkov iz srebra, zlata in platine 1928 in ga je v naslednjih letih dopolnjevala. Sistem točnega določanja čistine kovine je seveda veljaven tudi danes.

V grobih obrisih in s hitrimi koraki bomo v naslednjem odstavku prehodili več stoletij dolgo pot razvoja zlatarske obrti v Celju. Leta 1446 srečamo v vlogi mestnega sodnika doslej najstarejšega celjskega zlatarja **Petra**.⁴ Tudi v drugih mestih so to funkcijo pogosto opravljali zlatarji. Sklepamo lahko, da so v tem obdobju zlatarji sodili k uglednim meščanom, ki so jim zaupali pomembne naloge v mestni upravi, kar se je kasneje očitno spremenilo. Zvesti kronist celjske zgodovine **Andreas Gubo** namreč razen **Antona Decrinisa** in **Franza Pacchiaffa**, ki sta bila člana mestnega odbora, nikjer ne omenja nobenega zlatarja, ki bi sodeloval v mestni upravi. Nekoliko let kasneje (1460) je bil mestni sodnik še zlatar **Hans** (Ivan). Med izdatki za časa njegovega uradovanja (od 1460 do 1461) se omenja tudi strošek za uro in zvon pri Nikolajevi cerkvi, ki ju je ta sodnik priskrbel.⁵ Leta 1478 se omenja še zlatar **Jürgen**.⁶ Iz nagrobnika **Radegunde Heider** iz **Eferdinga** iz leta 1518, ki je bil vzdani v temelje slopa v opatijski cerkvi v Celju, je razvidno, da je bila žena takrat v Celju delujočega meščana in zlatarja **Ulrika Hohenhanterja**.⁷ Po ženinem krajevnem izvoru sklepamo, da sta bila prišleka iz Nemčije. Zlatarski mojster **Joa-him** se leta 1528 ni držal postne postave.⁸ **David Renz** je 1587 izdelal za luteransko cerkev v Gočah 28 lotov težak srebrn kelih in pateno, ki ju je naročil predikant **Hans Weidinger**.⁹ Celjski zlatar **Balthasar Graf** je v ciborij, ki je bil konec 19. stoletja še v župnijski cerkvi **Marija Širje**, leta 1613 vgraviral posvetilo.¹⁰ Sredi 17. stoletja je v Celju deloval **Andreas Zwickhl** (+ 1654), čigar sin se je potem, ko se je pri očetu izučil obrti, preselil v Gradec. Tam je prišel v spor z zlatarskim cehom, ker mu niso hoteli priznati učne dobe v Celju, češ da tam ni tega ceha. L. 1657 so ga morali na ukaz dvorne komore vendarle sprejeti v graški ceh.¹¹ Takšne in podobne ovire je postavljala cehovska organizacija prišlekom iz strahu pred konkurenco zato, da bi zagotovila delo obstoječim mojstrom. To pa seveda ni bilo v korist svobodnemu razvoju obrti. **Barholomeus Zwickhl** (+ 1688) je pomemben predvsem zato, ker je prvi srebrar iz nekdanje Štajerske, čigar značko in dve deli poznamo (na avstrijskem Štajerskem).¹² Skozi vse 18. stoletje se zlatarji s tem priimkom pojavljajo v Gradcu, Mariboru, Ptujju in Voitsbergu. Možno je, da so bili sorodstveno povezani. Med leti 1654 in 1660 se ob rojstvih otrok omenja v Celju zlatar **Georg Foit, Voidt, Voitt, Foitt**.¹³ Konec 17. stoletja naletimo še na **Balthasarja Omerso** (1697)¹⁴ in **Johanna Franza** (1694).¹⁵ Zanimiv je podatek iz časa okoli 1720, ki pravi, da je bil v Celju uvoz nakita prepovedan.¹⁶ Prav gotovo je bila takšna uredba uvedena za zaščito zlatarjev domačinov. Največ podatkov o zlatarjih najdemo še vedno v matičnih knjigah. Tako je ob rojstvih otrok omenjen 1733 in 1737 **Jakob Michael Groltsch (Krulitsch)**,¹⁷ ob svoji poroki 1766 pa **Michael Kuckez**.¹⁸ Ob smrti leta 1775 je bil **Franz Klogesperger** star 70 let. Okoli 1750 si je pridobil na Lopati kmetijo, ki je dobila domače ime **Goldšmid**. Tam je leta 1772 umrla tudi njegova žena **Elizabeta**.¹⁹ Od 1759 do svoje smrti 1779 se v matičnih knjigah desetkrat pojavlja zlatar **Joannes Georgius Roiz (Roitz, Roetz, Froiz, Roez, Roiz, Roytsch)** kot meščanski zlatar, ki je v Celju umrl star 52 let.²⁰ Vzporedno z njim je delal tudi **F. Klogesperger** in priseljen Italijan **Anton De Crinis, (Decrinis, Degrinis, Dekrinis)**, ki je bil v Celju vsaj od 1768, ko mu je tu umrl sin **Anton**.²¹ Leta 1783 se **Decrinis** omenja v davčnih knjigah, ko je plačal 6 gld, 53 kr in 7 pf davka od hiše, od vrta 21 kr in 1 pf in od obrti 10 kr. Ob tem je imenovan **Geschmeidler**, kar pomeni, da je izdeloval predvsem nakit.²² V letih 1769, 1778–80 in 1796 se omenja kot član mestnega odbora.²³ L. 1790 je imel delavnico v svoji hiši št. 3 v sedanji Štanetovi ulici (kjer je zdaj Mladinska knjiga).²⁴ V požaru, ki je 7. 2. 1794 upepelil 13 hiš v mestu, je pogorela tudi **Decrinisova** hiša v takratni Graški ulici.²⁵ Po Orožnu je hiša št. 3, v kateri je bila **Decrinisova** zlatarska delavnica, leta 1844 prešla v last **Johanna Pacchiaffa**.²⁶ **Anton Decrinis** je umrl 21. 10. 1808 v starosti 70 let.²⁷ Je eden prvih italijanskih zlatarjev pri-

seljecev, ki bodo v 19. stoletju odločilno posegli v nadaljnji razvoj zlatarstva v Celju. Kot celjski zlatar je leta 1783 prosil za sprejem v graški ceh **Michel Johann**, ko je položil prvi obrok pristojbine, ugodeno pa mu je bilo šele 1787. 1788 je najel **Josefa Wernerja**.²⁸ V letu 1784 se pojavi zlatar **Johann Michael Kopf**, ki je odkupil zlatarsko obrtno pravico od **J. G. Roiza**. Delavnica je bila najbrž na Glavnem trgu.²⁹ 1787 je omenjen kot krstni boter v grajski vojašnici (im Schloss.)³⁰ Med 1787 in 1810 so mu umirali otroci, sam je preminil 21. 5. 1825, 75 let star.³¹ Njegova hčerka Barbara je kot otrok rešila iz velikega požara 1798 kasnejšega celjskega opata Fr. Ks. Schneiderja (opat od 1829 do 1845).³² Po očetovi smrti je Barbara, poročena Trautvetter, za nekaj časa prevzela zlatarsko delavnico, ki je bila v majhni hiši, predhodnici današnje Evrope, in jo je z obrtno pravico 1828 prodala **Johannu Friedrichu Schmidu**.³³ V obračunih župnijske cerkve v Radmirju je ohranjen podatek, da je 1813 **M. Kopf** iz Celja izdelal za ciborij nogo in nodus iz medenine.³⁴ Leta 1791 je za župnijsko cerkev sv. Danijela v Celju napravil kadilnico in škropilnico, ki sta bili 1810 zaseženi.³⁵ Njemu pripisujemo že omenjeni poznobaročni preprost kelih v opatijski cerkvi Celju z mojstrovim žigom 1. M. K. in celjskim mestnim grbom v znački uradnega pregleda. Med arhivalijami graškega zlatarskega ceha je izredno dokumentarna kovinska plošča iz leta 1828, v katero so vtisnjene mojstrske značke. Žal seznam vpisanih mojstrov ni zajel vseh zlatarjev, ki so opravljali svojo obrt v različnih štajerskih krajih tega časa. Med redkimi značkami mojstrov, ki jih lahko tako določimo, je značka celjskega mojstra **Johanna Friedricha Schmid**.³⁶ Leta 1829 je označen kot srebrar v Celju, ki je sem prišel iz tujine. V času pomočniških popotovanj si je nedvomno nabral veliko znanja in izkušenj, saj je delal v pomembnih evropskih zlatarskih središčih – v Bruslju, Amsterdamu in v Parizu.³⁷ Po Orožnu povzemamo, da je 1828 postal samostojen zlatarski mojster z nakupom zlatarske obrtne pravice **J. M. Kopfa**, ki jo je po svojem očetu prevzela hči Barbara, poročena Trautvetter.³⁸ V letih 1831 in 1833 ter 1831 in 1836 se **Schmid** omenja v Celju kot krstni boter in ob rojstvih svojih dveh otrok. Ob tem je rečeno, da je evangeličanske vere.³⁹ Leta 1833 je plačal 1 gld, 35 kr obrtnega davka, kar kaže na to, da je bila njegova delavnica dokaj uspešna. Med leti 1836 in 1838 se je preselil v Maribor, celjsko delavnico pa prodal **Giuseppeju Tamborniniju**.⁴⁰ Mariborski magistrat mu je 1838 izdal dovoljenje za izdelovanje zlatih in srebrnih predmetov. Leta 1840 ga najdemo vpisanega v mariborski meščanski knjigi kot mariborskega meščana. V letu 1854 so ga sprejeli v graški ceh. V obrtnem registru graškega adresarja se omenja še 1862 kot mariborski zlatar, stanujoč v hiši št. 24, kjer sta delala tudi zlatarja **August Götz** in **Leopold Gustin**.⁴¹ Na tabli punc (mojstrskih značk) se leta 1828 omenja tudi **Friedrich Bläse** kot celjski zlatar, o katerem pa ni drugih podatkov.⁴² Za **Antonom Decrinisom** se v 30. letih 19. stoletja pojavi v Celju naslednji italijanski zlatar **Giuseppe Tambornino (Tamborino)**, ki je, kot že rečeno, odkupil **Schmidovo** delavnico in jo 1844 prodal **Giuseppeju (Johannu) Pacchiaffu**, Italijan u po rodu, doma iz Pirana. Iz protokola celjskega magistrata z dne 22. 9. 1843 je razvidno, da je bila Tamborninijeva realna zlatarska obrt št. 23 prodajna in da je bila v kupni pogodbi iz leta 1837 vredna 460 gld, kar je veljalo 1843 kot normalna cena. **Tambornino** je v tem dokumentu označen kot zlatar in juvelir v Ljubljani. Z **J. Pacchiaffom** je sklenil kupoprodajno pogodbo 26. 8. 1844 v Ljubljani. Za 500 gld je **Pacchiaffo** dobil obrtno pravico in v posebnem seznamu naštetu orodje in opremo delavnice.⁴³ V Ljubljani je bil 1858 sprejet med meščane **Karl Tamhornino**, zlatar in srebrar, ob smrti 1876 imenovan juvelir, ki je bil po vsej verjetnosti v sorodu s celjskim mojstrom.⁴⁴ **J. Tambornino** se omenja v Celju 1840 kot krstni boter otroku celjskega zlatarja **Pietra Molena**.⁴⁵ **Pietro Molena** se v Celju pojavlja kot zlatar od 1840 do smrti 1867.⁴⁶ V 70. letih se v Celju omenja še zlatar **Anton Venuti**, sin zlatarja **Jožefa Venutija** iz Reke, ki je tukaj umrl

1876.⁴⁷ V mestu ob Savinji so bili očitno ugodni pogoji za zlatarsko obrt, ki so jo italijanski priseljeni zlatarji znali izkoristiti. Najuspenejši med njimi je bil nedvomno **J. Pacchiaffo**. Osnoval je družinsko podjetje, ki se je najdlje obdržalo. Od 1844 do 1934 je razvoj zlatarstva v Celju neločljivo povezan z imenom te družine. Poleg Italijanov so si v Celju v 2. polovici 19. in v 1. tretjini 20. stoletja našli možnost za delo še drugi priseljeni zlatarji, po rodu iz Češke (**Josef Pardubsky**, + pred 1876,⁴⁸ **Karl Fürster** iz Chiescha, + 1885,⁴⁹ **Josef Jicha** iz Prebudova),⁵⁰ iz Moravske (**Josef Dohnal** iz Brna, + 1869,⁵¹ **Anton Kohsa** iz Faromežice, + 1912)⁵² in iz Avstrije (**Josef Michael Malsiner** iz Klausna, Tirolska, + 1864,⁵³ **N. Nell** z Dunaja,⁵⁴ **Wilhelm Taubner** iz Pochlarna,⁵⁵ **Konstantin Almoslechner** iz Admonta, + 1929,⁵⁶ **Karl plem. Rosentritt**, v Celju od 1865, ki je zlatarsko obrt opustil 1870 in se zaposlil kot uradnik pri južni železnici).⁵⁷ Za vse v Celju delujoče zlatarje seveda ne vemo, kje so bili doma. Že te omembe pa kažejo, da v prejšnjih stoletjih med deželami Srednje Evrope ni bilo takih meja, kot jih poznamo danes. Obrtniki so si lahko, pod drugačnimi pogoji kakor danes seveda, poiskali najugodnejši kraj bivanja in delovanja. Bolj kot ovire zaradi državljanstva so jih omejevali predpisi o pridobitvi obrtne in meščanske pravice, kar se je z liberalizacijo odnosov v obrtneh spremenilo po razpustitvi obrtnih bratovščin. Poleg zlatarjev, ki so prišli v Celje od drugod, so se z zlatarstvom ukvarjali tudi domačini (**Jakob Bač**, kmečki sin iz Srzovce pri Poničvi, omenjen od 1886 do 1927,⁵⁸ **Ivan Hahisch** s Ptuja, delal je tudi v Ljubljani in umrl v Celju 1866,⁵⁹ **Anton Hellmann** je bil rojen v Celju 1858 in je tu umrl 1900,⁶⁰ **Janez Jemec**, zlatarski vajenec, je umrl 15-leten 1885,⁶¹ **Maksimilijan Kalan**, rojen v Celju 1874, omenjen do 1900, ko se je preselil v Škofjo Loko,⁶² **Franjo Krašovec** je 1876 odprl v Celju zlatarsko delavnico. Izšolal se je v tujini zlasti pri dunajskih zlatarjih in je največ delal za cerkvene potrebe. Njegova delavnica je bila v Gosposki ulici 21. Ob času volitev za poslanca v državni zbor V. kurije 1897 ga je zadela kap.⁶³ Ostaja še vrsta imen zlatarjev, za katere ne vemo, odkod izvirajo (**Wilhelm Aner**, omenjen 1884,⁶⁴ **Robert Nissek**, omenjen 1884,⁶⁵ **Johann Strahl**, omenjen 1890–1891,⁶⁶ **Albert Folkmann**, omenjen 1893–1895,⁶⁷ **Richard Kühn**, + 1893,⁶⁸ **Viljem Petriček**, + 1879).⁶⁹ Število celjskih zlatarjev, ki jih omenjajo različni viri od 2. polovice 19. stoletja do 2. svetovne vojne, je veliko. V zadnji tretjini 19. stoletja se med zlatarskimi delavci omenjajo tudi zlatarke (**Eliza Hübl**, omenjena 1890,⁷⁰ **Marija Bohak**, omenjena 1897,⁷¹ **Jožefa Bovha**, omenjena od 1893, + 1899,⁷² **Josipina Rojc**, om. 1897,⁷³ **Marija Doheršek**, om. 1890 in 1894,⁷⁴ **Mica Gaberšček**, om. 1899,⁷⁵ **Antonija Rzehack**, om. 1887,⁷⁶ **Marija Sommcregger**, om. 1898,⁷⁷ **Julijana Weher**, om. od 1892–1899).⁷⁸ Že njihovi priimki razkrivajo, da je bila večina slovenskega porekla. Zaposlene so bile največ v Pacchiaffovem podjetju, kjer so izdelovale predmete, ki zahtevajo veliko ročno spretnost in potrpežljivost (verižice, rožne vence itd.). Ta dela so namenjena ženskam v Zlatarni še danes.

Povrnimo se k družini **Pacchiaffo**. Kot prvi se je v Celju naselil 1844 **Giovanni Pacchiaffo** (kasneje imenovan **Johann**), kjer je avgusta tega leta odkupil Tamborninijevo zlatarsko delavnico in se 4. nov. 30-leten poročil z Marijo Gorišek, hčerko celjskega čevljarskega mojstra. Pacchiaffova delavnica je bila namreč na dvorišču hiše, ki je bila last Gašperja Goriška, čevljarja, s čigar hčerko se je poročil. Njegova družina je izvirala iz Pirana, kamor naj bi po Orožnu prišla iz Padova.⁷⁹ Z zlatarstvom se je v 1. polovici 19. stoletja ukvarjal v Gorici tudi **Francesco Pacchiaffo**. Morda bodo nadaljnja raziskovanja pokazala, ali obstaja med celjskim in goriškim **Pacchiaffom** kakšna sorodstvena vez.⁸⁰ Od štirih otrok je za nadaljevanje družinske tradicije pomemben sin **Franz**, ki se je rodil 18. 4. 1849. **Johann Pacchiaffo** je umrl komaj 45 let star za tuberkulozo 1858.⁸¹ Kdo je po njegovi smrti vodil delavnico, ne vemo. **Morda Josef Pardubsky**, ki je delal z njim v hiši št. 3 in

se 1862 omenja z **J. Pacchiaffom** še vedno kot lastnikom delavnice v obrtnem registru graškega adresarja.⁸² V domači delavnici se je izšolal sin **Franz** in jo je verjetno prevzel okoli 1871, ko je izpolnil običajne pogoje za samostojno opravljanje obrti in se ob poroki 6. 10. 1871 imenuje zlatar.⁸³ Do 1876 so mu umrli 4 otroci in žena Marija, roj. Herzmann. Preživel je le prvorojenec **Franz Ludwig**, rojen 1872. Tudi ta se je posvetil zlatarskemu poklicu. **Franzu Pacchiaffu** se je v drugem zakonu z Marijo Walland rodilo še 6 otrok. Med njimi 1890 rojeni sin **August**, kateremu je oče prepustil svoje cvetoče podjetje 1917. **Franz Pacchiaffo** je obrtno delavnico razširil, zaposlil več delavcev in 1887 razstavil v Trbovljah umetniško zbirko svojih izdelkov. V poročilu o razstavi je rečeno, da je Pacchiaffovo podjetje edina firma na Štajerskem, ki izdeluje lastne srebrne izdelke.⁸⁴ 1877 je **Pacchiaffo** na dražbi kupil hišo na Tomšičevem trgu (prej Glavni trg št. 4). 1890 je svojo delavnico prenesel v sedanjo Gledališko ulico št. 2. Stavbo je prezidal in povečal ter jo prilagodil potrebam svojega rastočega podjetja. Tega je 4. avgusta 1894 vpisal pri okrožnem sodišču kot »Prvo štajersko draguljarsko tovarno«. V stari hiši je še naprej ostala zlatarska trgovina. 1905 je bilo v Pacchiaffovi tovarni zaposlenih okoli 70 zlatarjev in uslužbencev. Poleg domačinov je bilo tudi precej Nemcev iz Pforzheima in nekaj Dunajčanov. Tujci so bili bolje plačani od delavcev domačinov.⁸⁵ S Pforzheimom in Hanauom, s tema pomembnima evropskima središčema zlatarstva, je vzdrževal **Pacchiaffo** tesne poslovne in strokovne stike, kasneje tudi sorodstvene vezi. Od tam so dobivali vzorčne skice za nakit, od katerih se jih je nekaj ohranilo. Odlikuje jih izredno skrbna in natančna risba, slogovno pa jih opredeljuje likovni okus izzvenevajočega historizma in kasneje secesije. Za tako zastavljen program zlatarskega podjetja je bil domači trg seveda premajhen, zato si je Pacchiaffova tovarna poiskala odjemalce po vsej Avstriji in deloma tudi v Nemčiji. Že pred 1. svetovno vojno je bilo Pacchiaffovo podjetje v Celju največje v vsej Avstriji.

Po ukinitvi cehov (obrotnih bratovščin) so se obrtniki povezovali v manj togih okvirih, ki so jih vendarle vezali in ščitili tudi njihove interese. V smislu novele k obrtnemu redu iz leta 1883 so v Celju 1886 ustanovili Kovinsko in stavbno zadrugo, ki je imela stanovsko-uradni značaj. V to zadrugo so se vključili tudi zlatarji. **Franz Pacchiaffo** je bil med 1902–1918 načelnik te zadruge. 1901 so prav zlatarji v Celju ustanovili in nekaj časa vodili delavsko organizacijo »Mettalarbeiterverein«. Bila je podružnica tedanje avstrijske organizacije in članica socialno-demokratske Internationale. Svojo organizacijo so imeli takrat v Celju samo železničarji, grafiki in zlatarji. Ti so prvi dosegli skrajšanje delovnega časa na 10 ur, malo pred 1. vojno še 8-urni delavnik in »angleško« soboto. Udeleževali so se tudi na kulturnem področju in so bili med ustanovitelji nemškega društva »Vorwärts«.⁸⁶ Po 1. svetovni vojni so se obrtne zadruge ohranile še naprej kot organizacijska oblika povezovanja posameznih strok, vendar se je marsikaj spremenilo. Po obrtnem shodu 9. 11. 1919 v Celju so se od prejšnje Kovinsko-stavbne zadruge odcepili zlatarji, urarji, pasarji, optiki in gravirji in se združili v zadrugi s sedežem v Mariboru.

Usoda prvorojenega sina **Franza Ludwiga** (* 4. 10. 1872) ostaja zaenkrat nepojasnjena. Da je postal zlatar, ni dvoma. Logičen sklep, ki ga povzemamo iz skopih podatkov iz matičnih knjig, je, da ga je oče poslal na šolanje v Hanau, kjer je spoznal svojo ženo Gertrude Amalie König, hčerko tamkajšnjega izdelovalca (tovarnarja) verižic. Verjetno je zaradi nje prestopil v evangeličansko vero. Po prihodu v Celje je bival v stavbi takratne hranilnice v Kolodvorski ulici, kjer mu je po porodu umrla žena 1897.⁸⁷ Drugih podatkov o njem ni zaslediti. Oče **Franz** je še med 1. svetovno vojno – 1917 – izročil tovarno sinu **Augustu**, ki je bil po poklicu jurist. Ker ni obvladal zlatarske stroke, je oče 1919 tovarno spet prevzel v svoje roke. Zakaj ni tovarne predal sinu zlatarju **Franču Ludwigu**, ni jasno, saj je ta še bil v Celju. V novona-

stali državi Jugoslaviji naj bi po Orožnu **Franz Pacchiaffo mlajši** podjetje 1920 preimenoval v »Prvo jugoslovansko tovarno zlatnine v Celju«, ki so jo že naslednje leto 30. 9. 1921 izbrisali iz seznama firm. 1922 zasledimo na isti lokaciji delniško družbo z imenom **Zlatarka**, ki je bila podružnica večjega podjetja iz Zagreba. Tehnično vodstvo naj bi bilo po Orožnu sprva v rokah **Franza Pacchiaffa ml.**, kasneje je prevzel njegovo mesto zlatarski strokovnjak **Hainzelmann** iz Pforzheima, ki je pripeljal s seboj tudi več zlatarskih delavcev.⁸⁸ Morda pa je podjetje kljub starosti in ob tuji pomoči še vedno vodil oče **Johann Pacchiaffo**. Kljub temu je podjetje nazadovalo in obstajalo samo nekaj let.

1921 sta v Celju odprla svojo zlatarsko delavnico brata **Alojz** (1884–1934) in **Ivan Knez** (1892–1967). Kot sinova malega posestnika in trgovca iz Vinskega vrha pri Grobelnem sta se zlatarske obrti izučila pri **Pacchiaffu**. Izpopolnjevala sta se tudi v tujini, med drugim v Pforzheimu. Po 1. svetovni vojni, ki je prekinila njuno delo v stroki, sta se vrnila v Celje in se osamosvojila. Začela sta v delavnici z dvema učencema, po dveh letih se je število zaposlenih že dvignilo na 30. Delali so po 12 pa tudi 15 ur na dan.⁸⁹ 1922 sta se preselila v Gaberje št. 18 in 28. 2. vpisala svoje podjetje pri okrožnem uradu kot »draguljarsko delavnico«. **Brata Knez** sta delala za družbo **Gatej et Cie**, ki je imela svoj sedež v isti hiši, vendar tako, da sta ohranila samostojen obrat. Družba **Gatej et Cie** je bila registrirana 1921 kot tovarna in veletrgovina za zlatnino, kovine in ure in je prodajala samo na debelo. Obstajala je do 1927. Iz nje se je razvila **Aurea**, ki je do 1937 nadaljevala to strokovno usmeritev, nakar se je vpis v register nekoliko spremenil. Odslej so se ukvarjali predvsem s prodajo zlatnine in drugih kovinskih izdelkov, s prodajo ur in urarskih potrebščin ter s posli, ki so združeni s trgovino s plemenitimi in navadnimi kamni in urami. 1938 je bila **Aurea** v likvidaciji. Podjetje je nehalo delati ob začetku 2. svetovne vojne, ko so Nemci **Adolfu Sadarju**, zadnjemu lastniku, podjetje zaplenili.⁹⁰

Brata Knez in **August Pacchiaffo** so se 1924 dogovorili, da osnujejo skupno večje podjetje, ki ga lahko smatramo kot nadaljevanje **Pacchiaffove** tovarne. V Gaberju ob Tovarniški ulici so kupili hišo, ji prizidali enonadstropni trakt in v pritličju uredili delavnice, v katerih je lahko delalo okoli 100 delavcev in uslužbencev. 4. 2. 1925 so podjetje vpisali v register pri okrožnem sodišču kot »**Pacchiaffo, Knez** in **drug**, Gaberje pri Celju, tvornica zlatnine in srebrnine«. Njihova dejavnost je bila opredeljena takole: izdelovanje zlatnine, srebrnine in drugih izdelkov na tovarniški način, trgovina s temi izdelki, nakup in prodaja zlata, srebra in drugih kovin in zlahtnih kamnov, ur in sploh vseh v to stroko spadajočih predmetov. V tem letu so nabavili potrebne stroje na električni pogon. Podjetje je imelo lastno topilnico in mehanično delavnico. Letna poraba plemenitih kovin je znašala 60 kg zlata in okoli 500 kg srebra. Še vedno je prevladovalo ročno delo, kar je glede na značaj stroke razumljivo. Večina delavcev je prišla iz **Zlatarke**, med njimi je bilo nekaj Nemcev iz Pforzheima in nekaj Dunajčanov, ki so sprva vodili delo. Tehnično vodstvo tovarne sta prevzela **brata Knez, August Pacchiaffo** je bil zadolžen za komercialne posle. V podjetju je bilo okoli 100 delavcev in 6 uradnikov. Do nesreče 1934, ko sta se v Trstu ponesrečila **August Pacchiaffo** in **Alojz Knez**, se je podjetje uspešno razvijalo. L. 1935 se je preimenovalo in dobilo naziv »**Knez & Pacchiaffo**«. **Ivan Knez** je sam prevzel tehnično in komercialno vodstvo in je upravljal tudi polovični delež za vdovo **Avgusto Pacchiaffo**. K uspehu podjetja je veliko prispevala tudi dobro organizirana trgovska mreža po vsej Jugoslaviji. Ta posel so opravljali trije potniki, ki so hkrati s prodajo novih izdelkov odkupovali staro zlato in srebro. Ob skrbnem in premišljenem poslovanju je vodstvu tovarne in kasneje **Ivanu Knezu** uspelo dvigniti zalogo zlata od 12 kg v letu 1925 na 120 kg v letu 1941. **Ivan Knez** je do 1940 izplačal tudi vse dolgove, ki so nastali ob ustanovitvi podjetja. Nemci so zlato zalogo 6–7 kg in zlato v novcih, ki jih **Knez** ni skrnil, prenesli v trezor

svoje banke, kjer je ostalo do konca vojne. Zaradi 2. svetovne vojne tudi ni bilo močče izterjati dolgov po Jugoslaviji, s čimer je tovarna izgubila okoli 40 kg zlata. **Ivan Knez** kot zaveden Slovenec ni hotel sodelovati v nemški vojni industriji, zato so mu 1943 vzeli 95% delavcev. Na delu je ostalo samo nekaj žensk. Uspelo mu je tudi, da podjetja niso preselili v Gradec ali na Dunaj, kakor je bilo predvideno. Po vojni so se delavci vrnili in delo v tovarni je oživel. Vendar ne za dolgo. Že 22. 8. 1945 je bil delež Auguste Pacchiaffo zaplenjen, ona sama z otroki pa izseljena. Knezova polovica podjetja je bila nacionalizirana 5. 12. 1946.⁹¹ Uspešno življenjsko pot **Ivana Kneza** ilustrirajo tudi ohranjeni dokumenti. S 14 leti je postal vajenec pri **Franzu Pacchiaffu** in je že po dveh letih prejel nagrado na razstavi vajeniških del (5. 9. 1909). Z izredno energijo je prenesel vse težave ob bratovi in družabnikovi smrti, pretrese dveh svetovnih vojn in osemletne vojaške službe in nenazadnje izgubo lastnega podjetja 1946, v katerem je na koncu delal kot vodja poslovalnice v Celju.

Če strnemo posamezne podatke o celjskih zlatarjih, ki jih povzemamo iz zbrana dokumentarnega gradiva, dobimo razločno sliko o prehajanju iste zlatarske obrtne pravice od 2. polovice 18. stoletja do danes. V naslednjem zaporedju so to zlatarsko pravico v Celju nasledili tile mojstri: za **J. J. Roizem (Rojcem)**, ki je umrl 1779, je 1784 kupil pravico do njegove zlatarske obrti **J. M. Kopf** in jo je imel do smrti 1825. Njegova hči Barbara, poročena Trautvetter, je delavnico imela do 1828, ko jo je kupil **J. F. Schmid**. Od 1836 do 1838 jo je imel **G. Tambornino** in jo je 1844 prodal **J. Pacchiaffu**. V družini **Pacchiaffo** je ostala do 1945 oziroma do 1924, ko sta se podjetju pridružila **brata Knez**. Današnja **Zlatarna Celje** je torej neposredni naslednik in dedič te obrti.

Med obema vojnama je bilo v Celju še nekaj manjših zlatarskih delavnic. **Franc Ochs** je prišel v Celje iz Pforzheima in je bil zaposlen v **Zlatarki**, nato se je osamosvojil in je delal do konca 2. svetovne vojne,⁹² ko so mu delavnico zaplenili in orodje in opremo prenesli v današnjo **Zlatarno**. 1935 je v Celju omenjenih poleg **Knezove & Pacchiaffove** tovarne in **Auree** še deset zlatarjev: **Reinhold Almoslechner** v Prešernovi 1, **Alojzij Bombek** na Slomškovem trgu 4, **Anton Lečnik** na Glavnem trgu 4, **Friderik Löffler** na Kolenčevi 4, **Franc Ochs** na Glavnem trgu 13, **Franc Pfeifer** v Ozki 5, **Rafko Salmič & drug** na Dečkovem trgu 8, **Ivan Svetlin** na Glavnem trgu 8, **Alojz Bučar** v Meštrovi ulici in **Marija Davidovac** v Savinjski 1.⁹³

V preteklih stoletjih so zlatarji poznali delitev del na posamezna specializirana področja. Tisti, ki so izdelovali nakit, so se imenovali draguljarji (Geschmeidler). Oni, ki so se posvečali predvsem obdelavi srebra, so bili srebrarji (Silberarbeiter). Res je, da pri nas mnogokrat težko ločimo zlatarja od srebrarja, ker so bili oblikovalci plemenitih kovin v naših krajih številčno slabo zastopani in takšna delitev ni bila možna. V večjih zlatarskih središčih, kakršno je bilo na primer v renesansi Nürnberg ali v baroku Augsburg, se je uveljavila znotraj zlatarske obrti delitev na posamezne segmente obdelave kovin. O takšni specializaciji v naših razmerah seveda ne moremo govoriti. Zlatarji so se v glavnem delili na tiste, ki so delali nakit, in tiste, ki so delali za cerkev (sakralno posodje). Tu pa se že srečujeta zlatarska in pasarska obrt. Pasarji so namreč od začetka 19. stoletja naprej vedno pogosteje prevzemali naročila za cerkveno posodje, kar je bila dotlej domena zlatarjev in srebrarjev. Med celjskimi zlatarji se kot draguljarji omenjajo samo **A. Decrinis**, **G. Tambornino**, **Franz Pacchiaffo**, **Franz Ludwig Pacchiaffo**, **brata Knez** in **Konstantin Almoslechner**. Za vse druge je bila v rabi oznaka zlatar, s katero so sodobniki označevali vso različnost njihovega dela.

Kakšen je bil nakit, izdelan v domačih zlatarskih delavnicah, ne vemo. Sklepamo pa, da je verjetno v bolj ali manj skromni in zmerni izvedbi sledil splošnemu

razvoju in se je zgledoval po tem, kar je nastajalo v modnih središčih Srednje Evrope. Predstavo o tem, kakšen je bil nakit, izdelan v Celju, dobimo pravzaprav šele potem, ko prelistamo ohranjene risbe vzorcev, označene s štampiljko **Pacchiaffo**. Za vse skice ne vemo, kdo jih je zrisal in kje so nastale. Nekaj jih je **Franz Pacchiaffo** nabavil v Pforzheimu pri **Augustu Hutmacherju**. Druge imajo žig **Franza Pacchiaffa** iz časa po 1894. Datirana je samo skica zapestnice z novci (februar 1898).⁹⁴ Prevladujejo vzorčne skice s tušem, nekaj je koloriranih in nekaj je risb s svinčnikom. Gre za vzorce uhanov, obeskov, prstanov in verižic. Slogovno se večina navezuje na historistično likovno govorico, ki svobodno izbira, prevzema in posnema oblike starejših slogov. Te so umetniki pomešali in jim dodali nekaj svojega in novega. V starem nemškem središču za nakit, v Hanauu, je že od 1772 delovala risarska akademija, ki je postala v 19. stoletju izobraževalni center za zlatarje. Kot posebno vrst so gojili risanje vzorčnih skic za nakit, ki so se naslanjale na oblike renesančnega, baročnega in bidermajerskega nakita. Knjige vzorcev n. pr. »Die Perle, Musterblätter für Juweliere und Goldarbeiter« ali »Schmuckkasten« so izhajale v velikih nakladah. Nakit je postal proti koncu 19. stoletja tudi zaradi svoje materialne vrednosti pomemben sestavni del ženskega oblačila višjega in srednjega meščanskega sloja. Za široko potrošnjo so bile primerne cenejše, preprostejše variante v cenejšem materialu. Veliko je bilo stereotipnega nakita, izdelanega na serijski, tovarniški način. Tudi v Pacchiaffovi zapuščini najdemo tiskane pole z vzorci. Kupci so lahko izbirali med temi oštevilčenimi vzorci v Pacchiaffovi zlatarni, kar seveda pomeni, da je bila celjska delavnica sposobna taka naročila tudi izvesti.

Na prelomu stoletja doživi nakit eno svojih najplodnejših obdobij. Za to so bili ustvarjeni idealni pogoji: s preučevanjem preteklih umetnostnih slogov, s prevzemom oblik daljnega vzhoda in z uvajanjem novih strojnih pripomočkov so bile premagane tehnične težave. Na umetnoobrtnih šolah so veliko pozornost posvečali prav obvladovanju novih proizvodnih metod. Treba je bilo samo še prekiniti ponavljanje starih slogov. Vedno pomembnejša je postajala tudi vloga načrtovalca. Nakit je postal »slikarski«, večbarven. Umetniška vrednost je postala pomembnejša od materialne, predvsem pa je bila fantaziji ustvarjalcev dana prosta pot. Nove secesijske oblike so zlatarjem posredovali učitelji na umetnoobrtnih šolah. V Pforzheimu na primer **Georg Kleemann**, ki je 1902 izdal svoje osnutke v knjigi »Moderner Schmuck«. V program svoje tovarne je nove pobude raznih avtorjev sprejel tovarnar **Theodor Fahrner** in jih je izdeloval v velikih količinah na industrijski način. Podobno je bilo tudi v Hanauu, kjer se je izdelave industrijskega nakita lotila tovarna **Herberta Semmerja**. Vzporedno s takim razvojem v Pforzheimu in v Hanauu je nastajal nakit v Pacchiaffovi in Knezovi zlatarni v Celju, čeprav morda v skromnejši obliki. Ne gre prezreti dejstva, da se morajo zlatarji vedno prilagajati pa tudi podrežati okusu, željam in finančnim zmožnostim tržišča. Kot reakcija na mehko baluvaljočih floralnih oblik secesijskega nakita so v 20. letih 20. stoletja prevladale ravne, kubične oblike in ploski ornament. Tudi tem modnim smernicam so celjski zlatarji uspešno sledili, kakor nam kažejo ohranjeni vzorčni listi iz 20. in 30. let. Izvirajo iz ateljeja **H. Emmericha** in Hanaua. Na tiskanih predlogah so označeni tisti modeli, po katerih so v Celju izdelovali nakit po naročilu. Med vzorci obeskov so oni s papagaji art decojevske obarvani in izrazit primer »dekorativnih 20. let«, kakor so poimenovali stil tega desetletja. Ob nakitu, ki tudi danes predstavlja v **Zlatarni Celje** približno 80 % celotne proizvodnje, je Pacchiaffovo in Knezovo podjetje izdelovalo še srebrno posodje, jedilni pribor raznih oblik in najrazličnejše predmete iz srebra in zlata (cigaretne doze, šatulje, okvire itd.). Predstavo o tem dajejo nekateri ohranjeni kosi in ilustriran prodajni katalog iz časa med obema voj-

nama. Po istih kalupih je **Zlatarna** delala jedilni pribor in posodje še v desetletjih po 2. svetovni vojni.

Prva povojna leta so bila za **Zlatarno** prav gotovo težko prehodno obdobje. Ne samo organizacijsko, tudi po strokovni plati je bilo treba na novo zastaviti delovni in razvojni program. Zaradi pomanjkanja surovin je bila sprva odvisna samo od predelave prinešenega zlata in srebra. Ob pametni presoji položaja, dobrem poznavanju stroke in njenih zakonitosti je prebrodila kritične čase in s sposobnim vodstvom (**Albert Prodan, Viktor Kodre, Ludvik Leskošek, Vladimir Veber, Stane Seničar, predvsem pa Ana Berglez-Volk**) postavila temelje današnjemu podjetju, enemu največjih proizvajalcev nakita v Evropi. Če sledimo likovnemu razvoju zlatarstva v povojni dobi, lahko strnemo dognanja raziskovalcev tega področja v en stavek, ki pravi, da je moč v oblikovanju nakita najti odseve vseh povojnih umetnostnih smeri. Nakit je postal izredno mnogovrsten. Njegov osnovni namen je uga-jati. Njegova druga konstanta pa je prastara, prvinska potreba po krašenju, ki išče vedno nove oblike. Iskanje abstrakcij naravnih oblik pogosto vodi k prosto oblikovanim ali strogo skonstruiranim oblikovnim sestavam. Oblikovalci se ob plemenitih kovinah poigravajo tudi z drugimi najraznovrstnejšimi materiali od plastike in aluminija do vseh vrst kamnov. V nakitu je izraženo tudi veselje do eksperimentiranja, ki ga dovoljuje brezmejna ustvarjalna svoboda, s katero zlatarji oblikujejo unikatni nakit. Nakit je ob tem tudi odraz družbe, v kateri nastaja, in je hkrati izraz slogovne usmeritve neke generacije in njenih ustvarjalcev. Od 50. let naprej lahko povojno pot **Zlatarne Celje** spremljamo na ohranjenih skicah, originalnih izdelkih in z obsežno dokumentacijo. V zlatarni so kmalu ugotovili, da bodo imeli njihovi izdelki svojstven značaj samo, če bodo oblikovani po lastnih načrtih, zato so že zgodaj razvili oblikovalski in nato še modelarski in srebrokovaški oddelek. Sprva so pritegnili k oblikovanju zunanjega sodelavca **Kaldo** (med 1955–62). Od leta 1965 do danes se je v tem oddelku zvrstilo več oblikovalcev, ki neumorno snujejo (**Jelka Kodre, Ivo Hanžič, Vinko Vipotnik, Zdenka Šamec, Milena Leskovec, Stane Randl in Eva Vipotnik**). Načrti so seveda šele osnova končnega izdelka, ki ga v življenje priključuje zlatar. Med zlatarskimi mojstri, ki so odločilno prispevali k današnjemu ugledu in uspešnosti **Zlatarne Celje** je treba omeniti vsaj naslednje: **Silvestra Dečmana, Franca Vrana, Franca Stropnika, Ivana Meketa, Branka Košca, Borislava Balaša, Cvetka Šaberla, Martina Metličarja**, mojstra za srebrokovaštvo **Antona Primožiča** in vkovalca dragih kamnov **Konrada Kurenta** in **Franca Raka**. Tem mojstrom so bila zapužana tudi številna individualna naročila reprezentančnega značaja (priložnostna darila za tuje državnike, oprema protokolarnih objektov v Jugoslaviji, insignije univerz, mestnih skupščin itd.). Kljub uvedbi sodobne tehnologije je izdelava nakita v glavnem še vedno ročno delo, ki zahteva od zlatarja obrtniško obvladovanje stroke, spretnost, nadarjenost, domišljijo in pretanjen estetski čut. Brez osebnega ustvarjalnega deleža in brez iskanja vedno novih, tudi drznih rešitev pri oblikovanju nakita **Zlatarna Celje** ne bi bila danes to, kar je – eden od vodilnih izdelovalcev nakita v Evropi tako po obsegu poslovanja kakor tudi po številu zaposlenih. V zvezi z vzgojo strokovnih kadrov je treba opozoriti na celjsko šolo za oblikovanje nakita, ustanovljeno v sklopu Srednje tehnične šole že 1953. Iz nje prihajajo mladi sposobni perspektivni kadri, ki se razvijajo v zlatarske strokovnjake. Prav tako sodeluje zlatarna tudi z Akademijo likovnih umetnosti in s Šolo za oblikovanje v Ljubljani. Za krajši čas so bile z **Zlatarno Celje** povezane nekatere oblikovalke, ki so nato krenile na svojo uspešno umetniško pot (**Jelka Kodre, Miša Jelnikar, Eva Vipotnik**). Ko so se **Zlatarni Celje** pridružili **Atelje za zlatastvo** (1965 in 1970) in **Aurodent** (1971) iz Ljubljane ter **Zlatarstvo Trbovlje** (1965 in 1970), so se oblikovale enote, v katerih nastaja s smotno delitvijo dela mo-

deren nakit: Atelje je specializiran za izdelavo prstanov, v Trbovljah oblikujejo za-pestnice, vse drugo pa nastaja v celjski zlatarni. Predelava plemenitih kovin za in-dustrijo in zobozdravstvo je dejavnost, s katero se ukvarja Aurodent. Z organiziranjem zlatarskih razstav (sprva v skromni obliki v okviru obrtnega sejma) je **Zlatarna Celje** l. 1967 prvič javno predstavila svoje izdelke in hkrati sto-pila v novo obdobje svojega razvoja. 25 doslej realiziranih razstav z mednarodno udeležbo ne predstavlja samo ogleda doseženega. Za nastopajoče je predvsem ne-ubranljiv izziv v njihovem nenehnem iskanju še drugačnih likovnih rešitev v obli-kovanju nakita. Ob razstavah so se v preteklih letih zvrstile številne spremljajoče prireditve, namenjene obiskovalcem in izdelovalcem nakita. Z njimi želi **Zlatarna Celje** dvigniti raven znanja in seznaniti zainteresirane z najnovejšimi dosežki v stroki nasploh. Pomembno vsebinsko dopolnitev v tem smislu predstavljajo v zad-njem času »zlatarske delavnice«, na katerih so vodili delo vidni svetovni oblikovalci in zlatarski mojstri iz tujine. **Zlatarna Celje** sodeluje z vodilnimi raziskovalnimi ustanovami v svetu in dodatno izobrazuje lastne strokovne moči in jih tako vzpod-buja k ustvarjalnemu delu. Ob skupnem delu z znanimi umetniki in oblikovalci (na primer sodelovanje **Franca Vrana** s prof. **Goldonijem** iz Zagreba ali oblikovanje **Avrelijanove** kolekcije nakita z **Oskarjem Kogojem**) nastajajo zanimive ustvari-tve na področju individualnega oblikovanja. **Zlatarna Celje** je redno nastopala v tujini tudi na vsakoletnih skupnih jugoslovanskih razstavah v New Yorku. Zavze-mala se je za skupen razvojni program zlatarstva, za enoten nastop na jugoslovan-skem trgu in za ustanovitev »Združenja zlatarjev Jugoslavije«. Z osamosvojitvijo Slovenije je celjska zlatarna stopila na samostojno, vsekakor uspešno pot. Na indu-strijskem področju predelave plemenitih kovin pa ni nezanimljivo več kot 25-letno povezovanje z avstrijsko firmo **Oegusa** z Dunaja, s katero si **Zlatarna Celje** izmenjuje izdelke in z njo deli proizvodni program. Vsa ta prizadevanja so odmevala in rodila sadove seveda tudi v mednarodnem merilu. Na številnih predstavitvah v tujini so bili izdelki iz celjske zlatarne nagrajeni za kakovost, izvirnost in moderen design (priznanje na razstavi **Edelsteintag** – organizator **Juwelleninstitut Ham-burg**, posebna nagrada za izdelke iz platine – organizator **Platin Gilde**, ženevska nagrada, nagrada slovenske gospodarske zbornice). Ob koncu tega pregleda, ki je skušal pospremiti 2000-letno zgodovino oblikovanja plemenitih kovin v Celju, se znova srečamo s kovanjem denarja, s čimer se **Zlatarna Celje** kot državna kov-nica ukvarja zadnjih nekaj let. V zlatarni so v plemeniti kovini skovali novec – lipo in spominske kovance ob osamosvojitvi Slovenije. Po lastnih osnutkih oblikujejo tudi spominske medalje in plakete (**Vipotnik**, **Kundih**). Kakor so zapisali v svojih publikacijah, ki spremljajo predstavitvene kataloge izdelkov, si je **Zlatarna Celje** učvrstila ugled v svetu z unikatnim in maloserijskim nakitom, ki tvori okoli 15 % proizvodnje. Čvrst temelj uspešnosti celjske zlatarne pa ostaja zlat nakit serijske proizvodnje s prodajno kolekcijo, ki je namenjen najširšemu krogu potrošnikov. Vsako leto izdelajo več kot 2000 novih izdelkov serijske proizvodnje. Polovico tega nakita prodajo na tujih tržiščih, predvsem v Ameriki, v skandinavskih deželah in čedalje več tudi v drugih evropskih državah. To je nedvomno visoko priznanje za kakovost in sodobno oblikovanje celjskih zlatarjev.

Pričujoči sestavek o zgodovini zlatarstva v Celju želi dopolniti dosedanje vede-nje o tej obrtni dejavnosti z večstoletno tradicijo, na katero so v **Zlatarni** upravi-čeno ponosni. Predvsem pa bi želel biti vzpodbuda za nadaljnje bogato ustvarjalno delo pri oblikovanju modnega nakita.

Tekst, ki govori o sodobni dejavnosti Zlatarne Celje, je bil sestavljen po podat-kih, ki mi jih je posredovala uprava Zlatarne ob pisanju prispevka leta 1993.

Opombe:

- ¹ Peter Kos: Celje – pomen raševanja numizmatičnih najdb, Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945–1980, Narodni muzej Ljubljana, katalog razstave, Ljubljana 1980, str. 52
- ² Josef Joos: Das steierische Goldschmiedehandwerk bis ins XIX. Jahrhundert, Kunst und Kunsthandwerk XXI, Wien 1918, 28–64, 169–213, 290–335.
- ³ Georg Wolfbauer: Meisterverzeichnis der steierischen Goldschmiede, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark XXIX, Graz 1935, str. 75–98, Sonderdruck
- ⁴ Janko Orožen: 300 let zlatarne, Lepo mesto, Glasilo Olepševalnega in turističnega društva Celje, 1. 14. 1974, št. 2
- ⁵ Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart, Graz 1909, str. 176
- ⁶ Emilijan Cevc: Celjske cerkvene dragotine iz zgodovine v naš časa, Pokrajinski muzej Celje, katalog razstave, Celje 1985
- ⁷ Ivan Stopar: Opatijaka cerkev v Celju, Celje 1971, str. 43–44, posebna izdaja Celjakega zbornika
- ⁸ Emilijan Cevc: o. c.
- ⁹ Jože Curk: Sakralni spomeniki na območju občine Žalec, Celje 1967, str. 31
- ¹⁰ Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diöcese Lavant, 4. del, Graz 1881, str. 492–500
- ¹¹ Georg Wolfbauer: o. c., str. 73–74
- ¹² Josef Joos: o. c., str. 65
- ¹³ Matija Ljubša: Likovni delavci iz celjskih matičnih knjig, št. 49, rokopis, Pokrajinski arhiv Maribor
- ¹⁴ Matija Ljubša: o. c., št. 153
- ¹⁵ Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice I., Celje 1971, str. 386
- ¹⁶ Andreas Gubo: o. c., str. 267
- ¹⁷ Matija Ljubša: o. c., št. 121
- ¹⁸ Poročna matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, A 1694–1768, str. 336, Arhiv Slovenije, Ljubljana
- ¹⁹ Mrliška matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, A 1757–1784, str. 67, str. 54, Arhiv Slovenije, Ljubljana, Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice I., Celje 1971, str. 386
- ²⁰ Mrliška matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, A 1757–1784, str. 80, Arhiv Slovenije, Ljubljana
- ²¹ Mrliška matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, A 1757–1784, str. 37, Arhiv Slovenije, Ljubljana
- ²² Janko Orožen: Gradivo o zgodovini zlatarne, tipkopis v dokumentaciji Zlatarne Celje
- ²³ Andreas Gubo: o. c., str. 302, 311, 327
- ²⁴ Janko Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, Biten, Glasilo občinskega ljudskega odbora Celje, IV, Celje, 1957, str. 34
- ²⁵ Andreas Gubo: o. c., str. 327
- ²⁶ Janko Orožen: 300 let zlatarne, Lepo mesto, Glasilo Olepševalnega in turističnega društva Celje, 1. 14. 1974, št. 2
- ²⁷ Mrliška matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, C 1808–1834, str. 13, Arhiv Slovenije, Ljubljana
- ²⁸ Georg Wolfbauer: o. c., str. 48
- ²⁹ Matija Ljubša: o. c. št. 104
- ³¹ Mrliška matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, C 1808–1834, str. 209, Arhiv Slovenije, Ljubljana
- ³² Andreas Gubo: o. c., str. 330
- ³³ Janko Orožen: Gradivo o zgodovini zlatarne, tipkopis v dokumentaciji Zlatarne Celje
- ³⁴ Cerkevni obratuni ž. c. sv. Frančiška Ksaverija v Radmirju za leto 1813, Pokrajinski arhiv, Maribor
- ³⁵ Matija Marolt: Dekanija Celje I, Celje 1931, str. 15
- ³⁶ Josef Joos: o. c., str. 329, tabla I.
- ³⁷ Georg Wolfbauer: o. c., str. 62
- ³⁸ Janko Orožen: Gradivo za zgodovino...
- ³⁹ Matija Ljubša: o. c., št. 208
- ⁴⁰ Janko Orožen: Gradivo za zgodovino...
- ⁴¹ Georg Wolfbauer: o. c., str. 62
- ⁴² Georg Wolfbauer: o. c., str. 62
- ⁴³ Janko Orožen: Gradivo za zgodovino..., Zapisnik o spremembi posesti, VI., str. 454–455, 546–549, Zgodovinski arhiv Celje
- ⁴⁴ Imenik mestjanov deželnega glavnega mesta Ljubljanskega od leta 1786 do 1867, Laibach, str. 697, Mrliška knjiga ž. c. Marijinega oznanjenja, Ljubljana, III., 1871–1887, Arhiv Slovenije, Ljubljana
- ⁴⁵ Rojstna matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, F, str. 518, Arhiv Slovenije, Ljubljana
- ⁴⁶ Mrliška matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, D, E, F, 1834–1878, str. 120, Arhiv Slovenije, Ljubljana, Ljubša, e. c., št. 142
- ⁴⁷ Matija Ljubša: o. c., št. 237,
- ⁴⁸ Georg Wolfbauer: o. c., str. 49, Matija Ljubša: e. c., št. 161
- ⁴⁹ Matija Ljubša: o. c., št. 51
- ⁵⁰ Rojstna matična knjiga evangeličanske cerkve, Celje, str. 75, Matični urad Celje, Gubo: o. c., str. 30, J. Orožen: Zgodovina Celja in okolice II., Celje 1974, str. 69
- ⁵¹ Matija Ljubša: o. c., št. 43
- ⁵² Matija Ljubša: o. c., št. 103
- ⁵³ Matija Ljubša: o. c., št. 134
- ⁵⁴ Matija Ljubša: o. c., št. 146
- ⁵⁵ Matija Ljubša: o. c., št. 219
- ⁵⁶ Matija Ljubša: o. c., št. 1
- ⁵⁷ Matija Ljubša: o. c., št. 185
- ⁵⁸ Matija Ljubša: o. c., št. 4
- ⁵⁹ Matija Ljubša: o. c., št. 70
- ⁶⁰ Matija Ljubša: o. c., št. 75
- ⁶¹ Matija Ljubša: o. c., št. 87
- ⁶² Matija Ljubša: o. c., št. 93
- ⁶³ Janko Orožen: Gradivo za zgodovino...

- ⁶⁴ Matija Ljubša: o. c., št. 2
⁶⁵ Matija Ljubša: o. c., št. 147
⁶⁶ Matija Ljubša: o. c., št. 203
⁶⁷ Matija Ljubša: o. c., št. 50
⁶⁸ Matija Ljubša: o. c., št. 122
⁶⁹ Matija Ljubša: o. c., št. 165
⁷⁰ Matija Ljubša: o. c., št. 80
⁷¹ Matija Ljubša: o. c., št. 22
⁷² Matija Ljubša: o. c., št. 25
⁷³ Matija Ljubša: o. c., št. 184
⁷⁴ Matija Ljubša: o. c., št. 42
⁷⁵ Matija Ljubša: o. c., št. 56
⁷⁶ Matija Ljubša: o. c., št. 189
⁷⁷ Matija Ljubša: o. c., št. 194
⁷⁸ Matija Ljubša: o. c., št. 238
⁷⁹ Poročna matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, D, 1826–1845, str. 176, Arhiv Slovenije, Ljubljana, Janko Orožen: Celjako zlatarstvo od prvih začetkov do viška v Zlatarni, Celjaki zbornik 1975–76, Celje 1977, str. 328–329
⁸⁰ Ori e tesen d'Europa, Villa Manin di Passariane, Milano 1992, str. 149, št. kat. IV. 38, Rameri Mario Cossar: L'arte orafa nella Venezia Giulia, Trieste 1940, str. 51
⁸¹ Matija Ljubša: o. c., št. 154
⁸² Georg Wolfbauer: o. c., str. 49
⁸³ Poročna matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, E 1845–1871, str. 373, Arhiv Slovenije, Ljubljana
⁸⁴ Marburger Zeitung, 28. 9. 1887, 2c
⁸⁵ Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice II., Celje 1974, str. 69, isti: Celjako zlatarstvo od prvih začetkov..., o. c., str. 329
⁸⁶ Janko Orožen: Celjako zlatarstvo od prvih začetkov..., o. c., str. 329
⁸⁷ Rojstna matična knjiga ž. c. sv. Danijela, Celje, N, str. 31, Matični urad, Celje, Kratna knjiga evangeličanske cerkve, Celje 1853–194*, str. 69, Matični urad, Celje, Mrlška knjiga evangeličanske cerkve, Celje, str. 21–22, Matični urad Celje
⁸⁸ Janko Orožen: Celjsko zlatarstvo od prvih začetkov..., o. c., str. 329–330
⁸⁹ Janko Orožen: Celjsko zlatarstvo od prvih začetkov..., o. c., str. 330, Iz zbirke pisa Ivana Kneza, prijazno posredovala bñ Ivica Koštomaj
⁹⁰ Janko Orožen: Celjako zlatarstvo od prvih začetkov..., o. c. str. 331
⁹¹ Janko Orožen: Celjsko zlatarstvo od prvih začetkov..., o. c., str. 333–337
⁹² Janko Orožen: Celjsko zlatarstvo od prvih začetkov..., o. c., str. 331–332
⁹³ Veliki adresar Maribora, Celja in Ptuja, 1935
⁹⁴ Dokumentacija v Zlatarni Celje
 Drugi uporabljeni viri in literatura:
 – Stari register obrtnikov za Celje – mesto do 1952 (I. A-9),
 – Novi register obrtnikov za Celje – mesto do 1954 (I. A-10), Zgodovinski arhiv Celje
 – Gradivo o Zlatarni v Muzeju novejši zgodovine v Celju
 – Osebna pričevanja Ivana Einfalta, Ivana Meketa, Iva Hanžiča, Darko Radaljca, Ane Berglez-Volk, Ivica Koštomaj
 – Kažipot po slovenskem Štajerskem 1905, leto 1, Celje 1905
 – Marburger Zeitung, 1. 9. 1886, 8a
 – Nova doba, 3. 7. 1934, str. 1
 – Janko Orožen: zgodovina celjskih obrti, Vodič po razstavi in meato Celje z okolico, Celje 1935
 – Janko Orožen: Zgodovina obrti v Celju in severnovzhodni Sloveniji, Poalovno združenje za obrti, ciklostil
 – Janko Orožen: zgodovina Celja in okolice II. (1849–1941), Celje 1974
 – Janko Orožen: Oria sodobne zgodovine Celja in okolice (1941–1979), Celje 1980, str. 261 – Metka Plank: Imena celjskih ulic in trgov do leta 1945, Celjski zbornik, Celje 1987, str. 349–357

Viri in literatura:

- Matične knjige župnijske cerkve sv. Danijela v Celju, Arhiv Slovenije, Ljubljana in Matični urad Celje,
 Matične knjige evangeličanske cerkve v Celju, Matični urad Celje
 Matične knjige župnijske cerkve Marijinega oznanjenja v Ljubljani, Arhiv Slovenije, Ljubljana
 Zapisnik o spremembi posesti, VI. str. 454–455, 546–549, Zgodovinski arhiv Celje
 Stari register obrtnikov za Celje–mesto do 1952 (I. A-9), Novi register obrtnikov za Celje–mesto do 1954 (I. A-10), Zgodovinski arhiv Celje
 Gradivo o Zlatarni Celje v Muzeju novejši zgodovine v Celju
 Cerkevni obračuni župnijske cerkve v Radmirju, Pokrajinski arhiv Maribor
 Osebna pričevanja Ivana Einfalta, Ivana Meketa, Iva Hanžiča, Anice Berglez, Darko Radaljca, Ivica Koštomaj
 Dokumentacija v Zlatarni Celje
 E. Cevc: Celjske cerkvene dragotine iz zgodovine v naš čas, Pokrajinski muzej Celje, katalog razstave, Celje 1985
 R. M. Cossar: L'arte orafa nella Venezia Giulia, Trieste 1940, str. 51 J. Curk: Sakralni spomeniki na območju občine Žalec, Celje 1967, str. 31

- A. Gubo: Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart, Graz 1909
 Imenik mestjanov deželnega glavnega mesta ljubljanskega od leta 1786 do 1876, Ljubljana, str. 697
- J. Joos: Das steierische goldschmiedehandwerk bis ins XIX. Jahrhundert, Kunst und Kunsthandwerk XXI, Wien 1918,
 Kažipot po slovenskem Štajerskem 1905, leto 1, Celje 1905
- P. Kos: Celje – pomen reševanja numizmatičnih najdb, Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945–1980, Narodni muzej Ljubljana, katalog razstave, Ljubljana 1980, str. 52
- M. Ljubša: Likovni delavci iz celjskih matičnih knjig, rokopis, Pokrajinski arhiv Maribor
 Marburger Zeitung, 28. 9. 1887, 2c in 1. 9. 1886, 8a
 Nova doba, 3. 7. 1934, str. 1
- Ori e tesori d'Europa, Villa Manin di Passariano, Milano 1992, str. 149, št. kat. IV. 38
- I. Orožen: Das Bisthum und die Diocese Lavant, 4. del, Graz 1881, str. 492–500
- J. Orožen: Zgodovina celjskih obrti, Vodič po razstavi in mesto Celje z okolico, Celje 1935
- J. Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, Bilten, Glasilo občinskega ljudskega odbora Celje, IV., str. 11–12, Celje 1957, str. 22, 34
- J. Orožen: Zgodovina Celja in okolice I., Celje 1971, str. 386
- J. Orožen: Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji, Poslovno združenje za obrti, ciklostil
- J. Orožen: 300 let zlatarne, Lepo mesto, Glasilo Olepševalnega in turističnega društva Celje, 1. 14. 1974, št. 2
- J. Orožen: Zgodovina Celja in okolice II. (1849–1941), Celje 1974, str. 406
- J. Orožen: Celjsko zlatarstvo od prvih začetkov do viška v Zlatarni, Celjski zbornik 1975–76, Celje 1977, str. 319
- J. Orožen: Oris sodobne zgodovine Celja in okolice (1941–1979), Celje 1980, str. 261
- J. Orožen: Gradivo o zgodovini zlatarne, tipkopis v Zlatarni Celje, brez letnice
- M. Plank: Imena celjskih ulic in trgov do leta 1945, Celjski zbornik, Celje 1987, str. 349
- I. Stopar: Opatijska cerkev v Celju, Celje 1971, str. 43–44, posebna izdaja Celjskega zbornika
- Veliki adresar Maribora, Celja in Ptuja, 1935;

GOLDSCHMIEDEKUNST IN CELJE IM LICHT DER GESCHICHTE

Zusammenfassung

Edelmetalle wurden in Celje schon in der Zeit der Antike geformt, wovon die Silbermünzen von Noricum aus der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts v. Chr., gefertigt in der Präge von Celje, zeugen. Erst mit Hilfe von erhaltenen schriftlichen Quellen, welche seit der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts die Goldschmiede aus Celje erwähnen, ist es möglich, die Entwicklung des Goldschmiedegewerbes in Celje zu verfolgen. Dieses Gewerbe war, wie auch andere Gewerbetätigkeiten, bis zur zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1867) an die Zunftordnung gebunden. Alle steiermärkischen Goldschmiede waren in einer gemeinsamen Gewerbezunft, mit dem Sitz in Graz, vereint. In Celje findet man in der Zeit vom 15. bis zur zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts zur gleichen Zeit eine oder zwei Goldschmiede vor, was für die Bedürfnisse der Stadt genügte. Die Goldschmiede befassten sich mit der Herstellung von Schmuck und Geschirr für kirchliche Zwecke. Das älteste erhalten gebliebene signierte Stück der Goldschmiede aus Celje ist der Kelch aus dem 3. Viertel des 18. Jahrhunderts mit dem Meisterzeichen I. M. K. (wahrscheinlich Johann Michael Kopf). Als ältester Goldschmied von Celje wird 1447 Peter erwähnt, der auch Stadtrichter war. Im 16., 17. und 18. Jahrhundert folgen ihm Goldschmiedmeister, von denen fragmentarisch, doch kontinuierlich in Archivquellen berichtet wird. Seit den 30-er Jahren des 19. Jahrhunderts erscheinen in Celje auch italienische Goldschmiede. Der erfolgreichste unter ihnen war Johann Pacchiaffo, der ein Familienunternehmen gründete, das am längsten erhalten blieb. Von 1844 bis 1943 ist die Entwicklung der Goldschmiedekunst in Celje untrennbar mit dieser Familie verbunden. Die Zahl der Goldschmiede stieg rasch in der 2. Hälfte des 19. und im 1. Drittel des 20. Jahrhunderts. Die Goldschmiede kamen nach Celje aus verschiedenen Teilen der damaligen österreichisch-ungarischen Monarchie. Im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts werden unter Goldschmiedarbeitern auch Goldschmiedinnen, meist slowenischer Abstammung, erwähnt. Aus der Familie Pacchiaffo, muss neben Johann, dem Gründer des Goldschmiedunternehmens, auch Franc Pacchiaffo erwähnt werden, der nach dem Jahre 1871 die Gewerbetätigkeit erweiterte. Im Jahre 1894 registrierte er sein Unternehmen als »die erste steirische Juwelierfabrik«. Mit Pforzheim und Hanau, den beiden bedeutenden europäischen Goldschmiedezentren,

verbindeten Franc Pacchiaffo enge Geschäfts- und Verwandtschaftbeziehungen. Schon vor dem I. Weltkrieg war das Unternehmen Pacchiaffo das grösste in ganz Österreich.

Im Jahre 1921 eröffneten die Brüder Alojz und Ivan Knez, die bei Pacchiaffo gelernt haben, ihre Goldschmiedewerkstatt in Celje. Zusammen mit Avgust Pacchiaffo gründeten sie 1924 ein gemeinsames grösseres Unternehmen, welches sich trotz des tragischen Todes von Avgust Pacchiaffo und Alojz Knez im Jahre 1934, erfolgreich bis zum II. Weltkrieg weiterentwickelte. Im Jahre 1945 wurde das Unternehmen »Knez & Pacchiaffo« nationalisiert. Die erhalten gebliebenen Skizzen und gedruckte Vorlagen aus dem Goldschmiedunternehmen von Pacchiaffo zeugen davon, was für Schmuck und Geschirr da hergestellt wurde. Dieses Material ist um so wertvoller, da fast nichts erhalten geblieben ist. Nach dem II. Weltkrieg übernahm das Erbe der Fabrik Pacchiaffo Zlatarna Celje, die in den darauffolgenden Jahrzehnten einer der grössten Hersteller von Schmuck in Europa geworden ist. Seit den 50-er Jahren kann man den Nachkriegsweg von Zlatarna anhand der erhaltenen Skizzen, aufgrund der Originalerzeugnisse und einer umfangreichen Dokumentation verfolgen. Zur Promotion der Zlatarna trugen viele Designer, Goldschmiedemeister und die Präsentation der Erzeugnisse auf 25 Goldschmiedeausstellungen mit internationaler Teilnahmen bei. Zlatarna Celje errang ihr Ansehen in der Welt mit Unikat- und Kleinserienschmuck, welcher 15% der Herstellung beträgt. Jedes Jahr werden hier auch 2000 neue Erzeugnisse der Serienproduktion für den breitesten Kreis der Abnehmer gefertigt.

OD CELJSKE ZLATARNE MLO CELJE DO MEDNARODNEGA PODJETJA ZLATARNA CELJE, d.o.o. (1947-1992)

Rolanda Fugger*

UDK 739.1(497.12 Celje) »1947/1992«

FUGGER Rolanda: Od celjske zlatarne MLO Celje do mednarodnega podjetja Zlatarna Celje, d.o.o. (1947-1992). (Von der Goldschmiede »Celjska zlatarna« bis zum internationalen Unternehmen »Zlatarna Celje, d.o.o. (1947-1992).) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66 = 31(1995)2, str. 361.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Prispevek poskuša v osnovnih črtah orisati razvoj celjske Zlatarne, ki se je po drugi svetovni vojni razvila iz obrtnega v industrijsko podjetje. V takratni državi Jugoslaviji si je Zlatarna pri obdelavi plemenitih kovin v nekat izbirile vodilno mesto in se uspešno preizkušale na tujih tržiščih. Z oostrene gospodarske in tržne razmere ter nova lastninska razmerja so v samostojni državi Sloveniji celjsko Zlatarno postavile pred nove preizkušnje.

UDC 739.1(497.12 Celje) »1947/1992«

FUGGER Rolanda: From the Celje goldsmithery to the international company »Zlatarna Celje« (1947-1992). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 66=31(1995)2, p. 361.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the paper, an effort is made to depict the basic features of the development of the Celje Goldsmithery, in the period since World War II, from a company at a handicraft level into a manufacturing company. In the then state of Yugoslavia, the Goldsmithery had achieved a leading position and it was successful on foreign markets, as well. New endeavours and trials for the Celje Goldsmithery came about under circumstances of market conditions and new ownership relationships in the independent state of Slovenia.

Knez-Pachiaffovo zlatarsko podjetje, ki je sicer osiromašeno, toda živo prebrodilo viharna vojna leta, je po koncu 2. svetovne vojne padlo v kolesje revolucionarnih sprememb novo nastajajoče države. Že avgusta 1945 je bil v korist države zaplenjen delež Avguste Pacciaffo, medtem ko je bila Ivanu Knezu pripadajoča polovica nacionalizirana v decembru 1946.¹

Podjetje je z menjavo lastnika prešlo v upravo Glavne direkcije Kovinske industrije LRS v Ljubljani. Ker zaradi svoje dejavnosti v času priprav na prvo petletko ni bilo zanimivo za »obči gospodarski proizvodni načrt«, je bilo v juliju 1947 kot podjetje lokalnega pomena izročeno v upravo Mestnega ljudskega odbora v Celju. Podjetje so registrirali v septembru 1947 kot Celjsko zlatarno MLO Celje ter mu v oktobru 1947 in aprilu 1948 priključili še dve nacionalizirani zlatarski delavnici; bivše Ochsovo zlatarsko podjetje² in podjetje Ivana Štandekarja.³ Tako nastalo po-

* Rolanda Fugger, višja kustodinja, Pokrajinski muzej Celje

djetje, ki se je od leta 1949 imenovalo Zlatarna Celje, je temelj, iz katerega je zrastle današnje Mednarodno podjetje Zlatarna Celje.

Kot je razvidno iz bilance leta 1947, je podjetje izdelovalo zlat in srebrn nakit in srebrn jedilni pribor. Ob koncu leta je v podjetju delalo 64 kvalificiranih in priučeni-pomočnikov in pomočnic, 23 vajencev in vajenk, 5 delavcev kot pomožno osebje in 7 uslužbencev, ki so opravljali administrativne posle. Z redkimi izjemami so bili to še predvojni zlatarski delavci. Kolektiv je v nakit in pribor predelal okoli 24 kg zlata in 280 kg srebra.⁴

Obširne gospodarske reorganizacije v letu 1950 so Zlatarno Celje postavile pred statusno dilemo – biti uvrščen med industrijska ali obrtna podjetja.

Slikovito pojasnjuje te krizne čase anonimni pisec zaključnega računa za leto 1952: »Za naše, do tedaj industrijsko podjetje, se merodajni činitelji dolgo niso mogli zediniti in smo po večkratnih spremembah dokončno obveljali za obrtno podjetje, z akumulacijsko stopnjo 50 % na proizvodne plače. Z industrijsko stopnjo akumulacije 400 % bi bili obsojeni, če ne naravnost na smrt, pa vsaj na delno ohromelost, tako pa nam vendarle ni bilo treba cen zviševati in smo brez velikih naporov dosegli zadovoljiv promet in tudi glede plačnega sklada nismo zašli v težave.«⁵

V podjetju sta poleg direktorja na osnovi Zakona o upravljanju državnih proizvajalnih podjetij upravljala »s splošnim ljudskim premoženjem« delavski svet in upravni odbor, izvoljena iz članov delovnega kolektiva.

Podjetje je imelo izrazit obrtni značaj. Njegova oprema je bila še predvojna in v večini je prevladovalo še ročno delo. Zapisovalec iz leta 1958 je način proizvodnje označil kot »rokodelski« ter kot nujnost izpostavljal modernizacijo obrata in metod dela.⁶

Nemoteno poslovanje vsakega podjetja zagotavljata redna prodaja izdelkov in redna preskrba s surovinami. Prodaja izdelkov v primeru Zlatarne ni bila vprašljiva, saj so bili vsi izdelki, kot pravi poročevalec iz tistega časa, »pokupljeni kljub visoki ceni zlata in bi jih lahko prodali še več.«⁷

Osnovno težavo je predstavljala dobava zlata. Zlato in deloma srebro je delila v omejeni količini Narodna banka; kontingenti niso sledili dejanskim potrebam, poleg tega je bila dobava neredna in pogosto celo vprašljiva. Takšen način oskrbovanja s surovinami je še utrjeval obrtniški način dela, saj bi uvedba strojnega dela ogrozila delovna mesta zlatarjev.

Deloma je pomanjkanje zlata ublažila prodaja zlatih izdelkov »proti zamenjavi«. Takšen način je Zlatarna uspešno uporabljala v svoji prodajalni v Celju, ki jo je ustanovila leta 1948.⁸ Razen tega je usmerjala proizvodnjo v predelavo srebra. Srebro sicer ni prinašalo veliko dobičkov, je pa pomenilo zanesljiv dohodek. Poleg nakita so glavnino srebra predelali v jedilni pribor in namizno posodje. Visoka kakovost izdelkov in tradicija sta Zlatarni zagotavljali eminentne naročnike iz vrst državnih organov v Ljubljani in Beogradu; med drugimi kabinet predsednika države, Zvezno ljudsko skupščino, Zvezni izvršni svet in druge.

Količina predelanega zlata in srebra v letih od 1953 do 1958:

Leto	Zlato/kg	Indeks	Srebro/kg	Indeks	Delovna sila
1953	82	100 %	507	100%	107
1954	95	116 %	536	109 %	109
1955	105	128 %	754	148 %	103
1956	109	133 %	693	136 %	102
1957	133	162 %	1093	215 %	97
1958 ⁹	178	217 %	785	154 %	99

Prodaja izdelkov Zlatarne je potekala s pomočjo trgovskega potnika – to je bil ustaljen način, ki so ga poznali že pred drugo vojno; deloma pa v lastnih prodajalnah, saj so poleg celjske trgovine odprli še dve, v Beogradu leta 1953 in v Ljubljani leta 1958.¹⁰ Namen ustanavljanja lastnih prodajalnih pa je bil tudi, kot je razvidno iz zapisnika UO v letu 1959, v reklamnem učinku, »da pridejo izdelki podjetja do vidnejšega izraza.«¹¹

Lastne prodajalne in potnik so bili indikatorji, ki so že deloma usmerjali proizvodnjo. Seveda je bila kupna moč v naši državi v petdesetih letih neznatna, je pa zlato v obeh ljudi še vedno predstavljalo varno naložbo pred negotovimi časi.

Razmere na tržišču je Zlatarna leta 1958 ocenila takole: »Tako smo v tesnem stiku s tržiščem lansko leto (mišljeno je leto 1958, op. pisca) na splošno zahtevo začeli povečevati naš asortiment izdelkov, vendar jih publika ni z odobravanjem sprejela, ker so bili predragi. Situacija pa se je ob koncu leta izboljšala. Na splošno pa tržišče zahteva najbolj ceneno in srednje drago robo, za umetniška dela ni zanimanja radi previsokih cen.«¹²

Kljub navedenim pomanjkljivostim je bilo državno obrtno podjetje Zlatarna Celje že v petdesetih letih najmočnejše podjetje svoje stroke v Sloveniji.

Prikaz kvalifikacijske strukture zaposlenih v Zlatarni 31. 12. 1954

	Moški	Ženske	Ni podatka
Mojstri:	5		
Pomočniki:	42	49	
Vajenci I:			7
Vajenci II:			7
Vajenci III:			7
Priučeni:			10
Nekvalificirani:			2
Skupaj:	58	66	

V administraciji so delali 4 moški in 7 žensk.

V Celju se je število zlatarjev zasebnikov v tem času zreduciralo na 5 obrtnih delavnic s 7 zaposlenimi.¹³

Leta 1963 se je status nekdanjega obrtnega podjetja spremenil; nastalo je industrijsko podjetje Zlatarna Celje.¹⁴

Gospodarske reforme v letih 1961 in 1965 so vsaj deloma sprostile administrativne klešče in omogočile podjetjem večjo samostojnost v poslovanju.

Zlatarna Celje je v šestdesetih letih zasledovala več ciljev.

Podjetje je imelo osnovni surovini, zlato in srebro, še vedno kontingentirani, medtem ko je bilo pri drugem reprodukcijskem materialu odvisno od uvoza. Za izvoz zlatega nakita pa je podjetje dobilo neomejene dodatne količine zlata, zato je bil uspešen izvoz za Zlatarno življenjskega pomena. Prvi poskusi s skupnim izvoznikom niso rodili želenih rezultatov, zato se je Zlatarna leta 1964 odločila, da bo organizirala lasten izvozni oddelek. Že prvi stiki s tujino so pokazali napake v proizvodnji in organizaciji poslovanja. »Uspeh nam bo zagotovljen«, so zapisali v Zlatarni ob zaključnem računu leta 1964, »le z modernizacijo strojnega parka, s šolanjem vodilnega kadra, s specializacijo delavcev, s kooperacijo, stalnim spremljanjem in dobrim poznavanjem zunanjega tržišča«.

Prve kupce si je našla Zlatarna v skandinavskih deželah in Nemčiji, ki so pokazale največ zanimanja za takrat še hudo klasičen nakit celjske Zlatarne. Zlatarna se je začela vse bolj zavedati potrebe po modernih kreacijah in vloge oblikovalcev v podjetju.

Dolgoročni izvozni cilji Zlatarne so ob koncu šestdesetih let zajemali prodor na tuje tržišče z lastnimi kreacijami, dokončnimi izdelki in lastnim sklepanjem pogodb z grosisti.

Kazale so se velike možnosti pri osvajanju jugoslovanskega tržišča. Perspektive so bile ugodne, saj so jugoslovanska zlatarska podjetja pokrila komaj 60 % domačih potreb.

Šestdeseta leta so bila leta hitrega porasta osebnega standarda, kar se je odražalo v večjem povpraševanju kot ponudbi in tudi v večji zahtevnosti kupcev. Naraščala je potreba po modernejšem in kvalitetnejšem nakitu. Cilj Zlatarne je bil, da bi v celoti prodajala svoje izdelke v lastnih prodajalnah. Lastne prodajalne so namreč zagotavljale kvalitetno prodajo, stalno in pravočasno usmerjanje proizvodnje in ugodne cene. V letu 1969 je Zlatarna prodala v lastnih prodajalnah že 37 % zlatarske proizvodnje.¹⁵

V šestdesetih letih je Zlatarna pričela iskati partnerje za poslovno-tehnično sodelovanje v širšem slovenskem prostoru. Že v letu 1962 je navezala prve stike z dvema zanimivima podjetjema, Ateljejem za zlatarstvo v Ljubljani in Zlatarstvom v Trbovljah. Atelje za zlatarstvo, ki ga je v letu 1959 ustanovila Šola za umetno obrt, je bil usmerjen v izdelavo unikatnega, visokokvalitetnega nakita, Zlatarstvo v Trbovljah pa je imelo tradicijo že od leta 1917. Ponovno ga je ustanovil LOMO Trbovlje leta 1954. Njegovo poslovanje je obsegalo juvelirska umetnikovaška in filigranska dela, nabavo, prodajo in popavilo ur ter izdelavo in popravilo očal.¹⁶ Med temi podjetji je obstajala vrsta skupnih interesnih točk, izstopajo pa skupni načrti, prodaja na domačem in tujem tržišču, skupna nabava in uvoz reprodukcijskega materiala, skupni kreacijski center, delitev dela in specializacije. Po prvih oklevanjih je bil leta 1965 med Zlatarno Celje, Ateljejem za zlatarstvo v Ljubljani in Zlatarstvom v Trbovljah končno podpisana poslovno-tehnični sporazum.

Iz vseh planskih dokumentov začne v teh letih poudarjeno izstopati pomen, ki so ga v Zlatarni pripisovali reklami in ustvarjanju celostne podobe. Prizadevali so si za embalažo vseh izdelkov z oznako firme, etiketiranje z zaščitnimi znaki, dajali so poudarek katalogom in drugemu reklamnemu gradivu, udeležbam na modnih revijah, razstavah in sejmih. Prav v šestdesetih letih se začnejo vsakoletne zlatarske razstave v matičnem mestu podjetja, v Celju. Prvo slovensko razstavo zlatega nakita in kovanega srebra je pripravila Zlatarna v prostorih nove delovno-poslovne stavbe, ki so jo zgradili, kot je poudaril takratni direktor firme Vladimir Veber, z lastnim denarjem.¹⁷

Proizvodnja v Zlatarni Celje v letih od 1959 do 1964 v kg:

Leto	Zlato izdelki	Zlato usluge	Srebro izdelki	Srebro usluge
1959	228	—	455	—
1960	299	—	544	—
1961	302	—	534	—
1962	285	—	566	—
1963	256	94	706	1386
1964	314	349	569	2861

Število in struktura zaposlenih v Zlatarni Celje od 1962 do 1964:¹⁸

Število zaposlenih	Leto 1962	Leto 1963	Leto 1964
Delavci	116	113	122
Uslužbenci	14	15	16
Uslužbenci v trgovinah	7	7	10
Kvalifikacijska struktura			
VKV, VS	41	39	42
KV	75	72	79
PKV	18	18	21
NKV	3	6	6
Skupaj zaposlenih	137	135	148

Pisci Zgodovine Slovencev so zgodnja sedemdeseta leta v takratni državi Jugoslaviji označili kot »obdobje uveljavitve samoupravljanja in neposredne demokracije.«¹⁹ Proces je bil dolgotrajen, zapleten in je zajel vse segmente družbe.

Podjetja zlatarske stroke Zlatarna Celje, Zlatarstvo Trbovlje in Atelje za zlatarstvo Ljubljana, ki jih je družil še sporazum iz srede šestdesetih let, so se leta 1970 združila v Organizacijo združenega dela Zlatarna Celje. V kratkem času sta se pridružili še Aurodent, rafinacija dragih kovin s sedežem v Ljubljani, in Aurea, obrtno kovinskopredelovalno podjetje iz Celja. Novi članici sta imeli atraktivna proizvodna programa. Aurodent, ki je pričel z delom že pred drugo svetovno vojno, je pokrival predelavo zlata za potrebe zobozdravstva in polizdelke iz srebra za industrijo. Aurea, ki je ostala v sklopu Zlatarne do leta 1978, pa je poleg raznih kovinskih predmetov, bižuterije in modnega nakita kot edino podjetje v Sloveniji izdelovala tudi značke, embleme in plakete.²⁰

V letu 1973 se je Zlatarna ponovno reorganizirala. Ustanovljenih je bilo šest temeljnih organizacij združenega dela – TOZD-ov: TOZD Zlatarna Celje, TOZD Atelje za zlatarstvo Ljubljana, TOZD Zlatarstvo Trbovlje, TOZD Aurodent, TOZD Aurea Celje in TOZD Trgovina, ki so se združile v Delovno organizacijo Zlatarne Celje. Rodila se je firma, ki je združevala vse, kar je bilo ambicioznega v predelavi in obdelavi plemenitih kovin v Sloveniji.

Sedemdeseta leta so v Zlatarnah ocenili kot leta »skokovitega napredovanja«. Na zunaj je uspešna sedemdeseta zaznamovala gradnja več delovno-poslovnih objektov, ki sta jih zahtevala nenehna širitev proizvodnje in naraščanje števila zaposlenih.

Prva je bila na vrsti Aurea, ki se je v letu 1975 preselila v novo stavbo s 1900 m² uporabne površine.²¹

Največje investicije sta se lotila TOZD-a Zlatarna Celje in Trgovina. V dobrem letu, od pomladi 1975 do jeseni 1976, je bila k obstoječi stavbi Zlatarne v Celju dograjena devetetažna poslovno-delovna stavba s 5900 m² uporabnih površin.²² Iste leta je Atelje za zlatarstvo v Ljubljani dokupil nove prostore, jih adaptiral in se končno po številnih letih skrajno utesnjenih delovnih razmer leta 1979 preselil v nove prostore.²³

Kot zadnji je leta 1980 položil temeljni kamen za prepotrebno proizvodno in skladiščno stavbo TOZD Aurodent v Ljubljani. Gradbena dela so bila zaključena v letu 1981 in z njimi je podjetje pridobilo 1400 m² uporabne površine.²⁴

Cilj glavne investicijske dejavnosti DO Zlatarn Celje – vse TOZD-e v nove ali prenovljene poslovno-proizvodne prostore – je bil sedaj dosežen.

V proizvodnji je Zlatarna Celje do začetka sedemdesetih let večino svojih prizadevanj usmerjala na osnovni proizvodno-prodajni program – izdelavo nakita iz plemenitih kovin. Sedaj se je posvetila še novim področjem: izdelavi in prodaji ur, proizvodnji dentalne opreme in potrošnega materiala za zobozdravstvo, proizvodnji srebrnih industrijskih polizdelkov (anode, žice, kontakti, loti), proizvodnji dentalnih legur, proizvodnji reklamnih izdelkov, kot so značke, zlatniki in srebrniki, medalje in plakete.

Povečanje obsega proizvodnje je razvidno iz prikaza količin predelanih kovin. (V prilogi.²⁵)

Velik delež povečane proizvodnje zlatega nakita so Zlatarne izvozile. Odprla so se nova tržišča v ZDA in Kanadi. Na stari celini so kot glavni odjemalci še naprej ostajali predvsem ZR Nemčija, Švedska in Avstrija.²⁶ Valis verižice, ki so se v ZDA izredno dobro prodajale, so postale kljub občasnim nihanjem železni reper-toar Zlatarn v naslednjih letih.

Leta 1974 so Zlatarne pri izvozu tudi prvič prestopile magično mejo milijona dolarjev in z 1.030.796,65 dolarjev dosegle svoj dotedanji največji uspeh.²⁷

Boj na tujih trgih je bil trd in konkurenca – prvo mesto si je lastila Italija – močna. Zahtevala je tehnološko in oblikovno vrhunske izdelke, hitro prilagajanje novim trendom in neprestano prisotnost na tržišču. Zlatarne so se zavedale, kako pomembno je stalno sodelovanje na vseh pomembnejših domačih in tujih razstavah in sejmih.

Na eni izmed največjih zlatarskih razstav na svetu International Jewelry Trade Show v New Yorku so Zlatarne Celje skupaj s še drugimi članicami Grupacije zlatarstva SFRJ prvič nastopile leta 1982. Ameriško tržišče je poleg kvalitete in konkurenčnih cen zahtevalo še prilagajanje svojstvenemu okusu Američanov. Na sejmju nakita in ur v Münchnu se Zlatarne kot razstavljalce pojavijo leta 1984.²⁸

V okviru tedanje države Jugoslavije so si Zlatarne v sedemdesetih izbojevale vodilno vlogo kot največji predelovalec plemenitih kovin, zlasti pri izdelavi vseh vrst nakita, za nekatere vrste pa postale celo ekskluzivni proizvajalec. Zlatarstvo je v Jugoslaviji hitro napredovalo in Zlatarne so si svoj položaj »prvega« zadržale le s sprotnim uvajanjem novih oblik, novih izdelkov in kvalitetno tehnologijo.

Svojevrstno vlogo v tem procesu je odigrala vsakoletna razstava, ki so jo prirejale Zlatarne v Celju. Iz skromnih začetkov v letu 1968 se je razvila prireditve, ki je vključevala ne le jugoslovanske proizvajalce in oblikovalce nakita, ampak je po letu 1975 segla v mednarodni prostor. Za tisoče obiskovalcev je razstava pomenila priložnost za cenejši nakup nakita in sčasoma svojevrstno »obredno« srečanje z najnovejšimi dosežki tovrstnega oblikovanja. Vsaka razstava je bila vsebinsko drugače zasnovana in obogatena z vrsto spremnih prireditev: predavanja, izobraževalnimi tečaji, seminarji z uglednimi tujimi predavatelji, komercialnimi dnevi itd.

Razstava je bila tudi priložnost za Zlatarne Celje, da še utrdijo svojo intergracijsko vlogo v okviru drugih jugoslovanskih zlatarskih podjetij. Tekmovalna naravnost razstave je pomenila tako domačim kot tujim oblikovalcem izziv in možnost, da vsako leto znova pretehtajo svoje moči.

Ob združitvi leta 1973 je TOZD Trgovina v celoti prevzel vso trgovinsko dejavnost drugih TOZD-ov, in sicer blagovni promet na veliko in malo ter zunanjetrgovinski promet z zastopanjem tujih firm in konsignacijsko prodajo le-teh v Jugoslaviji. V nekaj letih so posli tako narasli, da so TOZD Trgovino leta 1977 razdelili v TOZD Veleprodajo z zunanjo trgovino in TOZD Maloprodajo.²⁹

Poleg tujih tržišč je bilo za Zlatarne bistvenega pomena jugoslovansko tržišče. Da bi ga čim bolj obvladali, so v duhu tradicije Zlatarne namenile poseben poudarek

razvoju lastne maloprodajne mreže; od 15 prodajaln v letu 1971³⁰ je njihovo število naraslo na 33 v letu 1977.³¹ Ob ustanavljanju novih prodajaln so vseskozi vlagali v obnovo in modernizacijo starih. Leta 1985 so v lastnih prodajalnah prodali 40 % nakita, namenjenega domačemu tržišču.³²

V okviru organizacijskih sprememb je potrebno navesti, da so temeljne organizacije Zlatarne Celje, Atelje za zlatarstvo v Ljubljani, Aurodent Ljubljana, Zlatarstvo Trbovlje ter Maloprodaja in Veleprodaja z zunanjo trgovino v letu 1978 podpisale samoupravni sporazum o združevanju v DO Zlatarne Celje. Za opravljanje skupnih strokovnih administrativnih del je DO oblikovala delovno skupnost skupnih služb. Sprejet je bil sklep, da delovno organizacijo odslej vodi kolegijski poslovodni organ.³³

Povečan obseg poslovanja je odpiral nova delovna mesta. Od 281 zaposlenih³⁴ v letu 1970 se je njihovo število dvignilo na 930 v letu 1978.³⁵ Ob tem je zanimiv podatek, da so Zlatarne Celje z leti postale kolektiv s prevladujočo žensko delovno silo.³⁶

V drugi polovici sedemdesetih let so se začeli kazati prvi znaki prihajajoče gospodarske krize, ki je v začetku osemdesetih udarila z vso močjo. Takratni predsednik KPO Stane Seničar je razmere opisal takole: »Vsi delavci tovarne smo se znašli sredi samih omejitev in prepovedi – nismo mogli več uvažati zlata, prepovedali so uvoz opreme, dvignili so prometne davke, omejili izplačila osebnih dohodkov, odmrznili so cene, omejili razpolaganje z devizami, enotni jugoslovanski trg se je vedno močneje delil na osem precej zaprtih tržišč.«³⁷

Prepoved uvoza, ki je bila eden izmed stabilizacijskih ukrepov države, je Zlatarnam pretrgala dotok osnovnih surovin (srebra in zlata) in drugega reprodukcijskega materiala. Zlatarne so si morale zagotoviti surovine iz domačih virov. Pričele so sovlagati v razvoj rudnikov, vendar projekt v celoti ni dal zelenih rezultatov. Odkup lomljenega zlata in srebra je bila druga, že preizkušena klasična oblika zbiranja surovin, zato so Zlatarne intenzivno širile mrežo odkupnih mest po vsej Jugoslaviji.

Da bi se čim bolj prilagodile kritičnim gospodarskim razmeram in si zagotovile preživetje, so Zlatarne intenzivno razvijale le tiste proizvodne programe, ki so obetali čim prejšnji uspeh. Proizvodnja zlatega nakita je še naprej ostajala osnovna usmeritev, s to razliko, da so povečali predvsem proizvodnjo zlatega nakita za izvoz, medtem ko je preskrba domačega tržišča zaostajala. Zvišali so tudi proizvodnjo srebrnega nakita in drugih izdelkov iz srebra ter ga ponudili tržišču v širši paleti izbire kot doslej.

Med dodatnimi programi so v Zlatarnah pospeševali zlasti proizvodnjo dentalne opreme in potrošnih materialov za zobozdravstvo. Ciljni odjemalci so jim bile takratne vzhodne države: Češka, Poljska, Madžarska in ZSSR.³⁸ Prvi izvoz so realizirali že leta 1983 na Češko.

Zaradi velikega zanimanja jugoslovanskega tržišča so Zlatarne pospeševale proizvodnjo in prodajo budilk, stenskih ur, dentalnih legur in predvsem izvozu namenjenih srebrnih industrijskih polizdelkov.

Iz razvojnih načrtov druge polovice osemdesetih let je mogoče zaznati bistven premik pri izdelavi nakita, ki sicer še naprej ostaja osnovni program. V načrtu je opuščanje velikoserijske proizvodnje v korist maloserijskih in unikatnih izdelkov, ki zahtevajo večji delež vloženega dela. Takšna proizvodnja je mogoča le ob visoki tehnološki in estetski ravni znanja. Da bi si pridobila dodatne izkušnje in znanje, je Zlatarna leta 1985 in 1986 organizirala Mednarodni zlatarski delavnici. Akcija je v svetu zlatarjev in oblikovalcev naletela na velik odmev.

Poleg tega je organizacija načrtovala tudi nove, razvojno obetavne skupine proizvodov: turistični nakit, darilne predmete, moške ure, vakuumske lote in specialne litine za industrijo.

Zlatarne so izvažale v ZDA, Nemčijo, Avstrijo, skandinavske dežele in se preizkusile tudi v Angliji in Franciji. Nova tržišča so iskali v državah v razvoju in na Japonskem.

Število zaposlenih v DO Zlatarne Celje od 1980 do 1989.³⁹

TOZD	Leto 1980	Leto 1985	Leto 1989
Zlatarna Celje	375	436	453
Zlatarstvo Trbovlje	52	45	50
Atelje za zlatarstvo v Ljubljani	46	43	52
Veleprodaja z zunanjo trgovino	74	82	82
Maloprodaja	107	106	115
DSSS	89	87	88
Skupaj	758	799	840

Konec osemdesetih let je Jugoslavija potonila v vrtinec političnih nemirov, ki so se končali z razpadom države. V burnem času nastajanja nove, samostojne države Slovenije je moralo gospodarstvo loviti ravnovesje med zaostrenimi gospodarskimi razmerami, prihajajočimi novimi lastninskimi razmerji, izgubo trgov in prilagajanjem novim pogojem tržnega gospodarstva.

Zlatarna se je v aprilu 1992 leta preoblikovala v družbo z omejeno odgovornostjo v družbeni lastnini z nazivom Mednarodno podjetje Zlatarna Celje. Hkrati sta bili ustanovljeni dve novi podjetji – družbi hčeri z omejeno odgovornostjo v družbeni lastnini: Zlatarna Aurodent in Zlatarna ZWC. Po vpisu v sodni register obsega dejavnost podjetja proizvodnjo (lastno in v kooperaciji) vseh vrst nakita in ur iz plemenitih kovin, predelavo letih, njih zlitin in drugih kovin v industrijske namene ter proizvodnjo embalaže, podstavkov in pladnjev. V pristojnost podjetja sodijo še nakup in prodaja določenih skupin blaga, kot so sintetično, obdelano drago in poldrago kamenje, vse vrste nakita, odpadki in podobno; promet blaga na drobno v lastnih prodajalnah, kjer je zlasti zanimiva novost galerijska prodaja eksponatov in zunajserijskega ter unikatnega nakita; akcijska prodaja izdelkov podjetja; izvajanje storitev borznega posredništva; izvedensko ocenjevanje starega in novejšega nakita, dragih kamnov ter kovancev in izvajanje drugega izobraževanja.⁴⁰

V času nastajanja tega prispevka, to je v prvi polovici leta 1993, se je v Mednarodnem podjetju Zlatarna Celje pričel postopek lastninskega preoblikovanja.

Viri:

- ¹ Arhiv Mednarodnega podjetja Zlatarna Celje (v nadaljevanju Arhiv MPZC), fasc. 1.
- ² Arhiv MPZC, fasc. 1, Bilanca 31. 12. 1947.
- ³ Arhiv MPZC, neznani pisec, Začetki celjske Zlatarne, str. 12.
- ⁴ Arhiv MPZC, fasc. 1, Bilanca 31. 12. 1947.
- ⁵ Arhiv MPZC, fasc. 1, Bilanca 31. 12. 1952.
- ⁶ Arhiv MPZC, fasc. 133, Zapisnika Upravnega odbora 1954–1959.
- ⁷ Arhiv MPZC, fasc. 1, Poročilo o gospodarskih vprašanjih.
- ⁸ Zgodovinski arhiv Celje (v nadaljevanju ZAC), Občinski ljudski odbor Celje (v nadaljevanju ObLO), AŠ. 657, Zaključni račun Zlatarne za leto 1964.
- ⁹ Arhiv MPZC, fasc. 133, Zapisniki UO 1954–1959, Zapisnik z dne 26. 2. 1958.

- ¹⁰ ZAC, ObLO Celje, AŠ. 657, Zaključni račun Zlatarne za leto 1964.
- ¹¹ Arhiv MPZC, fasc. 133, Zapisniki UO 1954–1959.
- ¹² Arhiv MPZC, fasc. 133, Poslovno poročilo za leto 1958.
- ¹³ ZAC, ObLO Celje, AŠ. 98, Preglednik o gibanju obrtnih obratov in delovne sile za Okraj Celje – mesto, 1954.
- ¹⁴ ZAC, ObLO, AŠ. 657, Zaključni račun Zlatarne za leto 1964.
- ¹⁵ Temeljno sodišče v Celju, Zbirka listin Zlatarne Celje, Anica Berglez, Razvoj in program Zlatarne, 30. 11. 1969.
- ¹⁶ Temeljno sodišče v Celju, Zbirka listin Zlatarne Celje.
- ¹⁷ Celjski tednik, št. 27, 26. 7. 1968, V Evropi med najsodobnejšimi, str. 4.
- ¹⁸ ZAC, ObLO Celje, AŠ. 657, Zaključni račun za leto 1964.
- ¹⁹ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, skupina avtorjev, Uveljavitev samoupravljanja in neposredne demokracije 1971–1976, str. 916.
- ²⁰ Glasilo Delovne organizacije Zlatarne Celje (v nadaljevanju Glasilo ZC), I/1, 1975, Predstavljamo vam TOZD Aureo, str. 1.
- ²¹ isto kot zgoraj
- ²² Glasilo ZC, 11/12, 1976, Ob otvoritvi novih prostorov, str. 4/5.
- ²³ Zlatar, V/32, 1979, 20 let Ateljeja za zlatarstvo, str. 3.
- ²⁴ Zlatar, št. 38/1981, Kmalu zelena luč za kolektiv Aurodenta, str. 5.
- ²⁵ Zlatar, št. 55/1984, Kazalci poslovanja v letih od 1970–1985, str. 5.
- ²⁶ Glasilo ZC, I/4, 1975, Polletno poslovanje Zlatarne Celje v letu 1975.
- ²⁷ Glasilo ZC, I/1, 1975, Kako smo gospodarili lani, str. 3.
- ²⁸ Zlatar, X/50, 1984, Vzpodbuda za izvozna prizadevanja, str. 6.
- ²⁹ Zlatar, IV/16, 1978, Samoupravno in politično življenje v Zlatarnah, str. 2/3.
- ³⁰ Arhiv MPZC, Poslovno poročilo za leto 1972.
- ³¹ Zlatar, IV/16, 1978, Samoupravno in politično življenje v Zlatarnah, str. 2.
- ³² Arhiv MPZC, neznani pisec, Začetki celjske Zlatarne, str. 32.
- ³³ Zlatar, IV/16, 1978, Samoupravni sporazum o združevanju TOZD v DO Zlatarne Celje, str. 8.
- ³⁴ Arhiv MPZC, neznani pisec, Začetki celjske Zlatarne, str. 37.
- ³⁵ Zlatar, IV/17, 1978, Ob 8. marcu – dnevu žena, str. 2.
- ³⁶ isto kot zgoraj
- ³⁷ Zlatar, IX/48–49, 1983, Več poudarka operativnemu razvoju in raziskovalnemu delu, str. 5.
- ³⁸ Zlatar, IX/48–49, 1983, Izhodišča za sestavo gospodarskega plana 1984, str. 3.
- ³⁹ Arhiv MPZC, Začetki celjske Zlatarne, str. 37. Darka Radaljac, Razvoj in kadri v DO Zlatarne Celje, 1989, str. 63.
- ⁴⁰ Arhiv MPZC, Temeljno sodišče v Celju, Sklep o vpisu v sodni register, 4. 6. 1992.

Priloga

PREDELANE PLEMENTITE KOVINE 1970–1980/v kg:

Leto	Zlato, nakit, zlatniki	Srebro, nakit	Pt izdelki	Zobno zlato Auropal	Srebrni kontakti arebr. polizdelki
1970	751	82	—	647	6000
1971	1002	27	—	1148	5025
1972	1315	25	—	1250	9751
1973	1297	91	—	1133	15270
1974	1489	107	6	1255	19576
1975	1441	172	7	1165	20023
1976	1413	214	5	978	17463
1977	1548	168	11	908	18258
1978	1702	54	14	940	16779
1979	1872	66	12	761	16840
1980	1288	207	25	826	9330

VON DER GOLDSCHMIEDE »CELJSKA ZLATARNA« BIS ZUM INTERNATIONALEN UNTERNEHMEN »ZLATARNA CELJE d.o.o.« (1947–1992)

Zusammenfassung

Nach dem II. Weltkrieg gründete die damalige Behörde in Celje aus den nationalisierten Goldschmiedewerkstätten das Unternehmen Zlatarna Celje. Das Unternehmen, mit einem ausgesprochen gewerblichen Charakter, stellte Gold- und Silberschmuck sowie Silberessbesteck her. Die Einrichtung stammte noch aus der Vorkriegszeit und es wurde überwiegend handgearbeitet. Aufgrund der Spitzenqualität der Erzeugnisse und der Tradition hatte Zlatarna Celje eminente Kunden aus den Kreisen der Staatsorgane in Ljubljana und Belgrad.

Anfang der 60-er Jahre erwarb Zlatarna den Status eines Industrieunternehmens. Das Unternehmen fand schon die ersten Abnehmer auf den ausländischen Märkten, in den skandinavischen Ländern und in Deutschland, wo man sich sehr für den damals noch stark klassischen Schmuck der Zlatarna Celje interessierte. Innerhalb des eigenen Staates erschlossen sich für das Unternehmen grosse Möglichkeiten bei der Eroberung des jugoslawischen Marktes.

Die 70-er Jahre bewertete man in Zlatarna als die Jahre »sprunghafter Entwicklung«. Nach den ersten Versuchen in den 60-er Jahren integrierten sich im Jahre 1973 alle Ehrgeizigen aus der Edelmetallverarbeitung und -bearbeitung in Slowenien in die Arbeiterorganisation Zlatarna Celje. Das eiserne Programm blieb noch immer die Herstellung des Schmucks aus Edelmetallen, womit Zlatarna Celje neue Märkte in den USA und Kanada erschloss; das Unternehmen eroberte aber auch neue Produktionsgebiete wie z.B. die Herstellung und Verkauf von Uhren, Produktion der dentalen Leguren, die Erzeugung silberner Industriehalbfabrikate und ähnliches.

Im Rahmen des damaligen Staates Jugoslawien erkämpfte sich Zlatarna die Führende Position, insbesondere in der Herstellung aller Arten von Schmuck. Eine eigenartige Rolle in diesem Prozess spielte die alljährliche »rituelle« Goldschmiedausstellung in Celje.

Die Krise der 80-er Jahre versuchte das Unternehmen durch die Erschliessung neuer Märkte und durch die Entwicklung neuer Produktionsprogramme zu überwinden.

Die politischen Unruhen Anfang der 90-er Jahre endete mit dem Zerfall Jugoslawiens und der Entstehung des selbstständigen Staates Slowenien. Die zugespitzten Wirtschaftsverhältnisse, der Verlust des jugoslawischen Marktes, neue Bedingungen der Marktwirtschaft und neue Eigentumsverhältnisse stellten Zlatarna Celje vor die Frage des berlebens.

OCENE IN POROČILA

Irena Šavel, Prazgodovinske naselbine v Pomurju

Lani (1994) je v zbirki Monumenta Pannonica Pomurska založba izdala monografsko razpravo arheologinje in ravnateljice Pomurskega muzeja Irene Šavel. Podvig je vreden vsega priznanja. Pomurje je tako prva od slovenskih regij, ki se lahko ponaša s takim rezultatom arheoloških raziskav. Dasi se pri svojem arheološkem delu ne ukvarja z obdobji, ki jih predstavlja, sem si vzela pravico poročati o knjigi, ker posega tudi v problematiko, s katero sem bila pri svojem spomeniškovarstvenem delu tesno povezana.

V uvodnem poglavju sledi kratkemu geografskemu opisu obravnavane regije povzetek zgodovine naravnega okolja po koncu ledene dobe, prikaz klimatskih sprememb in dejstev o vegetaciji. Nato pa avtorica takoj predloži nekaj izsledkov svojih raziskav, na nove metodološke pristope oprt poskus razložiti rabo prostora v bakreni dobi, predvsem najbolj gosto poseljenega porečja Ledave.

Pozno tretje tisočletje pred Kr. pomeni zgodnje faze poznavanja kovin, ki so že vplivale na življenje: posamezne skupnosti so se večale, njihovi člani pa so trajneje opravljali funkcije, ki so bili zanje bolj usposobljeni, potekala je drugačna razslojitev. Zanimivo dejstvo o rodovitnosti tal dokazuje izsledek, da večina življenjskega prostora bakrenodobnih naselij niti danes, po toliko stoletjih, ni tako iztrošena, da bijo spet pokrival gozd. Iz tega izsledka izhaja avtorica potem v uvodnem poglavju pri krajšem prikazu razvoja poselitve v bronasti in železni dobi. Pri tem opozarja, da je zaznati, dasi ostajata porečje Ledave in levi murski breg bolj poseljena, tudi v bronasti dobi izrazito prekinitev življenja naselij, saj se tista iz bakrene dobe ne nadaljujejo v nobeno fazo bronaste dobe. Izrazitejšo utrjevanje naselij je tudi v Pomurju zaznati šele v pozni bronasti dobi prav tako kot poselitev na desnem murskem bregu. Pomemben izziv za nadaljnja raziskovanja pomeni ugotovitev, da so sledovi iz železne dobe tudi v Pomurju razmeroma redki, pa tudi tista, zakaj so višje ležeča naselja iz bakrene dobe tudi večja po obsegu.

V osrednjem delu knjige izčrpno prikazuje posamezna obdobja in naselbine. Predstavljene so posamezne kulturne formacije, ki so zaznamovale celotno regijo in posamezno obdobje ter tako tudi posamezno naselje, pa stavbni sledovi in tvarna kultura, odkrita pri raziskovanju. Ta del je, bolj kot predhodni historiat raziskovanj, za nestrokovnega bralca bržčas najbolj zahteven.

Poleg črno-belih risb, ki na strokovno ustaljen način posredujejo lego najdišča in arheološki izsledek, najdemo sredi tega dela knjige tudi skupek barvnih slik značilnega najdenega gradiva. Nestrokovni bralec bo sicer zaznal znatne razlike med oblikami, vzeti si bo pa moral nekaj časa, da bo ugotovil, da so te razlike tudi nasledek velikih časovnih razlik med posameznimi oblikami in opazen dokument velikih premikov in sprememb. Zakaj sploh govorim o nestrokovnem bralcu, ko pa imamo v rokah monografsko obdelavo? Avtorica na mnogo mestih svoje pripovedi razkriva,

da se je pisanja lotila z žarom svojega siceršnjega dela, z željo rezultate svojih raziskav posredovati tudi strokovnjaku sorodnih strok in ljubitelju domače zgodovine. Glede na tak cilj ima delo pomanjkljivosti, ki pa njegove vloge v tistih smereh, kot jih želim tu prikazati, ne zmanjšujejo.

Besedilo je namreč nekoliko nepregledno. Dobro bi bilo, ko bi bili pasusi, ki pojasnjujejo arheološko situacijo širšemu bralstvu, pri vsaki naselbini na istem mestu, predvsem pa jasno ločeni od čisto znanstvene opredelitve. Arheolog pa bo moral nekaj ponergati ob grafičnih prilogah oziroma ob delu tehničnega urednika: prav je sicer, da so lokacije na orientacijskih zemljevidih nekoliko »skrite«, vendar bi bilo želeti, da bi bili znaki enotni in reprodukcija čista. Pri risbah materiala manjkajo merila. Vem, da do vsega tega ni vselej lahko priti, a kljub temu pomanjkljivosti ne gre zamolčati.

Kljub temu pa mislim, da se je s knjigo vredno podrobno seznaniti ne le vsakemu ljubitelju zgodovine Pomurja in človeku, ki je strokovno povezan s kulturo v tej regiji ali urejanjem prostora, marveč tudi vsakemu, ki ga zanima daljna preteklost. Živo bo začutil, kako dolge so dobe, ki jih odpravljamo s kratkimi besedami – bakrena, bronasta, železna doba. Zaznal bo velikanske spremembe, spoznal, da razvoj ni bil nikoli premočrten in oprt le na eno korenino. Besedilo ponuja obilo drugih vprašanj za nadaljnje raziskovanje, daje iztočnice za mnogo razmisleka. Zanimivo je na primer vprašanje, kaj so pomenile ograde ob naseljih.

Prave strateške obrambe prav gotovo ne, pomenile so pa red, določeno mesto prebivalcem in njihovemu imetju. Tudi skromni podatki o arhitekturi nas opozarjajo na pomembne razvojne stopnje, saj beremo o zaklonih nad v zemljo vkopanimi napol zemljankami, kot o najpreprostejšem bivališču in shrambi, pa o organizirano razporejenih pravokotnih hišah iz lesenih brun. Tudi zgodba teh brun je zanimiva, saj kažejo njihovi odtisi v tleh, da so bila na spodnjem koncu mnogokrat ravno odlomljena (zbrana izmed plavnega lesa?), le tu in tam zaobljena ali celo prišiljena. Za to je bilo treba že mnogo vedeti, pa tudi imeti primerno orodje.

Najdbe dajejo nadalje misliti tudi o silah, ki so gnale skupnost v iskanje novih bivališč, saj večina raziskanih naselij kaže, da so živila le nekaj rodov. Zakaj tako, je težko trditi, vendar besedilo omogoča sklep, da je včasih tudi narava neizprosno ugasnila naselje. Izčrpanost polj, bolezen ljudi in živali? Tudi mitske zlate dobe so imele svoj bridki vsakdan. O tem lepo spregovori odlomek iz starodavnega Hezioda, ki ga je avtorica izbrala knjigi za moto.

Lončenina dovoljuje pozornemu bralcu razmislek o tem, kaj je mogla vsebovati, kako so jedli in pili, opozarja pa tudi na likovno govorico, v kateri so se posamezna obdobja izražala. Starejši čas je tudi na lončenini zapustil motive, ki so blizu tkanju in vezenini. Tu in tam zazveni likovna impresija, ki je sicer mogoče napak razumljena, a zato nič manj močna: na loncu iz D. Lakoša vidimo plavati dve dolgovrati ptici na mirni vodni gladini, ponavljajoče se lomljene črte na črepinji iz G. Radgone, ki krasi tudi naslovnico, se zde kot vrsta človeških postav v plesu.

Tako menim, da pripada razpravi opazno mesto tudi v vrsti besedil, pomembnih za slovensko muzejstvo in spomeniško varstvo. ne v tisti razsežnosti, ki sem in tja tudi upravičeno kažejo nanjo kritiki teh delovnih področij, češ da so to dejavnosti, ki se ukvarjajo same s seboj in ogradami svojih vrtičkov, ki prirejajo veselice v varovanih stavbah, kjer straši polovično znanje in dopolnilno zaslužkarstvo.

Razprave, kot je knjiga Irene Šavel, so dokaz, da je skrbništvo za originale v dejavnostih živo, da je mogoče ponuditi temeljito pretehtana dejstva za osnovo marsikateri razsežnosti sodobnega življenja, ne nazadnje urejanju prostora.

Ivan Jakič, Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem, Didakta, Ljubljana 1995, 180 str.

Pri založbi Didakta je spomladi 1995 izšla knjiga Ivana Jakiča o gradovih, graščinah in dvorcih na Slovenskem, ki na 180 straneh prvič celovito predstavi vse bogastvo naše tovrstne gradbene dedišine. Gre za kratko, vendar jedrnatost predstavitev 736 fevdalnih objektov, ki so posebno v zadnji vojni in po njej zaradi svojega »napačnega porekla« pretrpeli največ škode.

To pa je močno natrgalo našo podedovano povezavo z ostalo, kulturno močnejše na tradicijo vezano in zato bolj ozaveščeno Evropo. Nas v tej oceni zanima samo tisti del knjige, ki obravnava severovzhodno Slovenijo, kar omogoča, da jo primerjamo z izsledki Stoparjeve grajske topografije istega ozemlja iz let 1990–93. Medtem ko Stopar na obravnavanem ozemlju našteje 358 fevdalnih objektov, jih Jakič 296, vendar med njimi tudi nekaj takih, ki jih Stopar ne navaja (utrdbo v Dobrovniku, dvore v Dravogradu, Brestanici, Prosenjakovcih, Pavlovcih, Svetincih in Železnih Dverih), oba pa spuščata Brandisov двореc v Framu iz l. 1796. Do razlike okoli 60 objektov med navedbama obeh avtorjev prihaja predvsem zato, ker Stopar našteva vrsto lokacij gradišč in dvorov, ki večinoma ne obstajajo več, kar posebno velja za fevdalne objekte v mestih in nekaterih trgih. Stoparjeva predstavitev objektov je obsežnejša in predvsem gradbenozgodovinska, Jakičeva pa je predstavitevno lapidarna ter se zato omejuje predvsem na njihovo posestno zgodovino in na sedanje stanje kot rezultat njihove gradbene usode. Razlika med njima pa je seveda tudi v tem, da Jakič predstavlja vso Slovenijo, Stopar pa le njen severovzhodni del. Kot pri vsakem tovrstnem delu je tudi pri Jakičevem prišlo do nekaterih pomot, ki pa seveda vrednosti celotne predstavitve ne zmanjšujejo, vendar jih bo dobro v naslednji izdaji odpraviti. Gre za tekst na straneh 83–138, ki obravnava pod geografsko oznako Štajerske vso sv. Slovenijo skupaj s slovenskim delom Koroške in Prekmurjem. Pa si oglejmo nekatere od teh pomot.

Vransko: graščine, ki se je razvila iz obmejnega mitniškega stolpa, niso v 16. stol. pozidali Wittenbachi, saj so jo ti posedovali šele v 19. stol., ampak je nastala v l. p. 17. stol. ob srv. stolpu ter služila za bivanje mitniških zakupnikov in njihovih uslužbencev.

Podgrad: Dvor je bil v gornjegrajski posesti in nikoli celjski. Po ukinitvi samostana ga je prevzela ljubljanska škofija, pozneje so ga imele razne plemiške družine, med njimi po l. 1846 Wittenbachi.

Stopnik: grad so med 1322 in 1438 imeli Ptujčani, od 1456 pa je bil deželnoknežji.

Žaženberk: ni bil vovbrška, ampak deželnoknežja last, saj je spadal med najstarejše gradove v Savinjski dolini. Celjani so ga med 1363 in 1456 imeli lev zastavi, v bojih za celjsko dediščino je propadel.

Grmovje: graščina iz l. 1867 je poznoklasicističnega (ne neogotskega) videza, baročna kapela ob njej pa neogotskega iz l. 1887.

Novi kloster: sta v 19. stol. prezidavala zlasti Jožef Sterlein po l. 1826 in Ignacij Kurz po l. 1858.

Gornje Celje: v zametku je grad vsaj iz l. p. 12. stol., in ne šele iz l. p. 13., saj se mejni grof Günther žel l. 1130 imenuje po njem, in ne po skromni naselbini pod njim.

Frankolovo (Verpete): baročna, l. 1876 predelana graščina je v jedru iz zač. 17. stol.

Lindek: je nastal relativno pozno, šele v l. č. 13. stol., ko so Babenberžani predstavili cesto iz Roviške v Tesniško dolino, zaradi česar je njena obramba prešla s starega vojniškega gradu na Lindek.

Stari grad nad Zrečami: ki je bil zgrajen ob koncu 12. stol., se ne omenja prvič l. 1274, ampak že l. 1229.

Starega vitanjskega gradu verjetno niso opustili po potresu l. 1511, ampak v 2. p. 16. stol. ali celo morda šele na zač. 17., Novi grad, ki se prvič omenja l. 1301, pa je nastal že v zadnji tretjini 13. stol., in ne šele sredi 14.

Loka pri Zidanem Mostu; dvorec je v zasnovi iz 17. stol., po videzu pa iz ok. 1880.

Sevnica: dvorec v trgu nienovita stavba iz l. 1664, saj je njen dvoriščni del iz l. 1613.

Reštanj: reštanjski vitezi niso izumrli na koncu, ampak na zač. 15. stol., saj se zadnjič omenjajo l. 1414, medtem ko je grad verjetno propadel v madžarski vojni med 1479–91.

Brežice: grad ni bil pozidan sredi 12. stol., ampak na zač. 13., ko je bilo Brežiško polje kolonizirano s strani salzburške nadškofije.

Blagovna: viteza Riefensteinska iz l. 1163 sta bila z gradu Riefenstein pri Judenburgu, in ne iz okolice naše Blagovne.

Žamerk: grad je bil razvaljen vsaj že v sredini, in ne šele v 2. p. 15. stol.

Lemberg pri Šmarju: je bil krški fevd v posesti Žovnečanov, ki so nanj l. 1341 dobili grofovski naziv. Porušen je bil med 1482–87, njegovo gospostvo pa je bilo že l. 1479 združeno z zabelovskim. Tudi gradič **Gabrnik** na pobočju Boča je bil krški fevd, ki je verjetno propadel v istem času.

Podčetrtek: vse kaže, da je prvotni romanski grad vendarle skrit v sedanjem pretežno poznorenesančnem iz 1612–27 (obnavljanem po 1682 in 1874), na lokaciji Stari grad nad njim pa so le ostanki njegovega propugnakula.

Kozje: je bilo krški fevd, prvič omenjen l. 1197, zato svobodni gospod Merboto iz 1142 ni mogel biti z našega Drachenburga.

Šalek: vse kaže, da so bili prvotni lastniki gradu Škalski gospodje in šele po 1200 krška škofija, katere fevdniki so postal in se polagoma preimenovali v Šaleške.

Turn v Šoštanju: prvotno kašča iz ok. 1600 (kot takega ga kaže Vischer l. 1681) je bila spremenjena v dvorec šele po požaru trškega dvorca l. 1734.

Ravne pri Šoštanju: atika in vrh strehe, ampak fasade, katere sestavni del je.

Slovenj Gradec: Weriant de Grez iz l. 1091 ni bil kastelan, ampak grof iz rodu Ažvinov, lastnik Mislinjske doline in advokat krške škofije. Kot lastnik mu je po 1130 sledil grof Bernard Spanheimski, temu pa 1147 grofje, pozneje vojvode Traungavski.

Rotenturn: stolp, omenjen l. 1361, so po 1493 prezidali v nov sedež gosposčine, ki so mu med 1652 in 1755 postopoma dali sedanjo obliko in velikost.

Pukštajn: so ok. 1200 postavili Andechsi–Meranski, ki so jim kot fevdnim gospodom sledili 1251 oglejski patriarhi in 1361 deželni knezi. Pfannbergi, Auffensteini in drugi so bili le njihovi fevdniki, in ne lastniki. To so postali šele Gaisrucki po l. 1516.

Marenberg: grad se ne omenja l. 1193, ampak med to letnico in letom 1220. Vernher iz l. 1213 ni bil iz Marenberga, ampak de Tanne iz Melja pri Mariboru.

Vuzenica: grad ni po l. 1200 pozidal Kolon Vuzeniški (ta naziv se pojavi šele l. 1238), ampak trušenjski iz Saldenheima pri Celovcu. Grad je propadel po l. 1782, in ne v teku 18. stoletja.

Slivnica: prvotni dvor je l. 1493 prezidal Jurij Kolonič, katerega potomci so ga l. 1582 povečali v štiritraktno graščino, ki je sedanjo podobo dobila okoli l. 1862.

Melje: so, posedovali šentpavelski fevdniki Meljski gospodje, po matičnem gradu imenovani tudi de Tanne. Ti so dvor pred l. 1217 prepustili malteškemu redu, ki ga je posedoval do l. 1800.

Viltuš: dvorec v dolini niso l. 1587, ampak l. 1625 zgradili Herbersteini.

Jareninski dvor: ni bil v 12. stol., ampak od 12. stol. dalje v admontski lasti, ki je trajala vse do zadnje vojne.

Svečina: sedanji dvor iz l. 1629 je naslednik starejšega, ki je nastal že ob koncu 12. stoletja.

Cmurek: je v stavbnem jedru zagotovo iz 1., in ne 2. p. 12. stol. Njegov osrednji stolp so podrli ok. 1800 in iz njegovega materiala zgradili bližnji dvorec Novi Kinec.

Polškava Zg. in Sp.: uporni kmetje so l. 1635 požgali dvora v obeh Polškavah Dvor v Zg. Polškavi je v stavbnem jedru iz 16. stol., a je bil sredi 18. povečan in barokiziran, medtem ko je dvor v Sp. Polškavi (Freistein), zgrajen po 1570, kljub obnovi po l. 1635 ohranil originalno renesančno podobo.

Statenberg: vhodna stavba dvorca je bila verjetno zgrajena že ok. 1696, njegova glavna na med 1720–40 po načrtih arhitekta Comesinija.

Gornja Radgona: grad je bil pozidan že na začetku 12. stol.

Freudenau v Črncih: prvotni dvor je na zač. 17. stol. zamenjala poznorenesančna graščina, to ob koncu stoletja zgodnjebaročna in to sto let pozneje sedanja klasicistična.

Mali grad na Ptuju: ni istoveten z Malim gradom iz l. 1231, ki je stal na grajskem griču, ampak se prvič omenja l. 1376, nastal pa je verjetno sočasno z mestnim obzidjem sredi 13. stol. Iz prvotnega jedra je ob koncu 15. in koncu 16. stol. ter v teku 17. nastal njegov sedanji stavbni kompleks.

Dornava: Turnovo iz l. 1178 ni naša Dornava, ampak Trnovo na Radgonskem polju (Ruginesfeld), zato tu kakega stolpastega gradu v sr. veku ni bilo, pač pa upravni dvor. Ko je ta 1695 pogorel, so Sauraui do 1708 zgradili nov dvor, ki so ga Attemsi okoli 1740 spremenili v sedanji dvorec.

Ravno polje: graščina je dvofaznega nastanka, dva trakta sta iz ok. 1580, druga dva pa iz ok. 1670.

Majdburg: pri Lovrencu na Dr. p. sta sestavljali dve utrdbi, ki sta bili uničeni ob turškem napadu l. 1532.

Navidezno precej pripomb zadeva komaj sedmimo obravnavanih objektov, kar govori za skrbno napravljeno preglednico fevdalnih objektov, ki ji ni odrekati verodostojnosti podatkov, posebno še, če upoštevamo, da je to prva (prikaz gradov in graščin v Sloveniji, ki je izhajal v 28 nadaljevanjih v KIHu 1982–83 lahko smatramo le za poskus) sumarna predstavitev naše fevdalne arhitekture, ki s svojo impozantno številčnostjo dokazuje, da je pomemben sestavni del naše kulturne dediščine.

Jože Curk

Gradivo za zgodovino Maribora 19/1994, izdal Pokrajinski arhiv Maribor

Na začetku letošnjega leta je v založbi PAM izšel 19. zvezek Gradiva za zgodovino Maribora, s čimer postaja Maribor arhivsko najboljše dokumentirano mesto v Sloveniji. To dokazuje dejstvo, da je v tej seriji doslej že izšlo 12 zvezkov listinskega gradiva iz let 1160–1599, 2 zvezka dokumentov iz mariborske mestne knjige iz let 1342–1676, 2 zvezka dokumentov iz let 1626–1748, ki jih hrani PAM, zvezek davčnih registrov in obračunskih knjig iz let 1462–1593, zvezek cehovskega gradiva iz let 1639–1772 in kot zadnji zvezek dokumentov iz let 1533–1756, ki jih hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu. za to sistematično obdelavo arhivskega gradiva, ki zadeva Maribor, a se hrani tudi zunaj njega, gre zahvala neutrudnemu dr. Jožetu Mlinariču, dolgoletnemu sodelavcu tukajšnjega arhiva, sedaj pa profesorju na ma-

riborski univerzi. Kot vsi dosedanji zvezki nudi tudi zadnji množico podatkov, ki so uporabni za obravnavo raznih tem iz zgodovine mesta. Mene v tem poročilu zanimajo predvsem podatki, ki zadevajo urbani in gradbeni vidik mestnega razvoja.

Če začnem z gradbeniki, se med njimi omenjajo:

– leta 1536 kamnosek Gregor Staymetz, živeč v Grajski ulici (vhodnem delu Slovenske), ki ga srečamo že l. 1523 med mestnimi davčnimi zavezanci,

– leta 1550 zid. mojstra priseljeni Martin iz Tridenta z ženo Uršulo in domačin Jakob Prsl (tdi Grsl=Prezl, Gresl), ki je pomagal v letih 1554–56 pri utrjevanju mesta,

– leta 1590 zid. mojstra Andrej Karneša (tudi Karniuš), lastnik hiše v Gospodski 17, in Nikolaj Khütt, ki sta leta 1601–02 sodelovala z Benediktom Rorem pri obnovi od požara poškodovane ž. cerkve in

– leta 1623 Pavel Porta, s katerim je mesto 11. 11. 1623 sklenilo pogodbo za prezidavo stolpa pri ž. cerkvi, kar naj bi bilo opravljeno v letu dni, to je do 12. 11. 1624. Pavel Porta nastopa v pogodbi kot kamnoseški mojster, kar je po stroki bil, a je prevzemal tudi gradbena dela. Mojster je dobil 4 tl predujma, zagotovljeno hrano za 2 osebi in 3 četrтинke vina dnevno v mestnem špitalu ter delavce za pomoč v kamnolomu na račun magistrata, če ne bi vedeli, da je stolp do balkonske ploščadi srednjeveški, bi iz pogodbe sklepali, da ga je Porta na novo zgradil, kot se navadno misli, vendar ni tako. Šlo je le za renesančno preobleko (prefasadiranje) obstoječega stolpa, ki sta ga zadnja popravljala po potresu 1590 Ludvik Himmelsteiner in po požaru 1601 Benedikt Rore s sodelavci. Naloga Porte je bila: da stolp obda s talnim zidcem iz klesancev, visokim 1.5 čv, po ceni 7 gld za klaftro, da opremi vhod s členjenim portalom za ceno 60 gld, da priskrbi klesance, ki ne smejo biti ploščati, ampak vsaj 2 čv debeli po ceni 8 gld za kl, da loči nadstropja z zidci (kordoni, venci) po ceni 2.5 gld za kl, da opremi ogale s 4 čv dolgimi, kotno postavljenimi ogelniki po ceni 24 gld za kl višine in da po osnutkih izdela okna po ceni 14 gld za vsakega (Stopfelfenster=Stokhelfenster=Stockfenster=Stockfenster=okvirjeno okno). Šlo je torej za renesančno predelavo manjših oken v spodnjih zvonikovih etažah in za vstavitev večjih zvonovih lin v vrhnjo.

– Dne 30. 11. 1650 je dobil graški ključavničarski mojster Matija Ferer 30 rajnišev za popravilo zvonov ž. cerkve, poškodovanih v požaru 27. 4. istega leta.

– Med leti 1572 in 1583 se omenja mestni opekarški mojster Hans Preitenhuber z ženo Evfemijo, ki je imel hišo v Stari grajski ulici, pozneje je bival v Kamnici.

– Likovno dejavnost zadeva podatek, da se je 27. 6. 1729 strojarska mojstrica Marija Jera Mossbrugger v testamentu spomnila Marije Ane, žene mariborskega kiparja Franca Jožefa Reissa (ne Leisa) (+ 1732), ker je ta storila mnogo dobrega zanjo v času bolezni. Zato ji je zapustila krilo (rokh) iz barvanega damasta.

– Dne 6. 3. 1732 je kovaški mojster Jožef Schrott, ki je še za življenja naročil in večji del plačal nov oltar bl. Fidelija iz Sigmaringena za kopelo pri kapucinih, zapustil 4 rajniše za prezidavo zvonika iz l. 1659 pri cerkvi Vseh svetnikov v mestu in 4 rajniše za prezidavo zvonika pri kapeli sv. Barbare iz l. 1681 na Kalvariji nad mestom.

Glede podatkov za spoznavanje ulic ni dosti novega. Koroška cesta se leta 1547 omenja kot Graška ulica in l. 1562 kot Koroška ulica, zunaj obzidja pa vedno kot cesta, Slovenska ulica nastopa v vzh. delu kot Grajska, v srednjem delu kot Slovenska in v zah. delu kot gornja Slovenska ulica, Gospejina ulica v srednjem delu kot Stara Grajska ulica (pravilneje bi bilo Starograjska ulica), Židovska ulica kot Ulica vseh svetnikov, od katere se proti jugu cepi kratka Židovska (sedaj Židovski trg), proti severu pa Mala ulica (sedaj Ključavničarska), Minoritski prehod je brez imena, enako ulični podaljšek Vojašniškega trga v smeri obzidja, Poštna ulica nastopa kot Cerkvena, Splavarski prehod kot Napajalna ulica, del Grajskega trga

kot Ulica sv. Ulrika, Gosposka ulica in Mesarski prehod sta obdržala imeni, Tekaška ulica (ostanek nekdanje obzidne steze) je povezovala Dravsko ulico s Splavarskim prehodom, brezimna steza vzdolž severnega obzidja je povezovala Tyrševo ulico z Gledališko itd. V Dravskem predmestju se omenja Dravska ulica, ki se je onkraj obzidja kot pot nadaljevala do mlinov ob Dravi, v Graškem Nova in Ušja ulica, v Koroškem več lokacij. Od mestnih vrat se pojavljajo Zgornja, Koroška ali Vrata naše ljube gospe, Spodnja, Grajska ali Ulrikova vrata, Napajalna vrata na koncu Splavarskega prehoda in vrata, ki so zapirala most (l. 1589 Pruggthor).

Od zanimivejših stavb so omembe vredne: beneficijati hiši Vseh svetih v Grajski ulici in Marije (ustanova Petra Bernklava) na Koroški cesti, upravna hiša na ogalu Grajske ulice, kopališče blizu Napajalnih vrat, kjer sta se srečali Napajalna in Tekaška ulica, hiša v Grajski ulici (Slovenski 4), ki je bila dol. 1598 v lasti kapitlja iz Stainza, njiva na križišču Partizanske in Cvetlične ulice, kjer je stal sodni križ, ki se l. 1705 imenuje krvava itd.

Zeno besedo, gre za vrsto podatkov, ki se bodo dali v kombinaciji z drugimi razpoložljivimi s pridom uporabili pri podrobnejši rekonstrukciji urbanega in gradbenega razvoja Maribora zlasti od 16. stoletja dalje, ko se tovrstni podatki namnožijo.

Jože Curk

Ocena dveh monografij o Mariboru (izdal umetniški kabinet Primoža Premzla)

Umetniški kabinet Primoža Premzla je v času svojega kratkega obstoja izdal že dve tehnološko zgledno urejeni in bogato opremljeni knjigi. Gre za umetnostno monografijo Maribora izpod peresa Sergeja Vrišerja, ki je izšla l. 1993, in za prikaz zgodovine mesta, posredovan s pomočjo izbora razglednic iz let 1892–1915, ki ga je napisal Saša Radovanovič in je izšel že l. 1992. Prva knjiga (146 strani) obravnava umetnostno zapuščino Maribora, ki ni izredno bogata, vendar dovolj prisotna, da ohranja v mestu sledi njegove 800-letne zgodovine in ga s tem afirmira kot kulturnozgodovinsko pomembno naselbino. Razprava je napisana korektno, saj je avtor dober poznavalec mesta in njegove umetnostne tradicije, vendar še upošteva nekatere gradbenozgodovinske podatke, ki so že preseženi. Predvsem prvotni mestni ogelni stolpi iz zač. 14. stol. niso bili okrogli, ampak arheološko dokazano oglati. Pristaniški, Minoritski, Samostanski ali Okrogli stolp ni v sedanji stavbi iz zač. 14. stol., ampak gre za renesančen rondel (bastion) iz let po 1532. Njegova oznaka Sodni je romantičen atribut iz 19. stol., mestno sodišče s preiskovalnimi zapori je bilo namreč vedno v rotovžu, obtožence so »resneje« zaslíševali v Sodnem, Mučilnem, Močnem, Črnem (pozneje Vibmerjevem, Čeligijevem ali Gambrinovem) stolpu, ki sedaj žalostno sameva sredi lokacijsko popolnoma zgrešenega bloka ob Gregorčičevi ulici, mestni zapori pa so bili od 18. stol. dalje v Židovski ulici 7. Iz opisa mestnih utrdb je pomotoma izpadel osrednji stolp s čuvajnico na vrhu, ki je nastal ok. 1330 pred fasado stolnice, kateri služi vsaj od zač. 16. stol., ko je dobil zvonovo etažo, kot zvonik. Kot tak je bil obnavljan oziroma prezidavan v letih 1601/02, 1623/24, 1650/51 in 1792, ko je dobil sedanjo obliko in velikost. V opuščeni minoritski cerkvi na Lentu je Geblerjeva freska iz l. 1771, in ne 1777, kot se navadno napačno bere. Dvorec Betnava ni izl. 1784, ampak je, po Stoparjevih raziskavah sodeč, okoli 50 let starejši.

Druga knjiga opredeljuje zgodovino Maribora na osnovi razglednic. V tej knjigi je razen okorne stilstike najti tudi več vsebinskih napak in to že v uvodnem delu besedila. Mestno obzidje ni nastalo v 14. stol. skupaj s Sodnim stolpom, ampak že v 3. č. 13. stol. in ni zamejilo 2.5 ha mestne površine, ampak 25 ha ter tudi ni z južno stranico teklo vzdolž Usnjarske ulice, ampak po robu terase nad njo ter se šele pri Dravskih vratih spustilo na njen nivo. Tudi pri opisu mesta je najti več podatkovnih spodrseljajev. Požar iz l. 1513 ni upepelil prvotnega rotovža na Koroški 6, ampak onega na Glavnem trgu 4. Salzburški dvor ni stal na Slovenski 14, ampak na Vetrinjski 16, ogal s Tyrševo ul. pa je zasedala beneficijatna hiša sv. Duha. Osebni prehod s Tyrševe na Gregorčičevo ulico skozi Drevoredna ali Promenadna vrata je nastal šele l. 1786 zaradi razbremenitve Ulrikovih (Graških) vrat in nato obstajal do odstranitve tega dela severne obzidne stranice v 2. p. 19. stol. Dvor na Vetrinjski 30 je bil od nastanka v 13. stol. do zač. 18. v lasti Vetrinjskega samostana, in ne šele od l. 1684. pri Sodnem stolpu se avtor moti glede letnice njegovega nastanka, saj je v sedanji stavbi tipičen renesančni bastion, prav pa ima, ko podvomi o njegovi sodni funkciji, ki mu jo je pripisala tradicija 19. stoletja. Kmetijska razstava l. 1900 ni mogla biti v Unionski dvorani, saj je bila ta zgrajena šele l. 1911. V Graškem predmestju ni nobene neposredne zveze med Ušjo in Cvetlično ulico kot pomenskima izrazoma socialnih nasprotij, saj je bila prva srv. izvora, druga pa je nastala šele v 19. stol., ko so jo začeli obzidavati z družinskimi hišicami. Cesta proti Gradcu, ni vodila prek Plač, ampak preko Plača. Dravska ulica se v 15. stol. ni imenovala Renngasse, saj je ta kot ostanek prvotne obzidne poti povezovala Dravsko ulico s Splavarskim prehodom, Nova ulica pa je ležala zunaj mesta na črti sedanje V. Kraigherjeve ulice. Pri opisu mostov avtor poseže po že zdavnaj preseženem izročilu, da je prvotno mesto ležalo vzhodno od Dravske ulice in da je minoritski samostan stal daleč zunaj njega ter bil z njim povezan z drevoredom. Dejansko je bilo obratno. Zametek kraja je nastal v 11. stol. okoli Vojašniškega trga, trško jedro v 12. stol. ob Koroški cesti in šele po sredini 13. stol. so z obzidjem vključili v mesto tudi njegov jugovzhodni del z židovsko naselbino vred. Jožefova cerkev na Studencih je nastala po kugi l. 1664, vendar pred 1675, in ne šele 1684. Mariborski otok leži zahodno, in ne vzhodno od mesta. Ko so v 1. tretjini 18. stol. obnavljali cesto Dunaj-Trst, so jo obnovili na trasi prek Košakov in Plača ter jo šele ok. 1830 prestavili na traso Maribor-Špilje. Prvi lastniki Betnave niso bili grofje, ampak gospodje von Winden. Grad v Radvanju ni iz 16., ampak iz l. p. 17. in 1. p. 18. stol. Ž. cerkev v Limbušu ni baročna, ampak barokizirana srv. stavba z ladijsko zasnovo iz 14. stol.

Glavnemu tekstu sledi korektna informacija Primoža Premzla o razglednicah, njih nastanku in razvoju ter o razgledničarstvu kot posebni zbirateljski temi, ki lahko mnogo prispeva k vizualni predstavitvi krajev, v našem primeru Maribora. Knjigo zaključuje pregled literature, seznam izdajateljev, založnikov, fotografov in tiskarjev razglednic ter imensko kazalo kot temeljno pomagalo bralcu oziroma uporabniku.

Jože Curk

Turistični vodnik po Sloveniji, Mladinska knjiga, Ljubljana 1995, 706. str.

Mladinska knjiga je spomladi 1995 izdala Turistični vodnik po Sloveniji, ki na 706 straneh prvič celovito predstavlja Slovenijo kot turistično deželo. Njegov urednik Marjan Krušič, glavna pisca Anton Gosar in Matjaž Jeršič ter vrsta njihovih sodelavcev so pripravili besedilo, ki vsebinsko razpada v tri dele: okvirno predsta-

vitev Slovenije, opis 24 osrednjih turističnih enot in 34 itinererjev ter turistične informacije. Ker ne gre za splošno oceno vodnika, ki gotovo predstavlja naš najvišji tovrstni dosežek doslej, ampak le za preveritev zlasti umetnostnozgodovinskih podatkov, zadevajočih severovzhodno Slovenijo, se za to načelno omejitev vnaprej opravičujem z dejstvom, da ta del Slovenije pač najboljše poznam.

V splošnem delu vodnika je v poglavju o umetnosti na slovenskih tleh povezava »skrivnostnega imena mariborskega arhitekta Janeza Fuchsa« z nastankom cerkve na Sladki gori ok. 1750 zgrešena, ker ob njenem nastanku šlezijijski priseljenec J. N. Fuchs še sploh ni živel in delal pri nas.

Celje ni postalo mesto po 1445, ampak aprila 1451, njegovo obzidje s stolpi pa so do kraja izgradili šele 1473, torej 4 leta po turškem obleganju in 17 let po izumrtju Celjanov. Tega obzidja je skupaj s 4 stolpi še precej ohranjenega. Narodni dom iz 1897 stoji na z. strani Trga celjskih knezov, Prothazijev двореc iz ok. 1770/80 pa na severni. Timpanon v Marijini cerkvi iz ok. 1360 predstavlja Celjana Hermana I. in Ulrika I. (ne Hermana II.). Mestni požar je bil 1798, in ne 1789. Križevpotne kapelice in plastike M. Pogačnika na vznožju Aljaževega hriba so iz zač. 18., in ne 17. stol., cerkev sv. Jožefa na njem pa je iz 1680. Slika sv. Cecilije v kapucinski cerkvi ni delo Matije Planerja iz 1615, ampak Krištofa Weissmanna iz 1627. Pri op. cerkvi bi bilo vredno omeniti, da je bila po 1300 zgrajena kot dvostolpna cerkev judenburških klaris in zato opremljena z nunsko emporo ter da je sedanjo obliko in velikost dobila postopno do srede 16. stoletja. V kapeli sv. Križa na **Svetini** gl. oltarju slika, ampak plastika Križanja iz ok. 1490. Vodni izvir v **Dobrni** niso v zač. 16. stol. uporabljali »Celjani, ki so sto let pozneje zgradili ob njem stavbo«, saj so že 1456 izumrli, ampak so ga uporabljali njegovi fevdalni lastniki, ki so ga 1858 prodali štajerski deželi.

Maribor: Pristan (stara Dravsko predmestje) je nastal sredi 16. stol. s podaljškoma mestnega obzidja do »Benetk« in Vodnega stolpa ob Dravi. Okrogli stolp v Lentu ni bil nikoli sedež sodišča ali zaporov, zato neupravičeno nosi ime Sodni stolp. Gre za bastion, ki je nastal po turškem obleganju l. 1532, in mu pritiče ime Pristaniški, Okrogli, Samostanski ali Minoritski stolp. Dravski most so zgradili 1911–13, in ne 1914. Sinagoga ni bila zgrajena ok. 1480, ampak vsaj 100 let prej. Stolničn zvonik ni klasicistično zasnovan, ampak je od 1792 le tako predelan. Priložen tloris stolnice kaže celoten triladijski del cerkve kot romanski, kar pa ne drži, saj je njen z. del z zvonikom vred zgodnjegotski, v podaljškju s. ladje pa celo visokogotski. Mestna hranilnica (sedaj rektorat) ni iz 1890, ampak 1886, Kazino pa ne iz 1. p. 19. stol., ampak iz 1864 (J. Schbl). Grajska južna fasada ni iz let 1601–12 (iz let po 1620 je le stolpič), ampak iz ok. 1640, loretska kapela pa iz 1655.

Murska Sobota: Grad je v zasnovi iz ok. 1600, a je bil v l. p. 18. stol. barokiziran. Ž. cerkev se prvič omenja 1297, in ne 79. Gre za cerkev iz srede 13. stol., ki so ji ok. 1300 prizidali korni zvonik in ok. 1370/80 prezbiterij, 1910/12 pa ji zamenjali ladjo. **Grad** na Goričkem ni iz 13., ampak pretežno iz 17. stol., a kaže tudi dele iz 16. in 18. stol.

Ptuj: Vespazijana so potrdili za cesarja l. 69 po, in ne pred n. št. Za rimski most preko Drave se ne ve, ali je bil v celoti zidan ali pa je imel zidane le nosilce in obe glavi, zato je trditev, da je bil kamnit, preveč apodiktična. Srv. Ptuj se ne pojavi v zgodovini za vlade Karla Velikega (+814), ampak Ludvika Nemškega (+876) leta 853. Grad je bil last Leslijev ne le za časa generala Valterja, ampak tudi njegovih potomcev do l. 1802. Marijin steber na Minoritskem trgu ni bil l. 1667 postavljen v spomin na bitko pri Mohaču 1526, ampak na ono pri Monoštru l. 1664. Mali grad ima sicer romanske temelje in poznogotsko jedro, v glavnem pa je iz 16–18. stol., ulična fasada pa celo iz srede 19. Njegov dvoriščni portal je iz ok. 1600, in ne 1570. Južni prizidki dominikanskega samostana so iz 17., in ne 18. stol. kar se sma-

tra za samostansko kapelo, je dejansko njegova prvotna kapiteljska dvorana, ki je nastala sočasno s cerkvijo 1230–35, medtem ko je bil njen (že drugoten) prezbiterij ok. 20 let mlajši. Na tlorisu gradu ni označena njegova renesančna gradbena faza, zato gotski barvno takoj sledi baročna.

Rogaška Slatina: Znani medicinski pisec in član Akademije operozorov Marko Gerbec ni o Slatini pisal konec 18. in v zač. 19. stol., ampak sto let prej, saj je živel med 1658 in 1718. Templja iz 1819 ni zgradil tržaški arhitekt Nikolaj Pertsch, ki je bil takrat star 12 let, ampak njegov oče Matej, ki je postavil tudi prvi zdravniški dom. Grof Ferdinand Attems ni bil štajerski deželni glavar med 1840 in 60, ampak med 1801 in 14. Cerkev sv. Trojice v **Perneku** je barokizirana stavba iz 16. stol., in ne baročna.

Potovalna smer C (Šentilj–Ljubljana):

Razvanje: p. c. sv. Mihaela je v zasnovi ladje iz 11. stol., M. Pogačnik ni bil iz Maribora, ampak iz Konjic enako kot F. Zamlik. **Areh:** grob sv. Henrika ni romanski, ampak poznorenesančen. **Rače:** grad v srv. ni obstajal, saj je nastal med 1530 in 42. **Zg. Polskava:** prvoten pretežno lesen dvorec so 1532 požgali Turki, njegov renesančni naslednik, poškodovan 1635, ima sedanjo baročno podobo od ok. 1750.

Slov. Bistrica: Ž. c. sv. Jerneja je barokizirana romansko-poznogotska stavba neorenesančnega videza. V mestu je še p. c. Marije 7 žalosti, barokizirana gotška stavba z opravo iz 18. stol. **Šmartno na Pohorju:** ž. c. ni romarska, ampak romanska kornozvonična cerkev iz 2. č. 13. stol. **Slov. Konjice:** ladja ž. c. je v jedru poznoromanska, zvonik pa iz ok. 1300. **Koritno nad Oplotnico:** p. c. sv. Miklavža je mnogo bogateje opremljena, kot piše v vodniku, saj premore kar 5 gotskih slik in 5 kipov, 4 oltarje iz 17. stol. ter freske iz 14. in 15. stol. **Zreče:** dvorec iz 1718 so pred leti podrli, portal pa vzdali v z. fasado ž. c., ki je v jedru ladje postromanska iz konca 13. stol.

Vitanje: se že 1306 in 1329 omenja kot trg, ž. c. ni romarska, ampak v ladji romanska, sliki J. A. Straussa krasita gl. oltar, vse 4 stranske iz 2. p. 17. stol. pa sočasne slike. **Frankolovo:** graščina ni 1758 nasledila Lindeka, saj je starejša, vsaj iz zač. 17. stol. **Lemberg pri Dobrni:** grad se ne »uporablja v druge namene«, ampak se spreminja v razvalino. **Petrovče:** ž. c. MB je poznogotsko-baročna stavba z Brollovimi freskami iz 1875 v ladji in Lerchinggerjevimi iz ok. 1760 v prezbiteriju. Od 7 oltarjev je gl. iz Knigerjeve delavnice, 2 sta Gallova, 1 M. Planerja iz 1605, ostali 3 pa so iz 2. pa. 19. stol. **Novo Celje:** prednik dvorca ni bil srv. Brutnberg, ampak renesančen Brunenberg (Plumberk). **Zalec:** je bil sedež deželskega, in ne knežjega sodišča, to je bilo vedno le v središču dežele. **Šempe-ter:** znameniti Marijin kip je iz zač. 14. stol. in verjetno dunajskega izvora.

Potovalna smer 16:

Lenart v Sl. g.: je bil deželnoknežja nato šentpavelska last, ki je pred l. 1227 prešla v sestav hrastovškega gospostva. **Kremberg:** Ž. c. sv. Ane ni iz 1654 (takrat je nastala le kapela), ampak iz ok. 1700. **Gradišče:** božja pot se je tu razvila ob koncu 17., in ne 18. stol. **Cerkvenjak:** Jožefova kapela je bila k ž. c. prizidana 1865, in ne 1825. **Apače:** ž. c. je 1517 dobila prazbiterij, 1538 s. ladjo in 1644 zvonik ob prezbiteriju. **G. Radgona:** grad se posredno omenja že 1129, 1147 in 1182, ko se pojavlja tudi prvotna prazupna cerkev sv. Ruperta. **Negova:** ž. c. je bila sicer začeta 1699, vendar zgrajena šele 1710. **Grad na Goričkem:** niso nikoli imeli templarji, pač pa grofje iz Železnega (1208–69), Omode (1275–1357) in od 1365 Szechyji. Po 1684 so jim sledili Batthyanyji, Nadasdyji in od 1830 Szechenyji. Ladjo ž. c. od 1956 pokriva mesto baročnega oboka Plečnikov konični strop. **Martjanci:** pri ž. c. sta glede obokanja zamenjana prezbiterij in ladja. Prvega namreč pokriva križnorebrasti obok iz 1392, drugo od 1702 baročen. **Selo:** starejša plast fresk v p. c. sv. Nikolaja ni iz srede, ampak l. tr. 14. stol., mlajša plast pa je iz zač. 15. **Turnišče:** ni bilo sedež prazupnije

že v 12. stol., ampak šele v 13., saj je bila njegova cerkev zgrajena ok. 1240. **Beltinci**: renesančen grad, ki se prvič omenja 1532, so zgradili Banffyji, tega je ok. 1690 zamenjal sedanji dvorec, ki so ga postavili Szechenyji. **Lendava**: Halicanum ni ležal pri Dolgi vasi, ampak verjetneje pri Martinu na Muri, pri Dolgi vasi pa je bil le zaselek vicus. Sedanji grad ni nastal med 1690 in 1705, ampak med 1712 in 1717.

Potovalna smer 17:

Viltuš: starega gradu niso Viltuški odstopili Celjanom in tudi ne porušili Turki. Bil je šentpavelska last, ki so jo upravljali Viltuški do 1471, nato Turjačani, Szekeleyji in Herbersteini, ki so po njegovi opustitvi zgradili 1625 v dolini jedro sedanjega dvorca. **Ruše**: ž. c. je bila l. 1387 zgrajena, in ne prvič omenjena. Slike 10 apostolov so Weissenkircherjeve iz 1695, slike slavoločnih oltarjev F. M. Straussa iz ok. 1730, omembe vreden pa je tudi štuk iz 1710 in 1721. Grobnica pred cerkvi-jo je res Glaserjeva (a ne pesnikova) iz 1812, plastika na njej pa je Schoyjeva iz 1733.

Fala: graščina kot naslednica prvotnega gradu iz 13. stol. je v sedanji stavbi iz 16. in predvsem 17. stol. **Pučava**: ž. c. DM ni mogla biti »prezidana v zadnji četrtini 17. stol. in nato posvečena 1672«, ampak je bila ok. 1670 tako rekoč na novo zgrajena. Od opreme so 3 oltarji in prižnica iz 3. trt. 17. stol. in le eden je J. Holzingerja. **Lovrenc na P.**: ž. c. ni naslednica treh, ampak dveh prednic, saj je njena sedanja stavba baročna iz 1766 razen poznogotskega zvonika. **Brezno**: ž. c. ni baročna, ampak barokizirana romanska cerkev iz ok. 1180 z gotskim prezbiterijem. **Šentjanž nad Dravčami**: p. c., ki se omenja že 1305, je v celoti obokana in hrani zelo kvalitetne freske beljaške smeri iz ok. 1440. **Pukštajn**: poleg razvalin gornjega gradu bi bilo umestno omeniti tudi spodnji grad iz zač. 18. stol., vendar historizirajočega videza. **Dravograd**: ne reka Meža, ampak Drava ločuje staro trško naselje Podgrad od novejšega naselja Meže. Cerkev sv. Vida je pred nekaj leti zamenjala pravokoten prezbiterij iz 17. stol. z rekonstruirano apsido. Ž. c. sv. Janeza Ev. je v zasnovi poznoromanska, vendar v 17. stol. prezidana in v 18. opremljena stavba, ki je bila taborsko utrjena. **Ravne**: se omenjajo kot trg že 1317 in 1333, in ne šele 1361. P. c. sv. Antona ni iz ok. 1430, ampak iz ok. 1390/1400.

Kotlje: ž. c. sv. Marjete je barokizirana gotska stavba s 5 oltarji, od katerih sta 2 iz delavnice J. J. Mersija. **Javorje**: ž. c. sv. Magdalene je z opremo vred baročna, p. c. sv. Jošta pa je gotska z ranobaročno opremo iz 17. stol.

Potovalna smer 18:

Hajdina: ž. c. sv. Martina je razen starega prezbiterija in zvonika neogotska iz 1873/74. **Videm**: ž. c. je romansko-gotska barokizirana stavba. **Cirkulane**: ž. c. sv. Barbare ima razen gotskega prezbiterija ladjo iz 1684 in zvonik iz 1750.

Potovalna smer 19:

Lemberg pri Šmarju: pri trgu so sicer sledovi nepomembnega Videršneka, mnogo pomembnejši pa so ostanki gradu Lemberga, krškega fevda, na katerega so Žovneški gosppodje l. 1341 dobili grofovski naziv. Ohranjena je le še barokizirana poznoromanska grajska kapela sv. Pankracija. V naselju seveda ne stoji mestni, ampak trški rotovž s prangerjem. **Kostrivnica**: gl. oltar v ž. c. iz 1769 (delo J. Holzingerja) je iz Alojzijeve cerkve v Mariboru. **Kristan vrh**: ž. c. sv. Petra na Medvedjem selu ima 5 oltarjev, in ne le oltar Izidorja in Notburge iz ok. 1770. **Podčetrtek**: seveda ni nikoli dobil mestnih pravic, pač pa že pred 1328 trške. Grad nad trgovom je gotovo stal vsaj že v 1. p. 12. stol., sedanji grad je iz zač. 16. in zač. 17. stol., v zač. 18. stol. je bil barokiziran, l. 1874 pa temeljito obnovljen, vendar hrani romansko-gotsko zasnovno. **Slake**: notranjščino p. c. so predelali 1710, in ne v 17. stol., nakar jo je poslikal J. C. Wager. **Olimje**: cerkvene opreme nista izdelala V. Kniger in J. Holzinger, saj je precej starejša: gl. in stranska oltarja so iz ok. 1680, 2 M. Pogačnika iz 1716, 2 pa iz srede 18. stol. **Pilštanj**: pripoved o Engelbertu Pilštanjskem (936) in njegovi hčeri Hemi spada med legende. Kraj je bil sicer res

med 1016 in 1042 od Breže–Selških, vendar so grad in cerkev zgradili šele po 1072 krški škofje. **Zagorje:** ž. c. ni baročna, ampak baročno povečana gotska cerkev s poslikavo iz 1708 in 65 (M. Gr in A. Lerchinger) in zelo bogato opremo iz 18. stol. Zato je preskromno predstavljena. **Kozje:** se ne omenja že 1016, ampak 1130. Bilo je krški fevd, ki so ga do 1384 upravljali Drachenbergi. Ž. c. ni sv. Eme, ampak Marije. Omenja se že 1249, a je v jedru sedanje stavbe iz 15. stol. Cerkev sv. Eme iz 1466 je le njena podružnica. **Podsreda:** slika Krsta v Jordanu F. M. Straussa nad gl. oltarjem v ž. c. ni iz 1650, ampak 1738. Cerkev, zgrajena v poznobaročni tradiciji, je iz 1806. Grad ni iz 13. stol., ampak je v 4 fazah nastajal med ok. 1150 in 1250 ter bil pozneje le malo spreminjan. **Bistrica ob Sotli:** ž. c. se prvič omenja 1257, in ne 1275. **Kunšperk:** prvih gradov ob Sotli niso postavili v 1. p. 10. stol., ker so takrat tu gospodarili Madžari, ampak po 973, ko so se Madžari umaknili preko Sotle. **Sve-te gore:** romarska pot je seveda mnogo starejša od njene prve omembe l. 1265. Gl. oltar v Marijini cerkvi je iz 1693, in ne 1939, 4 oltarji in prižnica so delo M. Pogačnika iz ok. 1735. Med 4 kapelami je najstarejša Jurijeva, sledi Martinova, ona od Fabijana in Sebastijana ter kot najmlajša Bolfenkova (sedaj LMB). **Bizeljsko:** sedanji grad je renesančnega videza, njegov prednik, dvor, pa seveda ni obstajal že v 10. stol., ampak kvečjemu v 11., dokler ga ni v 14. stol. zamenjal zidan grad, ki je 1475 uspešno ključoval Turkom. Na njem niso že v srednjem veku gospodarili Tattenbachi, ampak šele od 1532 kot krški fevdniki in od 1608 kot lastniki.

Potovalna smer 20:

Ustanovne listine samostana Žiče ni izdal 1165 štajerski mejni grof Otokar I., ampak 1164 m. grof Otokar III, ki je umrl 31. 12. 1164. **Studenice:** samostana dominikank, ki ga je ustanovila Zofija Rogaška 1239, in ne 1247, niso požgali med zadnjo vojno, ampak je propadel po razpustu samostana magdalenk l. 1949. Vrvičasto niso okrašena rebra, pač pa vhodni portal. Grad nad samostanom iz zač. 16. stol. je propadel po požaru 1788. **Muretinci:** graščino je nemški viteški red zgradil v sedanji obliki med 1653 in 55. **Zavrč:** v kraju je tudi ž. c. sv. Miklavža, prvič omenjena 1430, ki je v sedanji stavbi zvečine iz 1670 in hrani bogato baročno opremo. **Velika Nedelja:** ž. c. sv. Trojice ni že od 1219 sedež prazžupnije, ampak od 1236. Grad je v jz. delu poznoromanski, sicer pa renesančen iz ok. 1622, vendar barokiziran ok. 1730. **Ormož:** gospostvo so po 1489 imeli Szekelyji, Petheji, Knigsackerji itd., ter šele od 1910 Wurmbrandi. Nacionalne napetosti so se začele šele v 2. p. 19. stol., in ne v 2. p. 18. Ž. c., ki je v ladji poznoromanska, ima prezbitarij z zakristijo in zvonik iz ok. 1400 ter sev. ladjo (prvotno kapelo) iz 1. p. 15. stol. Barokizacija cerkve se je začela po požaru 1647 in se končala 1736 z njeno ponovno posvetitvijo. Takrat so močno povišali zvonik, obokali ladjo, odbili rebra v prezbitariju in jo nanovo opremili.

Potovalna smer 21:

Šentjur: je bil krški fevd, in ne celjski. Celjani so le za kratek čas kraju oporekali trške pravice, saj so mu jih l. 1400 zopet priznali. Trg je začel hirati, ko so cesto skozi trg 1846 prestavili v dolino Pešnice pod njim.

Ponikva: A. M. Slomšek iz Sloma in Blaž Kocen iz Hotunj sta se le šolala v Ponikvi. **Rifnik:** omemba gradu iz 1163 se nanaša na Reifenstein na Zg. štajerskem, naš sicer romanski grad pa je iz 13. stol. **Jelše:** lastnik dvorca, ki ga je po 1860 prezidal v orientalskem slogu, je bil diplomat baron Gdel–Lanoy, ne Födl. **Šmarje pri Jelšah:** ž. c., ki se prvič omenja 1236, ni bila zgrajena sr. 13. stol., ampak v ladji po 1200, v zvoniku pa šele ok. 1300. Križev pot pri p. c. sv. Roka ni iz srede 17. stol., ampak iz 1743–53. **Korpule:** ni bil lovski dvorec Celjanov, saj se kot dvor pojavi šele l. 1556. **Lemberg pri Šmarju:** ponavlja se napaka iz smeri 19. Nad trgov je stal star lemberški grad, ki je propadel ob koncu 15. stol., Videršnek pa je bil domneven gradič v bližini, ki je propadel ok. 1670. **Rogatec:** spodnja trška vrata so nosila letnico 1559, in ne 1599. Stari grad obodnega tipa je 1574 pogorel, njegov na-

slednik podkvastega tlorisa pa je obsegal 3 trakte in je propadel po 1810 Deželsko (ne deželno) sodišče pri njem je bilo v 18. stol. prenešeno v bližnji Strmol. Attemsi in Windischgrätzki so bili lastniki gradu oz. njegovih razvalin šele od 1805 dalje. Stavek »po zadnjem požaru v Rogatcu so ga obnovili zdaj je razvalina« je nejasen, saj je grad pogorel 1574, l. 1810 pa je bil prepuščen propadu. Strmol ni »trinadstropno poslopje iz 19. stol.«, ampak je v jedru iz 16. in 17. stoletja.

Potovalna smer 22:

Laško: trški grad ni obstajal med 1338 in 1524, saj so ga opustili že Celjani pred 1456, zato je bilo laško gospostvo okoli sto let brez upravnega dvora, ki ga je znova postavil šele J. Valvasor ok. 1555. **Loka pri Z. Mostu:** barokizirano poznoromansko ž. c. iz 1208 krasijo ostanki poznogotskih fresk in bogat baročni štuk (ne poslikava). **Sevnica:** gradu niso imeli Mosconi vse do 1803, saj so jim že po 1675 sledili Turjačani, Draškoviči, Kegleviči, njegov pravni lastnik pa so bili ves čas salzburški nadškofje. Poslikava Lutrovske kleti ni iz ok. 1580, ampak iz prvih let 17. stol. P. c. sv. Florjana ne hrani romanskih elementov, saj je bila zgrajena šele ok. 1420/30, pač pa uporablja romanski tlorisni koncept s kvadratastim prezbitერიem. Grad je dvofaznega nastanka, pred 1563 je nastal kot utrdba, po 1595 je bil prezidan v rezidenco. Sevnica se kot trg omenja že 1309. **Planina:** Ptujski niso bili grofje, ampak gospodje, gospostva pa niso 1249 nasledili oni, ampak sorodni Svi-benski. **Rajhenburg:** grad se ne omenja že 838, ampak 895. Njegovega romanskega naslednika iz l. p. 12. stol. niso ok. 1600 prezidali Fallensteini, ampak Gallensteini. Graščina Turn pod njim ni »še srednjeveška«, ampak je v stolpastem delu romanska iz 12. stol., a so jo v 16. in 17. stol. povečali do sedanje velikosti. Arhitekt bazilike LMB je bil Hans Pascher, in ne M. Pascher.

Potovalna smer 23:

Soteska: prvotni grad je bil razrušen 1439, drugotni pa opuščen po 1765. **Švarcenštajn:** grad je bil med 1534 (ne 1441) in 1614 v rokah Trebniških. **Velenje:** gradu niso postavili Vovbrški grofje, ampak Kunšperški gospodje. Kraj, ki je 1264 imel še omejene trške pravice, se 1348 omenja kot trg. **Šalek:** grad se prvič omenja 1278, in ne 1287, vendar je nastal že v 12. stol. Od l. p. 13. stol. je bil krški fevd, od 1336 celjski, od 1456 pa deželnoknežji, dokler ni po 1575 postal last Raumschüsslov. **Šoštanj:** ni trških pravic dobil 1355, ko se kot tak omenja, ampak že pred 1322 od Vovbrških grofov. Njegov zametek je iskati sev. od Pake blizu ž. c. sv. Mihaela, na sedanjo lokacijo se je preselil pred 1311 in pred 1322 dobil trške pravice. Sredi 18. stol. ni doživel neke posebne »nove zasnove« okrog p. c. sv. Mohorja, ampak se je le razširil proti jugu na zemljišče l. 1734 pogorelega spodnjega gradu. **Kozjak:** p. c. sv. Mohorja hrani v zvonici freske furlanske smeri, ki niso iz 15. stol., ampak iz konca 14. **Mislinja:** ime zaselka Straže ni v zvezi z mejo med Štajersko in Koroško, saj se Misljnjska dolina od 1362 šteje k Štajerski, ampak v zvezi z dejstvom, da je od 1251 uživala deželne (imunitetne) pravice, ki so ugasnile šele z njeno madžarsko zasedbo l. 1488. **Šmartno pri Sl. G.:** ž. c. ni baročna, ampak barokizirana stavba, ki hrani v srednji ladji še pozonoromansko jedro. Gl. oltar in Straussova slika v njem nista iz konca 18. stol., ampak iz ok. 1760/70. **Legen:** p. c. sv. Jurija ima v ladji romansko in le v kornem zvoniku zgodnjegotsko zasnovo. **P. c. sv. Barbare:** lesen strop v ladji ni iz 17., ampak iz 2. p. 18. stol. **Stari trg pri Sl. G.:** kapele sv. Pankracija niso prizidali h gradu v l. p. 13. stol., ampak so takrat njegov palacij predelali v kapelo. Tudi je niso 1493 prezidali v cerkev, ampak so jo le obnovili, ker je bila v madžarskih bojih poškodovana, grad pa uničen. Križev pot k njej ni iz konca 18. stol., ampak iz 1775. Baročna poslikava v prizidku Svetih stopnic ni »bolj izrazita«, ampak vsebinsko bolj celovita Lerchingerjeva stvaritev. Ž. c. sv. Radegunde ni baročna, ampak barokizirana visoko-(ladja) in poznogotska (prezbiterij s kripto) cerkev z baročnima kapelama. Župnišče pod njo ni nekak

»kmečki dvorec«, ampak pravi dvor s srednjeveškim jedrom in renesančno lupino iz 1626. **Bukovska vas:** p. c. sv. Jederti se prvič omenja 1278 in ne 1212. **Kronska gora:** pri ž. c. sv. Petra ni valovito samo pročelje, ampak ves cerkveni plašč, kar je njena pri nas redka posebnost.

Potovalna smer 24:

Braslovče. cesar je trške pravice res potrdil 1457, vendar so postale trg že pred 1379, ko se omenja njihov trški sodnik. Cerkevnege tabora in kostnice niso podrli 1896, ampak med 1846 in 69. **Žovnek:** dvorec v dolini pod starim gradom je J. Čokl zgradil 1816, in ne na zač. 18. stol. **Vrbovec:** grad so kot patriarški fevd 1286 prevzeli Vovbrški, 1322 Vrbovški in od 1360 Celjani. **Nazarje:** stopnišče, ki vodi k franč. samostanu na Gradišču, ni iz 1774, ampak iz 1747. V cerkvi je slika sv. Florjana J. Potočnika, vendar ne iz 1882, ampak 1828. **Radmirje:** plašč francoskega kralja v zakladnici romarske cerkve ni iz 1789 (leta francoske revolucije), ampak iz 1763. **Ljubno:** je dobilo trške pravice 1459, in ne 1424, ko se v njem omenja le sedež enega od gornjegrajskih samostanskih uradov. **Luče:** je bilo sedež gornjegrajskega urada že v 14. stol., in ne šele 1426, ko se omenja. Freske v cerkvi so delo Janeza, in ne Tomaža Fantonija, križev pot pa F. Vizjaka, in ne F. Wissaka. **Solčava:** Prvotne cerkve niso postavili v 11. stol., pač pa je v sedanji zakristiji ohranjena prvotna obokana poznoromanska kapela iz l. p. 13. stol., pri kateri se 1365 omenja kaplan in 1426 vikar. Logarski apnenec so v 19. stol. uporabili za tlake v ladji, prezbiteriju in zakristiji.

Potovalna smer 25:

Gornji grad: zvonik sedanje cerkve je edini ostanek njene prednice in je v celoti iz 1671 (zato ni romanski v spodnjem delu). Njegov prednik iz 1545 (Jerg Snedec) je stal ob vzh. koncu sev. ladje. Od srv. zvonikov se je gotski iz 2. p. 14. stol. dvigal nad prvo polo prizidanega prezbiterija, prvoten romanski iz zač. 13. stol. pa je stal v verjetni obliki preslice bodisi nad zahodno fasado ali pa nad slavoločno steno.

Potovalna smer 26: Ta smer le med Dolom in Rimskimi Toplicami prečka štajersko ozemlje, zato ob njej ni pomembnejših, turistično zanimivih spomenikov.

Glede na obseg teksta popravkov ni preveč, posebno če upoštevamo, da gre za množico konkretnih podatkov, ki jim že vsaka tipkarska ali tiskarska napaka vzame delček njihove verodostojnosti. Zato jih je potrebno odpraviti, saj je vodnik namenjen predvsem širokemu krogu nekritičnih porabnikov, ki jih bodo sprejemali take, kot so. Vodnik pa je na tako visoki ravni, da ga je vredno pred naslednjo izdajo, ki jo bo gotovo doživel, očistiti vseh napak in ga tako približati tisti eksaktnosti, ki mu bo zagotovila trajno vrednost kot enemu temeljnih del naše tovrstne publicistike.

Mr. ph. Štefan Predin, Mariborski lekarnarji skozi stoletja, Maribor, Mariborske lekarne, 1994, 190 strani.

Mariborski zgodovinarji sedaj že starejše generacije, tiste, ki je nastopila službe v naših ustanovah za varovanje kulturne dediščine in šolah konec štiridesetih in v začetku petdesetih let, pomnimo, da je bil ob svojih življenjskih jubilejih, l. 1957 sedemdesetletnici in l. 1967 osemdesetletnici, počaščen z lepimi prireditvami ob mednarodni udeležbi magister farmacije Franc Minařik. Rojen je bil na bližnjem Smolniku pri Rušah, po študijah in službi kot samostojen lekarnar drugod se je l. 1927 nastanil v Mariboru, ko je prevzel najstarejšo lekarno v mestu, ono pri Orlu

v slikani hiši na Glavnem trgu 12, kjer je danes prodajalna Dežnik trgovskega podjetja Kvik. V času, ko smo ga tudi mlajši v muzeju, arhivu in knjižnici spoznavali kot gosta teh ustanov, je ta sin ravnatelja glažute pisal zgodovino pohorskih steklarn (izšla 1966). Zgodovine lekarn v Mariboru in okolici, »s katero bi bil rad sklenil svojo življenjsko nalogo,« pa uveljavljenemu zgodovinarju farmacije ni bilo dano dokončati, ostala je taka, kot jo v tipkopisu hrani Univerzitetna knjižnica Maribor. A v podravski metropoli je po drugi svetovni vojni zanimanje za preteklost zdravstvenih strok le poraslo. l. 1959 je izšel prvi Zbornik Splošne bolnišnice v Mariboru, kjer sta poglavji o njeni predzgodovini in najstarejši dobi napisala še Franjo Baš in Franc Minařik. Urednik tega »prvega obširnega dela iz zgodovine slovenskega zdravstva« pa je bil primarij dr. Eman Pertl, ki se je menda od takrat posvetil raziskovanju zgodovine zdravstva v severovzhodni Sloveniji, skrbel pa nato kot spiritus agens za organiziranje raziskovanja preteklosti zdravstvene stroke. Od 1969 je bil predsednik medikohistorične sekcije Slovenskega zdravniškega društva in od 1980 podpredsednik Znanstvenega društva »za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, podružnice Maribor, severno od Save«. V sekciji in podružnici se je nato na pobudo dr. Pertla zbiral krog zdravnikov, ki so se namenili raziskovati zdravstveno preteklost mariborskega območja, tako pa se je med drugim tudi ohranjal spomin na zgodovinarja farmacije, ki je – še osamljen – s svojim delom dvignil Maribor iz anonimnosti v svetu zgodovine zdravstvenih strok. Poudarjena je bila tudi potreba po dokončanju njegovega skoraj zaključenega dela o zgodovini lekarn v Mariboru. Tako so seveda tudi na spominskem simpoziju ob stoletnici Minařikovega rojstva l. 1987 ponavljali izziv, ki da ga predstavlja skoraj dokončano delo o zgodovini lekarn v Mariboru.

Poročevalcu o lani izišli knjigi magistra Štefana Predina o mariborskih lekarnarjih skozi stoletja, ki se je zato seznanil z avtorjevo bibliografijo še iz časa, preden so bili objavljeni njegovi prispevki o zgodovini mariborskih lekarn v Farmaceutskem vestniku, članek Predina, takrat še ravnatelja Mariborskih lekarn, v Združenem zdravstvu IV, 1984 o meljski lekarni, ki jo bo treba preseliti, ker je hiša na vogalu med Meljsko cesto in nekdanjo Mlinsko ulico, kamor je magister Rems svojo lekarno nekoč nastanil, na poti bodoči hitri cesti, prvi prispevek novega raziskovalca preteklosti lekarn našega mesta. Kmalu sledijo pravi Predinovi spisi o zgodovini lekarn, najprej pomurskih, a navezujoč na spise predhodnika Minařika, ki je oral ledino. Predin odkriva nove podatke iz virov, ki jih najde v arhivih in knjižnicah, a tudi v dokumentarnem gradivu lekarn in pričevanju kolegov farmacevtov. Med 1989 in 1992 so v strokovnem glasilu Farmaceutski vestnik izšli štiri Predinovi prispevki o zgodovini mariborskih lekarn, utemeljeni – kar zadeva gradivo – na prej omenjenem načelu. Minařikovi zgodovini lekarn v Mariboru in okolici dodaja avtor nove podatke, nadaljuje pa predhodnikov zgodovinski opis s poglavjem, ki zajema obdobje nemške okupacije, ter obsežnejšim zaključnim poglavjem o obdobju javne lekarniške službe v Mariboru, ki ga je uvedla nacionalizacija lekarn l. 1948. Z razpravami, objavljenimi v strokovnem glasilu, je imel avtor zbrano gradivo za največji del knjige, o kateri poročam. Na novo pa je moral napisati še najmlajšo zgodovino lekarn, od konca leta 1962, ko so jih – razen najstarejše, Lekarne Pri orlu na Glavnem trgu (do njenega konca l. 1959 Minařikove) – združili v enotni zdravstveni zavod Mariborske lekarnice Maribor. Po čem se razlikuje Predinova knjiga mariborski lekarnarji skozi stoletja od rokopisne Minařikove v Univerzitetni knjižnici? Zasnova je v glavnem enaka: po navajanju prvih lekarnarjev, ki jih je bilo po pričevanju virov najti v Mariboru – ne glede na to, ali so imeli v mestu lekarno – omenja kot prvega, ki je zagotovo mariborski, Riccija, to utegne biti že 1580, gotovo pa je bil mariborski lekarnar vsaj nekaj pred avgustom 1593, ko je že omenjena vdova po njem, Angelika. V naslednjem letu 1594 pa je zagotovo bil

lekarnar v Mariboru Janez Paullus, ki ga je za prvega mariborskega imel že zgodovinar štajerskih lekarn Schniderschitsch, za njim tudi Minařik. Od 1669 pa Predin sledi nastajanju ustaljenega omrežja mariborskih lekarn, od prve na Glavnem trgu do četrte, lekarne v Magdalenskem predmestju – prve zunaj starega mesta, že na desnem dravskem bregu. Najbolj razvito Graško predmestje pa dobi l. 1912 že drugo lekarno prav blizu Glavnega kolodvora, ki je povzročal hitro rast tega predmestja. V prvi Jugoslaviji nastanejo v Mariboru, ki se upravno ne razširi v dejansko že urbanizirano in z mestom spojeno okolico (Studenci, Pobrežje na desnem, a tudi že Kořaki in Krčevina na levem bregu), še tri lekarne, tako da jih je že osem. V drugi Jugoslaviji, ko mesto zajame tudi omenjena nova predmestja in še več, nastanejo tam še tri lekarne: na Teznu, v Novi vasi in na Pobrežju. Zaporedje ustanavljanja teh lekarn najdemo – kolikor mu je mogel l. 1972 preminuli Minařik tudi slediti – že pri njem. Predin vzorniku v spomin – z biografijo ga predstavi ob opisu Lekarne pri orlu – dodaja še Minařikov opis lekarniške zbirke v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Kar zadeva farmacevte, obravnava Predin v glavnem lekarnarje lastnike, od v lekarnah zaposlenih farmacevtov pa le one, ki bodo kasneje prevzeli lekarne kot lastniki ali bodo kasneje v socialistični Jugoslaviji njihovi upravniki in direktorji, poleg njih pa npr. tudi asistenta v Lekarni pri orlu Alojzija Benkoviča, poliglota, prevajalca in botanika. Minařik, ki je vse od konca prve svetovne vojne delal kot lekarnar v slovenski farmaciji, obenem pa jo spremljal z interesom zgodovinarja stroke, torej tudi kronista, je v svoji rokopisni zgodovini predvsem zapisal tudi strokovne biografije vsega osebja mariborskih lekarn in s tem zagotovil mnoge dragocene podatke bodočim raziskovalcem. Predin je mogel na več mestih kot prvi uporabiti v mariborskem arhivu zbrano gradivo, bodisi da je bilo pridobljeno v novejšem času, bodisi da ga je razkrila strokovna obdelava. Marsikaj takega, kar navaja iz tega vira o prizadevanjih za ustanovitev prvih lekarn v predmestjih, tj. zunaj stare obzidne črte, nam odpira nove poglede na čas nastajanja večjega Maribora v drugi polovici 19. stoletja. Nove podatke za najstarejšo dobo mariborske farmacije in zdravstva je marljivo iskal tudi v graškem deželnem arhivu. Po upoštevanja vrednem preudarku se je Predin odločil, da ob tekstu ne navaja vseh teh številnih mest v virih, ampak da na koncu navede zgolj svoje omenjene razprave o mariborski farmaciji in zdravstvu. Tako bralec v tej prvi večji monografiji o mariborskem lekarniřtvu ne najde vsega znanstvenega aparata, temveč ga je avtor napotil k posamičnim razpravam in delom predhovnikov. Od avtorja, ki s prispevki o zgodovini farmacije tudi širše po Štajerskem in po Sloveniji pridno polni med drugim tudi strani mariborske zgodovinske revije, moremo upravičeno pričakovati še kaj o preteklosti žlahtne stare zdravstvene stroke v našem mestu.

Antoša Leskovec

Andrej Vovko: Mal položi dar... domu na altar. Portret slovenske narodnoobrambne organizacije Družbe Sv. Cirila in Metoda 1885–1918, Ljubljana 1994, 237 strani.

S proučevanjem delovanja Družbe sv. Cirila in Metoda se ravnatelj Šolskega muzeja v Ljubljani, publicist, prevajalec in zgodovinar dr. Andrej Vovko ukvarja že od leta 1977. Rezultate svojega dela je objavil v 25 razpravah, višek njegovega raziskovalnega dela pa predstavlja doktorska naloga (obranjena leta 1992 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani), katere nekoliko skrajšan in

predelan tekst je izšel v knjigi *Mal položi dar... domu na altar, Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije sv. Cirila in Metoda 1885–1918*, ki jo je izdala Slovenska matica v Ljubljani. V knjižni obliki je avtor izpustil prilogo disertacije, v kateri so zbrane preglednice o odborih, članstvu in prispevkih podružnic, ki pa je v tipkopisni obliki na voljo v Narodni in univerzitetni knjižnici, knjižnici Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete in knjižnici Šolskega muzeja v Ljubljani.

Pričujoča knjiga, kot je zapisal avtor, predstavlja portret delovanja slovenske zasebne šolske narodnoobrambne organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda v obdobju od njene ustanovitve leta 1885 do propada Avstro-Ogrske 1918. Čeprav je Družba delovala tudi še po tem letu, pa je ravno v tem obdobju razvila vse zanjo značilne dejavnosti šolske zasebne narodnoobrambne organizacije, to je zasebne otroške vrtce in osnovne šole.

V uvodnem delu knjige nas avtor popelje v takratne politične razmere v habsburški monarhiji, za katere je bilo značilno zaostrovanje narodnostnega vprašanja, ko so privilegirani narodi monarhije, Nemci, Madžari in deloma Italijani, izvajali narodnostni pritisk na podrejene slovanske narode, med njimi tudi Slovence. Ta pritisk se je okrepil v začetku 20. stoletja in dosegel višek v času prve svetovne vojne, odražal pa se je tudi v nasprotovanju ustanavljanja šol s slovenskih učnim jezikom. V ta namen so leta 1880 na Dunaju ustanovili nemško zasebno šolsko organizacijo *Deutscher Schulverein*, ki je imela nalogo krečiti nemštvo na jezikovnih mejah in predelih z mešanim prebivalstvom, še zlasti v čeških in slovenskih deželah. Z denarjem, ki so ga zbrale podružnice iz zaledja, so na teh področjih ustanavljali nemške šole (prvi šoli na Slovenskem sta bili ustanovljeni v Pekrah pri Mariboru in Sevnici že leta 1882). Podoben namen kot nemški *Schulverein* sta imeli tudi italijanski šolski »obrambni« *društvi: Pro Patria*, ustanovljena leta 1886, in po njeni ukinitvi *Lega Nationale*. V obrambo pred nemškim *Schulvereinom* so Čehi v deželah češke krone že konec leta 1880 ustanovili svoje šolsko narodnoobrambno društvo *Ustredni Matice školska*, ki je imelo namen ustanavljati in vzdrževati otroške vrtce, osnovne in srednje šole s češkim jezikom. Začetki slovenskega zasebnega šolstva pa segajo v leto 1883, ko je Politično društvo *Sloga* v Gorici ustanovilo prvi zasebni otroški vrtec, kasneje pa še dva in dve osnovni šoli. Delo *Sloge* na šolskem področju je nadaljevalo leta 1897 ustanovljeno društvo *Narodni dom*. Avtor nam v uvodnem delu na kratko predstavi še delovanje Družbe sv. Cirila i Metoda za Istru s sedežem v Pulju, Slovenskega šolskega društva v Celovcu in katoliško usmerjene Slovenske straže iz Ljubljane.

V drugem poglavju nam avtor prikazuje ustanovitev Družbe sv. Cirila in Metoda leta 1885 in njeno delovanje v okviru rednih velikih skupščin. V knjigi je posebej poudarjena pomembna prelomnica v delovanju leta 1907, ko so v Družbi spremenili njeno dotedanjo politično usmeritev iz pretežno slogaške nadstrankarske organizacije v odkrito liberalno organizacijo s primesjo narodnega radikalizma. V nadaljevanju poglavja pa spremljamo delovanje Družbe na rednih skupščinah do leta 1918.

V tretjem poglavju nam avtor predstavlja finančno delovanje Družbe sv. Cirila in Metoda, ki je bilo organizirano na osnovi zbiranja in podarjanja sredstev. V Družbi so razvili zbiralni sklop, s katerim so denarno podpirali vse dejavnosti podarjevalnega sklopa na izključno prostovoljni podlagi v duhu njenega gesla: *Mal položi dar... domu na altar*, kot je bilo zapisano na škatlicah vžigalic ljubljanskega trgovca Ivana Perdana. Denarna sredstva so v Družbo pritekala od njenih podružnic, s prispevki, ki so jih zbirali slovenski časniki, ter z denarjem od prodanih artiklov, ki so imeli podeljeno oznako »V korist družbi sv. Cirila in Metoda«, in so ga družbi nakazovali nekateri trgovci in podjetniki. V blagajno Družbe se je denar stekal tudi z dobičkom veselice, plesov, prispevkov izseljencev itd. Podarjevalni sklop

pa je obsegal njene lastne zasebne otroške vrtce in osnovne šole ter finančno podporo slovenskim javnim ter zasebnim šolskim zavodom, nekaterim drugim slovenskim narodnoobrambnim društvom, slovenskim učiteljem in dijakom. Lastnih, drugih zasebnih in javnih slovenskih šol, svojih podružnic in društev na narodnostno ogroženih delih slovenskega ozemlja pa niso podpirali samo z denarjem, temveč tudi z lastnimi, nakupljenimi in podarjenimi knjigami in učili.

Posebno poglavje je posvečeno delovanju 336 podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem, Goriškem, Tržaškem, v slovenski Istri, v Gradcu, Leobnu in na Dunaju. Pri tem poglavju je avtor dodal še preglednico članstva in prispevkov podružnic ter preglednico poklicnega sestava podružničnih odborov, takšni preglednici pa je izdelal še za vsako pokrajino posebej.

Peto poglavje je namenjeno vzgojnemu delovanju Družbe. V njem nam avtor predstavi ustanovljene šolske zavode in tiste, ki so ostali le v načrtih. Tudi v tem poglavju je avtor dodal preglednice osnovnih šol in vrtcev Družbe. V vzgojnem delovanju družbe so imele velik pomen tudi šolske sestre sv. Frančiška Asiškega Kristusa Kralja iz Maribora.

Ker je bil dr. Vovko daljši čas tudi upravnik Inštituta za izseljenstvo pri ZRC SAZU, v knjigi kar nekako ni mogel zaobiti delovanja Družbe sv. Cirila in Metoda in slovenskih izseljencev, posebno poglavje pa je avtor namenil še slovenskim političnim razmeram v obravnavanem obdobju.

Delovanju Družbe po letu 1918, je avtor namenil zadnje poglavje, v katerem nam prikazuje osnovne značilnosti družbinega delovanja v prvi Jugoslaviji in v času druge, ko je bilo njeno delovanje omejeno le na podporo Slovincem v zamejstvu, do prenehanja njenega delovanja.

Avtor je knjigo zaključil z vsebinskim kazalom, krajevnim kazalom, bibliografijo družbe sv. Cirila in Metoda, bibliografijo publikacij, bibliografijo člankov in povzetkom v angleškem jeziku. V osrednjem delu knjige pa najdemo še slikovno gradivo s fotografijami posameznih odličnikov Družbe, nekaterih njenih šol, dokumentov, muzealij in razglednic.

Po mnenju avtorja samega pomeni knjiga kljub zаетnosti zelo skop prikaz delovanja Družbe, saj je v njej poudarjeno zlasti delovanje vodstva, dogajanje na letnih skupščinah, dejavnosti na šolskem področju ter odnos Družbe do takratnih slovenskih političnih razmer. Avtorju pa je pri njegovem poglobljenem raziskovalnem delu uspelo priti do dragocenih arhivskih virov, časopisov in zapiskov o delovanju Družbe, s pomočjo tega bogatega gradiva pa je mogel dati nekaj izredno živih podob ter tako prikazati lepe in težke strani delovanja Družbe. V tem je velika vrednost njegovega dela, ki ga kljub obilici podatkov krasi izredno berljiv slog in je namenjen tako zgodovinarjem kot tudi širši javnosti. Avtorju želim, da bi delo z uspehom nadaljeval in da bi kratko poglavje delovanja Družbe po letu 1918, ki nam ga prinaša predstavljena knjiga, preraslo v novo, prav tako bogato in zanimivo knjižno delo.

Darko Friš

France Filipič: Ob razpotjih zgodovine, Založba Obzorja, Maribor 1994, 409 str.

Pri Založbi Obzorja v Mariboru je kot deseta v renomirani zbirki Documenta et studia historiae recentioris izšla knjiga slovenskega zgodovinarja Franceta Filipiča z naslovom Ob razpotjih zgodovine. Dejansko gre v Filipičevi knjigi za devet-

najst zelo obsežnih študij, ki obravnavajo različne probleme slovenske politične zgodovine prve polovice 20. stoletja, predvsem tistih političnih sil leve ideološke orientacije, ki so odločilno zaznamovale zgodovino v drugi polovici tega stoletja. Razprave nam namreč na svojski, Filipičev način natančnega raziskovalca in popisovalca zgodovinskih procesov v levem, predvsem marksističnem političnem taboru, predočijo predzgodovino tistih usodnih dogodkov druge svetovne vojne, ki so nas tako močno zaznamovali.

Filipičeve razprave odgrinjajo obdobja, ki so še danes deležna razvnetih razprav in kontroverznih presoj.

Tako nam raziskovalec v poglobljenih portretnih študijah v prvem delu knjige predstavlja preporodovca, prostovoljca Lovra Klemenčiča, mladinskega komunističnega funkcionarja in kasnejšega vodilnega komuniste v Sloveniji Borisa Kidriča ter delovanje pisatelja Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca v komunističnem gibanju med leti 1925 in 1928.

Še posebej izstopa Filipičeva zanimiva, podrobna in za današnji politični trenutek (1995) pomembna osvetlitev odnosa dr. Antona Korošca, vodilne politične osebnosti katoliškega političnega tabora prve polovice stoletja na Slovenskem, do marksističnih političnih gibanj, predvsem do komunistov 1919–1940. Kot je zapisal France Filipič, je dr. Anton Korošec tri dni pred ustanovitvjo Komunistične stranke za Slovenijo v imenu svoje stranke, SLS, zelo avtoritativno spregovoril o komunistih v Sloveniji ter jih politično ovrednotil. Tako je dejal: »Za edinega resnega nasprotnika, s katerim se moramo boriti, smatram s svojega stališča samo komunistično stranko ... Da v tem oziru nismo plašljivi, ampak odločni, da se borimo tudi s to stranko, ki ji ne odrekamo socialnega mišljenja ... Boj prihodnosti, boj, ki se bo resno bojeval med strankami, je samo boj med krščanskim socializmom in komunizmom. Mi hočemo krščanske kmete in delavce, mi hočemo krščansko inteligenco ...!« (april 1919).

Zelo poglobljeno in brez dlake na jeziku se avtor loteva tudi kontradiktornega, včasih omahljivega in za slovenstvo škodljivega odnosa politične levice do nastajajočega fašizma in nacizma.

Vrednost knjige Ob razpotjih zgodovine je prav v tem, da se pisec loteva mejnih trenutkov slovenske zgodovine 20. stoletja, ko so etablirane politične skupine že tako močno zabredle v politično močvirje, da niso bile sposobne odgovoriti izzivom časa, v prazen politični prostor pa so se vrinile politično obrobne, toda idejno in organizacijsko odlično pripravljene »skupine«. In pisec nam z anatomskim seciranjem levega, predvsem marksističnega političnega tabora odgovarja na številna vprašanja, zakaj je bilo ravno tako!

V evropski prostor pa posega Filipičeva obširna študija Politični zaporniki v moški kaznilnici v Mariboru med nacistično okupacijo, v kateri odkriva tudi za avstrijsko historiografijo doslej povsem neznano usodo blizu tristotih političnih obsojencev iz Avstrije 1942–1945, zaprtih zaradi njihovega delovanja v boju za osvoboditev Avstrije izpod nacističnega jarma.

Osvetlil pa je France Filipič tudi zgodovino blizu tisoč slovenskih Korošcev v Avstriji, ki so med drugo svetovno vojno doživeli Golgoto nemških zaporov, koncentracijskih taborišč. Kot sam ugotavlja, pa je bila omenjena tematika »odrinjena na rob avstrijskega zgodovinopisja«.

Vse razprave so plod temeljitega zbiranja podatkov v domačih in tujih arhivih, knjižnicah in muzejih. Obenem pa je avtor opravil v preteklih štiridesetih letih številne raziskovalne ankete in pogovore z nosilci zgodovinskih dogajanj ter jih plodovito konfrontiral z zbranim arhivskim in knjižničnim gradivom.

Palme mučeništva, Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki. Mohorjeva družba v Celju 1994, 463 strani, zbrali in uredili Anton Pust, Zdravko Reven in Božidar Slapšak, oprema Mihaela Svetek.

Krajši spremni besedi ljubljanskega nadškofa in metropolita sledita uvoda avtorjev, Antona Pusta z naslovom Palme mučeništva (str. 7–13) in Zdravka Revna z naslovom Bridek spomin – veliko upanje (str. 14–20). Uvodoma sledi 10 poglavij, ki so neke vrste časovni in vsebinski sklopi, temu pa poglavje Nekaj resnic in spoznanj kot neke vrste sklepno razmišljanje. Duhovniki so prikazani po časovnem principu, vsi drugi pa po vsebinskem. Poglavje Po zaporih ima memoarske izvlečke in povzetke nekaterih duhovnikov z dolgim zaporniškimi »stažem«. To bi vsekakor sodilo v knjigo z drugačno zasnovo oziroma bilo predmet samostojne obdelave.

1. Duhovniki 1940–1941 (str. 21–34)

2. Duhovniki 1942 (str. 35–95)

3. Duhovniki 1943 (str. 97–157)

4. Duhovniki 1944 (str. 159–185)

5. Duhovniki 1945 (str. 187–229)

6. Duhovniki 1946–1962 (str. 231–276)

7. Škofijski bogoslovci (str. 277–328)

8. Redovni bogoslovci, bratje in sestre (str. 329–367). V kazalu je napačno navedena str. 365.

9. Laiki (str. 369–394)

10. Po zaporih (str. 395–429)

V knjigi je nekaj manjših napak, nekatere so tipkarske, ki jih je mogoče takoj korigirati, bolj kočljive so nekatere vsebinske napake.

Na str. 17 je rečeno, da je »... Trpljenje v Jasenovcu...« preživel med drugimi tudi Alojzij Žalar. Ta še živeči mariborski duhovnik, visoki jubilent (železomašnik), ni bil interniran v Jasenovcu, ampak je ves čas med vojno služboval v Kragujevcu, v Srbiji. Tam je po srečnem naključju preživel množično streljanje talcev (okt. 1941), ko so jih Nemci postrelili blizu 7.000. (Alojzij Žalar, Sejali smo v solzah. Spomini duhovnika izgnanca, Nova pot... XV, 5–7, str. 310–324 in 8–10, str. 413–416) Problem je v tem, da bi avtorja ali avtorji mogli dobiti popolnoma točne podatke od še živeče osebe; takšen spodrsrljaj pa lahko postavi pod vprašaj druge navedbe. Na str. 18 je za minoritskega patra s Ptuja, Alojzija Horvata, rečeno, »... da je zadet od Nemcev v Varaždinu, ostal invalid za vse življenje«. Beseda »zadet« lahko pomeni samo, da naj bi bil ranjen s strelnim orožjem ali nekim eksplozivnim sredstvom. V bistvu se je zgodilo to: Nemci (gestapo) so aretirane duhovnike s ptujskega območja naložili na vojaške tovornjake in jih zapeljali na hrvaško mejo pri Maclju. V bližnjem gozdu so jih iztovorili in jim surovo ukazali, naj se poberejo na Hrvaško ter se več ne vračajo. Ta ukaz so podkrepili z divjim streljanjem v zrak, da bi duhovnike pognali v beg. Zaradi tega je pater Alojzij doživel popolni živčni zlom. Od hudega šoka si ni več opomogel, ostal je paraliziran, priklenjen na bolniški voziček do smrti. Umrl je 1. dec. 1960 na Ptuju. Za njegovo nesrečo so bili res krivi Nemci, to da ni bil »zadet«, ustreljen, kakor bi se dalo sklepati iz formulacije v Palmah mučeništva (Prim.: Marijan Vogrin, Zgodovinska podoba samostana od leta 1918 do današnjih dni, Zbornik Minoritski samostan na Ptuju 1239–1989, Ptuj–Celje 1989, str. 188).

Na str. 22 je za diakona Evplija (Euplius) napisano, da je bil mučen in usmrčen l. 404. Ta mučenec je umrl 12. avg. 304 (Prim.: Franc Ks. Lukman, Martyres Christi, Celje 1934, str. 218–220. V Rimskem martirologiju za 12. avgust piše: »Catanæ in Sicilia natalis sancti Eupli diaconi, sub Diocletiano et Maximiano Augu-

stis...« *Martyrologium Romanum*..., Venetiis 1770, str. 150. Isto: *Rimski martirologij*..., Ljubljana 1923, str. 202).

Na str. 169 piše: »Z njimi (t.j. partizani, o.p. A. O.) je hodil tudi odpadli duhovnik Metod Mikuž...« Leta 1942 Mikuž še ni bil odpadli duhovnik, zdi se, da takrat ni bil niti suspendiran, ker je občasno še maševal za domačine in tudi partizane tam, kjer se je zadrževala njegova enota. Leta 1945 je novi ljubljanski ordinarij Anton Vovk, poznejši škof in nadškof, preklical Rožmanov suspenz in Mikuža povabil, da se vrne v cerkveno službo (V začetku maja 1945 je škof Rožman zapustil svoj sedež, upravo škofije pa je prevzel kanonik Vovk kot generalni vikar). Mikuž je povabilo odklonil, kmalu je tudi formalno zapustil duhovništvo.

Izražanje »nekega dne« (str. 175), ki se nekajkrat ponavlja, zbuja nerodne asociacije, ker se s tema besedama začenjajo pravljice, zato se jima je bolje izogniti. Če ni bilo mogoče ugotoviti točnega datuma, bi bilo bolje: »... sredi septembra, točnega datuma ni bilo mogoče ugotoviti...« Nekaj podobnega velja za izražanje: »Ljudje so govorili...« (str. 258). Ljudje se še vedno bojijo bivših oblastnikov, ki so bili akterji dogajanj, zato ne želijo biti poimensko imenovani kot priče krvavih dogodkov. V teh primerih bi bilo bolj prepričljivo npr.: »Priča N. N., ali Priča, ki ni želela biti imenovana...«

V zvezi s tragično usodo lavantinskega duhovnika Franca Pečarja, ki so ga neznanici ubili v Bosiljevu na Hrvaškem l. 1945, že po vojni, in njegovim pogrebom (str. 209) je omenjen »župnik v Prilišču, Alojz Sunčič«. Alojz Sunčič je bil rojen 25. 5. 1894 v Križevcih pri Ljutomeru, nazadnje je bil župnik pri Mali Nedelji, kjer je umrl l. 1984. Med vojno je bil izgnan na Hrvaško, kjer je kot župnik služboval v obmejni fari ob Kolpi, v Prilišču (ne Prilišče). Njegov priimek je kar trikrat, celo v kazalu naveden »Sunčič« pravilno se glasi »Sunčić«.

V knjigi skoraj praviloma v zvezi s Teharjami uporabljajo avtorji predlog »v«, v Teharju, v Teharje (str. 300, 303, 312...). To krajevno ime je množinski samostalni, bolj običajni predlog je »na« (na Teharje, na Teharjah).

Na str. 327 je za Frančka Preloga rečeno, da je bil rojen »... na trdni kmetiji v Zagojičih pri Markovcih...« Kaj pomeni trdna kmetija, ni dovolj jasno, bolj jasno pa je, da vas Zagojiči spada k župniji Sv. Marjeta niže Ptuja, kamor je vedno spadala in spada še sedaj, od leta 1935 tudi k istoimeni komasirani občini (Prim.: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937, str. 515). Iz iste vasi in hiše je bil doma stric (ujec) F. Preloga, profesor Janez Janžekovič, znani slovenski filozof.

V zvezi z naslovom »Palme mučeništva. Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki...« je vprašljiva prisotnost vrste ljudi, npr. Antona Zupaniča (str. 33), ki se je zapletel v vohunsko past, pa so ga gestapovci ustrelili na takratni nemški meji. Martin Gaberc (str. 23) se je pojavil pri oknu, ko so zunaj puškariji nemški in jugoslovanski vojaki. Franca Kulovca (str. 25) je ubila bomba, ki jo je odvrгло nemško letalo nad Beogradom. Kot žrtve bombardiranj, vojaških spopadov, zablodlih krogel, zaostalih eksplozivnih sredstev, min itd. je umrlo veliko ljudi, vendar bi te mogli smatrati za civilne žrtve vojne. Poleg prej omenjenih tudi Rudolfa Meciloška (str. 172), Štefana Bastiča (str. 191), Franca Modrinjaka (str. 208), kjer je še problematični vzdevek »menda«, Leopolda Potočnika (str. 295), Martina Kološo (str. 356) in Andreja Pavla Rejo (str. 348).

V knjigi je navedeno več ljudi, katerih usoda ni dovolj znana, namreč, kdaj, kje in kako so umrli – če sploh so – in bi bila bolj točna oznaka zanje, da so pogrešani, tako Franc Mikunda (str. 326), Bratomil Herman Kozamernik (str. 346), rodna in redovna brata Mavricij in Jožef Vrečko (str. 352), Danijel Rot (str. 344), Janko Ramovš (str. 321), Cvetko Podlogar (str. 320), Konrad Obrán (str. 341), Jožef Jevnikar (341), Maks Piliš (str. 342), Ivan Tul (str. 342). Neprijetno bi bilo, če se kateri od njih javi kot še živeči v Argentini, Avstraliji ali kje drugje. Tudi za Valentina Frangeža in

Franca Domika (str. 325), prisilno mobilizirana lavantinska bogoslovca, ki sta padla kot nemška vojaka, bi se dalo trditi, da sta žrtvi vojne. Z mobilizacijami med vojno, ki so jih izvajale vse formacije in okupacijske zasedbene oblasti razen Italijanov, je tako, da so bile vse prisilne, čeprav je res, da ni manjkalo tudi pravih prostovoljcev na vseh straneh. Potencialni mobiliziranec, ki se ni mogel skriti, res ni imel veliko izbire: moral se je dati mobilizirati tistim, ki so ga prvi dobili v roke, sicer je bil (takoj) ustreljen; kot vojak pa je imel vsaj nekaj možnosti, da ostane živ. Med t.i. mučence ne spada Ernest Tomec (Tomec), izredno vplivni in tudi kontroverzni predvojni mladčevski voditelj in vzgojitelj. Njegovi nazori so v znatni meri pripomogli k oblikovanju predvojne mlade, zlasti dijaške generacije katoliške mladine in k vzdušju med vojno in po njej, zaradi katerega je tisoče mladih ljudi umrlo nasilne smrti. Če sta mu res zdravnika, očitno komunistična simpatizerja, pri operaciji »pomagala«, da je po bližnjici moral na drugi svet, je to s strani zdravnikov flagrantno kršenje Hipokratove prisege in zločin, zaradi katerega pa profesor Tomec ne zasluži mučeniške odlike. Naslov in oprema knjige »Palme mučeništva...« sugerirata bralcem, da so ljudje, naštetih v knjigi, umrli kot mučenci. Ne samo na ovitku in platnicah, ampak skoraj na vsaki strani se vedno znova pojavlja stilizirani palmov list, ki v krščanski ikonografiji in v umetnostni zgodovini sploh pomeni mučeništvo, ker se od davnine, antike, sveti mučenci in mučenke upodabljajo s palmo v roki. Na mučeništvo pobitih in umrlih, ki so opisani v knjigi, opozarja uvodničar in soavtor knjige (str. 7), ki se sklicuje na pastirsko pismo ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana iz l. 1943. Iz citata se da sklepati, da so umrli in padli, bili »zvesti in stanovitni v veri«, da so umrli zaradi vere, zato jih škof dr. Rožman smatra za prave mučence, ker o njih pravi, da imamo v njih »vzornike in prekrasne zglede mučeništva.« Škof Rožman je bil kot bivši profesor kanonskega prava na ljubljanski Univerzi odličen pravnik, zato je dobro poznal določila cerkvenega prava, da se mučeništvo v postopku beatifikacije ali kanonizacije mora dokazovati s posebnim postopkom ali procesom, ki je bil oziroma je še vedno pisen, zelo zapleten, dolgotrajen in natančno določen (Prim. Codex iuris canonici... 1918, kan. 2020, 2102, 2104, 2115, sl.). Neke vrste fundamentalno delo s tega področja je napisal učeni kardinal Prospero Lambertini, poznejši papež Benedikt XIV. (roj. 1675 v Bologni, papež 1740–1758. Njegovo delo obsega čez 700 strani velikega formata Prim. Benedicti XIV. pontificis optimi maximi olim Prosperi cardinalis de Lambertinis... De servorum Dei beatificatione et canonizatione... 1766 I, 1764 II). Tukaj seveda ne gre za kanočni proces, ki v vojnih razmerah niti ni bil možen, ampak za neke vrste deklarativno izjavo, ki ni bila brez političnih in propagandnih naravnosti v takratnem protikomunističnem boju. Osvobodilno fronto so enačili s Komunistično partijo, kar ni čisto točno. Komunisti so v OF res imeli pomembno in deloma tudi vodilno ali avantgardno vlogo, pozneje, šele po dolomitski izjavi, katero nekateri smatrajo za puč, pa je partija prevzela vse niti, vzvode odločanja (oblasti) izključno v svoje roke. Partija oziroma komunisti se ni nikoli odrekla svoji ateistični in tudi antiteistični usmeritvi, ki je med vojno prihajala bolj ali manj do izraza, saj je partija iz taktičnih razlogov spretno prikrivala svojo protiversko in proticerkveno usmeritev, pri čemer je zelo koristno uporabila vrsto duhovnikov, svojih navdušenih pristašev. Nikakor pa ne drži, da so komunisti imeli namen med vojno ali po njej »pobiti vse farje«, uničiti vero in Cerkev... Res pa je, da so komunisti likvidirali duhovnike, ki so jih zajeli v domobranskih ali sorodnih formacijah. V tem kontekstu protikomunističnega konflikta moremo razumeti Rožmanovo globalno proglasitev mučencev. Od stotih imen, naštetih v tej knjigi, imajo možnost, da se jim prizna naslov mučenca v procesu beatifikacije, zaenkrat samo tri osebe: redovnici Krizina Bojanc in Antonija Fabjan ter Alojzij (Lojze) Grozde.

Za dogajanje po vojni, katerega se ta knjiga tudi dotika, bi mogli reči dvoje. Zmagovalci imajo vedno prav, za poraženo stran pa stari rimski pregovor: *Vae victis!* (Gorje poraženim). V vrtincu 2. svetovne vojne se je naša večina evropskih držav, razen nekaterih majhnih mestnih državic, poleg tradicionalno nevtralne Švice in Švedske, še Irska, Portugalska, Turčija in Španija, ki si je lizala hude rane triletne državljanske vojne 1936–1939. Takšna ali drugačna poravnava računov je bila povsod, toda zelo različna, pač glede razmer, mentalitete, razpoloženja itd. V nekaterih državah (Belgija, Danska) se je obračun končal s posameznimi sodnimi in moralnimi obsodbami ter z amnestijo. V drugih so obračunali z najvidnejšimi predstavniki domačih kolaboracionistov; nekatere so obsodili, tudi justificirali, pri tem pa so bili precej zadržani oziroma selektivni, bolj na Norveškem kakor na Nizozemskem, še manj pa v Franciji. Po nekih ocenah je bilo v tej državi po kratkem postopku obsojenih in likvidiranih 40.000 pristašev vychijskega režima Philippa Petaina. Še hujše obračunavanje je bilo po vojni v Italiji, Jugoslaviji, ČSR in v Sovjetski zvezi, kjer so postreljali ne samo vlasovce, ki so prestopili v nemško vojsko, ampak tudi ruske vojake, ki so bili v nemškem vojnem ujetništvu.

Zanimivo in koristno bi bilo, če bi v doglednem času dobili pregled vse literature, ki je nastala v zvezi z vojnim in tudi povojnim dogajanjem pri nas in to vseh akterjev ali soudeležencev, tako doma, v zamejstvu in v tujini. To bi se lahko začelo delati takoj. Za oceno bo pač potrebno počakati še vsaj 50 let, ko bodo nosilci vojnih in povojnih dogajanj, obeh strani seveda, kakor tudi njihovi telesni in duhovni otroci odkorakali z odra zgodovine. Takrat bodo ljudje končno zvedeli, ali je bilo obdobje 1941–1945 v Sloveniji osvobodilni boj, revolucija, državljanska vojna ali ne morda kombinacija vseh teh treh elementov, z večjim ali manjšim vložkom prvega, drugega ali tretjega. To se zdi še najbolj verjetno, ker so bile razmere med vojno pri nas zelo različne, od trde okupacije (Štajerska, Gorenjska, Koroška) do neke vrste avtonomije Ljubljanske pokrajine (Dolenjska, Notranjska, Bela Krajina) in prave aneksije (Prekmurje). Ostane še tisti del Primorske in Notranjske, ki ga je Italija anektirala po 1. svetovni vojni. Za dosedanje bero literature moremo reči, da je, razen nekaterih izjem, ki pa so vedno bolj pogoste, pisana z osebnim pristopom, zornim kotom, pa tudi ideološkim predznakom, kar se očitno kaže v besedilih s čustvenimi izlivi, medklici, navijaštvom, sprotnimi moralnimi in političnimi nauki in pravimi pridigarškimi poučnimi vložki, tudi pri tistih, ki jim pridiganje ni (bilo) prvotna poklicna dejavnost. V ta kontekst literarnega ustvarjanja »druge« strani lahko uvrstimo »Palme mučeništva«, ki na ta način dohitevajo »prvo« stran; tako skušajo zamašiti vrzel in jo dohiteti, z drugimi besedami, dohiteti 50-letno konjunkturo partizanskega NOB-ejevskega zgodovinopisja.

Anton Ožinger

Silvo Grgič, Zločini okupatorjevih sodelavcev (1. del), Novo mesto 1995, založila Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije v Ljubljani in Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, 560 strani

Letos poleti je izšla v Tiskarni Novo mesto – Dolenjski založbi monografija (1. knjiga) Silva Grgiča, Zločini okupatorjevih sodelavcev, ki ji bosta sledili še dve knjigi. Naslov 1. knjige je: Izven boja pobiti in na druge načine umorjeni, ranjeni in ujeti slovenski partizani.

Avtor Silvo Grgič, dipl. pravnik, aktivni udeleženec NOB, se je pred sedmimi leti lotil zelo zahtevne, težavne in odgovorne teme in to v neugodnem politično evforičnem času, ko si skrajne desničarske stranke prizadevajo narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda razvrednotiti, celo izničiti in prevrednotiti.

Faza zbiranja dokumentarnega gradiva za pomembno Grgičevo delo je zahtevala veliko napora, vztrajnosti in delovnih izkušenj. Nič lažje pa niso bile naslednje faze: urejanje gradiva, kritična presoja virov ter oblikovanje in pisanje objektiviziranega besedila. Vse to je zahtevalo temeljito strokovno znanje, ki mu je bil avtor tudi kos.

Uvodoma želim poudariti, da je skrbno pripravljeno in kakovostno delo Silva Grgiča zelo zanimivo, aktualno, toda pretresljivo in dokaj »težko« branje, saj govori o strahotnih zločinih okupatorjevih sodelavcev (Vaške straže, belogardistični »Štajerski bataljon«, Legija smrti, Črna roka oziroma Prostovoljna protikomunistična milica – MVAC, Slovenski domobranci, raztrganci, vermani, četniki, ustaši in drugi). Knjiga je zbir, mozaik grozljivih zločinov okupatorjevih sodelavcev v času narodnoosvobodilnega boja in hkrati pretresljivo pričevanje o strahotnih usodah ujetih, mučenih in na različne zverinske načine pokončanih (pomorjenih, zaklanih, obešenih ...) partizanov, aktivistov, privržencev OF in drugih domoljubov.

Avtor upravičeno opozarja na časovno močno zapoznel izid publikacije takšne vsebine, ki bi morala biti predstavljena javnosti že kmalu v letih po vojni, saj so bili grozljivi zločini okupatorjevih sodelavcev mnogim medvojnim in zlasti povojnim generacijam premalo znani ali neznani. Štiriletno medvojno sistematično, okrutno, protizakonito pobijanje pripadnikov osvobodilnega boja, njihovih sodelavcev in drugih domoljubov, je moralo upravičeno porajati hudo sovraštvo do kvizlinških hudodelcev.

Grgičevo delo je dokument trajne vrednosti. Z njegovo pomočjo bo tudi lažje dojeti in razumeti duh časa in neljuba dogajanja pred pol stoletja, ki so bila zlasti posledica medvojnih zločinov kvizlingov in okupatorjev. Brez vzrokov ni posledic!

Avtor je svoje delo razdelil na uvodni del, na 6 vsebinskih delov in sklepni del. V 1. delu gre za seznam ujetih in ranjenih partizanov, ki so jih izven bojev pokončali pripadniki Prostovoljen protikomunistične milice (MVAC), domobranci in drugi sodelavci okupatorjev. V 2. delu je seznam pobitih v skupnih akcijah kvizlingov z okupatorjevimi enotami. V 3. delu je seznam partizanov, ki so jih pripadniki MVAC in domobrancev predali okupatorjema in so nato umrli v koncentracijskih taboriščih. V 4. delu je pregled skupin in posameznikov ujetih partizanov, ki so jih pobili ali na druge načine izven bojev umorili pripadniki MVAC in domobrancev (po krajih pobojev). V 5. delu so skupine in posamezni partizani, ujeti in pobiti izven bojev. Umorili so jih pripadniki MVAC in domobranci v skupnih akcijah z okupatorjevimi enotami (po krajih pobojev). 6. del zajema domobranske poboje in sodelovanje pri pobjah ujetih, ranjenih ter v bojih ubitih partizanov po kapitulaciji Nemčije (po krajih pobojev).

Iz vseh poglavij besedila je razvidno, da so okupatorjevi sodelavci, včasih tudi v sodelovanju z okupatorji pod krinko protikomunističnega boja in za svobodo vere storili velika hudodelstva proti svojemu narodu, ki se je večinsko opredelil za OF na strani svetovnih vesil protifašistične in protinacistične koalicije.

Po nepopolnih podatkih navaja Silvo Grgič v tej knjigi, da je bilo izven bojev pobitih in na druge načine umorjenih, ranjenih in ujetih 2.484 partizanov.

Avtor ima za 2. in 3. knjigo že zbranega veliko gradiva, med drugim, da so okupatorjevi sodelavci sami ali z okupatorji aretirali in potem pobili 3.050 aktivistov in simpatizerjev OF ter drugih Slovencev, medtem ko je padlo v bojih proti kvizlinškim enotam blizu 5.500 partizanov, kar je skupaj okoli 11.000 žrtev osvobodilnega boja. Po še nepopolnih podatkih so okupatorji postrelili, pomorili, obesili in zažgali

okoli 16.350 civilnih oseb. Tudi pri teh žrtvah so svoj delež posredno ali neposredno prispevali okupatorjevi sodelavci. Sodimo, da navedene grozljive številke tisočev žrtev ne potrebujejo dodatnega komentarja.

Knjigo bogatijo številne preglednice, dokumentarne fotografije, faksimili, grafiki, pregled literature, arhivskih in drugih virov; kazala osebnih in krajevnih imen, vojaških enot, ustanov in organizacij.

Recenzent mag. Zdravko Klanjšček je zapisal: »Rokopis Silva Grgiča je veliko delo, ki bo močno odmevalo v slovenski javnosti in bo imelo močan vpliv proti poskusom izničenja naporov slovenskih ljudi v narodnoosvobodilnem boju pred petdesetimi leti.«

Delo Silva Grgiča je bilo vredno prizadevanj in velikega truda!

Mirko Fajdiga

Janja Žagar, Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno, Ljubljana, 1994, 159 str.

V zbirki Iz roda v rod je založba Mladika izdala besedilo Janje Žagar o oblačilni kulturi delavcev v Ljubljani med obema svetovnima vojnama.

Besedilo je eno izmed tistih, ki v zadnjem času prihajajo izpod peres mladih magistrov stroke, ki je svoje zanimanje za urbano tematiko utemeljila že pred desetletji.

Teoretične opredelitve predmeta in okvirjev etnologije so eno – so pogoj za opredmetenja v raziskovalni praksi – ta so drugo – so posledica prvega.

Neformalni in formalni pogovori pokažejo, da je etnologija v širši javnosti še vedno razumljena kot »veda o kmetih«, »o dobrih starih časih naših dedkov in babic«, »o predmetih na podstrešjih, ki jih je potrebno ohraniti, preden potonejo v pozabo«... od diplomantov etnologije pa okolica pričakuje recitiranje delov »narodne noše«, naštevanje sestavin za pripravo »dobrih domačih jedi« in razlage tipa »za kaj pa so tole večasih uporabljali«. Z dejstvom, da ljudje od etnologov pričakujejo tako znanje, pravzaprav ni nič bistveno narobe, je pa nenavadno in neprijetno, da je skoraj četrt stoletja po izidu Kremenškove – Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem, ki je nekakšen znanilec ali bolje vzorčni primer etnološkega raziskovalnega zanimanja za mesto, razmišljanje etnologa o vlogi kinematografov v mestu sprejeto z začudenjem in skepsjo, da je v nekaterih knjižnicah in knjigarnah knjige etnologov mogoče najti na policah z napisi zgodovina, kulturna zgodovina, arhitektura, domoznanstvo, v Mladini pa boste med ocenami knjig našli pohvalo na račun etnologinje, ki se tokrat ni odpravila raziskovat na podstrešje ali katero od svojih siceršnjih običajnih destinacij, pač pa se je, glej ga zlomka, odpravila naravnost na mestni trg.

Toda predstave javnosti o neki stroki niso zvite iz trte, niso slučajne, so posledica tistega, kar stroka in njeni predstavniki o sebi v javnosti povedo. Poleg razstav in pojavljanja v množičnih medijih so knjige gotovo tiste, ki pomagajo v javnosti ustvariti mnenje o predmetu neke stroke. Teoretične opredelitve v strokovnih krogih, čeprav mnogokrat objavljene, širše javnosti ne dosežejo.

Ker menim, da je mnenje javnosti o stroki pomembno in da knjige nanj zelo vplivajo, sem si dovolila začeti z uvodom, ki govori več o drugih rečeh, knjigi, ki jo navajam v naslovu, pa dodeljuje mesto vrele kaše, okoli katere se vrtim.

Knjiga Janje Žagar sama po sebi seveda zahteva enake kriterije ocenjevanja kot knjige sicer, a spričo uvodnega razmišljanja bi ji že pred podrobnejšo analizo dodelila plus in jo uvrstila med pomembna dela, med kakršna po istih kriterijih sodijo seveda še besedila Maje Godina Golija, Nene Židov in drugih.

Janja Žagar začenja z uvodom in predstavitevjo dosedanjega raziskovanja obravnavane teme, pri čemer je predstavila tako raziskovanje delavstva kot raziskovanje oblačilne kulture, nato je opredelila položaj delavstva v meščanski družbi, socialni in lokalni izvor delavcev in homogenost ter heterogenost v poglavju Delavstvo v Ljubljani med obema vojnoma. Sledi poglavje Oblačilna moda s podpoglavjem Lepotni ideali in zgledi, Vzroki za spremembe, Modni vplivi, Seznanjanje z modo, Oblačilni videz. Naslednje poglavje pod skupnim naslovom Oblačenje delavcev in njihov odnos do oblačil združuje opredelitve oblačila kot predmeta porabe, kot simbola položaja v družbeni hierarhiji, simbola poklica, razredne in politične pripadnosti, starosti, stanu in drugim geografske pripadnosti; obravnava še pomen mnenja okolice, predsodkov in bontona na oblačenje samo ter pomen oblačil. Ta del knjige zajame tudi lepotne ideale in zglede, oblačilne sestavine, materiale, barve, vzorce, okraševanje, izdelovalce in način izdelovanja, vzdrževanje in shranjevanje oblačil ter pričesko, ličenje in telesno nego. V vseh navedenih tematskih sklopih avtorica spretno prehaja od splošnega k posameznemu, primerja sočasne modne trende, oblačilne navade drugih družbenih slojev z oblačilnimi navadami delavcev. Ves čas išče vzroke določenega pojava v širši okolici, idealih in vrednotah časa, poskuša najti smer prehajanja določenih elementov oblačilne kulture. Vse to besedilo dviga visoko nad golo opisovanje prvin oblačilne kulture. Vospredju je dejansko človek in oblačenje, a je tudi opis oblačil zelo natančen in dosleden. Mislim, da je avtorica med prvim in drugim zavestno poiskala ravnovesje, saj sama uvodoma piše: »Iskanje razmerja med ljudmi in stvarmi je v etnološkem raziskovanju gotovo eno bistvenih vprašanj. Pomeni nadgraditev preprostega opisa, vendar ima pomanjkljivost: ne more ga nadomestiti.«

Uvodoma ali med ostalim besedilom je Janja Žagar zapisala še nekaj misli, ki jih želim izpostaviti, ker menim, da je zaradi njih besedilo bogatejše:

- sprehod po dosedanjem raziskovanju oblačilne kulture je prepojen z zavedanjem, da je plod vsakokratnega raziskovanja zakonitosti le subjektivna oblika rešnice in da jo zato »morajo iskati vedno novi in novi ljudje«,

- opredelitev predmeta raziskave kot pogoste teme v manj pogostih okoliščinah je zanimiva – oblačilna kultura je pod takim, ali podobnim poimenovanjem pogosto raziskovano področje etnologov, skoraj klasično, delavstvo, po drugi strani, sicer ni prvič predmet raziskovanja, je pa to eno redkih takih del sodobne slovenske etnologije. Pri tem je zanimiva še opredelitev delavske kulture. Žagarjeva navaja Godinovo, ki delavski kulturi sicer pripisuje svojevrstnost, ne pa samostojne kulturne strukture. Ker ne v sklepu ne kje prej avtorica ne navaja drugačnega lastnega mnenja, sklepam, da se s trditvijo strinja,

- avtoričino subtilno opažanje, da oblačenje sicer omejujejo gmotni položaj, trenutna moda, vrednostni sistemi različnih okolij in še kaj, da pa nanj vpliva tudi povsem individualna izbira; da raziskovani delavci v danih okoliščinah sicer niso mogli pokazati kdovekakšne kreativnosti v izdelavi, kljub temu pa so se med sabo razlikovali v izbiri med tistim, kar jim je bilo na voljo, me je prepričalo in mi dalo misliti, da podobna zakonitost velja tudi v drugačnih tematskih okoliščinah,

- slikovni material je kot vir uporabljen s premislekom: modne risbe in krojne pole so uporabljene kot vir za razpoznavanje modnih trendov, idealnega, fotografije pa po drugi strani kot vir za rekonstrukcijo dejanskega oblačenja ljudi, pa še pri tem je bila avtorica zelo pozorna na razlikovanje med fotografijami, ki so bile posnete v vsakdanjem okolju – torej so tudi ljudje na fotografijah v vsakdanjih oblačilih, in

tistimi, posnetimi ob posebnih priložnostih, ki upodabljajo praznje oblečene ljudi. Večina fotografij je bila v tem času namreč posneta ob posebnih priložnostih, - zanimiva je drobna opazka, da je ohranjenost materialnih virov – torej oblačil samih – boljša za višje družbene sloje, kar po svoje priča o lastnem mnenju o obleki tako nižjih kot višjih družbenih slojev.

Besedilo je zelo berljivo, menim, da bo poleg etnologov pritegnilo širši krog bralcev, k čemur gotovo pripomore tudi nazoren slikovni material.

Čeprav to ni povezano z vsebino in nikakor ne zmanjšuje pozitivnosti predznaka, ki sem ga napovedala ob začetku in ga ob koncu z rdečo podčrtujem, bi si želela, da bi me Janja Žagar kot bralko nagovarjala v prvi osebi ednine, in ne v prvi osebi množine. Prvo se mi zdi bolj osebno, bolj prijazno. Sicer pa sem avtorici zelo hvaležna za mnoge podatke o obdobju, ko so se ženske pri nas prvič ostrigle na kratko, ko si konfekcija še ni pridobila ugleda in ko se je spremenil lepotni ideal, ki je nekoč zahteval čim svetlejšo polt, v nov trend, ko je bila zagorela polt lepa. Enako velja za mnoge duhovnosti, ki so jih povedali informatorji ali so kje zapisane, recimo tista, ko je mati sina poskušala prepričati, naj le nosi njene čevlje, ker da peta v resnici ni tako visoka, kot se zdi na prvi pogled, in tista o deklici, ki je sestro pri frizerju pomotoma dala postriči na balin, namesto da bi zahtevala publi frizuro, ker sta besedi pač nekoliko podobni.

Jerneja Hederih

Lojze Gostiša: Franceta Miheliča Balada o drevesu 1941–1945

Lojze Gostiša spremlja Miheličevo delo že desetletja. Je avtor številnih besedil o Miheličevem slikarstvu, zasnoval pa je tudi več njegovih razstav. Leta 1994 je Slovenska akademija znanosti in umetnosti založila obsežno knjigo o Miheličevi ustvarjalnosti v štirih letih med drugo vojno, ki poleg Gostiševega eseja vsebuje še 342 reprodukcij. Od teh je 194 barvnih ali črno-belih, nizanih med besedilo, vse pa so zbrane v posebnem poglavju, kjer jih spremljajo podrobni tehnični podatki in podatki o lastništvu. Knjigo zaključujejo poglavja Viri, kjer so zbrane fotografije iz umetnikovega življenja v obravnavanem času, Bibliografija o Miheličevi ustvarjalnosti v letih 1941–45 ter Imensko kazalo. Razkošno knjigo je oblikoval avtor besedila, fotolite so izdelali v Ilirski Bistrici, natis pa je delo Tiskarne Ljubljana. Gostiševo besedilo je v nemščino prevedla Simona Možina, v angleščino pa Darja Flere. Fotografirali so Janko Branc, Cijan Štoka, Anton Klančnik, Vlado Cizelj, Boris gabršček in Miro Zdovc.

O zajetni monografiji je bilo napisano že veliko pohvalnega. Med umetnostnimi zgodovinarji na Slovenskem je v zadnjem času čutiti vse večjo potrebo po natančnejših vpogledih v ustvarjalnost posameznih umetnikov, saj šele podrobne in celovite predstavitve pojasnjujejo vzgibe za nastanek najboljših del. Med novejšimi monografijami je že kar nekaj takšnih izdaj, po izčrpnosti pa redko katera dosega »Franceta Miheliča balado o drevesu«. Gostiša je predstavil zgolj štiri leta Miheličevega dela, ki pa v mnogočem dopolnjujejo tudi razumevanje Miheličevih kasnejših slik in grafik. Besedilo je razdeljeno v tri poglavja. Prvo z naslovom »V mestu za žico« pripoveduje o času, ki ga je Mihelič preživel v Ljubljani pred odhodom v partizane »Ožgano drevo« je osrednje poglavje in v podrobnostih razgrinja pred bralca vse, kar je Mihelič naslikal, narisal in prenesel v grafiko v času, ki ga je preživel v gozdovih in na dolgih vojaških pohodih. Zadnje poglavje z naslovom

»Sporočilo za prihodnost« prinaša slogovno opredelitev Miheličevega vojnega opusa, se zadrži pri interpretaciji najmočnejšega Miheličevega vojnega motiva – drevesa, razmišlja o Miheličevih zgledih in paralelah in opozarja na pomen Miheličevih vojnih doživetij za ves njegov kasnejši slikarski razvoj.

Prvo poglavje se zazira nazaj v ptujsko obdobje, saj se po prihodu v Ljubljano tudi Mihelič ni mogel odtrgati od spominov na staro mesto ob Dravi. Doslej so se razprave o Miheličevi ptujski dobi končale z začetkom druge vojne in z Miheličevim odhodom s Ptuja. Vendar Mihelič ni tako hitro pozabil na Ptuj. »... Ptuja nisem mogel preboleti...«, je izjavil sam. V Ljubljani je slikal tako, kot je to počel na Ptuj. Z Antonom Ingoličem sta kolesarila po ptujski okolici in iskala motive, v Ljubljani pa je v družbi Božidarja Jakca in Rika Debenjaka zahajal na Ljubljansko barje. Zamočvirjena ljubljanska okolica ga je spominjala na Ptujško polje in prvih barjanskih risb in slik skorajda ni mogoče ločiti od tistih s Ptujškega polja.

Sprehodi v ljubljansko okolico so bili vse bolj omejeni in tudi to je bil eden od razlogov, da se je Mihelič vse bolj potapljal v ptujske spomine. Na Ptuj je kurenti velikokrat risal, naslikal pa je le enega enkrat samkrat, in to na sliki »Mrtvi kurent« iz leta 1938, pa še tam nastopa kot obrobná figura. V Ljubljani je naredil več slik, na katerih se pojavljajo ti demonski liki. Na ljubljanskih slikah kurenti včasih sicer še ohranjajo folklorno dokumentarnost, še večkrat pa preraščajo v znanilce apokaliipse. Običajno so postavljeni v pokrajino iz ptujske okolice. Eden takšnih primerov je »Pretep kurentov« iz leta 1942. Slika »Koča ob vodi« iz leta 1938 je bila brez človeških figur, leta 1942 pa jo je Mihelič ponovil in v ospredje ob kočo naslikal prizor, kakršnih je bilo svojčas na vasi veliko in so se pogosto končali tragično. Pokrajina, v katero je postavljali kurente in druge pustne šeme, pa je polagoma izgubljala določnost. Kurenti so bili vse manj pustni liki in vse bolj demoni.

S Ptuja je Mihelič prinesel v Ljubljano tudi lik berača, obveznega spremljevalca predvojnega vaškega življenja. Ptujška risba »Berač« (1938) ne more prikriti svoje zavezanosti Brueghlu. Leta 1941 so nastale na osnovi ptujske risbe tri različice, risba z ogljem in dve oljni sliki, od katerih pa je ena izgubljena.

Tudi o »Proščenju na Ptujski Gori« je Mihelič v Ljubljani še razmišljal. Grožnja, ki veje iz starejših dveh slik, nastalih v letih 1939 in 1940, se je leta 1941 uredničila. Svinčeno sivo nebo nad romarsko cerkvijo je zdaj še bolj potemnelo, bleščeča belina cerkvenega pročelja, stojnic in prazničnih ženskih oblačil, ki je pripovedovala o svečanosti dneva, pa je posivela. S slike so izginile dokumentarne podrobnosti. Kljub temu vojna podoba »Romanja na Ptujski Gori« ne dosega moči predvojnih slik, ki istočasno izžarevata slutnjo vojnih grozot, bolečino osebne tragedije ter na drugi strani pisan vrvež po stojnicah in svečanost prazničnega dneva, ko vera v milostno Marijo Zavetnico s plaščem kljub vsemu budi upanje, pa čeprav je lažno. »Proščenje na Ptujski Gori« se je ponovilo še leta 1943 na podobi »Berač na Ptujski Gori«. Groteskna podoba režečega se berača je prerasla prizorišče, Gostiša jo primerja kar s Cankarjevim Kurentom. Istega leta je slika »Proščenje na Ptujski Gori« postala kulisa za »Požar za Ptujško Goro«. Poprej z dokumentarno skrbjo naslikane človeške postave in gmote stavb so postale komaj naznačene lise, iznad cerkve pa se je razširila in zažarela rdečina, ki je na vseh Miheličevih slikah krik vojne groze. Leta 1943 se je Mihelič še enkrat prepustil spominom na Ptujško Goro in upodobil procesijo, ki je dobila simboličen pomen Kalvarije.

Na začetku leta 1942 je nastal »Spomin na ptujski atelje«. Kabinet ob šolski risalnici, ki ga je leta 1939 opisal Anton Ingolič v pogovoru s slikarjem, je oživel na platnu skupaj z vitrinami in šolskimi mavčnimi modeli, nagačenim ptičem in okostnjakom. Slikar je v zaprašeno šolsko sobico doslikal še tihožitje s kitaro, uvelim listjem, bučo, kurentovo masko ter draperijo in posmrtno masko na podstavku. Svetloba je ožarila telo gole žene, ki pozira umetniku in si z rdečo draperijo zastira

obraz. Vatelje pa je vdrl kurent. Skupaj z okostnjakom in nagačenim krokarjem za sabo vnaša v umetnikov svet napoved smrti. Med spomine na ptujska leta sta se pomešala hrepenenje po lepoti in slutnja vojnih strahot, ki so ogrozile najplemenitejše, kar je nastalo na tem svetu.

Mihelič se je skupaj z Debenjakom in Jakcem decembra 1941 predstavil Ljubljancanom na razstavi v Jakopičevem paviljonu. Tako kot dobri dve leti poprej si je tudi na tej predstavitvi zaslužil oznako »slovenski Brueghel«, kritiki pa so opozarjali na njegovo barvno lestvico. Decembra 1942 je razstavljal še enkrat s kiparjem Tinnetom Kosom v Salonu Ribnica. Še vedno je bila večina razstavljenih del odmev na ptujska leta. Kritik Fran Šijanec je sliko »Pretep kurentov« razglasil za najboljšo razstavljeno delo.

Septembra 1943 se je Mihelič odpravil v partizane. Dodeljen je bil propagandni komisiji Izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Mesec dni kasneje je bil v kulturniški četi 3. bataljona 13. Slovenske narodnoosvobodilne brigade, imenovane »Loška«, januarja 1944 pa je bil imenovan za sodelavca takrat ustanovljenega Znanstvenega inštituta pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Aprila 1944 je postal član slikarske sekcije Glavnega štaba NOV in POS. Kmalu zatem je bil premeščen v novoustanovljeni Grafični atelje Centralne tehnike. Novembra 1944 je postal učitelj na realni gimnaziji v Črnomlju, decembra pa ilustrator Slovenskega poročevalca. To delo je opravljal vse do novembra 1945, ko je bil imenovan za profesorja na Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani.

Z odhodom med partizane so se spremenili pogoji dela, Mihelič pa je v ospredje postavil potrebo po dokumentiranju. Na ustanovnem občnem zboru Slovenskega umetniškega kluba oktobra 1944 si je sam določil nove zadolžitve: »Naloga slikarja v današnji borbi je zbrati dokumentaričen material, beležiti kot kronist scene in dogodke, ki so enkratni in bodo tudi dragocen material našim zanamcem. Iz tega gradiva in njegovih globokih doživetij bodo mogoče nastala poznejša velika dela.« Na utrudljivih in neskončno dolgih pohodih je Mihelič v risbe lovil razpoloženje izčrpanosti, ko so bili pohodniki na robu svojih zmogljivosti. Toda pod vtisom živčne napetosti spreminjajoče se pokrajine so šele v letih po vojni našle svoj prostor v Miheličevih grafičnih fantazijah.

V Gostiševi knjigi je prvič objavljen Miheličev vojni ciklus linorezov z naslovom »Apokalipsa«. Partizansko okolje ni bilo naklonjeno zapleteni literarni predlogi. Tako se je zgodilo, da so Miheličevi linorezi, za katere je skrbno pripravljaval risbe in osnutke, doslej ostali neznani. Na nekaterih listih je slikar zvesto sledil biblijskemu besedilu, še več pa je takšnih, kjer si je dovolil bolj svobodno razlagati besedilo. Uporabil je risbe požganih vasi in vojnih strahot, kakor so se mu zarisale v njegovo lastno vojno beležko. V podobe smrti in popolnega uničenja pa se meša sla po življenju. Ciklus je ostal nedokončan, apokaliptični jezdec pa so se preselili še na druge najbolj mračne grafike iz Miheličevega vojnega časa.

Pravi repertoar vojnih motivov se je Miheliču ponudil na Kočevskem, kjer je poleti 1944 pohajal z Jakcem. Izmed številnih motivov izstopajo osamljeni dimniki požganih domačij in okostja pobitih živali. Razpadajoče in razjedene oblike pripovedujejo o tragiki umirajočega sveta.

Svojestven Miheličev prispevek k slovenski umetnosti v vojnem času je bil referat na občnem zboru Slovenskega umetniškega kluba oktobra 1944 v Semiču. Referat je ohranjen in je v celoti objavljen v poglavju z naslovom »Viri«. Uvod je času primeren, slikar je povedal nekaj zanosnih misli o veličini osvobodilne vojne, ki so jo bili že davno slutili največji slovenski umetniki. Takoj nato pa je prešel na obsodbo nemške oblasti, ki je preganjala t. i. »entartete Kunst«. Opozoril je tudi na italijanski futurizem, imenoval ga je »aeropittura«, ki mu je ostal v spominu še z ogleda beneškega bienala v letu 1938. V referatu je uporabil enake izraze, kot jih lahko

preberemo v njegovem poročilu z beneškega bienala v Jutru leta 1938. V nadaljevanju je razpravjal o razlikah med »tendenciozno« in »l'art pour l'artistično« umetnostjo. V načelu se je opredelil za tendenciozno umetnost, vendar je na primeru Jakopiča, van Gogha in Daumiera dokazoval, kako široko moramo razumeti ta pojem. Prepričan je bil, da revolucija ugodno vpliva na umetnost, in to misel podprl s primerom ruske avantgarde. Mihelič je verjel, da bo po vojni likovna umetnost tudi pri nas dobila polet. »Naša borba« bo še stoletja navdihovala umetnike, je bil prepričan. Vsa ta dela pa bodo nastala, ko bo za to nastopil primeren čas. Goya, ki je bil že v času največjega vrenja sposoben naslikati »Streljanje talcev« in odtisniti »Desastros della guerra«, je pač redka izjema. Za novo vsebino bo potrebno najti tudi novo formo, ki pa je ne bi smeli vsiljevati. Mihelič je brez zadrege zapisal, da med vojno še ni nastalo nobeno izrazito delo, saj umetniki za kaj veličastnejšega nimajo niti tehničnih možnosti, so pa tudi še preblizu dogajanju, ni še potrebne časovne distance za pravičen pogled. Zato je po Miheličevem mnenju naloga slikarjev v takšnih časih predvsem dokumentirati. Odločno je odklonil, da bi bila slikarjeva najpomembnejša naloga v gozdovih propaganda.

V letu 1944 se je izoblikovala Miheličeva balada o drevesu. Podobe dreves so ga vznemirjale že pred vojno, leta 1944 pa je narisal pretresljivo »Ožgano tepko«. Primerjali so jo z Jakčevimi drevesi, ki so nastajala v istem času, a so bolj monumentalna in naravnana v romantiko. Miheličevo ranjeno drevo pa dobiva antropomorfne oblike in se spreminja v balado, kakor je pripomnil Emilijan Cevc. »Ožgana tepka je prerasla v fantastično bitje, v vidni očitke preteklosti in memento prihodnosti. Demon vojne, ki jo je pohabil, je malone že preminil, ona pa ostaja pokončna v trajnem pričevanju, podobna monumentalnim dimnikom vaških pogorišč.« Tako je znamenito risbo interpretiral Lojze Gostiša.

Po vojni so spomini na vojne dogodke vedno znova oživljali, vendar ne več kot dokumentarni zapisi. Kot je napovedal sam v Semiču ob ustanovitvi Umetniškega kluba, so se z večanjem časovne distance vtisi spreminjali v pretresljive izpovedi.

Mihelič je svoje spomine na vojno sežal v »Kronistu«. Bežno risbo Filipa Kumbatoviča – Kalana, ki ga je upodobil sklonjenega nad pisanje, je že leta 1943 poskusil ponoviti in izpiliti po modelu. »Sedel« mu je slikar Ive Šubic. Leta 1954 pa je nastal znani barvni linorez z naslovom »Kronist«, apokaliptična prikazen sredi živo rdeče gorečega sveta, ki beleži vso grozo mrtve vasi.

V zadnjem poglavju knjige z naslovom »Sporočilo za prihodnost« Gostiša slogovno opredeljuje Miheličev vojni opus. Označuje ga kot del enovitega obdobja realizma, ki se pne od leta 1933 do prvih lesorezov v letu 1953. Leta med 1941 in 1945 so organska vez med Miheličevo predvojno ustvarjalnostjo in povojnim prehodom v metaforično fantastiko. Do pozne jeseni 1941 v Miheličevem opusu ni bilo opaznih premikov v likovnem pristopu. Je pa polagoma usihala »dokumentarična vnema nabiranja drobnih posameznosti«, kakor jo je označil Lojze Gostiša. Z usihanjem dokumentaričnosti se je povečevala intenzivnost osebne interpretacije, barve pa so oživljale v vse bolj magični osvetlitvi. Pogosto še lirično naglašene slike iz prvega leta vojne so v naslednjih letih postajale vse bolj dramatične. Povsem razumljivo je, da so bile v vojnih letih okoliščine za likovno dejavnost zelo skromne in da na vojaških pohodih ter v zasilnih bivaliških ni moglo nastajati kaj dosti več kot risbe, tudi rezanje in natis grafik sta predstavljala svojstven napor. Zato je večina Miheličevega vojnega opusa v risbah, ki pa so tudi bolj skice kot dokončno izdelane študije.

V vojnih letih je dozorelo nekaj značilnih motivov in ikonografskih prvin. Intenzivna rdeča barva, ki se je prvič pojavila na ozadju Ptujске gore še kot oddaljen privid in odsev, je prerasla v dramatično pripoved o vojnem požaru. Svoj vrh je dosegla v povsem prežarjenem »Kronistu«.

Na Ptujju je Miheliča očarala podoba demonskega kurenta, ki pa ga je v času bivanja v Ptujju na oljni sliki upodobil samo enkrat. Mihelič je občutljiv opazovalec. V grozljivi pustni maski je videl mnogo več kot zgolj zanimiv etnografski pojav, ki je že pred vojno izgubljal svojo primarno vlogo v pokrajini. Že leta 1939 se je režiser Fran Žižek zavedal, da na Ptujjskem polju izumira dragocen del ljudske dediščine. Njegovo podobo je skušal ohraniti na edini možni način: s pomočjo folkloristike. Na Festivalu narodnih običajev v Mariboru se je tega leta prvič predstavila tudi skupina kurentov. Še danes je po vaseh na Ptujjskem polju mogoče srečati mlade fante, ki ob pustu oblečejo kurentije. Na pustne pohode jih vleče želja po ohranjanju starih običajev in že dolgo ne več vera, da bo njihovo zvonjenje zares prineslo pomlad in dobro letino. Mihelič je še imel možnost doživeti prvinskost pustnih običajev na Ptujjskem polju. V pustnem norenju je prepoznaval pravadne demone življenja in smrti. Liku kurenta je hotel vdihniti globlji pomen, za kar pa je bil seveda potreben čas. V prvem letu vojne je že naredil nekaj slik, na katerih so kurenti nastopili kot apokaliptični liki, ki prinašajo vojno grozo. Šele v povojnih letih pa so Miheličevi kurenti razjedenih, skorajda neprepoznavnih in fantastičnih oblik postali nosilci spoznanja, »... da je življenje poganski obred večnega prerajanja, dinamika neznane, izmuzljive, razpadu in smrti zapisane resnice...«, kakor jih je interpretiral Milček Komelj.

Nov naglas je doživelo tudi »Proščenje na Ptujjski Gori«. Iz preteče nevarnosti, ki se je praznično oblečeni romarji še ne zavedajo v polni meri, je nastala obupana procesija, ki tudi v hiši vere in upanja ne more več najti pravega zavetja. Procesija se je kasneje spremenila v pogrebni sprevod. A tudi v najbolj mračnih Miheličevih vojnih delih je čutiti razpetost med grozljivo razpoloženje, kakršnega poznamo iz Callotovih ali Goyevih grafik, in med groteskni in radoživi inventar kakšnega Brueghla, Boscha ali Petrice Kerempuha. Čeprav je resnica o neizogibni smrti postajala vse bolj strašljiva, je Mihelič ohranjal misel, da je rojstvo večni spremljevalec smrti.

Največji vsebinski preobrat pa je med vojno doživela Miheličeva interpretacija drevesa. Predvojne bukolične krajine z drevjem je navdihnil Corot. Miheličeve vojne risbe pa so napolnila severnjaško ekspresionistična drevesa, ki pripovedujejo grozljive zgodbe, svoj vrh pa dosežejo v znameniti »Ožgani tepki«. Slikarji so drevesom pogosto dajali antropomorfní značaj. Tudi Miheličeva drevesa z okleščenimi vejami, pravi mrličí na pogoriščih vojne, so pretresljive pripovedi o trpljenju, ki ni zadelo samo ljudi, tragedija je zajela naravo v celoti. Na že omenjenem referatu ob ustanovitvi Slovenskega umetniškega kluba leta 1944 je Mihelič poudaril, da ima umetnost globok etični značaj in da je vsaka prava umetnost antimilitaristična, češar niso radi slišali vsi prisotni. Gostiša je razmišljanje o pomenu Miheličevih okleščenih vojnih dreves pripeljal celo do misli, da je Mihelič z »Ožgano tepko« ustvaril svojega Križanega, da je drevo prevzelo vlogo žrtve in sprejelo nase vse nesreče in smrti, ki so se zgrnile nad deželo. »Ožgani tepki« pripisuje Lojze Gostiša največji pomen med vsemi Miheličevimi medvojnimi dosežki. Mihelič si je sam zadal nalogo, da v viharnih časih predvsem dokumentira in da dokumente shrani za prihodnji čas, ko bodo s časovno oddaljenostjo vtisi dozoreli do pravega umetniškega izraza. Vendar mu je tudi v umetnosti nenaklonjenih pogojih uspelo narisati podobo, ki je prikazala vso tesnobo vojnih dni. V naslovu knjige, »Franceta Miheliča balada o drevesu«, je Gostiša v nekaj besedah strnil svojo obsežno in podrobno študijo.

Kljub temu umetniškemu višku v Miheličevem vojnem opusu pa ostaja temeljni vtis, da je Mihelič, tako si je zadal sam in tako je priporočil svojim kolegom umetnikom, predvsem dokumentiral, zbiral je pričevanja o burnem prav nič prijaznem času, ko je gospodovala smrt. Po drugi vojni so se spomini na viharna štiri leta uredili, spoznanja o smrti in izničenju, ki mu vedno znova sledi rojstvo, pa so dobila

nove oblike. Na Miheličevih grafikah in slikah je zaživel nov ikonografski reper-toar. Fantastične kresne noči s prelepimi, a grozljivimi tankimi bitji, apokaliptični konjeniki, muzikanti, ki so napol izvotljena drevesa in napol razpadajoči kurenti . . . in na drugi strani nikoli dosegljiva Dafne, po kateri hrepeni umetnikovo srce. Naj-glasnejši krik iz vojnih let pa je živo rdeči »Kronist«. S to avtoportretno figuro nam Mihelič pripoveduje, da kljub vsem fantastičnim bitjem, ki so naselila njegove slike in grafike, vendarle ostaja zvesti in vztrajni zapisovalec dogajanja okrog sebe.

Gostiševa monografija je le eden od napovedanih treh delov monografskega korpusa o ustvarjalnosti Franceta Miheliča. Ptujška leta si zanesljivo zaslužijo sa-mostojno obdelavo, s povojnimi deli pa se je Mihelič uvrstil med vidne evropske na-drealiste. Gostiševi zapiski so prava zakladnica podatkov o enem najpomembnejših slovenskih likovnih umetnikov, zato si je želeti, da do izida obeh nadaljevanj ni več daleč.

Marjeta Ciglencečki

KAZALO - CONTENTES

1, 2/1995

Jubileji - Anniversaries

Janez Marolt: JOŽE MLINARIČ - šestdesetletnik 201

In memoriam

Marjan Žnidarič: BOGO GRAFENAUER 205

Razprave - Studies

- Vladimir Bračič: PRISPEVKI ZA ZGODOVINO KRAJEVNE SKUPNOSTI CIRKULANE V HALOZAH 312
Contributions to the history of the local community of Cirkulane in Haloze
- Jože Curk: UMETNOSTNA PODOBA SEVERNEGA DELA PODRAVJA V OČEH VIZITATORJEV 17. IN 18. STOLETJA 12
The artistic character of the northern part of the by-Drava region, as seen by ecclesiastic visitors the 17. and 18. century
- Jože Curk: CELJSKO GRADBENIŠTVO MED RENESANSO IN HISTORICIZMOM 236
Celje civil construction between the renaissance and historicism
- Milan Divjak: EMANCIPACIJA SLOVENSКИH UČITELJEV 1869-1914 126
Emancipation of Slovenian teachers 1869-1914
- Ervin Dolenc: KAREL VERSTOVŠEK KOT POVERJENIK ZA UK IN BOGOČASTJE V NARODNI IN DEŽELNI VLADI V LJUBLJANI 1918-1920 284
Karel Verstovšek as commissioner for instruction and worship of god in the Land Government in Ljubljana, 1918-1920
- Rolanda Fugger: OD CELJSKE ZLATARNE MLO CELJE DO MEDNARODNEGA PODJETJA ZLATARNA CELJE, d.o.o. (1947-1992) 361
From the Celje goldsmithery to the international company »Zlatarna Celje« (1947-1992)
- Vekoslav Grmič: KOCBEKOVA ODLOČITEV ZA OF IN NJEGOV KRŠČANSKI ETOS 3
Kocbek's option for the Liberation Front and his christian ethos
- Bruno Hartman: LJUDSKA UNIVERZA V MARIBORU 70
The Folk high school in Maribor
- Jože Koropec: FRAMSKO MORJE SKOZI ČAS 33
The Fram Morje during time
- Dušan Kos: PAMET POD ŠLEMOM, ZVESTOBA DENARJU 207
Brains under the helmet
- Štefan Predin: O USTANOVITVI LEKARN V MURSKI SOBOTI IN LJUTOMERU 112
On the founding of pharmacies in Murska Sobota and Ljutomer
- Marjetica Simoniti: CELJSKO ZLATARSTVO V LUČI ZGODOVINE 346
Celje goldsmithing in the light of history
- Mirko Šoštarič: TRI CERKVE - AREH - BOLFENK NA POHORJU 177
By the three churches - Areh - Bolfenk on the Pohorje
- Ljubica Šuligoj: DEKLARACIJSKO GIBANJE 1917/18 NA OBMOČJU PTUJSKEGA POLITIČNEGA OKRAJA 259
The declaration movement 1917/18 in the area of the Ptuj political district
- Mladen Tancer: KULTURNO-PEDAGOŠKA PODOBA GUSTAVA ŠILIH 166
The cultural - educationist character of Gustav Šilih
- Milan Ževart: DEJAVNOST DR. KARLA VERSTOVŠKA V DEKLARACIJSKEM GIBANJU IN PREVRATNEM ČASU 271
The activity of dr. Karel Verstovšek during the declaration movement and the overthrow times of 1918-1919
- Miroslav Stiplovšek: VLOGA DR. KARLA VERSTOVŠKA PRI USTANOVITVI SLOVENSKE UNIVERZE LETA 1919 292
The role of dr. Karel Verstovšek in the establishment of the Slovenian University in the year 1919

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Marjeta Ciglenečki: LOJZE GOSTIŠA, FRANCETA MIHELČA BALADA O DREVESU 1941–1945	397
Jože Curk: IVAN JAKIČ, GRADOVI, GRAŠČINE IN DVORCI NA SLOVENSKEM	373
Jože Curk: GRADIVO ZA ZGODOVINO MARIBORA 19/1994	375
Jože Curk: OCENA DVEH MONOGRAFIJ O MARIBORU (izdal umetniški kabinet Primoža Premzla)	377
Jože Curk: MARJAN KRUSIČ S SODELAVCI, TURISTIČNI VODNIK PO SLOVENIJI	378
Mirko Fajdiga: SILVO GRGIČ, ZLOČINI OKUPATORJEVIH SODELAVCEV	393
France Filipič: ANKA VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, MLADINA MED NACIONALIZMOM IN KATOLICIZMOM	190
Darko Friš: ANDREJ VOVKO, MAL POLOŽI DAR... DOMU NA ALTAR	386
Jerneja Hederih: BERNARDA POTOČNIK, HMELJNIK – NAČIN ŽIVLJENJA PLEMISKE DRUŽINE WAMBOLT VON UMSTADT MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO	187
Jerneja Hederih: JANJA ŽAGAR, OBLAČILNA KULTURA DELAVCEV V LJUBLJANI MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO	395
Tanja Hohnjec: NENA ŽIDOV, LJUBLJANSKI ŽIVILSKI TRG	189
Antoša Leskovec: ŠTEFAN PREDIN, MARIBORSKI LEKARNARJI SKOZI STOLETJA	384
Marjan Matjašič: FRANCE FILIPIČ, OB RAZPOTJIH ZGODOVINE	388
Iva Miki-Curk: IRENA ŠAVEL, PRAZGODOVINSKE NASELBINE V PREKMURJU	371
Anton Ožinger: ANTON PUST, ZDRAVKO REVEN IN BOŽIDAR SLAPŠAK, PALME MUČENIŠTVA	390
Sašo Radovanovič: SCHLAININGER GESPRECHE – SCHLAINIŠKI POGOVORI	196
Marjan Žnidarič: MIRKO FAJDIGA, BRAČIČEVA BRIGADA	194

Ocene in poročila - Reviews and Reports

Iva Mikl-Curk: IRENA ŠAVEL, PRAZGODOVINSKE NASELBINE V PREKMURJU . . .	371
Jože Curk: IVAN JAKIČ, GRADOVI, GRAŠČINE IN DVORCI NA SLOVENSKEM	373
Jože Curk: GRADIVO ZA ZGODOVINO MARIBORA 19/1994	375
Jože Curk: OCENA DVEH MONOGRAFIJ O MARIBORU (izdal umetniški kabinet Primoža Premzla)	377
Jože Curk: MARJAN KRUSIČ S SODELAVCI, TURISTIČNI VODNIK PO SLOVENIJI . . .	378
Antoša Leskovec: ŠTEFAN PREDIN, MARIBORSKI LEKARNARJI SKOZI STOLETJA . . .	384
Darko Friš: ANDREJ VOVKO, MAL POLOŽI DAR DOMU NA ALTAR	386
Marjan Matjašič: FRANCE FILIPIČ, OB RAZPOTJIH ZGODOVINE	388
Anton Ožinger: ANTON PUST, ZDRAVKO REVEN IN BOŽIDAR SLAPŠAK, PALME MUČENIŠTVA	390
Mirko Fajdiga: SILVO GRGIČ, ZLOČINI OKUPATORJEVIH SODELAVCEV	393
Jerneja Hederih: JANJA ŽAGAR, OBLAČILNA KULTURA DELAVCEV V LJUBLJANI MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO	395
Marjeta Ciglenečki: LOJZE GOSTIŠA, FRANCETA MIHELČA BALADA O DREVESU 1941-1945	397

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA 31
(66.) letnik, 1996, zvezek 2

S sodelovanjem uredniškega odbora uredil Marjan Žnidarič - Izdajata Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru - Založila Založba Obzorja Maribor - Lektor Boris Svetel - Za založbo Pavla Peče - Natisnilo GZP Mariborski tisk, Maribor, 1996, v nakladi 450 izvodov.

ISBN 86-377-0783-1

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-29 z dne 9. 12. 1994 se za knjigo plačuje davek od prometa proizvodov po stopnji 5%.

ISBN 86-377-0783-1

9 788637 707837